

KLEMBAND A5 1976 - 1980

Ten geleide.

Aan de leden van de Oudheidkundige Vereniging "Groenlo".

Belangstelling voor de geschiedenis van het verleden is geenszins een weg-zwijmelen in de nostalgie van het verleden.Dat sentimentele hunkeren naar een verleden dat nooit bestaan heeft, dat veel mooier en beter is dan het heden, is wel een heel onbetrouwbare gids op het vaak zo verbijstering-wekkende terrein van de geschiedenis. Echte historische belangstelling wordt gedreven door de drang om te weten: weet hebben omtrent de feitelijkheid van het verleden;het "hoe" van wat er werkelijk gebeurd is; en - wat het meest inzicht-gevend en boeienst is - de oorzakelijke samenhang van de gebeurtenissen die de loop van de geschiedenis uitmaken.
De publikaties van de Oudheidkundige Ver.Groenlo willen daar op het lokale terrein van het oude Grol het hunne bijdragen,zonder daarbij uit het oog te verliezen dat Grol in het verleden evenmin een geisoleerd verschijnsel was, als heden. Veel van wat in de Grolse geschiedenis heeft plaats gehad,kan slechts zijn verklaring vinden tegen de achtergrond van wat er in de ruime omtrek gebeurde.
Gegevens - hoe gering van omvang ook - betreffende het totaal van de menselijke activiteit in het Grols verleden zijn welkom, en dragen bij tot de meerdere kennis van dat verleden.
Als er enige waarheid steekt in het gezegde, dat de geschiedenis zich herhaalt, en dat in het heden het verleden ligt besloten,dan kan de historie van het verleden ook ons heden van groot nut zijn,dat de stommiteiten van het verleden niet gevolgd worden door dezelfde of nog grotere stommiteiten in het heden. En al wordt dan wel gezegd dat de les van de historie is,dat ze nooit geleerd wordt,zou dat niet kunnen zijn omdat die les niet behoorlijk gekend wordt ?
Hierbij wordt u een klem-map met de eerste bijdragen aangeboden. Mogen zij gevolgd worden door talrijke anderen, en dat u er plezier aan moogt beleven.

RONDOM DE PAPENDIJK

Wie ten Westen van de stadsgracht,achter de Deken Hooymansingel (vroeger Tramstraat,later Voorstraat) de nieuwbouw overziet,kan zich afvragen:"Hoe was de situatie voordien,welke activiteiten speelden er zich toen af?". 'n Interessante gedachte.
In nauwelijks dertig jaar is het gebied,omsloten door Buitenschans en Ruurloseweg radicaal gewijzigd.Ook het leefpatroon van de bewoners is sindsdien ingrijpend veranderd.Scholen,een kerk,zwembad,woningen,straten met auto's hebben de plaats ingenomen van het vroegere landelijke gebied met zijn omhaagde tuinen,sloten,zandpaden,houtwallen, weilanden en akkers.Het was een heerlijk speelterrein voor de kinderen,die de Tramstraat,Voorstraat,Achterstraat en Ruurloseweg bewoonden; zij konden er alles vinden wat de jeugd onvergetelijk maakt.Langs het laag gelegen,drassige weiland "de Gasthoesweide" (achter de huidige MAVO) stonden knoestige knotwilgen zoals ze voorkomen op de schilderijen van Paulus Potter. De weilanden waren omzoomd met houtwallen,waaronder de jeugd in het struikgewas holen maakte,die een schuilplaats boden als het regende.
Werd er in een boom geklauterd,dan had je een prachtig uitzicht over de stad met zijn draaiende kerkmolen. Je zag de vrouwen op de vlonder langs de gracht de was uitspoelen en daarna de natte was uitspreiden op de "bleke". Je hoorde de stoomfluiten van"de Koem",de schoenfabriek (nu Monocon) of van het "Steumken" (nu Oldenhuis).
Veelvuldig waren de helder klanken van de klokken van het Gasthuis en het Grote Gesticht te horen,die het vaste ritueel van de kloosterlingen begeleidden.Ook was, dikwijls meerdere keren per dag,de bel en daarna de stentorstem van de stadsomroeper (Koppelman,later Nijenhuis) te horen, die aankondigde waar gevonden voorwerpen te vinden waren of verloren voorwerpen "tegen beloning" konden worden terugbezorgd. Met grote regelmaat werd omgeroepen dat in de schuur van Café Meijer in de Lepelstraat "ne malse, vette koo" werd "oet 'e ponderd" (dit vlees werd bij afslag verkocht). Je zag over de Papendijk,toen nog zandweg, de boerenwagens,de tweewielige "stotkoare" of de vierwielige "langen wagen" (hooiwagen) krakend en steunend de diepe sporen volgen, die de grote,houten wielen achterlieten. In de verte was de gashouder, een grote ronde cylinder, zichtbaar, die de omgeving van de Lichtenvoordseweg domineerde.

Over de huizen heen leek het alsof het merkwaardige torentje van het in 1890 (de strenge winter) gebouwde "weeshoes" schuil ging tussen de reusachtige eiken die op de kermiswal en aan het begin van de Lichtenvoordseweg stonden.Ook waren er sloten,overkluisd door pittoreske bruggetjes ("vlonders") van allerlei maaksel,soms simpelweg gevormd door twee boomstammen door middel van wrakke planken met elkaar verbonden,met of zonder leuning. Ook waren er de fraaie,hecht doortimmerde exemplaren waarvan de leuningen meestal wit geschilderd waren.
Sinds de komst van de riolering zijn de bruggetjes overal vervangen door de bij dat systeem gebruikte zogenaamde duikers die geen onderhoud vergen,maar de vroeger doorlopende lijn van de sloot onderbreken.Zelfs de stadsgracht bij de Eibergse poort onderging in de dertiger jaren dit lot.
Tegen de hagen of langs de slootkant zaten de jongens met hun vliegers.Het vliegeren was in de zomervakantie een veel beoefende sport.Tientallen stonden er hoog aan de hemel.Door de schaarste van die jaren waren de vliegers meestal beplakt met kranten; zelden met het speciale rode of groene vliegerpapier.Als plakmiddel werd stijfsel of een gekookte aardappel gebruikt.Touw werd gehaald bij "Juum", de poetskantoenfabriek van Heimans aan de Borculoseweg,die dikwijls klossen afgekeurde katoenen garens verwerkte.Voor de grotere vliegers had je sterker touw nodig,dat te koop was in het touwwinkeltje van Dieks en Trui Wientjes aan de Ruurloseweg. De staarten van de vliegers werden kunstig geknoopt,voorzien van tientallen plukjes ("töskes") gras.De staart van de vlieger gaf wel eens problemen tijdens het vervoer naar de weilanden.Het kon gebeuren dat "'n tösken" achter een veldkei bleef haken,met noodlottige gevolgen voor de vlieger:de tere latjes begaven het! De veldkeien die er waarschijnlijk al eeuwen lagen en half in de grond waren gegraven of weggezakt,markeerden de toegangen van de paden.Tastend met een stok in de duisternis werden de keien in het verleden als bakens benut.De veldkeien ("vuurstene") werden ook door de jeugd als speelgoed gebruikt.Het "boerenbakkeien" was een geliefd spel.Men wierp een veldkei vooruit en probeerde met een steen de weggeworpen steen te raken.Al werpend werden zo grote afstanden afgelegd.

De Papendijk had in vroeger jaren,zoals alle binnenwegen, geen naam.De volksmond noemde deze weg de "Botterpeter" naar de boerderij waar destijds Klein Avink woonde (nu Huurneman".Het verdwenen huis was een karakteristieke Achterhoekse boerderij.Op de achterbaander stond het jaartal 1865,het voorhuis was echter aanmerkelijk ouder. De keuken was nog volledig intact met zijn brede schouw (bozem) met op de lijst een rij borden.De haardplaat was omringd met Makkumse tegels,de vloer belegd met "kan'n-scheuren" (stukjes gebroken aardewerk).De bedsteden en de glazen kast,die gevuld was met serviesgoed en curiositeiten van allerlei aard,waren donkerbruin geverfd en vormden samen een vlakke scheidingswand tussen deel en keuken.De deel had nog een lemen vloer.Klein Avink was een zwijgzame,goedhartige man,zelf kinderloos gunde hij de jeugd de valappels die onder de bomen lagen.Ook schonk hij op 11 november,St.Maarten ("Sunte Matt'n") met vreugde "ne mangel" (een voederbiet),waarmee,uitgehold en voorzien van een kaars de jeugd bij traditie,op die dag langs de huizen trok.
Achter Huize Grol (nu Lakering) stond het lompenpakhuis ("de looze") van Jacob Maas (daarvoor Simon Noach). Het was een buitengewoon aantrekkelijke plaats voor de jeugd om rond te neuzen.Behalve voor lompen was het een verzamelplaats waar oud ijzer,papier en huizen lagen opgeslagen.Het was de plaats waar het zeer exclusieve groepje opkopers van lompen en andere overbodig geworden goederen hun waar verzilverden.Daar kwamen ze,nog net bij daglicht,met zwaar beladen jute zakken op de fiets, meestal op de "veurdrager" aan het stuur,of per kruiwagen aangezeuld.Een van de vaste klanten was Willem Oldenkotte (Kotjen). Hij was een figuur met een sterk wisselend humeur.Soms kon hij bij het pakhuis arriveren met volbeladen kruiwagen,opgewekt tussen zijn lippen een tjilpend geluid producerend alsof een troep huismussen in het losse zand stoeide,onmiddellijk gevolgd door een perfecte nabootsing van de fluittoon van een leeuwerik. De jeugd rondom het pakhuis kende intuïtief zijn stemmingen.Het was een pepermuntje of een uitgekauwde tabakspruim die in de gretige handen werd gedrukt.Wanneer hij, bij iedere stap zuchtend,bij het pakhuis kwam,was zijn humeur tot een absoluut dieptepunt gedaald.Dan liet hij zijn wrakke kruiwagen op de grond vallen,ging op een van de

twee handvaten ("beume") zitten,zette zijn op een oor leunende pet af,krabde in zijn welgevulde haardos,plaatste zijn voeten,gestoken in veel te grote,afgetrapte schoenen,in v-vorm en verzuchtte:"'t Was ne zoeren dag vandage. Bust'ow wal us in Gelzer achter Borcylo ewes? Ik komme d'r nooit meer,'t is te wiet weg.Ik bun doodop.'t Zweet löp mi'j oaver de basse.Foi,foi,wat stekt de likdeurne; wi'j kriekt vaste règen.Gooi 't grei moar op de bescule en geef mie wat mi'j tookump". Een andere keer was hij minder lankmoedig,omdat er naar zijn mening te weinig werd uitbetaald.Het meningsverschil werd met Bernard Hulsing, die de uitbetalingen verrichtte, tot de laatste "veerduite" (twee en halve cent stuk) uitgevochten.
Een volgende bijzondere figuur was Tonie Hoebe,die vanwege zijn hoofddeksel de generaal werd genoemd.Een vaste bezoeker was ook Jan Bulten met zijn zwaar beladen driewielige fiets,een kreupele man,die maar een arm kon gebruiken. Binnen in het stoffige pakhuis hing een mengelmoes van geuren behorende bij de hoge stapel lompen,oud papier en gespalkte huiden van konijnen,hazen en bunzings ("ulken"), die in dichte rijen aan de zolder hingen te drogen.
Grote aandacht trok de,links achter in de hoek van het pakhuis,opgetaste stapel oud papier.Er werd dikwijls in de stapel gegraaid op zoek naar boeken.Een merkwaardig figuur onder de sorteerders was Graats van Druten.Als een bezoeker op de zolder kwam,ging hij rechtop in de houding staan en begon met zijn hoge tenorstem luidkeels te zingen: "Sutste wal doar kumpe" (Zie je wel,dar komt hij).Halverwege het lied hield hij abrupt op en vervolgde zijn werd zonder nog maar één woord te zeggen.
Vanaf de Ruurloseweg werd de ingang van de Deken Hooymansingel (toen Voorstraat) tot 1940 overheerst door het voormalige tramstation: een groot wit gebouw met over de gehele gevelbreedte een forse veranda.Hier was eertijds het beginpunt van de tram die de verbinding onderhield met het spoorwegstation Lievelde.Na de opheffing van het lijntje werd het gebouw bewoond door Hemelman.Hij was in het bezit van een auto met het nummer M 19, wat betekende dat hij de negentiende autobezitter was in de gehele Provincie Gelderland. Een wonderlijke bijkomstigheid is het, te bedenken dat juist hij woonde en werkte op de plaats waar de stoomtractie moest wijken voor de explosiemotor.

Deze humorvolle en creatieve man herstelde de automobielen op een volstrekt ambachtelijke wijze,met de draaibank als hoofdbestanddeel van het gereedschap.
Na de brand in het voorjaar van 1940,die het voormalige station verwoestte,waren niet alle sporen van de railverbinding verdwenen. Tot op heden zijn gedeelten van het tracé intact. De "trambane" was in de zestiger jaren nog een goed onderhouden,kaarsrecht fietspad, een dichte,groene tunnel vormend met aan de einder een lichtend puntje. De baan is waarschijnlijk bewust aangelegd in het lage,vlakke land ten zuiden van de Lichtenvoordseweg, ter vermijding van de hoge Lievelder es.

September 1976 V.Smit

GROENLO IN HET JAAR 1776

Bij het naslaan van de stadsrekening van Groenlo van 1776 komen we vele interessante gegevens tegen die een bepaalde indruk weergeven hoe het in Groenlo reilde en zeilde, tweehonderjaar geleden.

De stadsrekening bestaat uit de ontvangsten, onderverdeeld in
- ordinaire ontvangsten (= gewone)
- ordinaire ontvangsten van stadsaccijnzen en molen.

De inkomsten van de Stad Groenlo bestonden grotendeels uit de pacht van de watermolen, tot- en weggeld, pacht van de accijnzen op wijnen en vreemde bieren, pacht van het slachten (dit geschiedde door Levy Mendels) en de pacht van de tabak.

De inkomsten in het jaar 1776 bedroegen totaal 1353 guldens (florijnen), 1 stuiver en 0 penningen.
Hieruit blijkt dat het geldstelsel in die tijd driedelig was (gelijk het voormalige Engelse geldstelsel)
1 gulden = 20 stuivers en 16 penningen = 1 stuiver.

Voorts is opvallend dat de totale inkomstenposten slechts 28 posten omvat.
De grootste inkomstenpost wijst aan een bedrag van 445.10.0, zijnde de ontvangst van de heer Ontfanger Generaal G.Verstege voor het gemis van de Stadsbrandewijnpacht.
Voorts valt op een bedrag van 70.0.0, ontvangen van de Substituut Ontfanger Generaal Joh.Haezebroek, tot onderhout van een Franse Mademoiselle (dit had waarschijnlijk te maken met de franse school in Groenlo (zie: uitgaven onderwijs).
Ook was ontvangen een bedrag ad 75.0.0 van Jan Willem Simmelinck voor een jaar pacht van de Ticheoven (= steenoven), thans de Koerboom, Zwolle.

De post uitgaven, die verdeeld is in:
- ordinaire uitgaven
- extra-ordinaire uitgaven (=buitengewone)
- uitgaven volgens kwitantie.

Er waren maar liefst 178 uitgavenposten. Bij deze uitgaven springen de volgende posten in het oog.

Tractementen.
Deze werden uitbetaald tijdens Pasen (paasgeld) en tijdens Kerstmis (kersgeld). Uit de rekening blijkt dat het kersgeld het dubbele bedroeg van het paasgeld.
Uitgegeven aan

- de Heren van de Magistraat (burgemeester)	70.0.0
- de Rigter	9.0.0
- de Rentmeester en zijn Hulp	9.0.0
- de heren Pastoren	4.10.0
- Dierenarts	1.16.0

Voorts werd aan de Landdrost van Nagel tot Ampsen de uitkering aan Burgemeester Abbinck volgens Conventie van de Magistraat betaald 40.0.0.
De postmeester Jan Hallers ontving een tractement voor het varen van de postkarre 20.0.0.
De heer Jean Guinot (onderwijzer aan de Franse school in Groenlo) werd 50.0.0 uitbetaald.
De Stadsomroeper tenslotte ontving een bedrag van 1.5.0 voor het omroepen in 1776.

Het weer in Groenlo.
Blijkens de uitgavenpost heerstte in 1776 een vrij strenge winter gezien de vele werkzaamheden die verricht zijn met het sneeuwruimen en het ijshakken in de wateren in en om Groenlo.

De brandweer.
In 1776 werd de aanwezige brandspuit hersteld.Harmen Kuyper breidde een nieuw net voor de spuit.
Een lek in de spuit werd vervolgens hersteld door H.J.Pijper. Totale kosten 0.13.0.

Het orgel.
De organist Martens kwam in mei 1776 in Groenlo met zijn knecht.Dit kostte de Stad geld, t.w.maaltijden, koffie met ontbijt en overnachtingen. Martens heeft samen met zijn knegt het orgel gestemd.Hij gebruikte hierbij ook, getuige de reningen, koperdraat en kaarsen.

Markten.
Uit de rekening blijkt dat tijdens de marktdagen in Groenlo door de Dierenarts een kruis werd opgezet op de marktplaats.Dit hield waarschijnlijk in een waarschuwing voor de kopers,opdat zich deze niet lieten "bedonderen".

Wegen en Wateren.

De weg bij het Leemkamp was zo slecht,er lag een groot gat, dat er zelfs een ketting over de weg gespannen moest worden,om ongelukken te voorkomen.
Voorts werden in 1776 karren vol puin gestort in o.m. de Eibergseweg,de Blanckenborg Steeg,de Molensteeg,de Vheestege, om de berijdbaarheid te doen verbeteren.
De grote Heye werd van de Watermolen naar de Steenbrake gevaren,om dienst te doen om de Nieuwe Beeke dieper te laten graven.Later werd de Heye naar de Nieuwe Brugge gevaren voor dezelfde werkzaamheden.Het Marvelde Sluysje werd in 1776 hersteld door middel van het aanbrengen van nieuwe planken.

Diverse aanschaffingen door de Stad in 1776.

De stad Groenlo kocht in 1776 voor 18.15.0 aan drank en rookwaren t.w. 17 flessen witte wijn, 2 flessen rode wijn, 1 ton bier, jenever en piepen en toeback.
Verder kocht de Stad 1 Bijbel voor 8.0.0., 1 doos ouwelen 0.20, 1½ riem papier 8.5.0.,1 boek postpapier 0.8.0. en 2 bossen pennen 0.12.0.

Straatverlichting.

In 1776 werd de Stadsverlichting verzorgd door de lantaarnaansteker.Van zijn diensten werd gebruik gemaakt in de maanden januari,februari,maart,oktober,november en december.De lantaarns werden onderscheiden in "grootte maate" en"kleyne maate".Het aansteken van de "grootte" kostte 12 stuiver per keer,de "kleyne" 6 stuiver per keer.
De totale kosten van het aansteken bedroegen 51.8.0.
Overige kosten:

- een linnen kiel voor den lantaarnaansteker	2.2.0
- 1 pont catoen	1.2.0
- oly	0.12.0
- 20 kaarsen	1.0.0
Voorts werden de lantaarns en lampen voor de schoongemaakt en uitgekookt	0.10.0
en later geverfd	1.6.0
Aan Drosten,koperslager,werd uitbetaald voor de reparatie van de lantaarns (nieuwe kappen,verstellingen,16 lampen,16 blakers en de aansteker werd hersteld)	6.2.0

Tot zover enige gegevens afgeleid uit de Stadsrekening van 200 jaar geleden.

Ter vergelijking:

Ontvangsten in	1776	1353.1.0.
"	1976	*f*.11.999.044.--
Uitgaven in	1776	1053.3.8
"	1976	*f*.11.999.044.--

Waarvan akte.....

Borculo, oktober 1976 J.G.Schut.

De Oudheidkundige Vereniging Groenlo werd opgericht op 15 januari 1976.
Als voorlopig bestuur traden op de Heren T.Balk, H.G. Blanken,J.G.A.Bruggeman,deken,J.Cannegieter,arts, ir.G.H. Harbers,A.M.Link en B.Th.M.Verhey.De Heren Harbers,Cannegieter,Link en Balk fungeerden voorlopig als respectievelijk voorzitter,vice-voorzitter,secretaris en penningmeester.
Het voorlopig bestuur werd bij acclamatie ter algemene ledenvergadering van 15 januari 1976 als bestuur bevestigd. In verband met drukke werkzaamheden legde de Hr. Link het secretariaat neer,en werd in zijn plaats gekozen ter algemene ledenvergadering van 30 november 1976 Drs. P.H.C.Engel,o.carm.

Koninklijke goedkeuring werd aangevraagd op 17 februari 1976 en bij schrijven van 19 mei 1976 verleend.

De Vereniging is aangesloten bij de Stichting van Gelderse Oudheidkundige Verenigingen en -Musea.

Doel van de Vereniging:(art.3 van de Statuten)
a.bescherming van de oudheidkundige monumenten in Groenlo.
b.beoefening van de geschiedenis en volkskunde in de ruimste zin van het woord,van Groenlo en omstreken.
c.stimuleren van de doelstellingen genoemd onder a en b, onder de bevolking.

Middelen om doelstelling te verwerkelijken (art.4 van de Statuten):
het houden van bijeenkomsten,het organiseren van excursies,het doen van publicaties,al dan niet in samenwerking met gelijkgerichte instellingen,het vormen van werkgroepen waarvan de activiteiten door het bestuur geleid worden.

Lidmaatschap:leden zijn natuurlijke personen,die een te bepalen contributie jaarlijks betalen,of die door het storten van een nader te bepalen bedrag-in-eens lidmaatschap voor het leven verwerven.
De jaarlijkse contributie bedraagt *f*.15.-- voor een volwassen lid;*f*.5.-- voor een lid beneden 18 jaaar;*f*.250.-- voor lidmaatschap voor het leven,te voldoen aan de penningmeester.
Secretariaat:Drs.P.H.C.Engel,o.c.Dorpstraat 2,Beltrum
tel.05448-561
Penningmeester:de Hr.T.Balk, Giro Nr.Rabo-bank,Groenlo
930427, rekeningnr. 323404820.

DE ROOMSE AFLAAT VAN 1451

In het late najaar van 1451 zond de Zutphense Magistraat 'des Saterdagh na alle hylligen,Gheryt te Winckel aan die vier kerspel,als to Vorden,toe Roerderloe (Ruurlo), to Zeelem ende to Heghel,als van des aflaets wegen.' Kort daarop werd Andries van Campen,een Dominicaan van het Zutphense klooster,te paard naar Lochem gestuurd om daar 'dat aflaet te verkundigen'.
Ook Grol kreeg zijn aflaat-prediker,en wel in de persoon van Henrick Sticker,ook een Dominicaan van Zutphen,terwijl een medebroeder van hem,Engbert Messemaker,te paard naar Doetinchem werd gestuurd,en 'ten Berghe ende toe Dremete (=Drempt).Allen waren wel voorzien door de goede zorgen van 'meyster Henric Hoeveke Secretarius (van Zutphen),van copiëen van de oorspronkelijke aflaat-brief. De Stadsrekeningen hebben er nauwkeurig aantekening van gehouden:Ghegeven Meyster Henric onsen Secretario,daer hij mede verloenden die copien te schriven,die men doer onze lant zande dat aflaet mede to verkundingen: 14 st(uver)!
Deze Henric Sticker was allerwaarschijnlijkst Grollenaar van afkomst.De naam komt al voor in de geschiedenis van Grol ongeveer een eeuw eerder.In 1399 wil de jonge vrouw Salome Sticken (het spellingsverschil -r,-n is van weinig belang,gezien de speelse wijze waarop met de spelling van familie-namen in de Middeleeuwen en nog lang daarna werd omgesprongen) ook de jubilé-aflaat verdienen en daarvoor de pelgrimstocht naar Rome ondernemen. Ze heeft dat niet gedaan,maar is ingetreden bij de Zusters des Gemenen Levens in Deventer,daar "Meestersche" geworden van het Meester Geerst-huis en later de eerste priorin van het door haar gestichte nonnen-klooster te Diepenveen,waarvan de kapel nog bestaat en nu N.H.Kerk is.Zij stierf op 17 oct.1447.De naam Sticken duikt telkens weer op in de oude doopboeken van de St.Calixtus (R.K.) uit de 18de en 19de eeuw en is bewaard gebleven in de boerderij-namen:Groot - en Klein Sticken in Zwolle.
Het had intussen heel wat voeten in de aarde gehad voor dat de 'Eerberen Borgemeysteren,Scepenen ende Raet der stad Zutphen'de aanwijzing van de stad als plaats waar de aflaat verdiend kon worden,verworven hadden.Op 29 dec. 1450 had paus Nicolaas V tot legaat in Duitsland benoemd Kardinaal Nicolaus van Cues,met de bijzondere opdracht de kloosters te visiteren en waar nodig te hervormen en de aflaat van het jubel-jaar 1450 verwerfbaar te stellen op

plaatsen waar hij dat geschikt achtte,voor degenen die de reis naar Rome niet hadden kunnen ondernemen. 'Nicolaus de legaet',in 1401 in Kues aan de Moezel geboren,had zijn eerste opleiding gekregen bij de Broeders des Gemenen Levens in Deventer.Na zijn universitaire vorming in Heidelberg en Padua,vestigde hij zich in 1424 als advocaat in Mainz.Na een korte rechtspraktijk ging hij voor priester studeren,werd in 1430 gewijd en speelde al spoedig een belangrijke rol in het kerkelijk politieke leven,als legaat in Constantinopel en op de Rijksdagen van Mainz,Nürnberg en Frankfurt.In 1448 werd hij tot kardinaal-priester benoemd,met als titel de kerk de Sint Petrus Banden in Rome (Sancti Petri ad Vincula). Als wijsgeer en theoloog is Nicolaus Cusanus een van de grootste figuren geweest in de overgangsperiode van de Middeleeuwen naar de Nieuwe Tijd.In aug.van het jaar 1451 bereisde de 'legaet' de Nederlanden.Zijn verblijf hier is niet van lange duur geweest,ongeveer 6 weken,maar in die korte tijd heeft hij een uitgebreide activiteit ontwikkeld. In de kroniek van Frederik van Heilo wordt een beeld getekend van deze man dat zeer wel weergeeft welke indruk hij op zijn tijdgenoten gemaakt heeft.'Nicolaus de legaat was een man,die door de volmaaktheid en waardigheid van zijn zeden,door de ernst en wilskracht,die spraken uit zijn gelaat,ieders eerbied opwekte.Hij was bijzonder knap in de Godgeleerdheid en alle takken van wetenschap.Hij was doctor in het kerkelijk recht en,naar men zei,wel onderwezen in drie talen:Latijn,Grieks en Hebreeuws.Van nederige afkomst was hij door zijn ijver en zijn werkzaamheid een zeer beroemd en vermaard man geworden.Hij was groot en krachtig van bouw,maar nog groter van geest en begaafd met een zeldzame welsprekendheid.Was hij dus door de natuur rijk met gaven bedeeld,dit sprong nog te meer in het oog doordat hij van een zuiver geweten was en een groot voorstander van de trouwe naleving der orde-regels.... Door zijn vriendelijkheid was hij zeergeliefd en ondanks zijn hoge waardigheid nederig in de omgang...Velen ook trachtten van hem voor bepaalde plaatsen aflaat te verkrijgen,maar in het verlenen ervan scheen hij gematigd en omzichtig.Aan religieuzen die hem er om vroegen schonk hij die niet gemakkelijk,zeggende: 't verwondert mij,dat gij religieuzen,mij zoveel moeite maakt om aflaten,waar een berouwvol en deemoedig hart aflaat heeft van alle zonden.De beschaving van de geest en de ijver tot de

deugd schenkt immers de zekerste en betrouwbaarste aflaten' Zijn eerste bezoek hier te lande gold Deventer,waar hij met zijn klein gevolg (maar toch altijd nog 50 paarden) feestelijk ontvangen werd met erewacht van '88 schutten die den legaet te mute gegaen weren doe hi in quam',aldus de stadsrekeningen.Vervolgens bezocht hij Zwolle,Kampen, Utrecth,Amsterdam,Haarlem en Leiden - het hoofdoel van zijn reis door Holland was de abdijen van Egmond en Rijnsburg waar hij de puntjes op de i's zette - vervolgens weer terug naar Utrecht en via Arnhem,Nijmegen en Roermond terug naar Keulen.In het verlenen van de jubile-aflaat was de Legaat inderdaad zeer omzichtig,zo omzichtig dat hij nergens,ondanks grote aandrang van verschillende steden, de aflaat rechtstreeks verleend heeft.Hij liet de regeling daarvan over aan Gerhard van Randen,proost van Oldenzaal en Elst,en vicaris generaal in geestelijke zaken van de bisschop van Utrecht,Rudolf van Diepholt.Zeker op aanbeveling van de kardinaal-legaat kregen,Arnhem en Zutphen de aflaat nog in 1541,terwijl de Hollandse steden Amsterdam,Haarlem,Leiden,Delft en Dordrecht die pas verkregen op 7 jan.1452.

De oorspronkelijke aflaat-brief van de kardinaal-legaat is in het overigens zo rijke archief van de oude St.Walburg in Zutphen niet meer aanwezig.Te verwonderen is dit eigenlijk niet,als we bedenken dat de Heilig Jaar aflaat maar gedurende korte tijd te verdienen was,2 á 3 maanden.Na die tijd verloor hij alle actualiteit.Dit in tegenstelling met de vele kleine aflaten die in de St.Walburg te verdienen waren,maar gedurende onbepaalde tijd.En om de puur archivarische waarde zal men zich niet druk gemaakt hebben. Fortuinelijker zijn we wat betreft de Hollandse steden die in 1452 de aflaat kregen.De bewaard gebleven brief is gericht aan de gelovigen van Holland,Zeeland en (West)-Friesland.Na begroeting en heilwens wordt de motivering van de uitbreiding van de Romeinse jubile-aflaat aangegeven:'aangezien wij de zorg dragen dat het zieleheil bevorderd wordt,en het volk,door Christus' bloed verlost, vreedzaam naar het eeuwig heil gevoerd word,daarom, in overwèging genomen de vurige ijzer die de Hollanders op vele wijze tonen,is het ons onmogelijk de inwilligin van hun verzoeken te weigeren....,daarom schenken wij de volle aflaat aan alle inwoners van Holland,Zeeland en (West) Friesland,die vanaf Maria Lichtmis (2 febr.)tot Beloken

Pasen na rouwmoedig gebiecht te hebben,en hun boete verricht en hun aalmoes hebben bijgedragen,en wel in Leiden, Dordrecht,Haarlem,Delft en Amsterdam volgens de instrukties in Leiden en Utrecht gepubliceerd.'
In de kroniek van Frederik van Heilo,waarin een uitgebreid verslag is opgenomen van de reis van de Legaat door Holland,vinden we nog nadere aanduidingen van wat vereist werd om de aflaat te verdienen:$\frac{1}{4}$ van wat een reis naar Rome zou kosten in het jubel-jaar,diende als aalmoes gegeven te worden voor de bouw van kerken in Rome - verder het bezoek van bepaalde kerken (in Utrecht waren er dat 7) - gebeden,vasten- en outhoudingsdagen. Een gedeelte van de geofferde gelden zou beschikbaar komen voor bouw en onderhoud van de plaatselijke kerken. Dit laatste is zeker een initiatief van de plaatselijke autoriteiten die trachten eigenmachtig een deel van de gelden in de wacht te slepen en dat te besteden voor de eigen kerk.Het is juist het financiële aspect van de aflaat-verlening dat zo gemakkelijk tot ergeniswekkende wantoestanden kon leiden,die hun uitdrukking vinden in termen als:aflaat-handel, aflaat-kramers;het verkopen van aflaten en dergelijke.De al te volkse prediking van de aflaat en gebrek aan juist inzicht bij de gelovigen hebben er verder toe bijgedragen dat juist de aflaat-prediking de directe aanleiding werd tot het reformatorische optreden van Luther.De Duitse kerk-historicus Lortz stelt uitdrukkelijk dat "Trotz aller Ubertreibungen in den Ablaszpredigten läszt sich aber an keiner Stelle ein Verstosz gegen die dogmatische Korrektheiy nachweisen". Dit is ook vast te stellen aan de hand van de vele aflaat-brieven van het Walburg-archief:de juiste theologie van de aflaat blijft bewaard.Het gaat er steeds om degenen die in ware boetvaardigheid gebiecht hebben en nu kwijtschelding verkrijgen van een gedeelte van de hun opgelegde boete:die b.v.de Mis bijwonen in de kapel van het St.Elisabeth gasthuis in Zutphen,en daarbij een aalmoes geven voor de kapel uit de goederen die God hun gegeven heeft.Zoals bekend was de boete-praktijk in de oude kerk en in middeleeuwse niet voor de poes.In het Chronicon Windeshemense van Joannes Busch staat een verslag van een preek van "Nicolaus de legaet", waaruit het volgende:

"Gij allen weet dat de boete die gesteld is op een doodzonde,bepaald is op 7 jaren,gedurende welke men op gezette dagen op voorgeschreven wijze moet leven,eten en zich kleden.En dat moet men al die 7 jaren lang op bepaalde dagen in acht nemen.Op dubbelde doodzonde zoals echtbreuk,meineed,manslag,wichelarij en dergelijke wordt de boete bepaald op 14 jaar,gedurende welke men dat alles op dezelfde wijze,al die tijd lang moet in acht nemen". En wat hier op aarde niet uitgeboet is,moet in het hiernamaals geschieden.Ergo! Wat de kardinaal hier verkondigt was gemeengoed,en is aanhaling uit Doctor Bartholomeus Pisanus,de schrijver van een moraal handboek dat in elke middeleeuwse bibliotheek van enige status voorkwam.
Hoe de Predikheer Sticken uit Zutphen zijn taak in Grol vervuld heeft vermeldt de geschiedenis niet.Vermoedelijk zal hij niet voor dovemans-oren gepreekt hebben.Vast staat in elk geval dat de toeloop in Zutphen zo groot was - en Grol zal zijn deel daartoe wel hebben bijgedragen - dat de Magistraat tot tweemaal toe Willem Muser naar Deventer stuurde "om meer byechtvaders hier te settene,doe dat hier so dronghe was in den midwintershilligen dagen".Bedenk daarbij dat Zutphen zijn Dominicanen klooster had waar toch wel de nodige biechtvaders geweest zullen zijn,en dat de Walburg zelf ook niet zonder zat! Ondanks het winterse weer kwamen ze van alle kanten uit de Achterhoek en de IJsselstreek naar Zutphen. Ze zullen groepsgewijze de tocht volbracht hebben,want dat was toch wel veiliger en ook gezelliger,te paard of te voet.Zou het zo'n amusant gezelschap geweest zijn dat de Engelse dichter Geoffrey Chaucer naar Canterbury laat trekken? Dat was zo'n 50 á 60 jaar eerder gebeurd,maar toen was het voorjaar dat het gezelschap op reis ging naar Canterbury:

Theo hooly,blisful martir for to seke
That hem hath holpen whan that they were seeke.

Om de heilige gebenedijde martelaar op te zoeken,die hen geholpen heeft toen ze ziek waren!
Maar nu was het midwinter,en dat bracht zo zijn eigen moeilijkheden met zich mee. Vandaar dat bijzondere veiligheidsmaatregelen getroffen werden en bewakingsdiensten ingesteld.De Stadsrekening heeft op hoeveel "krumsterten" elke bewakingsdienst heeft verteerd,aan drank en voedsel

(er gingen 15 "krumsterten" op één Arendsgulden = Arnhemse gulden),"in den midwintershilliger dagen,doe dat hier so dronghe was mitten aflaet doe onse Schepene mitten schutten wakeden".
De belangstelling voor de aflaat was zo groot dat op 13 jan.1452,"onns Heren van Utrecht (d.i.de bisschop) sinen vicarius heer Gheryde van Randen", in Zutphen kwam "om dat offlaet te verlengen".Het document waarbij de aflaat verlengd werd is bewaard gebleven dank zij "Meyster Henric onse Secretarius" die er een afschrift van maakte (Archief St.Walburg).Deze Henric Hoeveken - we zijn hem aleer tegen gekomen - kwam van Münster,zoals hij zelf getuigt, en was openbaar Notarius en gezworen Secretarius van de stad Zutphen,en garandeert de echtheid van de copie met zijn handtekening.De aanhef van de brief luidt:
"Wij Gerhardus van Randen,Praest van Oldensell ende van Elst,en de vicarius generalis des Eerweerdigen vaeders in Gaede des Heren Bisschop van Utrecht,doen kont allen lueden,dat de allerwerdichste vader in Gaede ende Here Nycolaus,des heilligen Stoels van Roemen legaet aver alle Duytsche landt ons mit synen bullen ende breven bevaelen heft de tijt der versoekingen des Roemschen aflaets te moegen verlengen in den steden van de cresdoem (=bisdom) van Utricht totten iersten dach in Aprill neest kommende voer de ghenne,de dat noch nyet versocht en hedden, nae wtwijsinge deer bullen in desen onsen breif van woerde tot woerde bescreven als hyr naest volgende is:" De in het latijn gestelde bulle van "Nicolaus de legaet" is gericht aan Gerhard van Randen,vicaris generaal in geestelijke zaken van Heer Rodolph (van Diepholt) bisschop van Utrecht."Omdat het devote volk van wege het winterse en regenachtige weer niet in staat is geweest de tocht naar Zutphen en Arnhem te ondernemen en zij erop aandringen de vastgestelde tijd met enkele maanden te verlengen,wordt het aan uw oordeel (d.i.de vic.gen.) overgelaten de termijn met een of twee maanden te verlengen in Zutphen en in Arnhem en andere plaatsen in het bisdom Utrecht (daar vielen ook alle Hollandse steden onder),hetgeen wij krachtens dit schrijven doen tot 1 April,nadat eerst de aalmoezen verzameld waren." Deze laatste zinsnede is een toespeling op wat er met de ingekomen gelden hier en daar gebeurd was of nog zou kunnen gebeuren.Het zal de burgelijke en kerkelijke autoriteiten in Zutphen en Arnhem en

elders wel aan het hart zijn gegaan dat al dat lieve geld in de richting van Rome zou verdwijnen.Er is tussen beide steden inderdaad ruggespraak gepleegd om tenminste een deel van de gelden te besteden voor de eigen kerken.De Kroniek van Frederik van Heilo schijnt dan ook wel de feitelijke situatie weer te geven:een deel werd besteed voor de eigen kerk.Maar dat was blijkbaar niet de oorspronkelijke opzet,want zo gaat het schrijven van Gherard van Randen voort:"het is ons ten ore gekomen dat in Bolsward en op andere plaatsen lieden zich met de gelden, bestemd voor de H.Stoel,bemoeid hebben en verhinderd dat deze gelden ter beschikking kwamen van de bisschop van Rome,die zich de verdeling ervan heeft voorbehouden.Dit is een vloekwaardige en onaanvaardbare zaak." En de Vic. Gen.krijgt de opdracht dergelijke weerspannigen (rebelles) - of ze nu wereldlijke of geestelijke personen zijn - voor zich te laten verschijnen,hen te waarschuwen en te dreigen met excommunicatie,interdict,ontzetting uit hun vicarieën en uitlevering aan de wereldlijke macht,zonder rekening te houden met beroep op privilegies,rechten of verdere frivole voorwendsels".
Aangezien aan de door de kardinaal-legaat gestelde voorwaarden voldaan is,zo gaat dan de brief verder, en "nu wij hebben ontfangen de Offerande de bynnen Zutphen in de Reomsche kyste geoffert sijn tot nu toe,tot behoef der tymmeringe van Sunte Peters kirken bynne Roeme,verlengen wy aldaer te Zutphen de tyt des Aflaets vorz. tot ten iersten dach in de Aprill naest komende". Ter bevestigen van dit alles, "hebben wij ons segel an desen breif gehangen ende den solven breif met onse hant ondertekent. In den jaer ons Heren Dusent vierhondert twee ende vijftich des Sonnendaeges nae den heiligen drie konnynge daege".
Naar het schijnt heeft de verlenging van de aflaat niet een nieuwe toeloop en drukte op grote schaal in Zutphen teweeggebracht.Vermoedelijk is ook hier bewaarheid wat Frederik van Heilo in zijn kroniek schreef:"juist zijn vrijgevigheid (d.i.Nivolaus de legaet) met de aflaat (in de loop van 1452 hadden de Hollandse steden die ook verkregen) had ten gevolge dat de liefde daartoe verzwakt werd,want wat te veel,is wordt van minder waarde geacht".

Die van Grol die in de winter van 1451 en het voorjaar van 1452 naar Zutphen zijn getogen zullen daar in de overvolle stad "haeren penitencien gedaen hebben", en misschien "haeren omganck ende devocie in der nacht". Dat konden ze veilig doen,want de "Scepene en schutten" hielden een oogje in het zeil.Om de juiste sfeer te scheppen en te handhaven zal er wel een verbod zijn geweest van "dansspull bynnen der stede,tzij man off wijff jongh knechten off meysens nij nacht of bij dage".Ook het dragen van wapenen zal wel verbonden zijn geweest "gaende off loepende met zwaerden off met stocken".Om de openbare zedelijkheid op peil te houden zal er ook wel gezorgd zijn "dat geen vroutgens van lichten leven ter tijt der Gracien durende,nergens sitten en sullen bynnen der stadt...noch op ter straten nyet comen en sullen,op haer opperste cleedt ende correctie van Scepene (d.i.op straffe van verlies van haar bovenjurk). Om nachtelijk gerucht te vermijden zal ook wel verordend zijn "dat nyement na X uren in den avont taveerne open en houw". Ook honden op straat en spelende kinderen zullen geweerd zijn:"dat nyement geen honde en houw gaende opter straten bij dage off bij naechte; en dat geen kinderen noch jonghknechts met hoepen en lopen affter straten".En om een goede indruk te maken op de vele bezoekers van de stad zal de "joncwiven" wel aangezegd zijn,dat zij "des Saterdages haer straten schoen maken ende schoen houden".
Het spreekt ook wel vanzelf dat "zangers noch ghoechellaars der tijt der Gracien durende totter luden husen en gaen om zanck ende spull binnen der stede" kon natuurlijk evenmin sprake zijn.
Dit waren enkele van de voorschriften die de burgemeesters en schepenen van de stad Dordrecht uitvaardigden toen daar de aflaat verdiend kon worden.
Zutphen zal ongetwijfeld ook iets dergelijks gekend hebben,en in Grol zal de familie Sticken wel hoogst vereerd en blij zijn geweest heerzoon of heerneef op gehad te hebben,en nog wel met zo'n belangrijke opdracht als het afkondigen van de Roomse aflaat en de pakkende preek zal de stadgenoten er zeker toegebracht hebben penitentie te doen en de aflaat te gaan verdienen.

Dr.P.H.C.Engel o.carm.

Verantwoording: voor het bovenstaande stuk is geen oorspronkelijk archief werk gedaan.Er is geput uit:

Dr.K.O.Meinsma,De Aflaten in de Sint Walburgkerk te Zupthen,in Archief v.d.Geschiedenis v.h.Aartsbisom Utrecht. dl.30 (1905) p.226/257; dl.31 (1906) p.68/150, p.423/458

Kühler,Johannes Brinckerinck en zijn klooster te Diepenveen,voor wat betreft Salome Sticken. Amst.1908.

Sassen,Geschiedenis van de Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant, Nijmegen 1933. (voor Nicolaus van Cues)

Lortz, Geschichte der Kirche,Münster 1933.

OUDHEIDKUNDIGE VERENIGING
GROENLO

Secr.: Dorpstraat 2, Beltrum
Penningm.: Rabobank no.323 404 820
Gironr.bank 930427

Groenlo,oktober 1977.

Hierbij nodigen wij U uiy tot het bijwonen van de jaarvergadering van de Oudheidkundige Vereniging Groenlo op DONDERDAG 27 OKTOBER 1977 om 20.00 uur in "D'n Angang", Notenboomstraat 20 te Groenlo.

A G E N D A :

1. Opening.
2. Jaarverslag secretaris.
3. Jaarverslag penningmeester.In de pauze kan door enkele leden de kas gecontroleerd worden.
4. Bespreking aktiviteiten komende jaar.
5. Rondvraag.
6. Pauze.
7. De heer S.Laansma uit Zutphen zal een inleiding houden over de geschiedenis van het joods leven in Groenlo.
8. Sluiting.

Het Bestuur.

WILDWEST IN GROENLO

Inleiding.

De gemeentelijke democratie zoals wij die kennen,met een door de burgers gekozen raad die op haar beurt de wethouders kiest, is nog niet zo oud. Er zijn eeuwen voorbij gegaan en er is heel wat strijd geleverd voordat de huidige vorm bereikt was. Een belangrijke mijlpaal in deze strijd was het begin van de 18e eeuw. Aangezien het te veel ruimte zou vergen deze gebeurtenissen uit het begin van de 18e eeuw te verduidelijken aan de hand van een beschrijving van het democratiseringsproces zoals dat verliep van het laatste kwart van de 17e eeuw tot het eind van de 18e eeuw, volsta ik hier met het verwijzen van belangstellenden naar twee publicaties die de genoemde achtergronden belichten. Allereerst is daar de dissertatie van Dr.A.H.Wertheim-Gijse Weenink: Democratische bewegingen in Gelderland 1672-1795, Amsterdam 1973, die in lichtelijk gewijzigde vorm als Hoofdstuk 5 werd opgenomen in Geschiedenis van Gelderland 1492-1795 Boek II,Zutphen 1975.Daarnaast is er nog: Twee woelige jaren in Zutphen.De plooierijen van 1703 tot 1705,Zutphrn 1977,eveneens van de hand van Dr.A.H.Wertheim-Gijse Weenink.Dit laatste werk is vooral van belang omdat daarin uitgebreid aandacht wordt besteed aan het gebeuren dat in dit artikel aan de orde komt.
Hieronder treft u aan de vertaling van een verslag dat werd opgemaakt naar aanleiding van gebeurtenissen die zich afspeelden in Groenlo op 27 juni 1704.Voor een goed begrip van het verslag is het nodig te weten dat alle moeilijkheden eigenlijk werden veroorzaakt door het verschil van mening over de vraag wie mag optreden namens de gemeente Groenlo: het oude college van B.en W. of het nieuwe college van B.en W. De leden van het oude college waren door de toenmalige rijksoverheid voor het leven benoemd. In navolging van andere steden in Gelderland namen de burgers daar geen genoegen mee en begin 1704 kozen zij zelf een college van B.en W., het nieuwe dus.

Verslag van hetgeen zich in Groenlo heeft afgespeeld tijdens de verpachting van de belastinginning door de gedeputeerden (= bestuurders van het Zutphens kwartier, één van de drie kwartieren waaruit de provincie Gelderland toen bestond, B.V.)

Op 27 juni 1704 zijn de heren gedeputeerden van Marsis (= landdrost,B.V.), Hakfort, Hagen en Ten Broek in Groenlo gearriveerd teneinde de verpachting van de belastinginning te doen plaatsvinden op grond van de aankondiging die aan het college van B.en W. was toegezonden en door hen was gepubliceerd.
De gemeenteraad was ter ore gekomen dat de heren gedeputeerden,inzonderheid hun voorzitter,de landdrost, in verschillende plaatsen,o.a. te Doetinchem,hadden laten weten dat ze slechts aan de verpachting wilden meewerken als ze geassisteerd werden door het oude college van B.en W.,desondanks waren ze in Doetinchem bijgestaan door het nieuwe college van B.en W.
Het nieuwe college van B.en W.heeft overleg gepleegd met de raad om een standpunt te bepalen voor het geval de gedeputeerden dit nieuwe college niet wensten te erkennen.
Toen de gedeputeerden aankwamen,werden ze verwelkomd door de heren Colonius en Eybergen,leden van het nieuwe college; terstond na de ontvangst heeft een van de gedeputeerden,de landdrost, deze twee heren bij zich geroepen in een belendend vertrek en hen meegedeeld dat slechts de leden van het oude college van B.en W. als assistenten bij de verpachting geaccepteerd zullen worden op grond van het daartoe uitgevaardigde voorschrift van het kwartier Zutphen.Die heren hebben toen op hun beurt de landdrost gewezen op de gebeurtenissen in Doetinchem en hem meegedeeld dat de raad het nooit zou aanvaarden dat de leden van het oude college weer in functie zouden treden,en hem daarom verzocht ter voorkoming van een achterstand bij het innen van de belasting,de verpachting te doen plaatsvinden. Hoewel de landdrost,ook na een lang discussie op zijn standpunt bleef staan, steeds maar verwijzend naar het bovengenoemde voorschrift, zijn de leden van het nieuwe college,de heren Eybergen en Cappers,toch tegelijk met de gedeputeerden naar de kerk gegaan,waar de verpachting gewoonlijk plaats vindt,en zijn naast de gedeputeerden gaan zitten; rechter Van der Hardt (= lid van het oude college,B.V.) ging aan de

andere kant van de tafel zitten.
Toen de landdrost aan de heer Eybergen vroeg waarom hij daar ging zitten,stond deze op en antwoordde:"Omdat ik een wettig gekozen lid van het college van B.en W.van Groenlo ben".
Er ontstond enig misnoegen onder de aanwezige burgers toen men dit hoorde en tevens rechter Van der Hardt rustig aan tafel zak zitten zonder dat hem werd gevraagd naar het waarom.Dit misnoegen nam nog toe,toen de aanwezigen hoorden hoe de knecht van de landdrost tegen een collega zei:"Haal eens een paar pistolen". Sommigen meenden gezien te hebben dat de landdrost zijn knecht iets had toegefluisterd,wat deed vermoeden dat de landdrost zélf opdracht gegeven had de pistolen te halen.Daarom zei een van de burgers tegen de knecht: "Wil jij pistolen in de kerk brengen?" En een andere burger:"Schurk! Als je die tegen mij wilt gebruiken,kom dan maar eens eventjes mee buiten de kerk dan zullen we het daar wel uitvechten!". Dit gerucht kwam ook de politie ter ore, die zich in het stadhuis tegenover de kerk bevond,en zij kwamen onmiddellijk naar de kerk hoewel ze niet precies wisten wat er aan de hand was. Inmiddels was dit incident echter gesust.
Omdat de aanwezigen bleven aandringen op het verwijderen van rechter Van der Hardt,die zeer gehaat is (twee jaar geleden had de landdrost hem bij de verpachting de deur gewezen wegens zijn onbeschofte opmerkingen) en aan wie nu de voorkeur werd gegeven boven de heer Eybergen,hebben de landdrost en de andere gedeputeerden de kerk verlaten en zijn naar hun herberg gegaan zonder de verpachting te doen plaatsvinden.De heer Colonius, die krachtig protesteerde,kreeg te horen:"Wij willen helemaal niet meer naar u luisteren!".Het college van B.en W.heeft de gedeputeerden,bij monde van twee raadsleden, verschillende malen laten vragen of zij niet bereid waren de verpachting onder protest te laten plaatsvinden want elk oponthoud zou al gauw de overheid in financiële problemen brengen.Daarop hebben de gedeputeerden een garantieverklaring geëist dat hun niets zou overkomen,tijdens de verpachting.Deze verklaring werd terstond afgegeven door het college en de raad onder die voorwaarde echter dat bij de verpachting geen lid van het oude college betrokken zou worden.Sommige van de gedeputeerden keurden de verklaring nauwelijk een blik

waardig.Er bleek verschil van mening te bestaan tussen de gedeputeerden:de landdrost en de heer Hagen verklaarden dat zij op grond van het voorschrift van het Zutphense kwartier slechts konden werken met de leden van het oude college;de heren Ten Broeke en Hakfort verzochten de verpachting maar doorgang te doen vinden;de heer Ten Broeke verklaarde zelfs wel accoord te willen gaan met de leden van het nieuwe college,waarop de landdrost zei: "Dat verbaast me niks,jij zit ook al behoorlijk onder de plak!".

's Middags heeft het college opnieuw een vergadering belegd en nogmaals haar besluit, de verpachting niet te laten plaatsvinden in aanwezigheid van de leden van het oude college, aan de gedeputeerden laten meedelen (toen de landdrost dit werd meegedeeld door enkele raadsleden, schreeuwde hij tegen hen:"Ik heb schijt aan uw besluiten!". En terwijl hij zich op z'n buik sloeg: "Wat denken die schooiers wel! Dat ik me iets aantrek van hun besluiten!" Dit waren letterlijk zijn woorden) Verder hebben ze meegedeeld dat ze een laatste tussenvoorstel wilden doen: voor deze ene keer,zonder dat dit als een precedent mocht worden gezien, de verpachting laten plaatsvinden zonder aanwezigheid noch van leden van het oude noch van het nieuwe college van B.en W. Het college twijfelde er niet aan dat ook dit voorstel zou worden afgewezen te meer omdat dit door de landdrost was voorgesteld bij zijn aankomst in Groenlo, 's morgens. Zo geschiedde het dan ook,de landdrost zei: "Als u vanmorgen ermee ingestemd had,dan had de verpachting doorgang kunnen vinden,maar nu wensen wij geen medewerking meer te verlenen". Bovendien heeft de landdrost daar nog aan toegevoegd dan zijn ondergeschikte, de rechter (=Van der Hardt,B.V.) in zijn ambtelijke hoedanigheid,erbij moest zitten. De leden van de raad hebben dit ontkend en gezegd dat nooit anders dan twee leden van het college van B.en W. bij de verpachting assisteerden.De gedeputeerden hebben zich afgezonderd en dit laatste voorstel in overweging genomen.Als eerste is de heer Ten Broeke bij de raadsleden gekomen en heeft hen meegedeeld dat hij bij de andere gedeputeerden heeft geprotesteerd: hij wilde slechts aan de verpachting meewerken indien de leden van het nieuwe college van B.en W. hierbij tegenwoordig waren.Even later heeft de secre-

taris van de gedeputeerden,de heer Op ten Noort,als besluit van de landdrost en de heren Hakfort en Hagen bekend gemaakt dat zij uitsluitend wilden meewerken in aanwezigheid van de leden van het oude college op grond van het voorschrift dat zij moesten opvolgen.
Omdat de verpachting nog steeds geen doorgang kon vinden, hebben de pachters die uit andere plaatsen waren gekomen, de gedeputeerden gewezen op de onkosten (tijd en vertering) die zij al hadden gemaakt en hem daarom verzocht de verpachting alsnog te laten doorgaan.Daarop hebben de gedeputeerden hen meegedeeld dat ze maar mee moesten komen naar Lochem.Toen de burgers dit vernamen,gaven zij er blijk van,o.a. door derden hiertoe aangezet,het niet te accepteren dat de verpachting verricht zou worden buiten Groenlo,daarbij verwijzend naar het bestaande privilege.
Daarna is het gebeurd dat de knecht van de landdrost (dezelfde die in de kerk opdracht had gegeven pistolen te halen) voor het huis van Holtberent op zijn paard is gesprongen,zijn pistolen heeft getrokken,ze een voor een gespannen en de omstanders ermee bedreugd.Zwaaiend met hun pistolen zijn deze knecht en de bode,Christoffel ter Hoeve, in volle vaart door een groepje burgers gereden; het heeft maar een haar gescheeld of ze hadden een klein kind onderst eboven gereden.De knecht heeft zijn paard gewend en is weer teruggereden naar het groepje burgers,daar heeft hij zijn pistool gericht op een van hen,die daar rustig op zijn stok geleund stond,en afgedrukt;maar wonder boven wonder ketste zijn pistool,dat redde het leven van de burger.Toen de landdrost dat zag,schreeuwde hij:"Jij, schurk! Beheers je een beetje! Wat bezielt je eigenlijk!" en hij heeft de knecht een klap met zijn stok gegeven. Dat was voor de vrouw van de genoemde burger het sein de knecht met stenen en modder te bekogelen,daarin ijverig bijgestaan door de andere vrouwen van het groepje.
Toen men met de eerste koets waarin de gedeputeerden zouden plaatsnemen in volle vaart door de groep burgers wilde rijden,hebben enkele politieagenten de paarden bij de teugels gegrepen en de koetsier heeft daarop deze politieagenten met zijn zweep bewerkt.De knecht en de bode zijn,in een hagle van stenen en modder,nog eens in galop door de straat gereden,ondertussen in de huizen schietend en burgers,die zij passeerden,met hun pistolen bedreigend.De heer Hagen,die helemaal buiten zichzelf was,heeft een burger,Jan Janssen Smit genaamd,een duw

gegeven zodat deze viel en onder de voet werd gelopen; bovendien heeft hij tegenover anderen gedreigd zijn degen te trekken,maar dat werd hem ontraden door een zekere Herman Krijger die daartoe zijn armen vasthield. Dit alles heeft tot gevolg gehad dat de vrouwen de knechten met modder en stenen hebben nagesmeten.

Dit verslag is in opdracht van het college van B.en W. en de raad van de gemeente Groenlo opgesteld en uitgegeven

In opdracht van dezen

Henr.Colonius

Secretaris.

September 1977
B.T.M.Verheij

OUDHEIDKUNDIGE VERENIGING
GROENLO

Secr.:Dorpstraat 2, Beltrum
Penningm.:Rabobank no.323 404 820
Gironr.bank 930427

december 1977

1. Donderdag 26 januari 1978 organiseert de Oudheidkundige Vereniging voor haar leden een dia-avond over het Grolle van vroeger.
Deze dia-serie wordt vertoond door de heer H.te Lintelo die ook de toelichting daarop zal verzorgen.
Na de pauze een film-impressie van o.a.de feestweek in augustus '77,de Grolse Krupp-fabriek en Stoomzagerij Nahuis. Deze 3 films (met geluid) worden vertoond door de heer Fons Monasso.
De avond wordt gegeven in "D'n Angang",Notenboomstraat 20, aanvang 8 uur.
Ook niet-leden zijn welkom!

2. Enkele leden van de Oudheidkundige Vereniging hebben destijds een bijdrage geleverd aan het gedenkboek "In de Stat van Grol". Uit hun manuscripten is door de schrijver van het gedenkboek geput om zich te informeren over de geschiedenis van Groenlo. De definitieve teksten van hun bijdrage zijn nu door de Oudheidkundige Vereniging bijeengebracht in een boekwerk onder de titel "Grepen uit het Groenlose verleden".
De omvang van het boekwerk is 96 pagina's.Een aantal zwart-wit foto's illustreren de tekst.
Deze uitgave wordt de leden aangeboden tegen een prijs van *f*.7.50. Per lid een boek.
De winkelprijs zal *f*.17.50 wprden.
Het boek verschijnt in januari a.s.
Men kan dit verkrijgen door overmaking van *f*.7.50 op de rekening van de penningmeester bij de Rabobank onder nr. 323 404 820
Gironummer van de bank 930 427
onder vermelding "boekwerk".
Een voorwaarde is wel dat men de contributie over 1977 heeft betaald.

Het Bestuur.

CORNELIUS FABRITIUS
Pastoor te Grol 1606 - 1627

In het Archief van de Oud-Bisschoppelijke-Clerezij (O.B.C.) dat opgenomen is in het Rijksarchief te Utrecht,zijn een 100-tal brieven te vinden waarvan verreweg het grootste aantal geschreven is vanuit Grol,gericht aan de toenmalige Apostolische Vicaris Sasbout Vosmeer.
Zij hebben betrekking op de jaren 1606 tot 1614,het jaar respectievelijk van de verovering van Grol door Ambrogio Spinola en de dood van Sasbout Vosmeer. Vosmeer verbleef meestal in Keulen (ad S.Ursulam),maar is ook herhaaldelijk in Oldenzaal.In Grol heeft hij de altaren in de opgeknapte oude Calixtus geconsacreerd,van een langdurig verblijf aldaar is echter niets bekend.Meer dan de helft van de brieven zijn geschreven door Cornelius Fabritius,die in 1606 in Grol kwam en daar pastoor bleef tot 1627,toen hij na de verovering van Grol door Frederik Hendrik met de troepen van Dulcken is weg getrokken.Het aantal door Vosmeer naar Grol gestuurde brieven is veel kleiner,maar een tiental, zo te zien concepten van de brieven die in werkelijkheid naar Grol zijn gestuurd,die vermoedelijk wel verloren zullen zijn geraakt.Fabritius schreef zijn brieven in behoorlijk Latijn,en in een mooi duidelijk schrift,enkele uitzonderingen daargelaten,maar dan zegt hij er wel bij dat hij in haast heeft gewerkt,of dat de bode al stond te wachten. In zijn totaliteit geeft de correspondentie met de Apostolische Vicaris een boeiend beeld van de situatie in Grol in de jaren 1606-1614.
Voor een juist begrip van die situatie lijkt het me nuttig enige stappen terug te doen in de historie.
Op kerkelijk terrein was in de Nederlanden een grote verandering gekomen toen in 1559,na lange en geheime onderhandelingen,een nieuwe indeling van bisdommen tot stand kwam.Het bisdom Utrecht wordt aartsbisdom en krijgt was geweest van Keulen,wordt aartsbisom en krijgt vijf suffragaan (=ondergeschikte) bisdommen,o.a. Deventer.Nu is het merkwaardig dat 13 parochies in de huidige Achterhoek, waar onder Grol,deel uitmaakten van het bisdom Munster terwijl Zutphen en Oldenzaal bij Utrecht hoorden.
Ook in het noorden van het land bestond een dergelijke toestand,waar de gouwen ten oosten van de Lauwers onder Munster hoorden.Kan dit verklaard worden uit de missionerings activiteiten van s.Liudger? Het schijnt wel vast te staan dat hij vanuit Deventer en Dokkum het Christendom

verkondigd heeft.Heeft hij ook in de Graafschap de eerste aanzet tot christianisering gegeven? Bij de nieuwe indeling werden de parochies in de Graafschap gelegen bij Deventer gevoegd,uitgezonderd de heerlijkheden Borculo en Bredevoort, en die in het noorden bij het nieuwe bisdom Groningen.Daarmee was conflict stof gegeven voor een eeuwenlange controverse,want Munster wenst de afscheiding niet te erkennen, omdat het in de hele zaak niet gekend was.Als later de bisschoppen van Keulen en Paderborn,daartoe door Rome gedelegeerd,uitspraak doen ten gunste van Munster,zal op haar beurt de Hollandse Zending deze niet erkennen omdat ze in de zaak niet gekend is! Pas in 1823 is er een definitieve regeling tot stand gekomen,waarbij de omstreden parochies aan de Hollandse Zending werden toevertrouwd omdat ze gelegen waren binnen het koninkrijk der Nederlanden.Het heeft heel wat voeten in de aarde gehad voordat alle nieuwe bisschops-zetels bezet waren,en toen stonden deze gewesten aan de vooravond van de onafhankelijkheids strijd tegen Spanje. In 1580 stierf de laatste aartsbisschop van Utrecht,Schenk van Toutenburg,die nog met alle plechtigheid van de katholieke eredienst werd begraven in de Utrechtse Domkerk.De ontreddering in de Nederlandse kerk was zo groot en de politieke omstandigheden zo ongunstig dat geen nieuwe bisschoppen benoemd konden worden.Het hele gebied dat de bisdommen Utrecht,Haarlem,Middelborg,Deventer,Leeuwarden en Groningen omvatte werd geplaatst onder een Apostolische Vicaris (Missie-bisschop),die met bisschoppelijke waardigheid bekleed,moest proberen te redden wat er nog te redden was.Al in 1583 werd de eerste Apostolische Vicaris van wat de Hollandse Zending genoemd werd,aangesteld in de persoon van Sasbout Vosmeer.Hij was geboortig uit Delft,was priester van het aartsbisdom Utrecht,en had daar belangrijke functie vervuld van vicaris generaal in geestelijke zaken.Om veiligheids redenen verbleef hij meestal buiten het gebied van de Zeven Provinciën,en wel in Keulen,of plaatsen die onder koninklijk Spaans bewind stonden,zoals Oldenzaal na 1605. Wat de militaire/politieke toestand betreft is het nuttig te bedenken dat Grol in 1597,na een smadelijke mislukking in 1595 - Maurits ging schielijk aan de haal teon de oude heer Mondragon met zijn 91 jaar en een sterk leger kwam opzetten - door Prins Maurits voor de Staten veroverd was. Door het "recht van overwinningh" ging de Calixtuskerk over aan de hervormden en werd openbare uitoefening van de

katholieke gondsdienst verboden.De zielzorg onder de kleine groep overgebleven katholieken werd waargenomen door de vicaris Andreas Warnsinck en enkele collega's.
Maar al in 1606 werden de bordjes weer verhangen.Op 10 aug.1606 heroverde de markies Ambrogio Spinola,een Italiaanse legeraanvoerder in dienst van de koning van Spanje,Grol,nadat hij eerst Lochem al genomen had.Spinola erkent klaarblijkelijk de rechtsmacht van de Hollandse Zending in de Graafschap en stuurt vanuit het legerkamp bij Borculo,op 24 juli 1606,een briefje aan Asabout Vosmeer in Oldenzaal,waarin hij meedeelt dat Lochem gevallen is, en onder de jurisdictie valt van de Apostolisch Vicaris,zodat er weer priesters naar toe gestuurd kunnen worden. (brief in archief OBC) In het late najaar van 1606 heeft Maurits getracht met een sterke trocpenmacht Grol weer in handen te krijgen.Maar Spinola dwingt de prins tot de aftocht en legt een sterk garnizoen in de vesting Grol.
Na de verovering van Grol door Spinola was graaf Hendrik van den Bergh militair commandant van de besting geworden.Lang is hij dat niet geweest.In 1608 werd hij bij de verovering van Erkelenz door de Staatsen gevangen genomen en na vrijkoop commandant van een afdeling ruiterij in dienst van Spinola.In 1627 tijdens het beleg van Frederik Hendrik kwam hij met een sterk leger naar Grol om een poging te doen de Prins tot opgeven van het beleg te dwingen. Dit mislukte.Was het slechts een loos dreigement geweest? Zijn aarzelende houding geeft te denken! In 1629 doet hij een dergelijke poging om Frederik Hendrik weg te lokkken voor Den Bosch.Met spaanse en keizerlijke troepen doet hij een inval op de Veluwe,en slaagt er in Amersfoort te nemen.Verder is hij niet gekomen want zijn bevoorradingsbasis Wesel werd bij verassing door de Staatsen veroverd,zodat van den Bergh zich haastig moest terugtrekken.
Daarna heeft hij naar het schijnt het vertrouwen in de Spaanse zaak verloren.Hij knoopt betrekkingen aan met Frederik Hendrik,de Raadspensionaris Pauw en de Franse gezant.Zijn opzet is de zuidelijke Nederlanden in handen te spelen van de Republiek en Frankrijk.Als Frederik Hendrik in 1632 op veldttocht gaat langs de Maas,geeft graaf Hendrik Venlo en Roermond en Stralen zonder strijd over aan de Prins.Hij breekt openlijk met Spanje en roept zijn troepen op de Spanjaarden te bestrijden.Van Spaanse zijde wordt hij door de Grote Rad van Mechelen ter dood veroordeeld wegens hoogverraad en van al zijn goederen verbeurd ver-

klaard.Van beroep cavalerie-officier kreeg hij van de Staten Generaal een cavalerie-commando en het markiezaat van Bergen op Zoom.
Naast de militaire bevelhebber van Grol en de plaatselijke "Consules",d.w.z.burgemeesters en raad,treffen er nog heer Tyselinck."Satrapa" wordt hij door Fabritius genoemd,wat wel overeenkomt met koninklijk commissiaris in burgelijke aangelegenheden.
Tijdens het Twaalfjarig bestand (1609-1621) werd de status quo gehandhaafd zodat in die jaren Grol samen met Oldenzaal en Lingen onder Spaans bewind bleven,bezet door huurtroepen uit vele landen van West Europa afkomstig (Engelsen,Luiksen,Bourgondiers,Duitsers en Italianen) zoals blijkt uit de brieven van Fabritius.
Daarmee was ook de mogelijkheid geschapen in de genoemde plaatsen de openbare katholieke eredienst te handhaven,tot groot displezier van de hervormde classes van Zutphen en Deventer.(zie arch.Abd.Utrecht dl.40 1914,de Hullu,Aanteekeningen betreffende de Katholieken in Twente en op het platteland in het Ronde van Deventer,pag.1-92).
Al in het begin van sept.1606 stuurt de Apostolische Vicaris,vermoedelijk via Oldenzaal,waar hij verblijft,twee priesters,David van Maunden,bestemd voor Lochem en Cornelius Fabritius voor Grol. Fabritius was van geboorte een Hollander,geboortig van Spanbroek.Van hem wordt vermeld dat hij in 1603 pastoor was in Leiderdorp.Dat lijkt echter niet te kloppen met een brief van 13 febr.1603 (Arch.O.B.C.) waarvan Fabritius een van de ondertekenaars is,naast acht anderen.In deze brief gericht aan de Apostolische Vicaris bieden deze negen eerw.heren hun excuses aan voor de rebelse houding die zij hebben aangenomen tegen maatregelen door Vosmeer genomen met betrekking tot hun theologische studie.Welke dat waren wordt uit de brief niet duidelijk. Evenmin is duidelijk van waar deze brief geschreven is,vanuit Leuven of vanuit Keulen,de twee plaatsen waar priesterecandidaten uit Holland werden opgeleid.Vosmeer verbleef in 1603 waarschijnlijk in Keulen,want het verblijf in de Zeven Provinciën was te riskant en Oldenzaal was nog Staats en werd pas in 1605 aan Spaanse zijde gebracht.Het meest waarschijnlijke lijkt me te zijn dat de heren vanuit Leuven beschreven hebben.Als Fabritius in 1603 nog theologie-student was,dan zal hij bij zijn komst in Grol een recent gewijd priester zijn geweest en nog jong van jaren.Zijn eerste brief vanuit Grol naar Sasbout Vosmeer gezonden dateert van 14

sept.1606.Enkele dagen tevoren zal hij met zijn gezel in Grol zijn aangekomen.Allereerst deelt hij mee dat zij onderweg in een zekere versterking het kind van kapitein Adriaan Segers,die dient onder Luiecuma,hebben gedoopt.Van welke versterkte plaats hier sprake kan zijn wordt niet vermeld,en wie Luiecuma is,heb ik nog niet kunnen achterhalen.Vervolgens zijn ze tegen elf uur voorspoedig in Grol aangekomen waar ze nauwelijks met goede woorden,dreigementen en het gezag van de "satraap" Tyselinck onderdak hebben kunnen vinden.Waren de Grollenaars zo wenig op hun komst gesteld,of was er werkelijk geen behoorlijk onderdak te krijgen,wat niet onmogelijk is zo kort na het beleg, waarbij in het brandbare Grol zeker wel weer een behoorlijk aantal huizen in brand zal zijn geschoten.In 1597 steld de historicus Bor vast dat er in heel Grol geen enkel stenen huis was,behalve dan de kerk en het klooster, dwz.het Nye klooster ofwel Engelhuysen.Een pastorie of wehme was klaarblijkelijk evenmin beschikbaar.
Waar Fabritius belangstelling uiteraard naar uitgaat is de kerk.Hij stelt vast dat het een bak van een kerk is (vastum templum,sordium et desolatum)vuil en desolaat. Tien jaar eer zegt Bor van heel Grol dat het een vuil gat was! Verder zijn alle altaren verdwenen,aanwijzing hoe de reformatorische broeders de kerk hadden aangepast aan hun eredienst.De glazen ramen zijn kapot,wel het gevolg van de oorlogshandelingen tijdens het beleg.
In latere brieven vermeldt Fabritius dat de kerk nog gebruikt wordt als bergplaats van het geschut en dat er tegen de kerk aan een munitieopslagplaats is gebouwd.Het waaide er zo hard in die open kerk dat we er geen Mis konden doen,schrijft hij.
Daags na hun aankomst worden de twee priesters aan tafel genodigd bij graaf Hendrik (van den Bergh),comes Henricus, samen met de "satraap" Tyselinck.Tot niet geringe verrassing troffen zij daar ook nog de Thesaurarius Monasteriensis,d.i.schatbewaarder van Munster,en deze heer was zoals hij zei,aarstdiaken over de kerk van Grol.Het aartsdiakenschap is een instelling die wij nu niet meer kennen.Het was een oude middeleeuwse instelling: bisdommen werden verdeeld in een aantal districten waarover een aartsdiaken werd aangesteld die uitgebreide volmachten bezat voor het bestuur in tijdelijke en geestelijke zaken in zijn gebied.De dom-thesaurier van Munster was tevens aarstdiaken van Vreden,waar Grol onder viel.In dit geval was het Johan

van Velen,die evenals zijn voorganger Ritter van Raesvelt een drijvende rol speelde in de kwestie Munster/Hollandse Zending.Fabritius vraagt zich af of deze ontmoeting puur toeval was of een handig gespeeld spelletje.Tijdens het tafelgesprek verkondigde de Aarstdiaken dat hem het recht van pastoorsbenoeming in Grol toekwam en de jurisdictie in geestelijke zaken (=machtiging tot preken en toediening van de Sacramenten).Nu geviel het,zo gaat de brief verder dat deze Aartsdiaken enige dagen tevoren met instemming van Graaf Hendrik en de Raad van de Stad,een zekere vicaris,met name Andreas (Warnsinck) schriftelijk volmacht had gegeven om de sacramenten toe te dienen en te preken. (jurisdictie had verleend).Heer Andreas was tot nu toe concobinarius geweest,maar had van paters Jesuiten (uit Emmerich?) de absolutie gekregen nadat hij zijn concubine had verlaten.Over deze heer Andreas zullen we latere brieven nog meer horen,stichtelijks en ontstichtelijks.
Het gesprek aan tafel ging over een grote verscheidenheid van zaken,maar allemaal naar het mij voorkomt nogal stekelig voor Fabritius en van Maunden.Er werd gepraat over de betekenis van het Apostolische Vicariaat,over het bisdom Deventer (dat in feite niet meer bestond),over de macht van de Paus,de wreedheid van de koninklijke Spaanse troepen (de miles regius),over het onrecht dat de aarstdiaken en het bisdom Munster werd aangedaan.Het gevolg was dat Graaf Hendrik "die hem(de aartsdiaken) beter gezind leek dan ons",weigerde ons toe te laten tot de kerkelijke bediening, tenzij hij door de Markeis Spinola,onder wiens rechtsmacht de Grollenaars waren,nader ingelicht was.
Daags daarna was echter de Graaf,na het vertrek van "die" Aartsdiaken,door de "satraap" Tyselinck omgepraat,om zich niet met kerkelijke zaken te bemoeien en stond hij ons toe onze kerkelijke dienst te verrichten.Toe het zover was,heeft Fabritius een collecte gehouden onder de kapiteins en andere ambstdragers om de glasramen te herstellen,de wanden te witten en de altaren weer op te bouwen,want er stond slechts een houten altaar in het koor te beschikking om Mis te lezen.
Vervolgens komt hij te spreken over de in Grol na 1597 achtergebleven vicarissen.Door de classis van Zutphen was toen geëist dat ze zich bij de hervormden zouden aansluiten en hun concubinen trouwen.Zo wel het een als het ander hadden ze geweigerd.Heer Andries Warnsinck heeft hier wel een beslissende rol in gespeeld "we hebben hier vier vicarissen

aangetroffen,Andreas waarover boven;Henricus,een jager en concubinaris;Joannes die eertijds monnik was geweest in de orde van de H.Hieronymus,maar concubinaris (incestuosus staat er,dat kan betekenen dat de vrouw waarmee hij samen leefde een familielid was),en dan nog de Pater van het nonnenklooster een goed en vroom man".Maar hij was een bangerik zegt van Maunden van hem in een brief aan Vosmeer.Dat was vermoedelijk Joannes van Diest van wie ook enkele brieven aan Vosmeer gericht,in het archief van de O.B.C. voorkomen.De vroegste is van 1609. "Heer David (van Maunden) is vandaag,zo vervolgt de brief,op het feest van Kruisverheffing (14 sept.) met de "satraap" Tyselinck en zijn gezin naar Lochem vertrokken,na een preek onder zeer grote bijval van het volk gehouden." Hier stelt zich de vraag hoe talrijk zou dat volk geweest zijn? In deze brief wordt daar niets over gezegd,maar in een latere brief wordt het aantal katholieken gesteld op 150,een getal dat heel aardig klopt met het getal dat de Apostolische Vicarissen in hun verslagen aan Rome melden.Daarnaast was er een grote massa krijgsvolk.Spinola voerde het garnizoen op tot 2000 mannen,en die hadden menigmaal vrouw en kinderen bij zich.Voor de troepen waren er eigen aalmoezeniers aanwezig;Dulcken de vestingcommandant tijdens het verblijf van Fabritius in Grol had een eigen kapelaan! Dat lag eigenlijk wel voor de hand, want het waren bijna altijd vreemdtaligen die huurtroepen, en werden bovendien nogals eens verplaatst.
"Na het vertrek van Heer David zit ik hier nu alleen, een vast onderdak is me nog niet toegewezen, - het klinkt bijna als een wanhoopskreet - "maar een zekere konikijk commissaris zal binnenkort weggaan,en dat zal me een plaatsje bezorgen bij een vrome weduwe dichtbij de kerk". En zijn voornemen voor de naaste toekomst:"Daar zal ik dan op eigen kosten een sober leven leizen,want van 't jaar zijn er geen inkomsten te verwachten uit de goederen van de kerk,nu de soldaten alles hebben verwoest".Uit de parochie is ook niets te verwachten:"Bijkomstige inkomsten zijn uiterst gering omdat de burgers uiterst arm zijn en nauwelijks brood hebben om te eten". Ook van bijzondere kerkdiensten zijn geen inkomsten te verwacthen:"Ook van de begrafenissen krijgt de pastoor en de kerk niets,behalve dan van de boeren". Uitzicht op verandering is er ook niet:"Daar vernadering in aanbrengen lijkt me niet gewenst,want 't zou bij 't volk kwaad bloed zetten".

Over de restauratie van de kerk schrijft Fabritius,dat drie altaren zo spoedig mogelijk gereed gemaakt zullen worden, en ook de glasramen,en dat de metselaars al bezig zijn de muren te witten.
Wat voorts de kerkbenodigdheden betreft,de paramenten vertelt de brief "dat er hier tamelijk goede misgewaden aanwezig zijn,en dat daarom Heer David de gewaden die U, Hoogwaarde,ons gegeven hebt,meegenomen heeft naar Lochem".
Intussen was Grol in korte tijd twee pastoors rijk geworden,de ene benoemd door de aartsdiaken van Munster,de ander door de Apostolische Vicaris.Er heeft al een taakverdeling plaats gehad tussen Fabritius en Warnsinck die samen heel broederlijk naar het schijnt de parochie Grol bediend hebben."Zondag zal ik (Fabritius)preken,D.V.,en vervolgens om beurten met vicaris Andreas". Oldenzaal en Grol zijn nu beide onder Spaans bewind en onder de jurisdictie van de Apostolische Vicaris.Daarom lijkt een gelijk gericht bewind voor beide plaatsen wenselijk.Daarom vervolgt de brief:"DE "satraap" Tyselinck heeft gevraagd hem een formulier te sturen van die bepalingen die in Oldenzaal aan de burgers zijn gepubliceerd,en die hij ook hier verzoekt aan de burgers bekend te maken en hij heeft ook nog gesproken over de Jubile-aflaat of die onmiddellijk "of na aankomst van U,Hoogwaardige,moet worden afgekondigd".
In een afsluitende opmerking zegt Fabritius dat hier in Grol nog veel andere dingen gebeuren met betrekking tot de burgers en de kerk,waarover zij zal scrijven als hij er een betere kijk op gekregen heeft.

Vale.In festo Sae.Crucis.raptim
Cornelius Fabritius.

Geraadpleegd:
voor S.Ludger,Registrum Curarum Terrae Frisiae Monasteriensis Diocesis in Archief
voor jurisdictie strijd Munster-Hollandse Zending: Thielen,Geschiedenis van de Enclave Groenlo-Lichtenvoorde hfdst.3 p.20 vv.
voor Graaf Hendrik van den Bergh: Mr.Schelfgaarde, Archief van het Huis Bergh. 1932 dat nogal wat gegevens over Grol bevat.
voor Aarstdiakens: Arch.Aarstbisd.Utr.dl.1(1875) .p.5vv.

Noot: aartsdiakens.
Het bestuur van de bisschop werd geleid door zijn aartsdiakens zoals we dit in de bloeitijd van de Middeleeuwen, ook in het bisdom Utrecht aan treffen.
In de loop van de elfde eeuw ontstaan, toen naast de 5 aloude hoofdkerken: St.Maarten en Oud-Munster te Utrecht, St.Plechem te Oldenzaal, St.Maarten in Emmerich en St. Walburg in Tiel, later Arnhem, vier nieuwe werden opgericht: St.Lebuin te Deventer, St.Pieter, St.Jan en St.Marie te Utrecht. Al deze kerken hadden een Magnificum Collegium van Kanunniken Vanaf die tijd (11e eeuw) treden de proosten van de 9 hoofdkerken in het hun aangewezen en afgebakende gebied als aartsdiakens op. De plaatselijke synode (send) werd voorgezeten door de aartsdiaken of door zijn officiaal.
In het bisdom Munster bestond iets dergelijks, en was het aartsdiakonaat van Vreden, vervuld door de Domthesaurier, voor de kerk van Grol van levensbelang.

december 1977 P.C.Engel, o.carm.

Bijdragen tot de geschiedenis van Groenlo in de 19e eeuw.
Leefklimaat (gezondheidszorg,armenzorg,arbeidsvoorwaarden enz.) in Groenlo tussen 1945 en 1857

Tussen bewoner en zijn stad bestaat een heel speciale band.Zoiets wordt duidelijk,als de bewoner met portretten van zijn stand eordt geconfronteerd.Ze worden vaak met dezelfde tederheid bekeken als foto's van verwaten of bekenden.De bewoner voelt er zich dan thuis,en volgt het wel en wee van medeburgers.Soms krijgt hij de neiging terug te kijken in het verleden, en duikt dan in documenten die dat verleden beschrijven.
Het Groenlose archief biedt hiertoe een mogelijkheid. Bewoner in kwestie beschouwt een stukje 19e eeuwse geschiedenis,toen de stad nog verstoken was van alles wat we thans aan modern confort bezitten.Omstreeks 1850 ontstonden de grindwegen en Groenlo lag op het kruispunt van de wegen aangelegd van Enschede naar Terborg,van Zutphen naar Munster en via Groenlo,Lichtenvoorde naar Bocholt. De tracé's liggen er in hoofdzaak nog zoals ze in die jaren werden aangelegd. Later kwamen daar de railverbindingen bij en ontstond langzamerhand een nieuw tijdperk vol uitvindingen en ontdekkingen.Aan het eind van de negentiende eeuw ontstond een lawine van uitvindingen die nog steeds niet tot stilstand is gekomen. Neem de ontwikkeling op medisch gebied.Er bestond in de eerste helft van de 19e eeuw reeds zorg voor welzijn en gezondheid. Dit kunnen wij vaststellen doordat in mei 1845 de stadsgeneesheer en vroedmeester Hendrik Jan Hagens zijn betrekking opzegde.Voor zijn vervanging meldde zich J.Henneper,Medicinae doctor,uit Dwingelo. Er ontstond een meningsverschil over het honorarium,met als gevolg dat Henneper weigerde.Het gemeentebestuur maakte zich zorgen over dit voorval en vreesde: "van geneeskundige hulp te zijn verstoken". In het verleden had men ondervonden dat:"de ontbieding van genees,heel en verloskundigen uit andere gemeenten veeltijds met groote moeite en kosten gepaard gaat." Het was een gelukkig toeval dat wethouder Herman Huyskes bekend was met het feit,dat een zwager van de in Groenlo woonachtige gepensioneerde majoor Kern,arts te Kloosterzand (Zeeland) was. Samen met raadslid J.P.Stottelaar toog hij op informatie en majoor Kern verklaarde,dat zijn zwager ongetwijfeld naar Groenlo wilde komen.

Zijn naam was Johan Christiaan Jacob Tel Schindler.De ontwikkelingen verliepen snel en voorspoedig.De stukken ten bewijze van afgelegde examens werden door hem opgestuurd en hij verscheen op 11 juni 1945 persoonlijk op het stadhuis om zijn benoeming te aanvaarden.De voorwaarden staan als volgt omschreven;"Tot stads genees,heel en vroedmeester te Groenlo te benoemen en aan te stellen Johan Christiaan Jacob Tel Schindler en zulks op een jaarlijks tractement van tweehonderd gulden,te rekenen vanaf den eersten Juni dezes jaars,bestaalbaar ten kantore van den stedelijken ontvanger te Groenlo".
"Dat de Heer Schindler zich verbindt en verpligt om de praktijk van genees heel en verloskundige alleenlijk en met uitsluiting van alle andere gemeenten te zullen uitoefenen binnen deze stad en schependom,zomede in de hier omliggende buurtschappen,tot de kerkelijke gemeente van Groenlo behorende.
Dat alle personen binnen deze gemeente zonder onderscheid van godsdienst uit armenkassen of armenfondsen bedeeld wordende,door hem kosteloos zullen moeten worden bediend en slechts de daartoe geleverde medicamenten en andere voorschotten in rekening kunnen worden gebracht".
"Dat mede alle zoodanige personen,alsnog niet bedeeld geworden zijnde,aan wier gehoeftigen staat echter het stedelijk bestuur voldoende bewijzen heeft,op vertoon van bewijs van armoede,even al de hier voorgenoemde kosteloos zullen worden behandeld.
Dat door den Heer Schindler in zijne voornoemde betrekking bij het ontstaan van eenige heerschende of zoodanige ziekte welke van eenen meer dan gewonen aard is,onverschillig of derzelve al dan niet voor besmettelijk of gevaarlijk wordt gehouden,daarvan zo spoedig mogelijk,eene omstandige,en waarin keurige opgaven aan het stedelijk bestuur zal worden gedaan,zomede aan hetzelve bestuur,wanneer zulks wordt gevorderd,eenen behoorlijken staat van vaccinatiën".
Dokter Schindler verklaarde:alle verdere pligten aan dien post verbonden,stiptelijk te zullen nakomen en vervullen".
Dat er in Groenlo bittere armoede werd geleden,bewijzen de categoriën waarin de "armen" werden verdeeld.Ze moesten zelfs,als zij gratis verstrekte geneeskundige hulp nodig hadden,een bewijs van armoede tonen! Er kwam enig soelaas in de ellendige situatie,nadat op 28 juni 1854 in de parlement een wet werd aangenomen tot regeling van het armbestuur.

Op grond van die wet moest het gemeentebestuur maxima vaststellen van de uitkeringen: "in geldswaarde aan de armen,in eetwaren,brandstoffen,kleding,liggingsstukken en wooning". Het jaar werd in twee "tijdkringen" verdeeld, n.l. de wintermaanden januari,februari,maart,november, december en de overige zomermaanden.
De wekelijkse uitkeringen van de "onderstand" aan de armen werden op 18 december 1854 als volgt vastgesteld:

a) een gulden aan een persoon,die wegens hoogen ouderdom of gebrek aan onvoldoende ligchaamskrachten buiten staat is te werken.
b) aan zoodanig persoon,die gehuwd en wiens vrouw mede buiten staat is te werken *f*.1,50
c) aan zoodanig persoon,hoofd van een gezin zonder kostwinnende kinderen voor ieder zoodanig kind daar en boven *f*.0,25.
d) aan een persoon,die gehuwd en zonder kinderen is en de noodige ligchaamskrachten heeft voor zijn gezin werk te verrigten *f*.0,75
e) aan een gehuwd persoon of weduwnaar of aan eene weduwe met kinderen,waarvan deze niet in de behoeften kunnen voorzien,voor elk kind daar en boven *f*.0,25.

In de zomermaanden werd slchts de helft van de uitkeringen verstrekt.
Als er sprake was van ziekte of zwakzinnigheid werd vastgesteld:
"In geval van ziekt of onnoozelheid zal,in welken tijd van het jaar ook,boven en behalve de kosten van huisvesting,oppassing en de geneesmiddelen,wanneer daarin voorzien moet worden,kunnen worden verstrekt een gulden".
Een jaar later,10 december 1955,werden deze regelingen van het armbestuur enerzijds wat verruimd,anderzijds werden de bepalingen strakker aangehaald en kregen de volgende omschrijving: "aan de armen wier aanvraag is ingewilligd, en die niet in godshuizen worden opgenomen,wordt in geldswaarde vastgesteld overeenkomstig de staat van 18 December 1854.Daarenboven zullen,in geval van ziekte,de noodige geneeskundige hulp en geneesmiddelen kunnen worden verstrekt".
Ten aanzien van de hoogste uitkeringen werd bepaald dat deze "slechts bij volstrekte onvermijdelijkheid zal worden gegeven". De ondersteuning zou verminderen naar gelang de omstandigheden. Ten aanzien van invaliditeit werd bepaald dat: "Ligchaamsgebrek,dat tot arbeid geheel on-

geschikt maakt,wordt voor de toekenning van onderstaand met ziekte gelijkgesteld". Bij gedeeltelijke invaliditeit werd de ondersteuning afgemeten! "naar gelang van de meerdere of mindere ongeschiktheid".
Het loonpeil van de mensen die werkten was zeer laag en veroorzaakte een afstompende armoede.De arbeidsduur was uitermate lang.De Nederlandse literatuur droeg weinig bij om interesse te wekken voor het sociale vraagstuk,anders dan in Engeland waar Dickens hevig de trom roerde,kweekte men hier Hildebrant-achtige "jongelieden". Toen Multatuli hevig tegen de sociale ongelijkheid aanschopte en schreef: "de ellende des volks moet worden uitgeroeid",werd hij al spoedig als een rebel betiteld.
In Groenlo zijn weinig overleveringen te vinden,die aantonen hoe het gesteld was met de arbeidsvoorwaarden in die tijd.Als uitzondering hierop moge gelden de werkzaamheden welke de tolgaarder van de Zwilbroekseweg G.J.Huyskes moet verrichten (21 okt.1854).Behalve een nauwkeurige boekhouding werd van hem geëist: "dat hij als wegwerker behoort op de wegen van het Zwilbroek en Eibergen aan het werk te zijn,gedurende de zomermaanden,dat is van 1 april tot 1 october van 6 uur des morgens tot 7 uur des avonds,met eenen schoftijd van twee uren,namentlijk van twaalf tot twee uren,gedurende de wintermaanden,dat is van 1 october tot 1 april van zonsopgang tot zonsondergang met eenen schoftijd van een uur. Hij is verpligt die wegen zindelijk en voor zover de omstandigheden dit toelaten,effen en tonrond te houden,de bermen en graskant en wanneer die te hoog worden af te steken,zodanig dat de wegen overal droog kunnen afwateren,zonder dat daartoe greppen gemaakt te worden.Hij zal moeten zorgen dat de onderhoudsmaterialen voortdurend in geregelde orde nevens de wegen geplaatst worden.Bij de bruggen zal hij zorgen dat des winters steeds eene zekere hoeveelheid zand in gereedheid is,en bij gladdigheid dit zand op de bruggen strooyen". Als loon kreeg hij drie gulden in de week,3% van de opbrengst van de tol en maximaal *f*.20.-- per jaar lantarengeld.Hoe de man het klaarspeelde zijn taak de tolgelden te innen,is alleen te verklaren door de inschakeling van het hele gezin.Het woord kinderarbeid komt dan zeer nadrukkelijk om de hoek kijken.Deze uitbuiting kwam beslist niet uitsluitend voor bij de inddustrie.
Het z.g."kinderwetje" van kamerlid van Houten werd eerst in 1874 aangenomen en bevatte slechts het arbeidsverbod van kinderen beneden de 10 jaar,later uitgebreid tot twaalf jaar,

terwijl huiselijke en persoonlijke diensten en veldarbeid van kinderen bleven toegestaan.
Een tweede voorbeeld ter illustratie hoe de factor arbeid werd benaderd is te vinden in de slot-alinea uit de instructies die de eerste Groenlose gemeente-architect,de timmerman J.W.Sieverink,meekreeg (23 april 1856):"omtrent de werkzaamheden in dagloon te verrigten,zal hij zich steeds bij het daarvoor te houden toezicht moeten overtuigen dat de loonen werkelijk worden verdiend;ontstaat er wantrouwen dan worde hem de magt gegeven zoodanige personen te doen verwijderen,welke naar zijn inzien zich niet genoeg bevlijtigen dat dagloon te verdienen".
Ook ten aanzien van de veldwachter was het stadsbestuur niet bijster soepel.Hij kreeg een veeg uit de pan van wethouder Stottelaar (5 juni 1852) omdat hij onvoldoende toezicht uitoefende op grindafgravingen "eigener authoriteit gepleegd door aannemer Weenink in de gronden deze gemeente". Burgemeester Huiskes had hem persoonlijk "zijne ongeoorloofde handeling onder het oog gebracht". Stottelaar verzocht om maatregelen"opdat de veldwachter van meerder activiteit doe blijken en minder in zijne bouwerij (=boerderij) arbeide". Daarenboven werd zelfs opgemerkt dat zijn salarisverhoging van een jaar daarvoor wel eens zou kunnen worden ingetrokken. Later (22 sept.1856) toen de raad het salaris van de veldwachter regelde werd door enkele raadsleden opgemerkt: "dat door dien ambtenaar niet genoegzaam werd gesurveilleerd op het garen en uitbreken van hout in het schependom". Er werd besloten er hem schriftelijk opte wijzen:"in den vervolge van meerder activiteit blijken te doen dragen".
Opvallend is de bezit vergarende mentaliteit van de beter gesitueerden van Groenlo.Toen het gemeentebestuur besloot "stedelijke walgronden" te verkopen,die waren vrijgekomen door de geleidelijke ontmanteling van de stad (17 febrari 1851) "hetzij tot aanleg van sierlijke tuinen,hetzij om die gronden te benutten tot aanbouw dan sierlijke woningen" ontstond er een wilde rage om het bezit van de grond. Dit werd nog erger toen de gemeente besloot de markegronden en de overige woeste gronden te verkopen, ten einde "de zucht tot ontginning bij de meer gegoede ingezetenen bestaande,tegemoet te komen" (27 october 1852). De"notabelen" begonnen de gekochte stukken "driftig af te palen", zonder rekening te houden met de boeren,die

soms hun verbindingen zagen verbroken.Ook maakten de boeren zich zorgen,omdat de schadden,nodig als brandstof,en de heideplaggen,nodig voor de bemesting,niet meer beschikbaar waren.
Dat intussen de verpaupering van de Grolse bevolking toenam tijdens de 10 jaar dat Schindler als stadsdokter werkzaam was wordt aangetoond in een schrijven van hem waarin hij mededeelde dat de armenpraktijk zo was gegroeid dat hij verliezen leed (23 april 1855). Hij merkte op: "ter zake van telken jare vermeerderde armpraktijken ik mij bezwaard acht,die praktijk langer tegen gelijke vergoeding te kunnen waarnemen,aangezien deze thans zoodanig is uitgebreid,dat de levering der medicamenten gesteld,meerder dan het gehele beloop mijner inkomsten van de gemeente en het Gasthuis vereischen". Hij overlegde staten waarin hij aantoonde,inderdaad verlies werd geleden op de voorgeschreven medicijnen en hij rekende voor dat de armenpraktijk jaarlijks tussen de drie en vierhonderd gulden moest kosten.
Desondanks weigerde het gemeentebestuur het honorarium te verhogenmwaarop Schindler ontslag nam als stedelijk arts.
De raad besloot een advertentie te plaatsen in de Opregte Haarlemse Courant met de vermelding in de tekst,dat bij een eventuele opvolger de voorkeur zou worden gegeven aan een medcinae doctor.Op de advertentie reageerden meerdere sollicitanten,waaronder medicinae doctor Lücke en geneesheel en vroedmeester Ellerbeck.Dokter Lücke bood aan de armenpraktijk voor een of twee jaar te willen aanvaarden voor *f*.100.-- per jaar indien de kosten van de medicijnen door de gemeentelijke "armenkassen" zouden worden betaald.
Er ontspon zich in de gemeenteraad een debat over dat onderwerp,waarbij werd besloten niet onmiddellijk op het aanbod van Lúcke in te gaan,maar dat aanbod eerst ter kennis te brengen aan de overige sollicitanten,in de hoop dat door dit afwachten een van hen goedkoper zou kunnen zijn.Dit gebeurt niet,en tijdens de raadsvergadering (29 mei 1855) werd er gestemd wie zou worden benoemd,Ellerbeck of Lücke.Van de zeven ingediende stembriefjes bleken er vier op Lúcke en drie op Ellerbeck te zijn uitgebracht.Op grond hiervan werd Lücke benoemd.
De gevolgde procedure vond weinig instemming bij de burgemeester Huiskes,want hij merkte op,dat indien de raad in een vroeger stadium in zou hebben toegestemd de vergoeding van de geneesmiddelen op zich te nemendokter Schindler niet zou zijn vertrokken.

Na ruim een jaar (13 juni 1856) schreef dokter Lücke een brief "in relatie tot mijn ambt als stedelijk arts", waarin hij opslag vroeg. Hij had zich waarschijnlijk op de werkelijke situatie verkeken. Naar aanleiding van dit schrijven werden de raadsleden Pondes en Weenink belast met een onderzoek: "voor de belangen der gemeente". Ze verschenen op 2 juli 1856 in de raadsvergadering met een rapport "inzake den stadsdocter", waarin stond dat Lücke de praktijk zou willen voortzetten voor *f*.175.-- per jaar. Ook verklaarde hij, dat wanneer de medicijnen door hem zouden worden vergoed hij daarvoor eveneens *f*.175.-- verlangde, en: "indien de regering tot deze belooning en vergoeding van geneesmiddelen niet konde toetreden, hij hoe eerder hoe liever zijn ontslag verlangde, als zijnde de aanhouding dier praktijk voor hem een dagelijksch geldig verlies".
De beide informerende raadslieden hadden het nodig gevonden aan apotheker Wittermans te verzoeken de prijzen van de medicijnen te verlagen. Wittermans verklaarde: "dat hij voor de medicijnen per recept verlangt *f*.0.25, de verstrekking van de poeders, zalfpotten en pleisters daaronder begrepen dat indien na derselve wesentlijke verkoopwaarde zoude berekend worden, alsdan het recept op *f*.0.30 zal moeten worden gesteld, bovendien zijn hiervan uitgezonderd de afgifte van bloedzuigers en alle recepten waarin duurder medicamenten worden gebezigd als quinine (kinine) welke afzonderlijk tegen billijke prijsen moeten worden betaald".
Op deze voorwaarden wilde de heer Wittermans de verstrekkingen voor drie of zes maanden als proef voortzetten. Verder verklaarde hij: "dat de receptuuren van den eenen docter tegenover den anderen zeer verschillend zijn, redenen waarom hij geen andere bedingingen kan maken, als moetende de ondervinding aantoonen of de gevraagde *f*.0.25 of *f*.0.30 al of niet voor vermindering vatbaar is".
Burgemeester Huiskes verzocht de raad dokter Lücke te vragen "of hij genoegen zoude nemen zijne eisch nog eenigzints te verminderen", maar de raad besloot dit niet te doen, omdat: "de verklaring van docter Lücke wat zowel het tractement als de vergoeding van medicamenten (betreft) pertinent zijnde, vermeend de vergadering, als beide te hoog oordelende, aan het verlangen van den voorzitter (burgemeester) niet in te gaan".

Tenslotte werd besloten dokter Lücke "het gevraagde ontslag toe te staan en zulks eervol te verleenen op 1 September eerstkomende". De burgemeester verzocht de leden van de raad "tussen nu en de eerstkomende vergadering zich te informeren naar een geschikte geneeskundige".
Er blijven vragen open met betrekking tot de levering van de medicijnen aan de armen.Schindler ontving *f*.200.-- salaris.Bij zijn ontslag verklaarde hij dat dit salaris volledig door de geleverde medicijnen werd opgeslokt.In ieder geval ontving Lücke de helft minder salaris,terwijl de gemeente de medicijnen betaalde.Moest Schindler de rekeningen van apotheker Wittermans van zijn eigen salaris betalen? De stukken die hierover handelen geven geen volledige duidelijkheid.
Voor de opvolging van dokter Lücke werd besloten een heel en verloskundige te verkiezen,met als jaarwedde *f*.200.--- per jaar of *f*.125.-- alleen voor de behandeling van de zieken.Het betekende een vermindering van geneeskundige kwaliteit. Immers er werd geen medicinae doctor verlangd. Benoemd werd de heer Ellerbeck de jonge (30 juli 1856) die al tegencandidaat was voor dokter Lücke.
Waarschijnlijk woonde de heer Ellerbeck in Groenlo of omgeving.In het geschrift van dr.Herman Terhalle "200 Jahre Hirsch Apotheke" uitgegeven in 1971 wordt vermeld,dat een zekere Anton Ellerbeck voor een jaar optrad als zaakwaarnemer in Vreden,na de vroegtijdige dood van apotheker Carl Sauermost op 12 juli 1847. Was hij dezelfde Ellerbeck? De geschiedenis vermeldt dit niet.
Gezondheid staat in direct verband met hygiëne.Zeker in een tijd toen de geneeskunst nog in de kinderschoenen stond. Dit wist men ook in de negentiende eeuw,want er bestonden in Groenlo bepalingen die opnieuw werden vastgesteld:"zodat het bedrijf van den landbouw meerder uitbreiding kon krijgen" (30 januari 1857).De tekst luidt: "dat naargelang der omstandigheden en naar het jaargetijde te kunnen verkorten of verlengen,uit de stallen en vaalten van de open bare straat gebruik kunnen worden gemaakt.Bij gemis van vervoermiddel zal de aldus aanwezige mestspecie gedurende eene nacht op de stoep der woning moge geborgen worden". Het was verboden zonder toestemming van burgemeester en wethouders "mesthopen aan te legggen,ingewanden van dieren of ander vuilnis te plaatsen aan de openbare straten".

Behoorlijk aangelegde en overdekte mestbakken waren hiervan uitgezonderd.Afgedorst stro mocht "gedurende de dag der dorsing op de stoep liggen,benevens hooi en stroo voor den directen aan en afvoer bestemd". Het was verboden "in de kom der gemeente privaatputten te ledigen of privaatmest te vervoeren van 1 April tot 1 October tussen 9 en 's avonds 10 uren,en voor den overigen tijd des jaars tusschen 's morgens 10 en 's avonds 10 uren". Ook was het verboden "vee te slagten in het openbaar,binnen de afstand van 35 ellen van de openbare straten,pleinen of wandelingen,anders dan in de maanden Januari,Februari, November en December". De slachtmaanden dus. Verder was niet toegestaan binnen de afstand van 15 el zeilen en netten op te hangen.
Ook was er controle op de kwaliteit van het voedsel. (9 maart 1857) "Het is den bakker verboden brood te verkoopen,waaraan voedende bestanddelen van het koor zijn ontnomen of onthouden,of hun brood te vermengen met zelfstandigheden,welke de deugdzaamheid van het brood verminderen of ongeschikt maken voor voeding.Geen bakker zal roggebrood mogen verkoopen dan gemerkt." Voor controle op het brood werd een keurmeester benoemd.Op overtreding stond een boete van *f*.3.-- en inbeslagname van het brood.

Groenlo, januari 1978 V.Smit

CORNELIS FABRITIUS
Pastoor van Grol 1606-1627
Het jaar 1607

"Ego vero Grollis remansi",maar ik ben in Grol achtergebleven,aldus Frabritius in zijn eerste brief aan Sasbout Vosmeer (14-9-1606),nadat zijn collega David van Maunden naar Lochem was vertrokken.Hij moet zich wel eenzaam gevoeld hebben:zijn drie priester-collegas die allen hun concubine hadden - de pater van het nonnenklooster waar weinig bezieling van uitging - de magistraat die een weifelende houding aannam ten opzichte van zijn pastoraat - het altijd dreigende conflikt met Munster - geen vaste woning beschikbaar - en hij,Hollander,terecht gekomen helemaal aan de rand van het gebied van de Zeven Provinciën in een klein vestingstadje stikvol met vreemd krijgsvolk met alle beroerdigheid die dat met zich meebrengt van plunderen,inkwartiering,onrust.
Het zal hem daarom goed gedaan hebben uit Oldenzaal een brief te ontvangen van de Apost.Vic.,waarop hij op 27-9-1606 (OBC band 276) antwoordt.Hij is dankbaar voor de vaderlijke bezorgdheid van de Vicaris voor zijn welzijn,en voelt zich aangemoedigd om zich manmoedig toe te leggen op wat van hem gevraagd wordt.De Graaf (Hendrik van den Bergh) heeft hem een verblijf aangewezen bij een zekere burger,niet bij die weduwe waarover hij in zijn eerste brief geschreven heeft.De voorafgaande twee zondagen heeft hij gepreekt in aanwezigheid van Graaf Hendrik en onder zeer grote toeloop van volk,en God lof,is 't een succes geweest.De Graaf is hem nu beter gezind dan eerst,en zegt dat hij van Graaf de Sore een brief heeft ontvangen,dat hij zich niet met kerkelijke zaken moet bemoeien,maar onze zaak (die van de Apost.Vic.) in alles te begunstigen,wat hij me beloofd heeft te zullen doen, en hij laat U, Hoogwaardige groeten.
De vicari schieten in hun plicht tekort,ze lezen geen Mis (zoals ze krachtens de bepalingen van de vicariën verplicht zijn).Een uitzondering is Heer Andries (Warnsinck),wanneer 't door mij gevraagd wordt,en die zich overigens in alles behoorlijk gedraagt.
Ongelukkigerwijs heeft dat net lang geduurd zoals de brief van 2-3-1607 (OBCband 277)heel duidelijk maakt.

Wat het opknappen van de kerk betreft,bij stukjes en beetjes zal ze gewit worden,en de altaren herbouwd,maar er doen zich grote moeilijkheden voor bij de reparatie van de glasramen;hetgeen een kostbare geschiedenis gaat worden,want voor één raam in het koor hebben drie Duitse officieren (kapiteins) 57 Philips guldens beloofd voor de glazenier.
De eerste kennismaking met de Grollenaars schijnt nogal meegevallen te zijn,want zo schrijft hij,geen mens hier die openlijk de ketterij aanhangt,ze zijn gewillig,willen allemaal onderricht worden en leren.Dit alles stemt hem hoopvol dat hij met Gods hulp met veel vrucht zal kunnen werken.Hij beveelt zich in de vrome gebeden van de Apost-Vic. en ondertekent met zijn naam op de dag van SS.Cosmas en Damiaan (27-9-06).
Over het jaar 1607 is een veel groter aantal brieven van Fabritius bewaard gebleven,met ook enkele van Sasbout Vosmeer aan Fabritius gericht,daarnaast verschillende van personen uit de omgeving van Fabritius,waarin allerlei zaken ter sprake komen die ook op Fabritius betrekking hebben.Een veelvuldig voorkomend onderwerp zijn de vicariën met de daaraan verbonden inkomsten waar menige gegadigde op aast. Voor Fabritius een blijvende bron van zorg en ongenoegen.
De brief van 2 maart 1607 (OBC band 277) is een antwoord op twee brieven van Vosmeer vanuit Oldenzaal,de ene van 14 febr. die bewaard is gebleven (OBC band 321) en de andere van 23 febr.Die van 14 febr. heeft hij ontvangen daags voor 1 maart;die van 23 febr. op 1 mrt.
De dateringen in de brieven genoemd laten zien hoe langzaam het brief-verkeer tussen Grol en Oldenzaal,en later Keulen soms kon zijn,maar ook hoe verrassend snel.
Het eerste wat Fabritius in deze brief (2-3-1607) meedeelt is:"De monnik is nog niet teruggekeerd". Verder niets over die monnik,geen naam,geen aanduiding van de zaak waar het over gaat.Toch blijkt uit de brief van Vosmeer aan Fabritus van 14 febr.1607 en uit de brief van "de monnik" van 29 maart 1607 (OBC band 277) gericht aan Vosmeer,dat het een zaak die hoog opgenomen werd door de betrokken personen.De monnik waar het over gaat blijkt Fredericus Alberti (Frits Alberts) te zijn,een Franciscaan Observant van het Klooster in Dorsten Dld. Meer over hem als zijn brief aan bod komt.In de brief van 14 febr.1607 aan Fabritius gericht,verwijst Vosmeer naar

een brief van Fabritius van 10 febr. die hij op 14 febr. ontvangen heeft.Vosmeer ontwoordt dus onmiddellijk en spreekt zijn verbazing uit dat in die laatste brief (die van 10 febr.,die niet bewaard gebleven is) hij geen melding maakt over "die franciscaan".Vosmeer heeft er geen bezwaar tegen dat hij,de franciscaan,een enkele keer preekt en aalmoezen verzamelt als hij tenminste behoorlijke en niet te oude aanbevelingsbrieven heeft van zijn Gardiaan (klooster-overste) en zich gedraagt zoals het hoort."Goede personen laat ik graag toe" stelt hij.Toch is voorzichtigheid geboden."Want nu de duivel zich meer dan ooit omvormt tot een engel van het licht,moet er degelijk opgelet worden dat de wolf niet schuil gaat onder een schapenvacht".(cf 2 Kor. 11,14 en Matth.7.15)."Nu echter de vruchten die hij (de franciscaan) voortbrengt niet tot stichting strekken,moet hem aangezegd worden zich van daar (grol) terug te trekken,en als hij het niet wil,en een bron van onrust blijft,moet de Heer Goeverneur Graaf Hendrik van den Bergh ingeschakeld worden,en hem verzocht worden in mijn naam dat hij die franciscaan buiten de stad laat voeren,en dat hem verboden wordt daar terug te keren, en dat de soldaten hem evenmin weer mogen laten binnen komen.En als hij toch nog in de stad komt,laat hem dan een tweede en derde keer eruit gezet worden - en als hij koppig blijft volhouden,laat hem dan in boeien slaan, daar sta ik op,en op water en brood gezet worden".
De apost.Vic.wenst op de hoogte gehouden te worden van de toestand om niet door overijlde maatregelen nog groter moeilijkheden te veroorzaken.Hij vervolgt dan ook: Schrijf ons dan wat er gebeurd is en wat hij uitgespookt heeft,opdat zijn overste,op de hoogte gesteld van een en ander,maatregelen kan nemen of (als deze het niet doet) dat hij door ons gevoelig gestraft wordt".
Ook de pater en de nonnen van het klooster Engelhuysen waren erbij betrokken en krijgen de waarschuwing:"Wijs ook de pater en de nonnen erop dat ze niet meer van die samenkomsten en samenzweringen en drinkpartijen toelaten,op straffe van excommunicatie". Tenslotte scherpt de apost.vic.het Fabritius nog eens in: "Laat die franciscaan niet preken,niet in de kerk of elders voordat hij zich bij ons gemeld heeft en van ons verlof heeft gekregen".En de brief sluit met het antwoord van Vosmeer op de vraag hoe vaak er onder

de Vasten gepreekt moet worden:buiten de zon- en feestdagen twee keer in de week op woensdag en vrijdag".
De apost.vic.stelt aldus in zijn brief een algemene gedragslijn vast wat betreft vreemde predikanten;hij wil ze graag toelaten,als ze zich behoorlijk kunnen identificeren,zich bij hem melden en verloof tot prediking hebben verkregen.Maar in afwijkende gevallen schrikt hij niet terug voor harde maatregelen en inschakeling van het militaire gezag als er van stijfkoppigheid sprake is.
Fabritius schrijft nu op 2 maart 1607 (OBC band 277) dat de monnik nog niet terug is.Vervolgens zegt hij dat hij het antwoord van Vosmeer (d.i.brief van 14-2-1607) aan de officieren heeft meegedeeld,en zij stemmen er mee in dat hij van tijd tot tijd preekt voor de soldaten en de Sacramenten toedient.Verder hebben ze gezegd "dat ze helemaal niet zo gesteld zijn op de aanwezigheid van die monnik,en dat ze daar (vroeger) om gevraagd hebben in een dronken bui en zonder na te denken". Uit deze bewoordingen zou je geneigd zijn te besluiten dat de monnik niet in officieel dienstverband stond met de troepen,maar zijn diensten heeft aangeboden,misschien wel met de nevenbedoeling voor zijn klooster bij de soldaten te kunnen collecteren.
Kort daarna,op 8 maart 1607 (OBC band 277) schrijft Fabritius aan Vosmeer in Oldenzaal:"De monnik waarover ik onlangs schreef (2-3-07) is naar hier teruggekeerd en opnieuw begint hij de mensen tegen mij op te zetten. Maar ik heb hem gesproken over de brief(14 febr.).Vandaar dat hij zich nu rustig houdt en mij geen last meer bezorgd." Waar het nu precies over gaat is tot nu toe niet duidelijk geworden.Lang heeft de rust in ieder geval niet geduurd,want in de brieven van 4 en 24 april 1607 (OBC band 277) doet Fabritius een boekje open over het verdere optreden van "die monnik".
Maar intussen heeft Fredericus Alberti ook niet stil gezeten.In een bewogen brief richt hij zich op 29 maart 1607 tot de apost.vic.Deze brief en die van Fabritius van 4 en 24 april aan Vosmeer gericht maken veel duidelijk in de verhouding van pastoor en franciscaan.
Alberti schrift een latijn dat hier en daar wat rammelt,in een duidelijk leesbaar schrift,vanuit Grol en in haast,hetgeen het slordig latijn misschien verklaart.

Hij begint met een plechtige aanhef:Hoogwaardigste en allerdoorluchtigste Vorst en beschermer (Maecenas) en uitzonderlijke voorspreker van de armen van Christus. En dan komt hij onmiddellijk tot wat hem dwars zit: "De afgunst van een zekere heer Cornelius (Fabritius) mede-priester bij die van Grol,heeft afbreuk gedaan aan de smeekbrieven die ons convent van U,(apost.vic.) heeft willen sturen (om verlof te vragen) aalmoezen te verzamelen in uw aartsbisdom".Vervolgens deelt hij mee, dat,toen hij (Alberti)in Oldenzaal was,hem door de pastoor (van Oldenzaal) verteld was dat hij door voornoemde heer Cornelius,niet mondeling maar schriftelijk aangeklaagd was:dat hij op kerkelijk en burgerlijk terrein (in choro et foro) onrust teweeg gebracht had;dat hij ontkend zou hebben dat zich bedringen doodzonde was;dat hij een afschuwelijk schisma had veroorzaakt.
"Hoeveel nadeel hij (Fabritius) door zijn valse geschriften het klooster wel berokkend zou hebben,weet ik niet, maar er wordt gefluisterd van wel 100 gulden."
Fredericus Alberti voelt zich diep gegriefd en teleurgesteld,en spreekt nu met de psalmist:"als mijn tegenstander mij dit had aangedaan,zou ik het wel verdragen, maar hij met wie ik samen gegeten heb,hij heeft dat gedaan".(ps.55.13) En dat verduren of onuitgewist laten, dat kan ik niet". Als een welsprekend pleiter gaat hij verder:"Ik zou een schisma veroorzaakt hebben? Ik zou ontkend hebben dat zich bedrinken zonde is? Ik zou onrust gezaaid hebben in kerk en gemeenschap? Laat hen aan het woord komen die mijn preken gehoord hebben: burgers,officieren en soldaten.Zij zijn mans genoeg, laten zij over mij spreken,wat ik gedaan heb,wat gezegd en wat gepreekt ! Als dat mijn gezindheid was,dan zou ik nu niet als balling buiten mijn land verblijven (Alberti Groningensis tekent hij zich),omwille van het katholiek geloof; dan zou ik geen geloften hebben afgelegd volgens de regel van S.Franciscus,om onder tucht en gehoorzaamheid te leven".
Overtuigd als hij is dat de apost.vic.niet zo maar 't oor zal lenen aan kwaadsprekerij,vraagt hij deze verdediging,die hij ook bereid is breedvoerig voor anderen te houden,te willen aanhoren,en intussen heer Cornelius aan te manen of liever te dwingen toe te laten dat aalmoezen verzameld worden - wat hij eerst heeft verhinderd -

en zo de schade te herstellen.Hij besluit met de vrome wens dat de Apost.Vic. tot Gods eer moge keren wat in het belang van de Franciscaanse zaak is,en dat hij zich daarmee niet alleen tijdelijke maar eeuwige eer moge verwerven. En hij ondertekent: in haast Grol 29 maart
F.Fradericus Alberti Groningensis.
En in een slotnoot zegt hij: "wat betreft de dingen die in Oldenzaal over mij gezegd en gedaan zijn: ik zal me verdedigen en voldoening schenken van mond tot mond".
De hele bewogen brief komt neer op beschuldigingen over en weer.Fredericus Alberti Groningensis beschuldigt Fabritius ervan hem te hinderen in het verzamelen van aalmoezen voor zijn klooster,iets wat heel begrijpelijk zou zijn,gezien de armoede van de Grollenaren waarover Fredericus al eer melding maakt,en hij,Fredericus wordt ervan beschuldigd onrust teweeg gebracht te hebben in de Grolse kerk; en dat hij in een preek gezegd zou hebben dat zich bedrinken geen groot kwaad was.
Op 4 april 1607 (OBC band 277) schrijft Fabritius naar de apost.vic.in Oldenzaal,ter beantwoording van een brief die hij op 2 april heeft ontvangen,en die bestemd was voor de heren Raadslieden en handelde over restitutie van goederen die klaarblijkelijk door de magistraat genaast waren.Kerkelijk goed waar de Stadsraad zich na 1597 over "ontfermd" had ????
Hoe belangrijk deze zaken misschien ook geweest zijn, voor Fabritius persoonlijk stonden er heel andere dingen op het spel,en hij schrijft:"Als die monnik elders ooit een tragedie heeft veroorzaakt,dan is 't nu wel hier. Immers op donderdag,vrijdag en zaterdag voor Passiezondag heeft hij in het klooster drie keer gepreekt voor de nonnen en burgers,terwijl ik er eerst niets vanaf wist,en 't hem later zelfs verboden heb - dit preken was zeker wel tegen de bedoeling van de apost.vic., zie boven zijn brief van 14 febr.'07 - vervolgens heeft hij in het openbaar en op straat (per plateas) burgers tegen U en mij opgezet,zodat velen zich nog nauwelijks verwaardigen naar mij te luisteren en ik weet niet wat voor lasterpraatjes ze in hun kwaadaardigheid tegen mij verzonnen hebben.Want vooreerst hebben ze een boerenvrouw die eertijds voor de ketters getrouwd was,en nog niet met de katholieke kerk verzoend,en die bij mij op Kerstmis te biechten was geweest,opgehitst dat ze moest

zeggen dat ik zekere schandalige dingen omtrent het huwelijksgebruik zou hebben uitgevist.Vervolgens zijn ze begonnen aanmerkingen te maken op mijn preken en er kwaadaardige lasterpraatjes over te verspreiden "in simposio" in de kroeg! Dat ik burgers benadeeld zou hebben door vanaf de preekstoel te zeggen dat dronkaards het Rijk Gods niet zullen bezitten,wat de burgers hier niet kunnen begrijpen,of liever niet willen begrijpen.En dat alles schijnen ze uit die monnik gezogen te hebben.Ik bid en smeek U daarom zo goed te willen zijn naar zijn provinciaal of gardiaan te schrijven,dat hij hier nooit terugkomt,daar de vruchten die hij hier voortbrengt niet tot stichting dienen,want openlijk hier op de markt,en mij persoonlijk heeft hij gezegd dat U,Apost.Vic.,hier de rechtsmacht heeft verworven door geweld (=de Spaanse troepen) en niet rechtens."
Uit het vervolg van de brief (4 april 1607) blijkt dat de monnik toch de aftocht heeft geblazen.Terug geroepen door zijn overheid,of omdat hij de grond toch wel wat heet onder de voeten begon te voelen? In de onprettige situatie werd ook Heer Andries Warnsinck betrokken,die klaarblijkelijk de partij van de Hollandse Zending had gekozen,tegen Munster,dat hem toch via de persoon van de aartsdiaken van Vreden jurisdictie had geschonken.Hij is n.l. na het vertrek van de monnik,zoals Fabritius schrijft,zozeer in moeilijkheden geraakt met burgers van Grol,dat hij er sterk over nadacht zijn kapelaanschap maar op te geven,waar Fabritius hem met veel bidden en smeken nauwelijks van heeft kunnen weerhouden.
Na het vertrek van die onruststokende monnik schijnt de rust langzamerhand weer gekeerd te zijn binnen de kerk en de veste.Dat vermeldt Fabritius in zijn brief van 19 april 1607 aan Vosmeer in Oldenzaal,"want de voornaamste raddraaiers,die met hem hadden samengezworen, zijn bij mij te biechten geweest (Pasen!) en als penitentie hebben ze een aalmoes voor de kerk gegeven".In dezelfde brief verontschuldigt hij de Heer Pater en de nonnen:"Zij hebben niet geweten dat 't hun op straffe van excommuniecatie verboden was preken in het klooster toe te staan want ik had hun niet bekend gemaakt omdat ik dacht dat de monnik hier niet terug zou komen; wel heb ik het bekend gemaakt toen de monnik hier laatst gepreekt heeft".

In een brief van 24 april 1607 (OBC band 277),als antwoord op een brief van de Apost.Vic.van 19 april 1607 vanuit Oldenzaal,en op 23 april door Fabrotius ontvangen,komt hij nog eens terug op de tegen hem ingebrachte beschuldiging dat hij het aalmoezen verzamelen zou gehinderd hebben."Het is niet zo,waar de monnik over geklaagd heeft dat het aalmoezen verzamelen door mij verhinderd is.Ja zelfs,ik heb het bevorderd,want toen hij voor het eerste hier kwam heb ik zijn noodtoestand en die van het klooster vanaf de preekstoel aanbevolen,en ze aangespoord,dat ieder naar vermogen hulp zou bieden; en dat hebben ze ook gedaan,want op de eerste dag van de collecte heeft hij van de burgers alleen 30 gulden opgehaald,terwijl hij in de stad Vreden die drie keer zoveel inwoners heeft en rijker is,maar twee "imperiales" (rijksdaalders) in klein geld had opgehaald".
"Wat hij echter,toen hij de tweede en derde keer terugkwam, heeft uitgehaald kan op generleiwijze verontschuldigd worden".
Daarmee is een eind gekomen aan een onverkwikkelijke zaak,die,naast andere problemen,waarover later,het jaar 1607 voor Cornelius Fabritius tot een bewogen jaar heeft gemaakt. Zijn positie in het Grol van 1607 is wel weinig benijdenswaardig geweest,maar ze heeft ons een behoorlijk aantal brieven opgeleverd die ons de kans geven om meer te weten te komen over het leven van een pastoor in een vesting-stadje dat niet zo kalmpjes heeft gekabbeld als we misschien zouden verwachten.

P.C.Engel, o.carm.

DE KONINGSGEZINDHEID VAN DE GROLLENAREN IN 1815

Bij proclamatie 1) van 16 maart 1815 nam Willem I de Koningstitel aan. Vanaf dat moment was Nederland een monarchie 2). Wellich anders dan thans, werd in 1815 blijkens onderstaande brief van de Officier van de Regtbank te Zutphen verwacht dat iedere Nederlander dit met vreugde diende te beleven.
Hoe anders echter was de situatie in Groenlo anno april 1815 ?
De Officier van eersten aanleg te Zutphen schreef bij brief van 15 april 1815 aan de Burgemeester van Groenlo het volgende:

Meneer de Burgemeester,

Gestadig lopen hier geruchten van de kwalijkgezinden geest uwer ingezetenen. Zoo verhaalt men onder anderen, dat bij den Proclamatie van onzen geeerbiedigden Souverein tot Konings, niemand aan den Burgemeester enige blijk van vreugde zou hebben aan de dag gelegd, en dat een grensjager hen daarin gevolgd zijnde, door hen gemeen zou zijn mishandeld.
Schoon ik er verre af ben, om al die vertellingen van die kant te geloven, zoo kan ik toch niet ontveinzen 3) dat de opvolgende geruchten omtrent Groenlo mij doen vermoeden dat aldaar geenszins die ware ijver voor Vaderland en Vorscht heerscht, die elken waren Nederlander moet kenschetsen.
Ambtshalve verpligt om niets daaraan te laten gelegen leggen verzoeke ik U zo mij confidentieel 4) te informeren wat er van dezen zaken zijn, met designatie 5) van alle zoodanige bijzonderheden, als mij in staat kunnen stellen om de waarheid der loopende geruchten te beoordelen.
Ued. gelieve daarbij te observeren dat ik in deze opgaven juist niet van alles uwen meesterlijken zekerheid vorder, maar dat het eene materie als deze genoegzaam is wanneer Ued. zo over u zelven genoegzaam juiste convictie 6) hebt.
Uw antwoord zoo onpartijdig en volledig mogelijk hierop ten spoedigsten afwachtend, heb ik de eer, met aller hoogachting te zijn, w.g. E.L. van Heeckeren.".

De burgemeester beantwoordde deze, zowaar niet malse brief op 17 april 1815 als volgt.

"In antwoord op Uw brief van eergisteren heb ik de eer te voldoen door U toe te zenden de copien ener confidentiele correspondentie gehouden zo met den heer Gouverneur als met de heer Directeur van Politie welke Ued. alles inlichten dit geval over de gevoelens van de Roomschen ingezetenen dezer gemeente.
Egter dat bij de proclamatie van onzen geeerbiedigden souverein een grensjager zoude zijn mishandeld geheel bezijden de waarheid is.
Wel is waar dat de grensjager Koppe,een man van 60 jaren, meest altijd dronken,een Rus van geboorte,welke juyst op dien dag gewoonte niet vergeten had,riep: "Oranje Boven" hetgeen alhier door eenige kleyne jongens om hem te tergen uitgejouwd,dog had niets te beduyden,was ook de moeite niet waar,om zig daar aan te storen en alles is rustig en in volkomen naar dien geschied luid copy sub A. De copy sub BCD verdienen Ued aandacht niet te ontglippen, en hier mede is aan de inhoud van Ued.missieve ten vollen voldaan.

De burgemeester van Groenlo"

Alhoewel schrijver dezes niet bekend is hetgeen de inhoud van de confidentiele correspondentie is (wellicht is het aardig en interessant er achter te komen hetgeen de correspondentie inhield),kan uit bovenstaande worden geconcludeerd dat Burgemeester van Heeckeren blijkbaar niet zo onder de indruk is geweest van de "brandbrief" van de Officier van Justitie in deze.

<u>verklaring vreemde woorden:</u>

1. proclamatie = bekendmaking aan het volk mbt. de regeringsaanvaarding.
2. monarchie = koninkrijk (constitutionele monarchie = staat waarin de macht van de vorst door de grondwet bepaald id).
3. ontveinzen = het aan zichzelf niet willen bekennen.
4. confidentieel = vertrouwelijk
5. designatie = aanwijzing.
6. convictie = overtuiging dat niet op wettige bewijsmiddelen berust.

borculo, j.g. schut
okt. 1976

Herinneringen aan het oude GROL

Toen wij als kin,rond de laatste eeuwwisseling om GROL ons vermaak zochten en het geen seizoen was voor knikkeren,tollen,pezen,pinkslaan,bandelen,verlos miej spelen,vleugeljagen enz., waren er om de oude stad op verschillende plekken nog grote stukken muurwerk, waarop we ons vermaak zochten.
Ook vertelde ons de oude Antoon Wicherink uit de Kloostersteeg (schrijver van een boek over oude Grolsche gebruiken) dat hij als jongen in de gedeeltelijk ingestortte gangen kroop,die in de Wehme bij het Gasthuysbolwerk lagen (thans Jongensstad) en die vandaar naar het voormalige Klooster Engelhuysen aan de Mattelierstraat liepen.(thans sigarenzaak Kiens)

Aan dezelfde kant iets verder aan de wal ter plaatse, was er ook een ingang tot een onderaardsche gang,waar het koepeltje stond waar Betje Wolf en Aagje Deken indertijd zaten thee te drinken en hun gedichten schreven onder het groene lover van het geboomte,dat toen aan het water lag.

Toen de zusters van het "gestichtte" als vergoeding voor het opnemen van Protestante Weeskinderen uit Grol, van de Gemeente de Zusterspol (het voormalige Raveleyn Oranje) ten geschenke werd gegeven,was het terrein nog woeste grond met diepe kuilen en ingestorte loopgraven, een prachtig speelterrein voor ons.

Ook lag op dit bolwerk,de touwslagerij van de Familie SARK,die al een paar eeuwen dit beroep in Grol uitoefende en wier nazaten, thans nog in Neede wonen.
De oude geschiedschrijver RÖRING uit Groenlo was getrouwd met een Maria SARK.

Ook wijs ik nog op de vondst daar in de onmiddellijke nabijheid omtrent 1850,toen in deze buurt nog een zwaar gemetselde kazemat werd opengelegd uit de tijd van Karel V,die de veste gemaakt heeft tot de sterkste van deze streken. (zie Kr.van Groenlo bladz. 135.)

Gait Oosterholt (de Gleuniger,op hoge leeftijd overleden) vertelde dat er op de Kanonswal tegen den bulten, ter hoogte waar thans de Wilhelminabank staat,een paar huisjes waren gebouwd voor arme landarbeiders,die omtrent 1895 zijn opgeruimd.

Op deze plek is later door de Steenfabriek van Gebr. Wiegerinck een modelhuisje gebouwd,van allerlei soorten steen,die de fabriek kon produceren.
Dit modelhuisje heeft er niet lang gestaan en is spoedig omtrent 1910 verdwenen.
Wel treedt daar ter plekke nog muurwerk der veste aan de oppervlakte,kijk maar eens als je er loopt van de Wilhelminabank stadwaarts.
Bij het Wichelrode onderzoek,waar ook enkele gangen werden gevonden,gedaan door Jhr.van Nispen tot Zevenaar in 1938,Directeur van Monumentenzorg,werden er op de Kanonsbulten enige plekken aangewezen,waaronder nog muurwerk der oude veste zou liggen.Interessant zou het zijn,hier nog eens een opgraving te doen,naar kanonkelders onder het Noorderbastion.
Op dezelfde kanonswal,lopend naar de Koem,ligt links naast het huis van Willemsen nog een verhoging tot aan de achteruitgang van de tuin van Banning.Dit is nog een overblijfsel van de stadswal. Bovenop stond een grote dikke boom waaromheen een ronde witte bank was getimmerd.

De gronden waar thans de Maliebaan ligt,lagen er sinds Behrend van Galen in 1672 Grol veroverde zo maar bij, evenals de verderop liggende Zusterspol,vol met grote gaten en waterplassen,begroeit met laag kreupelhout enz.
Dit terrein is ca.1880 vlak gemaakt en geëgaliseerd.
Er werden karrevrachten vol ijzeren kogels gevonden,die naar het naburige PRUUSSEN werden vervoerd,voor de ijzergieterijen.
In 1890 was dit werk voltooid en werd er ter plekke een grote landbouwtentoonstelling gehouden,waarvan het Museum nog een photo bezit,waarop vele bekende personen,als jonge menschen voorkomen en die nog door de ouderen in Grol herkent worden.

Tenslotte werd de Lange Wal gesloopt voor de bouw van de nieuwe kerk in 1906,die op ons jongens een grote indruk achterliet en waaraan vele herinneringen zijn verbonden.

Eenmaal per week hadden wij onder schooltijd afhoren der catechismus bij de zusters van het gasthuis.
Links van de ingang werd door een der zusters in een lokaal van het gasthuis,catechismus overhoord.

Jan van Poorten die naast het oude postkantoor aan de Mattelierstraat woonde in een klein huisje,was een echte "doerak", doch gemeen was hij niet.
Hij was een vriend van Manus Lenderink uit de Lievelderstraat die naast Frank woonde.
Jan van Poorten had de zuster van de bewaarschool,genaamd Kosmos, ook al eens met zijn klomp voor het hoofd geslagen.
Dat was in die tijd iets wat op een doodzonde leek.
Nu haalde hij allerlei kattekwaad uit,bleef buiten,toen de catechismus allang aan de gang was en klopte telkens op de ruiten.Dat gaf natuurlijk een hele consternatie,en de zuster was ten einde raad.
Ze verdween even in de gang van het gasthuis.
Zeker een half uur later,toen de rust allang weer was hersteld,werd boven ons een raam opengeschoven,werd er een emmer water uit de bovenramen naar beneden gegooid en viel op het pad.
Jan van Poorten die in de bosjes stond riep ""Hé mokkel, woste miej verzoepen?".
Het effect was natuurlijk nihil.

De andere boosdoener was Manus Lenderink,die kwam altijd te laat op de catechismusles. En hoe of de zuster hem ook de les las,het hielp geen bliksem,Hij had altijd een smoesje, dán dit dán dat.
Toen hij weer eens te laat kwam werd er met een zucht van de zuster natuurlijk gevraagd,wat er nu weer was.
Toen zij Lenderink:"Mien vader en moder hadden toch zo'n ruzie,'t ging der of,'t was neet mooi meer".
"Toen greep moder de kokepanne en sloog mien vader der met op den kop!"
De zuster schrok ervan en om maar van het chapiter af te komen vroeg ze: "En wat deed jij dan?"
"Och, zei Lenderink," ik vrat maor deur".

Als je van de cate chismuskamer in de tuin keek,zag je tegen de wal.Er waren gemetselde gewulften,waaronder het tuinvuil werd gestort. Aan de overkant van de hoge was er een stevige hardstenen trap met wel een tiental treden en een ijzeren leuning,die toegang gaf tot de waterstaatskerk,zijingang.

Links van deze opgang was er in de wal een gemetselde ronde boog,dit was de ingang van de wijnkelder van de pastorie. (zie photo 1899)
(ook genoemd bij de moordaanslag op 26 sept.1846,Kr. van Groenlo pag.63)

De Lange wal begon bij het klooster en liep ophoog tot het gasthuis.Het was een hoge bulten,beplant met zware eiken en beuken,een prachtig gezicht.Ook beneden aan de gracht was het lommerrijk en rustig.
Nu was er aan het eind van het beneden wandelpad muurwerk uit de vestingstijd.Een ruimte in de wal gemetseld van ca.3x4 mrt met boven gewelven en aan de achterkant dichtgemetseld,zodat men niet verder onder de vesting kon doordringen.Genaamd het"HEKSENHUUSKE".
Volgens oude verhalen kon men van hieruit onder de grond tot het stadhuis aan de markt doorlopen.
In deze ruimte stond 's nachts het petroleumkarretje van Hermientje Pietersen (zie Kr.van Groenlo pag.83)
(het was bij de politie-verordening verboden 's nachts petroleum en ander brandbaar materiaal binnende veste te bewaren wegens brandgevaar)
Vermoedelijk had men hier te doen met de restanten van een kazemat uit de tijd van Karel V (de gewelven van de wijnkelder van de pastorie,de bogen bij het gasthuis en het Heksenhuusken).

Hier was het dus dat we als jongens na de kinderleer in het gasthuis graag speelden en één van ons,Antoon Wicherink uit de Kloostersteeg (een achterkleinzoon van de schrijver W.) was bezig een vuurtje te stoken. Hij had de "striekzwével" uit de keuken van zijn oom stiekum meegenomen.Opeens klonk er een kreet "POLITIE".
Ineens vloog alles als een bom uit elkaar,overal heen lopen wat je maar kunt,trapje af naar de waterstaatskerk,recht door den bulten af bij het gasthuis,lopen,lopen!.
Van het klooster nadere een grote man Marijnussen,van de verte luid roepend "wat moeten gullie daar" (gullie was een stopwoord van hem). Maar Wiecherink kon zo gauw niet meer wegkomen en zat op zijn hurken het vuurtje aan te blazen en was zo verdiept in zijn werk dat hij de waarschuwingskreten niet gehoord had,en stond plots tegenover de gerechtsdienaar en niet wetend wat te doen,ging hij pats boven op zijn vuurtje zitten.

Maar Marijnussen trok hem stevig aan zijn linkeroor dat rood aanliep en hij kreeg ervan langs met flinke klappen op zijn achterste. Na de afstraffing liep Antoon mopperend en snotterend naar huis met een rood oor en een hand op zijn achterste.
(deze Antoon Wicherink leeft nog en woont in Amsterdam)

Rechts van de Lange wal lag beneden een ruime vlakte, onbebouwd,die in de vestingtijd als legerplaats had gediend voor de bezettingstroepen,met akkermaalshout, meidoorn en elzen en verdrop enkele oude familietuinen met een koepeltje o.a.van Batenburg,tot waar de bebouwing der RK pastorie met een gemetselde duivenkooi en ook het huisje van de messeler (metselaar) Takkie Hanenveld was.
Deze vrije vlakte was geniegrond en de gemeente moest die wel kopen daar er geen liefhbbers voor waren na de Franse tijd.
Het afgraven der wal ging met veel rumoer gepaard.
De voerlui met stortkaoren en felle paarden trokken de de zware vrachten naar de harde weg.Met schreeuwen en zweepslagen joegen ze de paarden tot het uiterste o.a. boer Wiegerink van de Winterswijkseweg was volgens ons jongens de grootste beul en sloeg zijn paarden "onmundig".
Ook vond men daar ter plaatse ter hoogte van de tegenwoordige pastorie,in het walscherm het halve kanon, dat thans nog voor het museum ligt.
Vrijwel stond op dezelfde plaats in 1627 werd ook het dodelijke schot gelost dat aan Graaf Willem van Nassau Heer van der Leck het leven kostte,terwijl hij zelf op "Schralensteyn" in de loopgraaf stond,buiten de vesting.

Na de Napoleontische tijd zijn de Geniegronden (daar Grol geen vesting meer was) openbaar verkocht door Burgemeester J.A.HUMMELINCK 1810- 1850.
Daar het de katholieken ten strengste verboden was op deze gronden te bieden,daar bij de uitbreiding der veste vele stukken die Kerkegronden waren,waren geconfisceerd en zonder vergoeding waren afgenomen,was er vrijwel geen belangstelling,doch kocht Egbert Herman Huyskes vele van deze stukken voor gemiddeld 5 cent mer m2.
Hij kocht van de Genie "het ravelyn STYRUM" thans de "Halve Maan" met aangrenzende percelen,de "Musschenberg" buiten de veste,de tegenwoordige brgraafplaats van de Protestante Gemeeten en ook "POMONA".
Later Werd hij de enige milionair van Groenlo.

De familie Oosterholt van de schoenfabriek kocht later een stuk grond aan de Lichtenvoordseweg vlak achter de tolafgang en bouwde er een villa op en er tegenover een lap grond aan de gracht naast de Knibbelbrugge,waar in 1910 nog de Ruyterij van het Veldleger lag,dat om de 7 jaren nog manoevres hield rond Grol en waarvan het andere geldeelte,achter in de tuin,van toenmaals de Groen thans Basten-Asbeck van de familie Heringa lag.
Dat gaf een hele drukte en heel Grol liep uit,om de dappere huzaren en de paarden te bewonderen.
De pastoor gaf op de preekstoel een donderpreek tegen de jonge meisjes om toch vooral voorzichtig te zijn.
Een huzaar heeft een goed hart en het was toch zo gevaarlijk met al die peerden !
Die manoevres zijn na 1910 niet meer gehouden.

Dr.van Dissel kocht aan de Winterswijkseweg achter de tol het contrascarp en bouwde er "Vredenhof" op.

De zusters van het gestichtte kochten de grond rond het Hundegat bolwerk vanaf de Kippenrijenweg en over de gracht bij Schralensteyn.

Van de grote stukken ontgraven stadsmuur later bedolven onder het Ziekenhuis en de Verpleegstersflat heeft het museum prachtige plattegronden,nauwkeurig opgetekend die de juiste plaats aangeven,grootte en richting der muren en grootte der stenen enz.enz. waarvan Menno van Coehoorn copiën heeft.
Deze zullen t.z.t. worden gecopieerd en aan de gemeente aangeboden.

W.P.Vemer.

photo: W. P. Vemer

Ingang wijnkelder
van de pastorie onder de wallen van
Groenlo in 1899.

CORNELIUS FABRITIUS
Pastoor te Grol 1606-1627
Vervolg van het jaar 1607

De vicarieën en de vicarissen.

De ontreddering van de Grolse kerk,waar Fabritius zich mee geconfronteerd zag,kwam wel nergens zo duidelijk aan het licht als in de situatie van het twaalftel vicarieën dat in de loop van de eeuwen- vanaf het begin van de 14e eeuw tot begin 16e eeuw- in de oude St.Calixtus kerk gesticht was. Zo'n vicarie was een stichting door een bepaalde persoon of genootschap tot stand gebracht,waaraan inkomsten verbonden waren,meestal uit onroerend goed,die bestemd waren voor het levensonderhoud van de vicaris,die daarvoor bepaalde geestelijke diensten moest verrichten,b.v. een aantal heilige Missen per week,te lezen aan het altaar van de vicarie dat in de kerk was opgericht.
De vicaris moest derhalve priester zijn en gad meestal residentieplicht,d.w.z. hij moest wonen in de plaats waar zijn vicarie gevestigd was. Het vergeven van de vicarie berustte in Grol in acht gevallen bij de pastoor van de parochie; van de overige vier werden er twee vergeven door de Magistraat (die van het H.Kruis en die van het H.Sacrament) en de overige twee die van O.L.Vr. en van St.Anna,respectievelijk door het Snijdersgilde en de familie Marhulzen.In de laatste vier gevallen werd een geschikt geachte persoon voorgesteld aan de pastoor,terwijl bovendien nog bevestiging werd gevraagd aan de bisschop van Munster.
Als Fabritius in sept.1607 in Grol aankomt treft hij er vier vicarissen,de pater van het klooster Engelhuysen erbij gerekend.De overige vicarissen - als ze er al geweest zijn - zullen in 1597 na de verovering van Grol door prins Maurits wel de vlucht hebben genomen naar veiliger oorden,hetgeen trouwens uit de brieven van Fabritius wel blijkt:Emmerich en Anholt worden genoemd,als plaatsen waar Grolse vicarissen huizen.In 1572 had een dergelijke uittocht plaats gehad toen graaf Willem van den Bergh,met Anholtse troepen de Achterhoek binnen viel en de kerken plunderden.In een verzoekschrift van de pastoor en magistraat van Grol aan het Hof van Gelre in 1575,om de inkomsten van de vicarieën te mogen besteden aan

de restauratie van de gehavende kerk staat te lezen: "Remonstreren....dienstlichen...die Pastoer,Schepenen und Raedt der Stadt Grolle.....(woedat) in de parochiael kercke aldaer ter eeren Goeds....(ende tot onder) halt der armen ettelicke vicarien hierbevoeren over lange jaeren wel ende christelicken gefundeert ende gesticht sijn geweest,(waer) van die bedienders derselven vicariën,nar inhalt ende vermogen derselver fundatiën,bij eedes plicht persoenlicken aldaer te residereen schuldich en de gehalden sijn,alioquin non facient fructus suarm vicarianum(= anders zullen zij de vruchten van hun vicarieën niet genieten). 't Is nu soe dat tegenwoerdelick diselve vicarissen aldaer oere (=hun) behoerlicke woninghe niet en sijn haldende".(zie Arch.Abd. Utr.dl xxii (1895) p.25-27).

Van de vier aanwezige vicarissen leven er drie in concubinaat en lezen geen H.Mis,zoals ze krachtens de stichtings bepalingen verlpicht zijn.Andreas Warnsinck is een uitzondering; hij leest wel als het hem gevraagd wordt. Het concubinaat van de geestelijken was geen euvel dat pas uit de laatste jaren voor het doorbreken van de Hervorming zou dateren. Al in 1375 zag bp.Aernt van Hoern,van Utrecht,zich genoodzaakt een kort bevelschrift uit te vaardigen,waarbij alle pastoors en kapelaans,hun plaatsvervangers en priesters gewaarschuwd werden binnen een maand hun "focariae" (=concub.) uit hun huis te verwijderen en ze er niet meer in toe te laten,op straffe van excommunicatie.(zie Arch.Abd.Utr.xvii(1889) p.124 vv.) Nog geen tien jaar later,in de zomer van 1383 krijgt Geert Groote de uitnodiging om op de extra-synode van 14 aug.1383 de openingspreek te houden; en hij houdt zijn preek tegen de "focaristen". Terwijl er van de ene kant een weinig ideale toestand vast te stellen is,moeten we niet vergeten dat het ook de tijd is van Jan van Ruysbroec,die in Groenendael in het Zonienbos bij Brussel zijn werken over mystiek schrijft en doorleeft,waardoor hij grote invloed uitoefende ten goede.Geert Groote verbleef enige tijd bij hem,onderging zijn invloed en werd de gangmaker van de geestelijke vernieuwing van de Moderne Devotie binnen de Kerk, Nauw daarmee samenhangend was er in de verschillende kloosterorden,De Observantenbeweging die een trouwe vernieuwde beleving van de oorspronkelijke Regels nastreefde.

Met dat al bleef het concubinaat van de geestelijken welig tieren. Als in 1553 "den deken van Sinte Marie tot Utrecht,heer Herman Letmatius ende meester Franchois Zonnius,domheere aldaer,bede doch uren in den Heligen Schriften....commisarrissen vanwegen des Heiligen Stoels van Roome ende bij Keyserlyke Majesteit onses heere geauctoriseert", zo staat het in een brief van Regentes Maria van Oostenrijk aan "onsen lieven ende besunderen den President ende Raden des Keysers geordinert in Vrieslant", naar Friesland wordt gezonden om een onderzoek in te stellen en maatregelen te treffen tegen "wederdoperie als andere dwalingen" zien ze zich geplaatst tegenover het feit dat een groot aantal geestelijken in concubinaat leven.(zie Arch.Abd.Utr.dl xxx (1905) p.327.)
In een verklaring van het hof van Friesland wordt vastgesteld dat ongeveer vijf jaar tevoeren in het Hof beraadslaagd is over het verwijderen van priesters in concubinaat levende.Maar omdat gemeend werd dat het aantal te verwijderen priesters zo groot zou zijn dat heel veel kerken zonder pastoor of rector zouden komen te zitten als dit hals over kop zouden worden ten uitvoer gelegd, heeft men een middenweg gekozen,zó dat vanaf die dag aan niemand,gekozen voor de zielzorg of voorgedragen voor een beneficie,toelating of "placet" door het Hof zou worden verleend,tenzij hij eerst op degelijke gronden had duidelijk gemaakt dat hij buiten verdenking van concubinaat of ketterij in die plaats waar hij vandaan kwam, had gleefd,als fatsoenlijk katholiek en de Sacramenten van de Kerk had toegediend.Deze maatregel heeft,zoals de verklaring stelt,zeer ertoe bijgedragen de concubinary te beperken,want een bijna even groot aantal ter goede naam bekendstaande priesters melden zich bij het Hof om het "placet" ervan te verkrijgen als vroeger toen er niet zoveel rekening werd gehouden met concubinaat. (zie Arch.Abd.Utr.dl.xxx (1905) p.407/08)
Twee dingen worden uit deze Friese situatie duidelijk: het euvel van concubinaat was wijdverspreid en diepgeworteld,maar daarnaast toch uitzicht op een betere toestand: het aantal onverdachte priesters was aanmerkelijk. Vrucht van binnenkerkelijke hervorming of beginnend Reveil van de Contra-reformatie,ingezet met het Concilie van Trente (1545-47 en 1551-52 en later nog 1562-63)?

Wat hier over de toestand in het bisdom Utrecht,en met name in Friesland wordt gezegd,gold evenzeer voor het bisdom Munster en het graafschap Zutphen.De situatie zoals Fabritius die aantreft in Grol,past volkomen in het tijdbeeld.Uit zijn brieven blijkt dat er voortdurend naar gestreefd werd bij het open-vallen van een vicarie, daarvoor de geschikte persoon te vinden.Volgens de stichtings-acten van zeker zeven vicarieën lag het recht van toewijzing bij de pastoor,terwijk de bisschop van Munster zijn bevestiging gaf.Van de oudste vicarie,die van de H. Driekoningen,staat vast dat ze vergeven werd,in één geval,door de hertog van Gelre,en in een ander door de pastoor Wolsinck (1580).De vicarie van het H.Kruis,gesticht door de Magistraat in Grol,stond ook ter vergeving van de Magistraat.De vicarie van het H.Sacrament,gesticht door de priester Holtkamp,werd ook door de Magistraat vergeven.In het proces om weer enige orde te krijgen in de bediening van de vicarieën,zien we dan ook de Apostolische Vicaris,pastoor Fabritius en de Magistraat hun rol spelen,terwijl ook de candidaten en hun familie er actief bij betrokken zijn.
In zijn brief van 2 maart 1607 schrijft Fabritius dat Severinus (Severeijns) de Apost.Vic.zeer dankbaar is voor de verandering van de vicarie van zijn zijn,maar dat hij (Sev.) bang is dat het geen vreedzaam bezit zal worden,omdat de Magistraat ook voor deze keer het recht voorbehoudt van beide vicarieën toe te wijzen,en het betreurt dat er zelfs niet eens om gevraagd is; het ging dus blijkbaar om de vicarieën van het H.Kruis en van het H.Sacrament die door de Magistraat vergeven konden worden.Bovendien,zo gaat de brief verder,maakt schepen Goetman,wiens zoon tot nu toe de vicarie van het H.Sacrament bezeten heeft,veel drukte omdat ze aan zijn zoon ontnomen wordt,terwijl hij toch eenmaal per week op donderdag zijn gezongen Mis heeft laten doen door de vic.Andreas Warnsinck.Voor het gemak vergeet schepen Goetman,dat volgens de stichtingsacte van de vicarie (Arch.Abd.Utr.dl xxii(1895) p.4-11) er vier Missen per week gedaan moeten worden.Vic.Goetman had waarschijnlijk geen enkele wijding ontvangen,zoals ook in een ander geval blijkt,laat staan dat hij priester was. Voorts heeft Goetman de boeren aangezegd aan niemand iets te betalen dan aan hem zelf.Deze boeren zaten dus klaarblijkelijk op bezittingen die aan de vicarie toebehoorden.

Heer Christiaan,vicaris van het altaar van Sint Marie (dat jaarlijks nauwelijks twintig daalders opbrengt) heeft onlangs door bemiddeling van rechter Joannes de Bruyn om het behoud van zijn vicarie gevraagd,aangezien hij nooit concubinaris is geweest,maar altijd ongehuwd en katholiek gebleven is,en hij belooft dat hij de geestelijke diensten zal verzorgen,en als de tijden gunstig zijn,wel eens van Emmerich naar hier (Grol) zal terugkeren om aan zijn residentieplicht te voldoen. Het gaat hier om een van de oudste vicarieën in de S.Calixtus, nl. die van O.L.Vr.,gesticht door de clericus Joannes Klendink en op 30 mei 1338 door de bp van Munster bevestigd.(zie Arch.Abd.Utr.dl.xxi(1894) p.424). Bij de stichting werd een bedrag van 8 oude Brabantse marken als jaargeld vastgesteld.
Over Heer Henricus,vicarius,over wie ook in de brief van 14-9-1606 gesproken wordt,hij is jager (venator) en concubinarius,wordt meegedeeld (brief 2-3-'07) dat hij vanaf Kerstmis al ziek te bed ligt,maar nu een beetje begint op te knappen,en dat hij vanwege de soldaten zijn huis heeft verlaten (inkwartiering?) en met zijn "Barta" zijn toevlucht heeft gezocht in een nabijgelegen schuur. Daar heeft Fabritius hem onlangs bezocht en Barta ziek aangetroffen in het bed vam de vicaris,en hemzelf met de bontjas van zijn concubine aan bij het vuur gezeten.
Van Heer Andries (Warnsinck) vic.,van wie in de brief van 14-6-'06 gezegd wordt dat hij tot nu toe concubinarius was,maar zijn concubine verlaten heeft,en dat hij door Munster in de funktie van pastoor was aangesteld - deze beide dingen hingen wel samen - wordt nu (brief 2-3-07) de mededeling gedaan dat 's mans goede voornemens maar van korte duur zijn geweest."Heer Andries begint weer heel familair met zijn concubine om te gaan, tot ergenis van velen,want in een nabijgelegen huis woont de concubine en dagelijks gaat hij er heen,'s avonds 's morgens en overdag en hij eet en drinkt daar,om maar niet te zeggen dat hij er ook blijft slapen".
Heer Joannes,eertijds monnik (zie brief 14-9-06) heeft heel veel last van de soldaten,zozeer dat hij zelfs geen stookgelegenheid meer heeft,of zijn eten klaar kan maken,met het gevolg dat hij door die ongemakken en ouderdom zo verzwakt is dat hij geen Mis meer kan lezen. (brief 2-3-07)

In een kort briefje van 4 maart 1607,naar het schrift te oordelen in grote opwinding geschreven met veel felle halen,en zonder de gebruikelijke plechtige aanhef, en dito slot van zijn brieven,deelt Fabritius aan Sasbout Vosmeer mee dat de Magistraat zich unaniem verzet tegen het toewijzen van de vicarie van het H.Sacrament aan de zoon van Severinus en zij zeggen dat bij de overgave van de stad (aan Spanje) de koning hun de oude privilegiën heeft gelaten,en dat derhalve de HoogEerw.(Apost. Vic.) zich bemoeit met dingen waar hij niets mee te maken heeft;de boeren hebben ze verboden per gemeentebode aan Severinus (de opbrengst) te betalen,maar dat dat aan hen moet gebeuren."En je kunt ze maar niet aan 't verstand brengen dat de toewijzing voor deze keer aan de Paus vervallen is.(in feite dus aan de Apost.Vic.) Ze zijn bang dat ze zo het recht van toewijzing (patronaatsrechts) voor altijd zullen verliezen". Het is inderdaad zo dat onder bepaalde omstandigheden het recht van toewijzing aan de Paus van Rome verviel. "Wie vooral deze moeilijkheden maken zijn de Secretaris (van de Magistraat),mijn gastheer,en schepen Elderynck,die de vicarie graag zou toewijzen aan de zoon van zijn zuster,waarover hij al met U Hoogeerwaarde,had onderhandeld toen U hier was. Dagelijks vallen zowel Severinus als de Magistraat mij over deze zaak lastig,en ik verzoek U derhalve, aan de Schepenen te schrijven,hun koppigheid de kop in te drukken, opdat ze later niet van hoogmoed barsten".
In een brief van 8 maart 1607 komen moeilijkheden ter sprake die gerezen zijn met betrekking tot de vicarie van de Tienduizend Martelaren.Fabritius maart er 11.000 van.Deze vicarie dateerde van omstreeks 1360 en werd gesticht door Theodorik proost van de Buszdorferkerk in Paderborn,Engelbertus van Enschede en Otto graaf van Bentheim uit de goederen van wijlen Diederik van Enschede. Het moet volgens de beschrijving van de ingebrachte goederen een vrij "vette" prebende geweest zijn.(zie Arch. Abd.Utre.dl xxi(1894) p.434) De tegenwoordige vicaris Walther van Goch,heeft samen met Wessel van Arnhem,de ontvanger van de kerkelijke goederen,meerdere malen aan Phabo (de gemeenteontvanger) gevraagd om de gezegelde brieven en bepaalde sieraden van die vicarie,waarvan hij (Phabo) zegt ze onder zich te hebben,over te dragen,wat hij steeds maar weer uitstelt,en na waarschuwing aan zijn laars lapt.De broer van Walther van Goch,Herman van Goch,

die hier bij ons woont,vraagt de Hoogeerwaarde (Apost. Vic.) deze Phabo een waarschuwing te sturen om in deze zaak niet zo moeilijk te doen".
Het verzoek van Fabritius aan de Apost.Vic.(brief van 4 maart 1607) omde Grolse Magistraat op hun vingers te tikken,schijnt geholpen te hebben.In de brief van 27 maart 1607 schrijft de pastoor dat hij met de Magistraat onderhandeld heeft over de ruzies die ze geschopt hebben aangaande de vicarie van het H.Sacrament; de Magistraat schikt zich naar de wil van de Apost.Vic.,daar ze inzien dat hun actie toch niets uithaalt.Wat in 't geval van de vicarie van het H.Sacrament geen succes had opgeleverd,probeert de Magistraat nog eens met betrekking tot de vicarie van het H.Kruis,die ook ter vergeving stond van de Magistraat.Deze was gesticht op 1 april 1448 door de Schepenen van de stad Grol,en de aan te wijzen vicaris moest "eynen van unse burghere kinderen,oft eynen van unser staet deenre,dye dar bequeme toe wer unde ghenen vremeden" zijn.(Zie Arch.Abd. Utr.dl xxi(1894)p.450/2).Eerst hebben ze een jongen van een jaar of zes,zeven voorgesteld,wiens oom vroeger dat beneficie bezeten had,maar ze zijn bang- niet ten onrechte - dat deze niet toegelaten zal worden,omdat het tegen het kerkelijk recht is.Vervolgens stellen ze voor de zoon van Schepen Joannes van Loen,de schoenmaker die achter de kerk woont,student in de wijsbegeerte,die dit jaar nog zijn graag van Meester in de Schone Kunsten zal behalen,23 jaar oud,en die zoals de Pater (van Engelhuysen) en andere burgers getuigen,een degelijke jonge man is,van jongsaf in de Katholieke gondsdienst opgevoed bij de wij-bisschop van Munster,een oom van zijn vader,die hem ook de kruinschering heeft toegediend.Hij heet Paulus Arisdorphf.De Schepenen verzoeken derhalve dat met instemming van de Apost.Vic.hem deze vicarie worde toegewezen.Van deze Paulus Arisdorphf zal in het vervolg van de Brieven nog menigmaal sprake zijn.
Fabritius besluit deze brief (27 maart 1607) met de opmerking dat 't prettig is te horen dat daar(in Oldenzaal) de hervorming van de clerus doorgang vindt; en hij slaakt de zucht: dat 't hier (in Grol) maar gebeurde! Het orde-op-zaken stellen in Oldenzaal had toch zijn weerklank in Grol (brief 4-april 1607),want Joannes Lauwen - kan dat de Joannes zijn waarover in de brief van 14-9-06,de ex-monnik - heeft onlangs van de

Grolse Schepenen vernomen dat de deken van Oldenzaal en Hamsinck op grond van hun tekortkomingen van hun beneficie beroofd zijn. Nu is hij bang dat hem hetzelfde zal overkomen.Daarom heeft hij onlangs bij hoog en bij laag beloofd zijn leven te beteren en vraagt hij of de Apost.Vic. 't goed vindt dat hij omstreeks Pasen naar Oldenzaal komt,of dat hij de komst van de Apost.Vic.naar Grol zal afwachten,om de vier lagere wijzingen en ook 't subdiaconaat te ontvangen.Zo trachtte heer Joannes zich veilig te stellen voor het dreigende onheil.In dezelfde brief (4 april 1607) schrijft Fabritius dat Schepen van Loen beloofd heeft zijn zoon te zullen schrijven (dat is Paulus Aresdorphf) dat hij zich bij de eerste gelegenheid voorbereidt op de residentie (in Grol) en de heilige wijdingen.Verder spreekt Fabritius de hoop uit dat Severinus voortaan het beneficie van het H.Sacrament in vrede kan bezitten,want de Magistraat heeft wel ingezien dat al hun moeite tevergeefs is en dat ze tegen de prikkel trappen.

Het is klaarblijkelijk heer Joannes Lauwen menens geweest met zijn belofte van levensverbetering,want op 19 april 1607 gaat er weer een brief naar de Apost.Vic.in Oldenzaal:"Wij hebben het Paasfeest met grote plechtigheid gevierd,en meer dan 2.000 communicanten gehad,o.a. Joannes Lauwen,want hij is bij mij te biechten geweest,voor 't eerst na tien jaar,en hij heeft algehele levensverbetering beloofd". Het grote aantal Paascommunies is dunkt me te verklaren uit het grote garnizoen,want de parochie telde maar 150 leden zoals Fabritius in een vroeger schrijven meedeelde. "Heer Henricus,die met Kerstmis al ziek was (zie brief 2 maart 1607) is na zijn lange ziekte met Pasen weer naar de kerk geweest,maar met Pasen is hij niet te biechten geweest,heeft ook geen Mis gelezen of ter communnie geweest,een staaltje van de grootste ondankbaarheid ten opzichte van zijn (goddelijke) Medicus".

Een nieuwe moeilijkheid is er gerezen,zegt een brief van 10 mei 1607,door Fabritius aan Vosmeer gericht,tussen de Pater (van Engelhuysen) en Borckloo,ontvanger van de kerkelijke goederen,en collega van Wessel van Arnhem.Het gaat over het beheer van de vicarie van de Driekoningen de oudste in de St.Calixtus,waarvan de stichtingsdatum niet bekend is,Het moet wel een rijk en daarom begerens-

waardig beneficie geweest zijn."Vroeger,aldus Fabritius "in de tijd van de katholieken,heeft heer Joannes uit het bekeer van die vicarie 36 daalders per jaar getrokken.De heer Pater biedt nu zijn diensten aan voor 30 gulden,maar Borckloo schijnt maar 20 gulden te willen geven,of als hij het liever heeft een "regaal" voor iedere Mis,dat is 5 stuivers".Vijf stuivers schijnt het "modale"dagloon te zijn geweest: een soldaat kreeg 5 á 6 stuivers per dag,een goed timmerman ook.Een beslissing van de Apost.Vic.wordt gevraagd in deze zaak.
In voorafgaande brieven heeft Fabritius herhaaldelijk de hoop uitgesproken dat de beslissing van Vosmeer ten aanzien van de vicarie van het H.Sacrament door de Magistraat aanvaard zou worden,al was het dan ook met tegenzin.Schepen Goetman heeft zich klaarblijkelijk niet bij die beslissing neergelegd,waarbij die vicarie aan zijn zoon ontnomen werd en aan Severinus toegewezen.
De brief van Sasbout Vosmeer,gericht aan de heer Gouverneur (Dulcken) om een eind te maken aan de aanmatiging van Goetman heeft niets uitgericht."De zoon die acht dagen geleden hier is aangekomen," aldus Fabritius "is in deze zaak geen haar beter dan zijn vader,en hij probeert de door de Magistraat aan hem gedane toewijzing tegen U,Hoogwaardige,in te handhaven en te verdedigen! en dat alles op raad,en bevel van de Schepenen,zoals ik van Lucas Goetman zelf gehoord heb". Zo staat het in de brief van 13 sept.1607,die Fabritius naar Vosmeer stuurde.De Grolse Magistraat heeft zich wel officieel bij de beschikking van de Apost.Vic.neergelegd,maar dat weerhield hen niet het vuurtje op te poken en brandende te houden.
Gelukkig is er ook nog wel iets prettigs te melden: (brief 13 sept.1607) Paulus Aresdorphf,door de Magistraat voorgedragen voor de vicarie van het H.Kruis,zal zich komende week melden bij de Apost.Vic.om de wijding van het sub-diaconaat te ontvangen.De zoon van Phabo (de gemeenteontvanger) maakt 't goed en is heel ijverig bezig de getijden van O.L.Vr. te leren en het latijn.Maar nog geen veertien dagen later,op 25 sept.1607,moet Fabrtius schrijven dat Paulus Aresdorphf zich naar Oldenzaal zou hebben begeven,om het subdiaconaat te ontvangen, maar dat hij midden sept.aan de "pest" begon te lijden,en tot nu toe gevaarlijk ziek is,'t gaat wel een beetje beter,maar bij een dergelijke ziekte bedriegen de tekenen.

God moge hem barmhartig zijn. Fabritius noemt Aresdorphf in deze brief vacarius van St.Joannes Baptista.Die vicarie had Aresdorphf dus al.Dat was mogelijk,want het concilie van Trente verbood allen cumulatie van beneficies waaraan zielzorg verbonden was.En dat was hier niet het geval.De vicarie van S.Joannes Baptista was gesticht door de priester Herman van den Walle op 27 juli 1407. (zie Arch.Abd.Utr.dl xxi(1894) p.444).
Dit is dan alles war er voor het jaar 1607 uit de brieven van Fabritius is op te diepen met betrekking tot de vicariën in de oude St.Calixtus.

P.H.C.Engel o.carm.

Noot: Lethmate en Sonnius.
Sonnius,Francicus (geb.Son,N.Br.12 aug.1506,+ Antwerpen 29 juni 1576) eigenlijk van de Velde,naar zijn geboorteplaats Sonnius genoemd,studeerde in Leuve,werd pastoor in Meerbeek en Leuven,promoveerde in 1539 tot Dr.Theol., en was in 1543 Rector van de Universiteit.
Om zijn geleerdheid was hij een van de vertegenwoordigers vande Nederlandse clerus op het Concilie van Trente (1545-47 en 1551-1552) en in 1557 op het godsdienstgesprek in Worms.Door Karel V tot inquisiteur benoemd trad hij op in Gelderland en de Noordelijke provincies; wees op de misstanden in de kerk,was gematigd in zijn optreden tegen war ketter werd genoemd,maar wees scherp alle vorm van Protestantisme af.
Zijn voornaamste werk: de moeilijke onderhandelingen met Rome in 1558 om de Pauselijke toestemming te krijgen voor de door Philip II gewenste nieuwe indeling van de Nederlandse bisdommen.In 1559 terug in Nederland kostte het hem veel moeite de pauselijke bulle van de nieuwe bisdommen doorgevoerd te krijgen.Hij was zelf een van de nieuwe bisschoppen,benoemd in 1560,en wel van 's Bosch,waaruit hij in 1566 moest vluchten.In 1567 daar terug,bestuurde hij zijn bisdom met grote ijver en zuiverde het.Alva droeg hem voor als bisschop van Antwerpen,waar hij 13 maart 1570 benoemd werd.Ook daar heeft hij belangrijk werk gedaan voor de katholieke restauratie.
Lethmate: geboortig uit Gauda, doctor theol.van de Sorbonne. Door Paus Adriaan tot kanunnik van St.Marie in Utrecht benoemd; in 1530 tot deken van hetzelfde kapittel verheven en had tijdens het episcopaat van Willem van Enckvoirt het bisdom Utrecht als vicaris generaal bestuurd.

Dezelfde functie oefende hij uit tijdens het episcopaat van George van Egmond. Hij stierf in 1554,kort nadat hij zijn zending in Friesland samen met Sonnius had volbracht.

Uit: Winkler Prins en Arch.Abd.Utr.dl xxx(1905)p.321 vv.

Enkele noodzakelijke correcties in voorgaande bijdragen:

pag.17, 8ste regel van boven:van Gherard, moet zijn: aan G.
pag.27.10e regel van onderen:was geweest....en krijgt, moet wegvallen.
pag.29.10de regel van boven:Asabout, moet zijn Sasbout
pag.29. 2de regel van onderen:Grote Rad,moet zijn Grote Raad.
pag.32, 1ste regel van boven:Ritter van Raesvelt,moet zijn: Bitter v.R.
pag.33. 15de regel van onder:Koniklijk moet zijn koninklijk.
par.34. 8ste regel van onderen:aanvullen met: Abd.Utr. dl.vii, p.46-56.

De overige schoonheidsfoutjes zal de aandachtige lezer zelf wel corrigeren.

Engel.

GROENLO IN DE VERTE

19 EEUWSE SLECHTINGSGESCHIEDENIS (1)

Het is voor de huidige inwoner van Groenlo moeilijk zich een voorstelling te vormen hoe het oorspronkelijke uiterlijke aspect van zijn stad eruit zag, nog volledig omsloten door de oorspronkelijke wallen met zijn brede grachten, met als toegangen de drie poorten; De Beltrummer, Lievelder en Nieuwe poort. Het oorspronkelijke stratenplan binnen de grachtengordel echter kennen wij exact en blijkt onveranderd sinds Jacob van Deventer (1515-1575) een getekende plattegrond maakte.
Van Deventer kreeg de opdracht van het Spaanse gouvernement de plattegronden van alle Nederlandse steden te tekenen, die moesten dienen voor de Spaanse bezettingstroepen. Hij moest de kerken en kloosters een extra accent geven, om de gebouwen bij eventuele beschietingen voor ondergang te vrijwaren. Ook ten aanzien van Groenlo voldeed van Deventer aan deze opdracht en accentueerde mede de aanwezige poorten (afbeelding Buter "In de Stat van Grol" blz.65). Zo ontvouwde hij voor het nageslacht de stad met zijn versterkingen, zoals die volgens het ontwerp van Marcelis Keldermans tussen de jaren 1548 - 1555 werden voltooid. Van deze versterkingen rest ons nog voor een groot gedeelte de wal die loopt vanaf Jongensstad langs Wheme, Muziekkoepel en Kantongerechtsgebouw, eindigend achter de schuur behorend bij huize Basten Asbeck, waar zich toen de Eibergse poort bevond.
De grachtengordel zoals wij die nu kennen is het restant van een grondige modernisering,die plaats vond tijdens het Twaalfjarig Bestand, toen de stad door de Spanjaarden werd voorzien van een gebastioneerde zeshoek.Grote gedeelten van de aanwezige muren,vooral aan de zuid- en westzijde werden in de modernisering opgenomen en werden met het zand afkomstig uit de verbrede grachten overgestort.De stad kreeg achter de nog aanwezige wal in oostelijke richting een uitbreiding.
Waarschijnlijk ontbeerde de stad de kracht,dit gedeelte te bebouwen,want de gebieden waar zich thans Jongensstad,de Wheme en de ruimte voor de Muziekkoepel bevinden,bleven onbebouwd gebied,ten dienste van de stad, die de gronden jaarlijks met de overige walgronden in percelen verdeeld verpachtte als weidegrond of tuingrond.

De poort aan de oostzijde werd tijdens de modernisering een honderdtal meters verplaatst,en het is niet denkbeeldig dat men daardoor veelal spreekt van de Nieuwe poort.
De verpachtingen van de stedelijke walgronden waren voor het stadsbestuur belangrijke bronnen van inkomsten, met als gevolg dat er aanvankelijk van een zekere beduchtheid sprake was tegen een rigoureuze slechting,hoewel er voor 1830 al grote gedeelten van de versterkingen waren verdwenen.Steeds werden aanvragen om stedelijke walgronden te mogen bebouwen afgewezen en op 15 oct. 1841 werd er een raadsbesluit genomen: "betrekkelijk vervreemding van stedelijke walgronden". Hierin stond: "aan niemand stadsgronden van de wal toe te staan,en alle aanmatigingen daartegen overeenkomstig de wet te keer te gaan". Deze maatregel werd aan den lijve ondervonden door molenaar "Kölling die kort daarop stadsgrond wilde kopen bij de Beltrummerpoort.Bij de resolute afwijzing werd eveneens gewezen op de aanleg van houtgewas op die plaats dat zoveel moeite en geld had gekost.Stadsgrond werd eveneens geweigerd aan L.Hemmelder die tegen de stadswal bij de Lievelderpoort verzocht: "een huisje te mogen bouwen zullende dienen voor een leerlooyerije",met de woorden:"De raad het verzoek van de adressant in overweging hebbende genomen heeft eenpaarlijk goedgevonden te bepalen het verzoek van den adressant af te wijzen en heeft wijders besloten, dat er voortaan geene aan of afgravingen van de stadswallen zal worden gedoogd,als zodanige werken in het bijzonder belang der stad kunnen worden beschouwd".
Beter verging het met de verzoeken gedaan door de pachters van de walgronden,waarop zij koeien lieten houden, geleid door z.g.koejongens.Zo deed op 15 mei 1843 J.A.A.Sigo (ook wel Zijgo gespeld):"woonachtig binnen deze stad vergunning verzoekende,om in plaats van een koebeest den gehelen dag,beide zijne koeyen des nademiddags op den stadswal te mogen doen hoeden".Sigo verkreeg toestemming,het weidegeld werd niet verhoogd en bleef gelijk:"aan het doen hoeden van eene koe den gehelen dag". Uit voorgaande blijkt dat de walgronden een zekere bescherming genoten.Dit veranderde toen de stad Groenlo bij de aanleg van de nieuwe wegen een belangrijke rol gingen spelen.

De geprojecteerde nieuwe routes, Zutphen - Munster; Enschede - Terborg lipen door de stad, en passeerden de Beltrummerpoort en de Nieuwe poort die toen al verdwenen waren.De Lievelderpoort stond in het begin van de negentiende eeuw nog overeind.Er werden in die tijd stenen aangevoerd voor het herstel van die stadspoort. Achter de Lievelderpoort,over de gracht bevond zich ter plaatse van het huidige stadsplantsoen,de stadstol, in het midden van de vorige eeuw beheerd door tolgaarder Dulfer. Ten aanzien van de tol hebben zich uitgebreide meningsverschillen voorgedaan,in relatie met de nieuwe wegen,die het moeilijk maken in dit hoofdstuk een scheiding tot stand te brengen tussen de slechtingsgeschiedenis en de wegenaanleg.Vooral de strijd omtrent het aansluitingspunt naar de nieuwe kaarsrechte weg naar Winterswijk speelde mede een hoofdrol.Tot die tijd liep de nog bestaande verbinding met Winterswijk via de Lievelderpoort door de Groeneweg over Meddo.De huidige Oude Winterswijkseweg werd Winterswijkse dijk genoemd.
Een deel van het stadsbestuur kon moeilijk wennen aan grootschaligheid,zoals een nieuw wegenplan kan worden genoemd,en klampte zich vertwijfeld vast aan de oude vertrouwde situaties.De niet te vermijden kenteringen waren echter onvermijdelijk en maken de negentiende eeuwse geschiedenis uitermate kleurrijk en boeiend.Zo duurde de strijd vanaf 1851,tot 8 april 1857,toen tot doorbraak vanuit de Oude Lievelderstraat (nu Mattelierstraat) werd besloten,met daarbij de aanbesteding van de brug over de gracht.Toen kon de kruising tot stand komen met de Groeneweg - Oude Winterswijkseweg.De nieuwe brug vanuit de Mattelierstraat kreeg in de volksmond als naam "Knibbelbrug". Het jaar 1851 mag worden beschouwd als een van de vertrekpunten,die langzamerhand leidden naar een nieuw tijdperk.Op 22 sept.1851 was het stadsbestuur als volgt samengesteld:

H.J.Huiskes (burgemeester) geb. 16 jan. 1801.
J.H.Huyskes,geb. 7 mei 1802,lid tot 9 dec.1851, opvolger B.Wallerbos.
F.te Voorde,geb.6 juni 1784,tot wethouder gekozen 7 nov. 1851.
F.P.Stottelaar,geb.4 nov.1800,wethouder tot 4 sept.1855 toen hij tijdelijk uittrad om deel te nemen aan de strijd tegen de bouw van de "Knibbelbrug".

M.J.Dievelaar,geb.28 dec.1809,lid tot 4 sept.1855,opvolger werd A.F.C.Weyn, notaris te Groenlo.
H.E.Antinck, geb. 25 jan. 1788.
J.J.A.Pondes,geb.31 aug.1809,na 4 sept.1855 wethouder.
De druk op het stadsbestuur om stedelijke walgronden te verkopen bleven intussen aanhouden en op 7 februari 1851 ontstond in de raad een discussie over:" afschaffing of in standhouding van het besluit den 15 october 1841,betrekkelijk vervreemding van stedelijke walgronden". De aanleiding was een aanvraag gedaan door B.H.ter Bogt, om stadsgrond bij de Beltrummerpoort groot zes roeden en 90 ellen:"welk perceel sinds onheuchlijke jaren,rustig, ongestoord en in vollen eigendom door de stad was bezeten". Bij die gelegenheid besloot de meerderheid van de raad het besluit van 15 october 1841 nietig te verklaren en de gronden publiek te veilen, "onverschillig of hetzelve zal dienen tot huisplaats of tuingrond". Wel werden er voorwaarden gesteld,die ondermeer inhielden,dat de verkochte gronden die bestemd werden voor bebouwing,binnen twee jaar moesten worden volgebouwd met: "fatsoenlijke gebouwen van niet minder dan *f*.1000.-- waarde". B.H.ter Bogt verwierf de gevraagde grond, het terrein van molenaar Kölling werd afgebakend,en ter Bogt betaalde *f*.365.--. Borgen bij de aankoop waren de smid J.D.Hilbers en M.L.Muller.
Voornoemde verkoop had het effect van een rollende sneeuwbal,want er kwamen daarna vele aanvragen om stadsgrond binnen,waarbij ook de Grolse humor om de hoek kwam kijken. De "minvermogenden" sloegen met hun lege handen de gebeurtenissen gade,en de heren H.Greuliker en J. Zweers zullen het als een grap bedoeld hebben toen ze op 5 augustus 1854 om grond verzochten op de wal om er een "woonhuisje" te bouwen.Het stadsbestuur wees de aanvraag af,omdat ze niet in staat geacht werden een huis te bouwen voor een bedrag van tenminste *f*.1000.--.De magistraat oordeelde verstoord:"Wij zullen aan die arme menschen van verwijderd gelegen plaatse gelegenheid tot inwoning aanbieden". Om soortgelijke redenen werden al op 24 maart 1852 meerdere aanvragen om stadsgrond afgewezen o.a. B.H.Kramer,die verzocht:"in of nabij de Nieuwe poort" een smederij te mogen bouwen.Ook hij werd buiten de grachtengordel verwezen en kreeg "eenig terrein aangeboden bij de Pagenkuil".Op diezelfde dag werden ook aan Kappelhof aanvragen geweigerd.Hij overschreed kennelijk alle grenzen,

want hij wilde met de stadswal een stuk van de gracht dempen,gelegen achter de Sociëteit om:"onder vergoeding der waarde" zijn bouwland te kunnen uitbreiden.Ook werd een perceel geweigerd aan H.B.Gesink:"groot 12 ellen, ten aanbouwing eener woning bij het tuinte van Sprenkeler nabij de Beltrummerpoort". Gesing werd verzocht af te wachten:"zullende later uitzigten worden geopend,tot aanwijzing van meer geschikte terreinen".
De ontmanteling van de stad was,voorzover de wallen bestonden uit zand,eenvoudig uit te voeren met behulp van schop en kruiwagen.Moeilijker was dit aan de zuid en westzijde waar de wal op meerdere plaatsen bestond uit overgestort muurwerk,nog afkomstig van de Keldermans versterkingen.De dikke muur was een uitermate lastig obstakel,en de wal bleef daardoor nog enige tijd onaangeroerd.Op 21 mei 1851 werd nog de weiding verpacht van de stadswal vanaf de Lievelder tot aan de Beltrummerpoort.De fundering van de stadsmuur is heden nog aanwezig,en kwam in het zicht tijdens de verbouwing van het ziekenhuis,en daarvoor tijdens de oprichting van de flat, welk bouwsel de weinig toepasselijke naam "De Rank" verwierf.De eerste aanslag op dit gedeelte van de stadswal vond plaats na 14 maart 1853,toen het stadsbestuur walgrond afstond aan het Rooms Katholiek armbestuur:"bij het gesticht van liefdadigheid".Bij de uitbreiding van het gesticht werd gemeld dat:"de onder die walgrond aanwezige puin (stadsmuur dus) zal worden uitgebroken". Op 9 dec.1851 stelde raadslid M.J.Dievelaar voor,over te gaan "tot benoeming van een commissie ter verbetering van de Bassenswal". Met deze "verbetering" werd ontmanteling bedoeld.Het gemeentebestuur rekende echter buiten de waard,want bovenop die stadswal had touwslager Van Sark zijn lijnbaan.Met grote hardnekkigheid verzette Van Sark zich tegen de voorgenomen plannen.Hij verdedigde zijn aanspraken en noemde de plannen:"voorlopige besprokene slegting van Bassenswal".Het inmiddels tot wethouder gepromoveerde raadslid F.te Voorde had hem herhaaldelijk aangezegdmdat hij moest verdwijnen, maar dit hielp niet,en uiteindelijk werd Van Sark op 27 october 1852 op het stadhuis ontboden om "alsnog een schikking omtrent dit punt te beproeven,en bij gemis van dien,dezelf bewijzen van recht af te vorderen,temeer nodig,doordien geene titels deswege bij het bestuur bekend zijn".

Touwslager Van Sark moest uiteindelijk zwichten en de wal met zijn lijnbaan werden geschiedenis,nadat er op voorstel van wethouder F.P.Stottelaar een nieuwe commissie werd benoemd:"ter regeling der voorgenomen slegting van de Bassenswal". Benoemd werden de raadsleden Te Voorde, Stottelaar,Antinck en burgemeester Huiskes,die overeenkwamen:"benevens eene begrooting van kosten ter tafel te zullen brengen". Waar de Bassenswal precies lag,ligt in het ongewisse.Het is waarschijnlijk,dat de wal zich aan de oostzijde of aan een gedeelte van de zuidzijde van de stad bevond,mogelijk op de plaats waar heden de gracht het smalst is.Zeker niet aan het gedeelte van de zuidzijde vanaf de brug in de Mattelierstraat in westelijke richting naar de Lievelderpoort.Dat de "Bassenswal" niet in de onmiddellijke omgeving lag van de Nieuwe poort wordt aangetoond door mededelingen van verbeteringen aan de regenwaterafvoer vanuit de Nieuwstraat,onder de toen nog aanwezige stadswal naar de gracht.Op 14 maart 1853 werd in het begortingshoofdstuk vastgelegd dat:"het ter voldoening der kosten,voortgesproten uit den aanleg eener steenen duiker onder de stadswal,tot geregelden afloop van de gooten uit de Nieuwstraat naar de gracht,waarin vroeger naar vereiste niet was voorzien,den post van onderhoud van bruggen en duikers over 1852 te verhoogen met eene som van *f*.85.76".
Of de naamgeving "Bassenswal" een historische achtergrond heeft is niet duidelijk.Enkele overige versterkingen droegen simpele namen zoals Lange Wal en Houtwal.De namen Hundegatbolwerk,Ravelijn Oranje,Zusterspol.Bolwerk Scherpenberg enz. missen iedere grond van historische betrouwbaarheid.De naam kanonswal werd,en wordt nu nog, uitsluitend gebezigd,vanwege de aldaar aanwezige vuurmond.
De ontmanteling van de stad Groenlo kreeg een tot de huidige dag voelbaar en zichtbaar accent,door de afstand van walgrond:"in de nabijheid van Wiegerinks tuin".De aanvraag werd ingediend door schoenmaker Wiegerink,tesamen met Oosterholt en Kuiper.Dit betekende de stichting van de latere schoenfabriek,in de volksmond "De Koem" genaamd. In dit gebouwencomplex werd na 1945 de cartonnagefabriek "Monocon" gevestigd.Wiegerink,Oosterholt en Kuiper verzochten op 22 augustus 1853:"op de stadswal in de nabijheid der gracht op eene daartoe aan te wijzen plaats eene leerlooyerije te mogen oprichten".

Als punt van vestiging werd het "kadastrale perceel C. No.1." vastgesteld tegen betaling van *f.*12.-- per roede. Het stadsbestuur wilde met de inwilliging "alle inrigtingen met de nijverheid in verband staande, zoo veel mogelijk favoriseren".
Na 9 mei 1855 kwamen de hardnekkige onderdelen van de zuidelijke stadswal met zijn daaronder gelegen muur, gedeeltelijk onder de slopershamer.Aanleiding was de in die jaren nieuw aangelegde Lichtenvoordseweg, en het verpulverde puin van de stadsmuur was als grondslag uitstekend materiaal om die weg te begrinden.Na de verkregen goedkeuring van Gedeputeerde Staten kreeg vrachtrijder J.H. Koppelman de opdracht het:"vervoer en onder den mal brengen van 400 kubike elle puin van de stadswal". Koppelman moest dit werk voltooien voor 15 juni 1855 met: "voertuigen voorzien van breede velligen".
Hij kreeg voor de enorme klus *f.*145.--.
De slechting van een deel van de wal op die plaats werkte klaarblijkelijk aanstekelijk,want daarna werd de Oude Lievelderstraat,nu Mattelierstraat, verhard.De straat die nu zoveel problemen opwerpt,door de verkeersstroom in de richting Winterswijk,liep toen als zandweg dood tegen de stadswal.Op 31 augustus 1855 werd via een voorstel van raadslid J.J.A.Pondes aan J.B.Weenink,aannemer van publieke werken verzocht:"de bestaande aarden baan te vervangen door het leggen van een keistraat tot aan de wal op een breedte van vijf ellen,aan beide kanten voorzien van gooten,en vervolgens over de gracht aan de overzijde,tot aan het voetpad op de Potkuil". Weenink wilde de verhardingen uitvoeren voor *f.*500.--:"mits mij worde vergung de benodigde puin uit de stadswal te mogen doen breken". Dit werd toegestaan en de verharding van de straat was later mede onderdeel in de discussie over de brug,die toen nog niet bestond.Zoals gemeld wordt de geschiedenis van het ontstaan van brug en wegen in een afzonderlijk artikel behandeld.
Het stadsbestuur had in die dagen de gewoonte de vergaderingen "op te schorten" wanneer er aanleiding was,de besproken onderwerpen ter plaatse te bezichtigen.Het college ging dan gezamenlijk met secretaris Van de Kraan op stap.Aldus ook op 8 maart 1856 toen de "slegtingswerken" ter sprake kwamen.Bij de gracht aangekomen uitten ze hun tevredenheid,en stelden vast:"dat aan dit werk voortgang worde gegeven in dier voege,dan den waterspiegel

der gracht zelve,nergens verder worde ingekrompen dat tot 18 ellen". Zoals nu op de kanonswal bevonden zich ook bovenop de overige wallen paden.Dat tijdens de afgravingen de wallen vrijwel volledig verdwenen wordt duidelijk door de volgende omschrijving:"dat de walpaden van boven worden afgenomen ter diepte der aldaar langsstaande heggen", terwijl:"de glooying naar de waterspiegel zelve moet worden afgedekt met graszoden". Tijdens de "schouwing" werd bekend gemaakt dat er 270 snoeibossen waren geteld:"benevens eenig elzenhout en dennentakken", waarna werd voorgesteld het hout publiek te verkopen.
Op 23 april 1856 werd besloten tot:"de opmaking en indiening der plannen van de openbare werken dezer gemeente,als meede over het toezicht over deze te houden",een gemeente architect aan te stellen:"waarvoor eene schadeloostelling van *f*.70.-- in de twaalf maanden zal worden toegestaan". Burgemeester Huiskes vond aanstelling van een architect overbodig.Ondanks zijn tegenstribbelen werden er sollicitanten aangezocht,en de keuze viel op timmerman J.W.Sieverink,die na zijn benoeming de opdracht kreeg:"ieder jaar een plan te maken van alle het daarop volgend jaar te verrigten werkzaamheden aan gebouwen,straten,plantsoenen en aardwerken".Hij moest kostenbegrotingen opstellen,en zonodig tekeningen maken.
Tot de verdwenen wallen die het langst stand hielden behoort de z.g. Lange Wal,die na 1907 verdween vanwege de bouw van de neo-gotische Callixtuskerk.De wal was toen niet meer op volle hoogte.Op 28 januari 1856 werd besloten de wal tot op halve hoogte af te graven:"om de (nu Papendijk) weg naar den Botterpeter (heden boerderij Huurneman) in de richting naar de Pastoorweide en Bagienenkamp (nu MAVO) voor den landbouw te doen verbeteren". Ook werd tegelijkertijd zand van de wal gebruikt voor verbetering van de weg naar de Koppelaarslag.
Het terrein tussen de Lange Wal en de Kloostersteeg, waarop zich nu kerk en pastorie bevinden,was stadsgrond. De grond werd jaarlijks verpacht en het terrein werd dan merkwaardigerwijs "exercitieveld" genoemd.Op 24 maart 1862 brachten aldaar 8 percelen tuingrond *f*.50.75 pachtgeld op.
Later op 3 april 1860 kwamen er wederom klachten over de slechte toestand van de weg langs de Botterpeter,

nu naar de "Papensteege". Er werd besloten bij de opmaking van de begroting voor 1861 rekening te houden met de belangen van de landbouw,en er werd toegezegd zo spoedig mogelijk het aanwezige "walpuin" te vervoeren naar:"de onderscheidene van de groote wegen afloopende buurt of mestwegen".
Voor de bouw van het bejaardencentrum,lag tussen de smederij Leijzer en de wal waarop tot 1938 de windmolen stond, een weg over de nu nog bestaande helling.Deze weg diende als toegang naar de windmolen,en liep vervolgens als zandweg rechtstreeks af tot de toreningang van de katholieke kerk.De aanleg van deze weg met de daarbij behorende afgraving van de stadswal geschiedde na raadsbesluit op 8 maart 1856,waardoor een rechtstreekse verbinding tot stand kwam vanaf de brug bij de Beltrumsserpoort naar de toenmalige kerk en kerkhof.De kerk bevond zich ongeveer ter plekke waar nu het Citycentrum aanwezig is,terwijl de apotheek op het voormalige kerkhof staat.Toen:"de regting der weg over de wal bij de R.C.kerk",ter sprake kwam, gaf:"het lid der raad belast met het opzigt over die werken te kennen,dat zal die regting sierlijk zijn,eenige ellen van een tuinte van de erven Huiskes moet worden toegevoegd,welke toevoeging dan ook duidelijk plaats zal hebben". Huiskes ontving voor het stukje tuingrond *f*.6.10. Het zand van de stadswal kwam in hoofdzaak terecht in de gracht en maakt thans deel uit van de tuin van hotel Meijer.Deze gang van zaken werd bewerkstelligd door H.de Cever:"om aan zijne tuin buiten de Beltrummerpoort de gracht eene rigting te doen geven welke eene regte lijn zal daarstellen vanaf de brug tot aan het eigendom van de weduwe Lambregts". Het zal voor het stadsbestuur kostenbesparend hebben gewerkt,want toen het werk voltooid was,ging het gezamenlijk bestuur:"op de plaats zelve deze verfraaying in oogenschouw nemen".
Wanneer wij heden de beschreven gebeurtenissen in ogenschouw nemen,dan gebeurt dit met een zeker gevoel van spijt.Wij moeten echter de geschiedenis zien in het licht van die tijd.Dit overziende,mag worden vastgesteld,dat ten aanzien van de overblijfselen van de verdedigingswerken Groenlo er niet ongunstig uitspringt.Wij krijgen dit gevoel,wanneer wij de kanonswal betreden,en de stad mag zich gelukkig prijzen,dat dit deel ongeschonden bleef.
Andere steden zoals Lochem,Doetinchem,Borculo,Enschede en Ootmarsum verloren vrijwel alles,hoewel,ondanks dat,

en dit in tegenstelling met Groenlo,menigmaal bouwhistorici en stadsbesturen samenspeelden,en met een hoge mate van eerbied voor het verleden,het stedenschoon zoveel mogelijk reconstrueerden of bewaarden.
Het behoud van het kanonswalcomplex met zijn gracht op volle breedte is met zekerheid het gevolg van de aanwezigheid van het Joodse kerkhof.Dit kerkhof was aanvankelijk groter en omringde het geheel complex. Het huidige ommuurde gedeelte is het laatst in gebruik genomen.Wij kunnen dit vaststellen aan de hand van een mondelinge aanvraag door de Joodse gemeente,waarover in de stadsraad werd gesproken op 7 mei 1858.De Joodse gemeente verzocht zo staat omschreven:"eenige veranderingen daar te stellen der in erfpacht verleende stadsgrond der wal,in gebruik bij die kerkelijke gemeente tot begraafplaats". Verzocht werd:"eene afschutting door ijzerdraad en palen langs de oostzijde der gracht en wal,en wel aan de zijde der wal een halve el achter de boomen loopende, en aan de grachtkant een kwart el binnen de derde boomenrij te moogen doen aanleggen,dat binnen die afsluiting op een kwart el van het draadwerk verwijderd eene doornehaag zal worden gepoot,die na behoorlijke instandkoming tot middel der afsluiting zal dienen,waardoor het gestelde paal en draadwerk later zal komen te vervallen. Dat op de noord en westzijde,daar waar geene lijken meer worden begraven alsmede door eene haag zal plaats hebben,besloten;binnen de aldaar geplaatste twee reyen boomen".
Dit betekent,dat de huidige lengte van de behouden wal, in directe relatie staat met de oorspronkelijke grootte van het kerkhof.Het gedeelte van de westzijde tegen de wal,ongeveer waar nu de Wilhelminabank staat,is waarschijnlijk het eerst als kerkhof in gebruik genomen. De grond was in erfpacht afgestaan aan de Joodse gemeente, en dit heeft het gelukkige gevolg gehad,dat de kanonswal iedere aantasting overleefde.Het Joodse kerkhof dient deshalve ook om die reden als monument gehandhaafd te blijven.
Ten aanzien van de voorgenomen nieuwe omheining besloot de raad:"die vergunning kostenloos te verleenen onder beding,dat deze erfpacht van stadsgrond,zodra de kerkhoven binnen den bebouwden kring dezer stad aanwezig, mochten worden opgegeven,die grond weder ten dienste der stad zal over gaan".

Wat gelukkig niet is gebeurd.Er werd nog aan toegevoegd: "dat de benadeeling aan de afsluiting verocrzaakt,ter zake van het snoeyen en afzagen der aldaar aanwezige bomen ten laste verblijft der Israëlitische gemeente,zonder dat zij deswege eenige schedeloostelling kan pretenderen". Al in een vroeger stadium in 1845 kwam de Joodse begraafplaats met zijn omheining in de stadsraad ter sprake nadat Sander Heymans verzocht had het kerkhof te mogen uitbreiden,waarbij ook duidelijk wordt dat het kerkhof aanmerkelijk groter is geweest.De Joodse gemeente kreeg een reprimande van de raad met het verzoek de begraafplaats beter te beheren,met de volgende woorden: "dat de adressanten bij het begraven van hunne lijken zeer ongeregeld hebben te werk gegaan,zodat van de onderwerpelijken strook gronds,aan de voet dezer stadswal,bereids plus minus honderd vijftig ellen zijn verbruikt,doordat zal over 50 jaren een zeer groot gedeelte van het benedenste van deze stadswallen zal verbruikt zijn". Ook toen werd verzocht het kerkhof te mogen omheinen,maar dit werd geweigerd omdat de:"voorgestelde voorzieningen bij volgende veilingen van het snoeysel der boomen,vanzelve komen te vervallen".De stadsraad bood grond aan voor de aanleg van een kerkhof op de "hooge Oosteres" en verzocht de Joodse gemeente het kerkhof niet meer te gebruiken.Op 22 augustus 1853 diende het kerkbestuur nogmaals een verzoek in:"strekkende om vergrooting van het bij hun in gebruik zijn begraafplaats", vergezeld met een verzoek tot aankoop van de grond en opheffing van het erfpachtrecht.Beide verzoeken werden afgewezen,ten aanzien van de erfpacht werd verklaard dat:"ontheffing in geene overweging kan worden genomen,als zijnde dat regt gegrond op het ongestoord gebruik der daarvoor afgestane gronden". Op 27 april 1857 werd nogmaals een poging ondernomen,nu met de steun van "hooger gezag" n.l. de opperrabijn te Nijmegen.De poging werd met succes bekroond want:"nadat in overweging was genomen het onbelangrijke der te doene afstand,is goedgevonden,de Israëlitische gemeente te vergunnen hunne begraafplaats te vergrooten tot dezelfde uitgestrektheid als aan burgemeester en wethouders bereids was aangewezen". Wel werd bepaald dat:" wegens retributie (vergoeding van overheidsdiensten) voor de erfpacht van het toegewezen gedeelte kerkhof een jaarlijksch regt van vijftig cent zal worden betaald".

Het kerkhof kwam nogmaals aan de orde op 11 nov.1858, nadat "koopman" J.H.P.Schovers in de buurt van het kerkhof om stadsgrond verzocht.Hij wenst:"tegen betaling der waarde of door erfpacht in het bezit te worden gesteld van een perceeltje stadsgrond op de wal,tot aanbouw eener burgerwoning,daar het vroeger door hem bewoonde huis,hij de vermeerdering van zijn gezin in ruimte te kort schoot". Op 7 dec.1858 kwam er een reactie van het Joodse kerkbestuur en van Wormgoor om:"geene huisplaats toe te kennen op stadswal nabij hun kerkhof en tuinen". Schovers hade de bui zien hangen,want hij liet J.Huitink en meerdere ingezetenen:"getuigende als vroegere geburen,dat zij met niet persoon nimmer last of onaangenaamheden hebben gehad,en steeds met hem vreedzaam en rustig zonder aanbrenging van hindernis hebben gewoond". Schovers kreeg zijn zinen de raad besloot:"af te staan het regt van opstal eener woning te bouwen op een perceeltje grond der stadswal aan de zoogenaamde kanonnenbulte,groot 80 vierkante ellen".
De zo vredige kanonswal zou er in de vorige eeuw niet zo rustig hebben bijgelegen als thans,indien een verzoek zou zijn ingewilligd,dat werd gedaan op 3 juli 1946 door de broers Matheus en Josephus Dievelaar,lid van de stadsraad,en Hendrikus Johannes Dievelaar,koopman,die beiden in Groenlo woonden.Zij verzochten:"op de kanonnenbulten een wind koorn en pelmolen" te bouwen.In het verzoekschrift boden zij aan:"in geval het gevraagde terrein ter eeniger tijd,hetzij ter zake van oorlog of uit andere omstandigheden,mogt worden teruggevorderd,den door hen op te rigten windkorenmolen dadelijk zullen amoveren en afbreeken,en de plaats in den vorigen staat te doen herstellen,dat zij de kanonnenbulten niet zullen verlagen en de beneden langs dien wal staande boomen zullen sparen".Burgemeester Hummelinck verzocht de raad geen toestemming te verlenen tot de bouw,omdat zowel de bestaande windmolen bij de Beltrummerpoort als de waterradmolen op de Slinge gelegen in goede staat verkeerden en er dus geen behoefte bestond voor een derde molen. De beide Dievelaars wilden voor de kanonswal jaarlijks een pachtprijs betalen van *f*.40.--.Bij het afwegen van de belangen overwon het standpunt van de burgemeester en de wethouders H.J.Gantvoort en J.H.Huyskes,en het is interessant te vernemen,dat in die jaren het kanonswal-

complex reeds het enige complete restant geacht werd van de vestingswerken.De weigering voor de molenbouw luidde letterlijk:"Het is onjuist dat de zoogenaamde kanonnenbulten,het eenig overblijfsel en sierraad der oude vestingswerken,in eenen molenberg wierd veranderd,en alzoo niet kan besluiten zijn toestemming te geven,dat er op den zoogenaamden kanonnenbulten een windkorenmolen worde opgerigt". Niet de geheel stadsraad deelde dit standpunt.Raadslift F.te Voorde verklaarde dat het bouwen van de molen voor de bevolking hem:"allzins voordeelig en gerijflijk voorkomt" omdat "de ingezetenen veeltijds op de thans aanwezige wind en watermolen niet kunnen teregt komen".Ten aanzien van de geboden pachtprijs van *f*.40.-- verklaarde hij dat:"deze mij zeer belangrijk voorkomt,zodat ik de toestemming tot de oprigting van dien molen niet kan weigeren". F.P.Stottelaar en de overige raadsleden wilden vooraf ter plaatse een onderzoek in stellen,om daarna een oordeel te geven.Uiteindelijk werd de voorgenomen molenbouw weggestemd.Later in 1868 kwam de derde molen er toch,en werd gebouwd aan de Eibergseweg. De korenmolen kon zich handhaven tot 1928.

Nog een langrijk onderdeel van de vestingwerken bleef behouden het bastion "De halve maan" geheten.Dit bastion was eigendom van het gasthuis en in gebruik als tuingrond.Het stadsbestuur moest er dus afblijven.Wel was de omringende gracht stadseigendom,en moesten de provisoren van het gasthuis toestemming vragen aan het stadsbestuur om over het water een "voetbrugje" aan te leggen,dat op 29 november 1865 werd gegeven.

Hoewel de geschiedenis van het onderwijs buiten dit bestek valt,is er toch een raakvlak.Op 29 november 1865 werd door pastoor Boschker:"tevens directeur en opzigter van het liefdesgesticht",kort voor zijn dood,om grond verzocht voor de bouw van een nieuwe school ten dienste van het Rooms Katholieke bijzonder onderwijs.Hij verzocht om walgrond kadastraal C.No.698 11 roe 40 ellen:"liggende vanuit de Nieuwstadstraat naar de Lichtenvoordse grindweg". Er is hier sprake van de gronden langs de gracht, waarop nu het Grote Gesticht staat,gronden die toen nog vanaf de Nieuwstad tot de brug in de Lievelderstraat onbebouwd waren.Het is niet duidelijk of de stadswal op die plaats nog aanwezig was.De pastoor stelde voor een:" bij Kraai Reinder lopende voetpad,voor zooverre zulks naar en onder langs de gracht loopt,mede voor de openbare

dienst op te heffen,en gemeld voetpad over eene lengte van 190 ellen ter bestaander breedte van twee ellen,tot aan de stadsgracht,door de tuingrond van meergemeld gesticht te verleggen".
Het plan om een school te bouwen voor het bijzonder onderwijs ging niet door.Dit hield verband met de van staatswege aangenomen wet op het lager onderwijs,dat vasthield aan de neutrale lagere school,waarbij subsidies voor het bijzonder onderwijs werden uitgesloten.Dit leidde er toe, dat de bijzondere school,die in lokalen van het liefdesgesticht was ondergebracht,op 30 dec.1874 moest worden opgeheven.De opheffing ging gepaard met het vertrek naar elders van onderwijzer Van Oeffel.Naar het schijnt was daarvoor de slechting van de wallen grotendeels voltooid,want op 1 juli 1866 werd stadsarchitect J.W. Sieverink, die o.m. was belast met het toezicht op de "aardwerken", eervol ontslagen,met als argument:" dat in de tegenwoordige stand van zaken geene werkzaamheden bestaan,vermeend,dat die post gevoeglijk kan worden geseponeerd".

wordt vervolgd.

Groenlo, december 1978 V.Smit.

CORNELIUS FABRITIUS

Pastoor te Grol 1606-1627

Het jaar 1607 (vervolg)

Met al het geharrewar over de vicarieën waren de zorgen van Fabritius voor het jaar 1607 nog lang niet uitgeput.Andere belangrijke zaken lagen te wachten op een oplossing,zoals de school,het werk aan kerk en pastorie,en niet te vergeten de kwestie Lichtenvoorde.
De school was niet alleen een zorg voor de pastoor, maar ook de Schepenen van de stad.Er was één schoolmeester,Joannes Wolsem,die zijn taak behoorlijk vervulde, maar er is zoals blijkt uit de brief van 2 maart 1607 over gedacht een tweede schoolmeester aan te stellen. Daarvoor was Schepen Magister Henricus gepolst,maar hij heeft het niet aangenomen en schijnt ook niet veel zin te hebben dat alsnog te doen. Zijn motief is dat de school geen twee meesters kan onderhouden,en het de Schepenen niet raadzaam leek,en dat de functionerende schoolmeester Joannes Wolsem het goed deed en voldoende was voor 20 á 30 leerlingen.Aangezien Magister Henricus niet veel zin in de baan lijkt te hebben vragen Joannes Wolsem en de koster of ze het "salaris" dat Mr.Henricus in het vooruitzicht was gesteld samen mochten ,omdat zij de jongens de koorzang leren en het koor steun verlenen.
De restauratie van de kerk schijnt door geldgebrek ook maar moeizaam voortgang te vinden.Om van de doodarme burgers aalmoezen daarvoor te vragen lijkt niet raadzaam (brief 2 maart 1607).En,aldus de brief,"omdat de soldaten hun soldij niet uitbetaald krijgen,hebben we ervoor gezorgd dat ze in de kerk onder de preek van het volk aalmoezen vragen.En verder:"Uit Emmerich is er stof aangekomen voor gordijnen van het hoogaltaar; en wij hebben een schilder die behoorlijk zijn vak verstaat die bezig is een schilderstuk te maken ten nutte en versiering van het hoogaltaar.De Heer Gouverneur (Dulcken) zal op zijn kosten het altaar van O.L.Vr.laten versieren; en hij is ons niet meer tot last door zijn kanonnen in de kerk op te bergen. Wel is er aan de noordkant van de kerk achter het altaar van St.Catharina nog wat oorlogstuig opgeborgen.maar op afgesloten particulier terrein.Aan de zuidkant achter het altaar van S.Anna staan nog veel voertuigen,wagens en raderen op een open plek,zodat ze 't volk,de zangers en zelfs de celebrerende priester hinderen.Ik heb de mensen er nog niet toe

kunnen brengen,zo gaat Fabritius verder,"dat ze de lijken 's morgens naar de kerk brengen,en onder de Mis daar laten staan.Ik heb er niet erg op aangedrongen omdat de "pest" ernstig woedt onder de mensen,en het gevaarlijk is met de lijken van pestlijders in contact te komen". In verband hiermee vermeldt hij "een heel kwade gewoonte die ze hier hebben:na de begrafenis van het lijk geven de vrienden aan hun buren een vat bier,en zo maken ze van een tijd van rouw en droefheid een tijd van plezier". De verhouding met de Magistraat in verband met de kerkrestauratie schijnt gespannen geworden.De Magistraat neemt het de Apost.Vic.kwalijk dat zij de op grond van hun schrijven aan hem niet meer concessies hebben gekregen. Deze brief van de Magistraat is bewaard gebleven in het archief van de O.B.S.band 277,met nog enige andere aan de Apost.Vic.gericht.De ontvangers van de kerkelijke goederen Wessel van Arnhem en Gerard Borckloo vorderen van de Magistraat restitutie van de kerkelijke inkomsten. De stad heeft echter geen middelen om die restitutie te betalen.Phabus,de "gemeente-ontvanger" is van plan zijn ambt neer te leegen en de Magistraat zit met de handen in het haar.De vroedevaderen schijnen nogal lichtzinnig met kerkelijk bezit omgesprongen te zijn,want in een brief van Borckloo (18 april 1607,band O.B.C.bnd.277) aan Vosmeer wordt o.a. vermeld:"dry huyssen die van de erven van vicarie trium regum (Driekoningen) zijn om een eye oft appel ende seer scandelicken vercocht",en dat terwijl bekend was "dat nyemants eenich geestlick goet mach coopen". Fabritius verklaart (brief 4 april 1607) dat hij ook enige moeilijkheden ondervindt bij het verhuren van akkers en weiden waaruit het pastoraat z'n inkomsten moet halen. "want ze erkennen mij niet als pastoor zolang ik niet de bevestiging (in het pastoraat) heb van U,Hoogwaarde". Hij vraagt hoe hij zich in deze moet gedragen,of hij bevestigd zal worden in zijn pastoraat of door een ander vervangen.
Bij al die moeilijkheden voegt zich ook nog het ergelijke gedrag van de "ontvanger" Wessel van Arnhem."Het gedrag van ontvanger Wessel van Arnhem gaat de perken in hoge mate te buiten want heel vaak drinkt hij met officieren en burgers.Acht dagen geleden hebben de "gemeente-ontvanger" (Phabo) en hij elkaar voor schurk uitgemaakt en elkaar met de drinkbekers en glazen om de oren geslagen.

Daarna is hij (Wessel) door de "ontvanger" voor de rechter gedaagd om wat hij in dronkenschap gezegd had te bewijzen nu hij weer nuchter is.En voor de rechter hebben ze elkaar onder groot schandaal met veel scheldwoorden belasterd;de zaak is nu nog niet helemaal gesust".
Op 10 mei 1607 is Fabritius nog steeds niet in zijn pastorie gevestigd.(brief van die datum) Hij schrijft aan Sasbout Vosmeer dat de pastorie waar op het ogenblik een kapitein van de Bourgondiërs in woont,hoog nodig hersteld moet worden;het dak regent aan alle kanten door, de ruiten zijn gebroken en de wanden gescheurd.Middelen ter restauratie ontbreken en van de Gouverneur kan hij niet gedaan krijgen dat het huis ontruimt wordt,om er zelf in te gaan wonen en het dan gedeeltelijk te verhuren om zo langzamerhand de toegebrachte schade te herstellen, want als dat niet op tijd gebeurt,zal het helemaal in elkaar zakken.
Na een jaar onderdak gevonden te hebben bij de stadssecretaris,is Fabritius eindelijk in staat te verhuizen naar de pastorie (brief 13 sept.'07)"die hij samen met een eerzaam burger is gaan bewonen". Maar zoals eerder door hem meegedeeld (brief 10 mei'07) is de pastorie zo zwaar beschadigd,en het regent er zo door,dat ze voor fatsoenlijke bewoning niet geschikt is.Aangezien de pastoor de middelen niet bezit om ze te herstellen,heeft de Magistraat besloten een "testimonium van verwoesting" te geven,waardoor hij bij Zijne Excellentie (de landvoogd?) onder bemiddeling van de Apost.Vic.op een subsidie zou kunnen aandringen van ongeveer 100 daalders hier(in Grol) te betalen uit de bijdragen (tot herstel van de stad?), waarmee het huis hersteld zou kunnen worden,zoals ook met de huizen van andere burgers gebeurd is in dergelijke situatie,en dit op bevel van Graaf Hendrik (van den Bergh)toen hij hier het bewind over de stad voerde.
Dat een groot garnizoen dat door Spinola na de poging van Prins Maurits om Grol weer in handen te krijgen (nazomer 1606) in de stad was gelegd,aparte moeilijkheden met zich meebracht is niet te verwonderen.Meestal zijn de berichten van Fabritius daarover van on-prettige aard.
In het voorafgaande is er al eens sprake geweest van het uitblijven van soldij,in de brief van 8 maart 1607 vertelt Fabritius dat er in naam van de koninklijke commissaris gezouten spek aan alle soldaten,jazelfs aan de officieren is gedistribueerd,tot aflossing van de schuld,zoals ze

dat noemen.En dat alles tot grote ergenis van de burgers,
In dezelfde brief horen we dat ontvanger Wessel van Arnhem het moeilijk heeft met de soldaten.In de herberg waar hij verblijft - van de Gouverneur of de Schepenen heeft hij tot nu toe geen ander verblijf toegewezen gekregen - voelt hij zich in zijn goederen en leven bedreigd door de brutaliteit van de soldaten.
Voor de afwisseling is er ook wel eens iets goeds te melden over de ongedurige soldatenvolk in de vesting Grol.
De Engelse aalmoezenier (brief 27 maart 1607) is met vier soldaten naar Rome vertrokken om een belofte in te lossen.Zijn collega - er waren er dus twee - vraagt aan de Apost.Vic. volmacht Mis-gewaden die zij onlangs aangeschaft hebben te mogen wijden.Deze aanvraag en het antwoord erop zijn bewaard gebleven (arch.O.B.C.bnd.277).
Ze is gedateerd 23 jan, en het antwoord erop 26 jan.
Zo kennen wij de naam van deze Engelse aalmoezenier:Edward Rhedus,legionis Anglicae capellanus,zoals hij ondertekent.
Het verzoek wordt ingewilligd,maar niet lang heeft Rhedus er gebruik van kunnen maken.In zijn brief van 24 april '07 schrijft Fabritius dat de aalmoezenier van de Engelsen voor drie dagen de "pest" gekregen heeft en er nogal ernstig aan toe is.Op 23 april heeft hij hem de Sacramenten van de Kerk toegediend,"en hij wordt nu een heel klein beetje beter.Ik hoop dat God hem barmharitg moge zijn en hem van de besmettelijke ziekte bevrijdt,die hier dagelijks hoe langer hoe meer om zich heen grijpt". De beterschap van de Engelsman is slechts schijn geweest, want ineen kort briefje van 28 april meldt Fabritius dat op 27 april de Engelse aalmoezenier aan de "pest" is overleden,en op dezelfde dag nog met grote plechtigheid op het kerkhof is begraven.
Intussen blijven de soldaten moeilijkheden veroorzaken;in het klooster (Engelehuysen) hebben ze schade toegebracht aan de behuizing van de Pater.Gelukkig heeft de Gouverneur op dringend verzoek van de Pater beloofd dat hij de schade zal herstellen en bovendien heeft hij de Pater hout toegewezen voor herstel van het huis dat voordien in een storm zwaar beschadigd was.
Bij de brand van het klooster hebben de soldaten zich ook niet onbetuigd gelaten.Toen de brand,van een nabij gelegen huis,dreugde over te slaan naar het klooster,hebben ze bij voorbaat sloten en deuren geforceerd en alles geplunderd dat naar hun gading was.

Hiermee komen we tot de grote sensatie in het Grol van 1607:de brand van het klooster Engelhuysen (of Nijekloos-ter).Bedenk daarbij dat dit,afgezien van de kerk,in 1597, volgens de historicus Bor,het enigste stenen gebouw was in de stad .In een haastig briefje van 28 april deelt Fabritius aan Vosmeer mee dat gisterennacht een geweldige brand het klooster verwoest heeft,uitgezonderd de kapel en het huis van de Pater,waar Graaf Hendrik (van den Bergh) zijn intrek pleegt te nemen.Bijna niets van de inboedel is gespaard,want 's nachts om 11 uur brak de brand uit,en als ze er nog iets uit hebben kun-nen halen,is dat door de soldaten geroofd.De zusters zijn gaan wonen in het patershuis.
In de brief van 10 mei 1607 aan Vosmeer gericht,geeft Fabritius een uitgebreid verslag van de grote brand van 27 april:'s avonds om 10 uur is het huis van een zekere pottenbakker - op steenworp afstand van het klooster - door een zekere vrouw,met opzet of niet,ik weet het niet, in brand gestoken.Bijna onmiddellijk heeft de Oos-tenwind de vlammen doen overslaan naar het huis voor de poort van het klooster,dat met stroo gedekt was.En dat is zo snel in vlammen opgegaan,dat de knecht van de Pa-ter,die er in woont,haast moest maken dat hij eruit kwam, en dat het varken van de zusters met 6 biggen en twee koeien in de vlammen zijn omgekomen.Toen begon heel het klooster in gevaar te komen.Toen ze dat zagen aankomen zijn soldaten naar binnen gedrongen,hebben deuren en slo-ten opengebroken en zijn alles gaan plunderen.De zusters nemen de vlucht;de Pater wordt half dood van schrik het huis uitgedragen.Niemand bestrijdt de brand,vandaar dat het gebouw in de kortste keer in de as gelegd is;met dat al is de ellende niet te overzien! 's Anderdaags zijn ze (de zusters) naar het Patershuis verhuisd,waar Graaf Hendrik (van den Bergh) pleegt te verblijven.De burgers hebben zich van hun goede kant laten zien:de een heeft brood,een ander ham en weer een ander een vat bier gege-ven:en zo leven ze in de grootste misére.
Klaarblijkelijk is de Apost.Vic.zeer geroerd geweest door dit verhaal,want de geschiedenis van Engelhuysen is ver-der gegaan,het gebouw hersteld niet zonder aanzienlijk verlies van de Apost.Vic.
Bij alle ellende was er toch nog een prettige verrassing geweest: op 2 mei hadden de Pater en de zusters een brief

gehad van Heer David (van Maunden,pastoor van Lochem), dat hij veilig in Antwerpen was aangekomer,en dat hij aan de Moeder en zusters het boekje "Over de Navolging van Christus" had gestuurd met nog enige andere gebedenboeken.(brief van 10 mei) We dienen ons niet een al te grootse voorstelling te maken van de kloostergemeenschap van Engelhuysen.In een brief van 13 sept.1607 geeft Fabritius een triest beeld van het kleine groepje religieuzen:de pest heerst nog steeds en gaat ook het klooster niet voorbij."Voor 14 dagen is de zus van de Pater overlezen" - ze woonde blijkbaar bij hem in - "en kort daarna een van de zusters,Bernarda,genaamd,en vannacht de Moeder,nadat ze ongeveer een maand aan de "pest" had geleden,en het gevaar naar men meende,te boven was.Een derde zuster worstelt met de dood.Twee niet-geprofeste zusters zijn samen met de manke naar het klooster in Lochem gegaan.De Heer Pater verblijft wegens de besmettelijke ziekte buiten de stad,en is nu niet aanwezig,maar wordt vandaag terug verwacht;daarom heb ik zijn zusters in hun ziekte de Sacramenten van de Kerk toegediend.De "pest" neemt nog niet af,integendeel woedt nog feller.In de brief van 25 sept.herhaalt Fabritius deze mededeling nog kort,omdat hij twijfelt of zijn vorige brief (van 13 sept.) wel overgekomen is.
Ook het Oldeklooster -'t Willekensklooster - bleef niet voor de pest gespaard.In dezelfde brief (25 sept.1607) deelt Fabritius mee dat "vannacht een van de zusters van het Oldeklooster gestorven is en veertien dagen geleden nog een;de derde is naar haar ouders teruggegaan uit liefde voor de wereld,zodat van alle vier nu slechts de Moeder of Meesteres over is". Dit begijnen-kloostertje leidde dus ook al een kwijnend bestaan,geen wonder dat de opvolger van Vosmeer,Philippus Rovenius,het heeft samengevoegd met het klooster Engelhuysen,dat zich overigens ook niet in enige bloei kon verheugen.Fabritius noemt nog andere slachtoffers van de pest:"onder heel veel anderen is ook de stadssecretaris overleden en twee jongens van Rechter Joannes de Bruyn.
En dan was er nog de kwestie Lichtenvoorde:ter verduidelijking van de toestand diene: 1e,dat Lichtenvoorde deel uitmaakte van de heerlijkheid Borculo,waar de bisschop van Munster heerlijke rechten deed gelden. 2e,de kapel in Lichtenvoorde was bij-kerk van de Grolse Calixtus.
De conflict-stof lag dus voor het grijpen.

In hun brief van 27 maart 1607 hadden de Burgemeesters van Grol de Apst.Vic.eraan herinnerd,dat von den pastor Cornelio fabritio berichtet werde von eine Capelle tot Lechtenfordse,so under diese unsere parochie kercke sortirende isz,in welche Capelle dy Lechtenfordischen im besonderer kerck dienst propia autoritate,und ketterssche lering underholden,dat u hoichw.gelieve an gl. Lechtenfordischen tho schriven dat sij ihre olden kerck ganck moeg folgen,in kinder doepen,kinder kersten,doeden begrave,und derglich,damit unser kercke des dienstes derowegen nit verkortet werden".Ik maak hier dankbaar gebruik van een transschriptie van de brief vervaardigd door de Hr.B.Verhey.De edelachtbare schrijvers hadden ongetwijfeld het gelijk aan hun zijde.Op 14 juni 1496 laat Ffrederich here tho Brunckhorst und tho Borkeloe" per oorkonde vastleggen:"So als wij ten Lichtenvoerde eyne capelle hebben doen tymmeren...an der kercken te Grolle gerechticheit....nyne hindernisse sall gescheen(=aan de rechten van de kerk te Grol niet te kort zal worden gedaan) (Zie arch.Abd.Utr.dl.xxii (1895) p.1/2.
Uit de brief van 19 april 1607 (Fabritius aan Vosmeer) blijkt dat de Apost.Vic.inderdaad werk van de zaak heeft gemaakt.Hij heeft naar de "Capellanus in Lichtenvoort" geschreven,en die heeft de brief prompt doorgestuurd naar het kapittel van Munster,dat hij als zijn wettige overheid beschouwd.Op zondag na het feest van Joannes de Doper(24 juni) is Grol in het geweer gekomen.Het relaas van de gebeurtenissen vinden we in de brief van 13 sept. 1607."Op zondag na het feest van Joannes de Doper",aldus Fabritius,"hebben we zo goed en zo kwaad als het ging een H.Mis gevierd in Lichtenvoorde.Vergezeld van een grote menigte burgers ben ik daan aangekomen;de poort vonden we open,maar de kerk gesloten,die ze noch onder dreigementen,noch met het oog op de oude bezitsrechten hebben willen openen,omdat zij buiten de Munstersen niemand als hun kerkelijke overheid erkennen.Na een lang twistgesprek tussen ónze Schepenen en hún burgers,hebben wij derhalve op het kerkhof voor de deuren van de kerk plechtig de Mis opgedragen - we hadden alle misgewaden meegebracht - en een preek gehouden.Heer Bernardus (de capellanus),hoofd en bezieler van die rebellen zouden wij meegenomen hebben,als er soldaten bij de hand waren geweest.Maar op raad van de Heer Gouverneur hadden wij die niet meegebracht,om vooreerst niet de schijn te wekken

dat wij met geweld te werk zouden gaan,maar het recht aan onze zijde. En zo oefent hij (Heer Bernardus) nog steeds zijn bediening uit,en houdt hij niet op de boeren op de verkeerde weg te voeren.Als het derhalve de goedkeuring van U,Hoogwaarde,kan wegdragen is de Heer Gouverneur bereid hem met geweld te dwingen of hem gevangen hier naar Grol te voeren".In de brief van 25 sept.vermeldt Fabritius de hele geschiedenis nog eens in het kort,omdat hij er niet zeker van is dat zijn brief van 13 sept. zijn bestemming wel bereikt heeft.
Tenslotte zijn er voor het jaar 1607 nog enige zielzorgelijke aangelegenheden waarmee Fabritius zich tot de Apost. Vic.wendt. Daar is op de eerste plaats de echtgenote van de rechter Joannes de Bruyn.Toen ze onlangs ziek was, heeft zij - wel wat onverhoeds - een plechtige belofte gedaan aan O.L.Vr.van Scherpenheuvel in Brabant (zoals ze dat noemen).Maar omdat ze al op gevorderde leeftijd is,en de reis vol gevaren,vraagt zij aan de Apost.Vic. of zij hier in Grol aan St.Calixtus die belofte kan volbrengen.(brief 27 maart 1607).De pastoor had klaarblijkelijk niet de volmacht om dergelijke beloften te commuteren. Al is Mevr.de Bruyn,toen puntje bij paaltje kwam,ervoor teruggeschrokken die lange en bange reis te ondernemen, zij moet 't toch wel binnen het bereik van haar mogelijkheden hebben gezien.Ze moet wel een ondernemende dame zijn geweest om zo'n lange toch te wagen,met zulke slechte wegen,primitieve vervoersmiddelen,en logeer-gelegenheid, in oorlogstijd met overal in het land huursoldaten,die meestal slecht betaald,zeker niet voor een roofoverval zouden zijn teruggeschrokken.
Dan is er de kwestie van de ketterse boeken in Grol. (brief 19 april)."De Heer Gouverneur heeft voor drie dagen via zijn aalmoezenier mij gewaarschuwd aangaande enige ketterse boeken die bij de Rechter bewaard worden die ten tijde van de ketters (dus van 1597-1606) in functie was, en hij heeft mij gevraagd ze daar weg te halen.Anderen raden dat af en ze noemen dat Spaanse Inquisitie,en in strijd met de vrijheid hun door de Markies Spinola bij de overgave van de stad gelaten". Fabritius vraagt nu aan de Apost.Vic. wat er mee moet gebeuren.Uit de meddeling is op te maken dat de Gouverneur een eigen aalmoezenier had;de Engelse troepen hadden er op een gegeven ogenblik twee,zoals we boven zagen.Vermoedelijk zullen andere

huurtroepen (de Bourgondiërs ware sprake van is) ook wel hun geestelijke verzorgers hebben gehad.Er moet dus bij tijd en wijle een onvermoed aantal priesters in Grol aanwezig zijn geweest.
Wat in Grol oude gewoonte was,scheen naar de mening van Fabritius niet altijd te kloppen met de bepalingen van het jongste Concilie van Trente (145-47;1551-52 en 1562-63).Volgens zeggen van Heer Andries (warnsinck) was het hier vroeger geoorloofd dat op de éne zondag wanneer er twee keer gepreekt werd,er ook twee huwelijks-afkondigen plaats hadden van één huwelijk.En dat schijnt tegen het Concilie van Trente te zijn,dat bepaalt dat er op drie verschillende (zon-)feestdagen afkondigingen moeten plaats vinden. Quid de casu? Wat moeten we er mee?

Eind van de brieven van Cornelius Fabritius,pastoor in Grol,aan Sasbout Vosmeer, Apostolische Vicaris, verblijvende in Oldenzaal,over het jaar 1607.

P.H.C.Engel o.carm.

GROENLO IN DE VERTE

19e-eeuwse slechtings-geschiedenis (slot)

Wie buitenom de stad Groenlo langs de gracht wandelt, het noordelijke punt van de driehoek van "de halve maan" bereikt, tegen de wal van dit bastion kijkt, vervolgens een blik werpt naar de Kanonswal, en de haag van bomen wegdenkt, dan ontstaat hoekig en gaaf een goed beeld van de vestingwerken,zoals deze eertijds de gehele stad omsloten. Een soortgelijk gezichtspunt,maar dan denkbeeldig, is te reconstrueren aan de zuid-oostzijde van de stad,achter de brug,aan het eind van de Malibaan. Wie dit laatste stuk weg betreedt,langs de smalle gracht, tot aan de haakse bocht; loopt in of op de voormalige gracht, die een tweede bastion omringde. De bebouwing aan deze zijde ontstond na 1945 en ligt ter hoogte van de voormalige wal van dit bastion.De brede gracht die het bastion tot een eiland maakte, liep achter en ongeveer parallel met de wal,waarvan links naast de toegangspoort van Jongensstad nog een restant aanwezig is. De nieuwe school staat dus geheel of gedeeltelijk in de voormalige stadsgracht.
Een derde restant van een van de bolwerken is nog te vinden in de tuin achter de kapel, links achter de brug van het Grote Gesticht, waar in het terrein de wal van dit bastion herkenbaar is.
De overige drie bastions lagen achter de drie stadspoorten. Verliet men de stad door een van de poorten,die zich tussen de wallen bevonden, dan bereikte men via een brug over de brede gracht het bastion, om vervolgens via een tweede brug,die over de gracht rondom het bastion was gelegen, de stad achter zich te laten. Van deze drie bastions is in het terrein geen enkel spoor herkenbaar.
Vanuit het bastion achter de Beltrummerpoort liep de weg naar Ruurlo via de huidige Oranjestraat, vroeger "Fietssteeg", in het dialect "Veetstege" genaamd, en kruiste op het punt Van Ostadestraat de huidige Ruurloseweg.De zandweg aan de overzijde,nu Veldpapendijk, is een onderdeel van de oude weg naar Ruurlo.De Borculoseweg volgde het huidige tracé.
Vanuit het bastion achter de Lievelderpoort liepen de nog bestaande Oude Winterswijkseweg en Lichtenvoordseweg.

Toen de huidige weg naar Lichtenvoorde voltooid was, aangelegd over de: "hooge Hartreize", en "hooge Lievelderesch", kwamen gronden vrij,die deel uitmaakten van de oude weg.
Op 8 maart 1856 werden in de stadsraad voorstellen ingediend om de volgende vrijkomende gronden te veilen:
1.Een perceeltje woeste grond,4 roe 31 ellen,gelegen achter de kamp van te Bulte, geschat op *f.*11.--.
2.'n stukje gelegen bij Buitinkskamp,groot 1½ roe,gewaardeerd op *f.*4.--.
3.'n stukje grond voor het huis van te Bulte,groot 6 roe,66 ellen, geschat op *f.*23.--.
4.Grond gelegen tussen de huizen van te Bulte en Buitink, groot 5 roe,20 ellen, gewaardeerd op *f.*13.--.
5.Grond tegen de kamp van Buitink,groot 3 roe,61 ellen,geschat op *f.*36.--.
6.Grond gelegen tegen het land van de Wed.Klumper,groot 7 roe, 52 ellen,gewaardeerd op *f.*36.--.
Het "doen laten zakken" van de stadswallen,het versmallen van de stadsgracht op meerdere plaatsen,gekoppeld aan de aanleg van nieuwe wegen,verstoorde op menig punt een van oudsher bestaand padenbestand rondom de stadsgracht.In onze tijd zijn deze paden,hoewel versluierd, nog aanwezig.De Halve Maanweg en het Laantje van Lasonder zijn wellicht de best bewaarde onderdelen. De huidige Deken Hooymansingel was oorspronkelijk een dergelijk voetpad,gelegen om het bolwerk achter de Lange Wal nu tuin Grote Gesticht. Het vroegere voetpad veranderde van functie sinds de stichting van de tramlijn met zijn tramstation op de hoek Ruurloseweg-Deken Hooymansingel. Sinds de stichting van het tramstation heette het vroegere voetpad:Tramstraat. Na de opheffing van de tramlijn:Voorstraat.
De paden rondom de stad droegen voorzover bekend geen namen. Een uitzondering was de Kippenrijenweg,met zijn brug, het Kippenrijenvonder. Toen in september 1856 plannen om een brug en weg aan te leggen vanuit de Mattelierstraat,vastere vormen begonnen aan te nemen,zou de brug en weg een onderbreking betekenen van dit voetpad.Dit wordt duidelijk,nadat de onderwijzer van de bijzondere school Van Oeffel samen met pastoor Boschker stadsgronden kochten voor resp.*f.*400.-- en *f.*350.--.De gronden lagen buiten de stad in de omgeving van de Lievelderpoort.Het huidige stadsplatsoen was er een onderdeel van.Toen op 9 september 1857 in de stadsraad werd besloten de gronden te verkopen,werd er bepaald,dat het voetpad over het Kippenrijenvonder moest blijven bestaan,ook als er een nieuw aangelegde "keistraat" tot stand zou komen langs de tuin van Lasonder,

waarin later "Vredenhof" zou worden gebouwd.Toen de brug over de bracht voltooid was,ontstond er een discussie in de raad,of de verbinding met de Lichtenvoordseweg vlak langs de gracht,dus over de zojuist aangekochte grond van Van Oeffel moest worden aangelegd,of rondom dit grondstuk. Uiteindelijk werd besloten de nog bestaande verbindingsweg beginnend tegenover Vredenhof,tot aan hotel Kock,rondom de grond van Van Oeffel aan te leggen.Ten aanzien van de grond aangekocht door pastoor Boschker werd een grondruiling voorgesteld.Raadslid Weyn was tegen,omdat hij de bevoegdheid van de pastoor betwistte:"om zonder hooger gezag,eene ruiling als waat hier de reden is aan te gaan",echter de overige raadsleden vonden dat dit:"een feit daarstelt,hetgeen de raad niet behoeft te onderzoeken".
Ondanks alle obstakels bleef de Kippenrijenweg gehandhaaft, want jaren later op 29 mei 1863 verzocht raadslid M.J. Dievelaer het:"Kippenrijenvonder ten algemeenen nutte uit de gemeentefondsen te doen verbeteren en onderhouden".
Dat er in die jaren nog steeds werd geslecht aan wallen en muren wordt bewezen door een voorstel door de stadsraad ingebracht.Het stadsbestuur wenste het Kippenrijenvonder: "voorlopig te doen verbeteren,zoodra er weder uitgebroken walsteenen voorhanden zullen zijn". Als definitieve oplossing werd voorgesteld:"dit vonder te vervanger door eenen steenen duiker ten bestaander breedte".
Vanaf de Nieuwe Poort,ongeveer ter plaatse van de Canisiusschool,lag tot 12 aug.1857 de stadswal langs de gracht in de richting van de Kanonswal.Op die dag werd in de stadsraad een verzoek van het Joodse kerkbestuur besproken: "om eenen geregelden weg naar kunnen begraafplaats over de wal te mogen aanleggen,met opruiming van de aldaar staande boomen".Het stadsbestuur berustte in de slechting en verklaarde:"dat kan worden toegestaan,die weg te egaliseren,mits dezelve met zooden belegd weder tot beweiding dienstig worden gemaakt". De beslissing welke bomen zouden moeten worden geveld werd overgelaten aan burgemeester en wethouders.
Voordat op 22 augustus 1853 Wiegerink,Oosterholt en Kuiper vergunning kregen,op de plaats waar nu de Monocon is gevestigd:"eene leerlooyerije" te stichten,was de wal op die hoek,als synoniem van de Kanonswal nog aanwezig,hoewel de scherpe contouren en de hoogte waren aangetast.Na de Stichting in 1853 bleef de Houtwal inteact,in één rechte lijn de verbinding vormen tussen de beide hoek-fortificaties.

Ruim tien jaar na de stichting van de looierij op 13 oktober 1863,verzochten H.Wiegerink,Oosterholt en Kuiper:"om een streep grond groot 200 vierkante ellen langs de stadsgracht grenzende aan hunnen leerlooyerye aldaar". Het gevolg van de aanvraag was,dat er heel wat moest worden geégaliseerd want het duurde tot 30 aug.1864 toen de grond:"zonder schade kon worden ontvreemd", en:"dat de regeering ambtshalve verplicht is,de uitbreiding van de nijverheid te helpen bevorderen". Kort daarna werd er een grindweg aangelegd naar de leerlooierij en Houtwal vanaf de Beltrummerpoort.Hierbij tekende J.T.C.Teetink protest aan.Hij beweerde,dat de aanleg van de weg:"zijne invaart naar zijne bouwschoor belemmerde", en:"dat den afloop van water stremmingen ondervinden". De stadsraad was van oordeel dat:"op de verlangens van den adressant zooveel mogelijk zijn gelet", en besloot:" adressants verzoek te wijzen van de hand".
Geruime tijd later op 11 februari 1880,verzochten Oosterholt en Wiegerink om 8 meter grond op de Houtwal.De gevraagde grond was onderdeel van de stadsbleek aldaar.Ze wilden op die plaats een arbeiderswoning bouwen:"ter bevordering van de veiligheid harer leerlooyerye".De stadsraad oordeelde, dat de oppervlakte van de stadsbleek op die plaats al te klein van omvang was,en vond het bter een gedeelte van de Houtwal over te dragen,dat aan de stadsbleek grensde.
Op 8 maart 1880 werd aan Oosterholt,Wiegerink & Co,een gedeelte van de Houtwal groot 400 centiaren overgedragen voor *f*.200.--.De stadsbleek bleef in volle omvang behouden.
Een belangrijke datum voor de stad Groenlo was 13 maart 1874, toen op voorstel van burgemeester A.M.C.van Bommel aan de provisoren van het gasthuis afstand "om niette" van walgrond werd verstrekt,onder voorwaarde dat op de grond een ziekenhuis zou worden gebouwd.De voordracht luidde:"Gezien artikel 194 van de gemeentewet:Besluit aan provisoren van het gasthuis onherroepelijk om niet,in vollen en vrijen eigendom af te staan een stuk grond 70 aren,gelegen binnen de stadsgracht,vroeger wal,thans bouwland,zijnde een gedeelte van het perceel kadaster gemeente Groenlo, Sectie C,No.934,geheel groot 1.44.29 hectaren.En zal de goedkeuring van dit besluit aan Heeren Gedeputeerde Staten worden aangevraagd".
Op 30 april 1874 ontving de stadsraad:"Eene missive van Heeren Gedeputeerde staten dezer provincie,houdende goedkeuring en voor Provisoren en voor het gemeentebestuur alhier,tot overdragt aan het Gasthuis,van een stuk grond te samen groot 1.53.60 Hectaren".

De stichting van het ziekenhuis betekende voor onze stad ruim een eeuw lang een grote zegen.Alle schaalvergrotende factoren van onze tijd ten spijt,mag er ten aanzien van ons ziekenhuis geen sprake zijn van aantasting of opheffing.
Op 13 maart 1874 werd in relatie met het Gasthuis nog een besluit genomen.Het betrof een onderhandse verkoop aan de provisoren van:"een stuk grond genaamd,de armenkamp,thans bij die instelling in huur voor eene som van *f*.43.50 's jaars,gelegen binnen de gemeente Groenlo aan de Eibergseweg". Het stuk grond werd aan het gasthuis verkocht voor *f*.1000.--.De oppervlakte bedroeg 1.53.60 hectare.
De stadsgracht,die met tussenpozen sinds 1968 een schoonmaakbeurt onderging,en waarvan de waterspiegel thans een helder glinsterend kleed vormt,werd in de vorige eeuw menigmaal ter discussie gesteld.De oorzaak was meestal stankoverlast.In 1857 werd besloten de gracht schoon te maken.De gracht zal geen volledige schoonmaakbeurt hebben ondergaan,want er wordt gesproken over:"differente uitdiepingen der stadsgracht,voor de instandhouding van water en vaarten".Op 8 juli 1858 moesten voor deze werkzaamheden nog *f*.14.98 worden uitgegeven.
Ook de pachters van het visrecht waren verplicht de gracht schoon te houden.De:"verpachting betrekkelijk het regt des stadsvisscherij",vond plaats om de vier jaar.
Op 11 februari 1859 werd een dergelijke verpachting gehouden voor de jaren 1859 tot en met 1862.De verpachting bracht jaarlijks *f*.28.75 op.
Op 4 augustus 1869 werden door de stadsraad twee klachten behandeld ingediend door Huyskes,Zieverink,de Wed.Hagen en door leerlooier Wiegerink.De eerste klacht betrof: "de onaangename reuk,welke de gracht nabij hunne eigendommen verspreidt".Het stadsbestuur besloot"de pachters van de visscherij te doen aanzeggen,dat zij gehouden zijn de gracht van het aanwezige vuilnis te doen zuiveren".Ook werd overwogen:"voorzover die mogelijk is,in overleg te treeden,ten einde de gracht langs hunne tuinen te doen verbreden,en tevens uit te diepen,ten einde de doorgang van het water gemakkelijker te doen worden".Ook zouden mogelijkheden onderzocht worden:"om door Marvelmansweide zoo veel mogelijk versch beekwater in de gracht te brengen,waardoor het mogelijk zal zijn de waterstand eenigermate te verhoogen".
De klacht van Wiegerink betrof de lage waterstand in de gracht,en noemde als oorzaak de slechte toestand van de

waterkeringen en bruggetjes in de nabijheid van het molenpand. De burgemeester verklaarde,dat de gebreken aan de sluis,tegenover het eigendom van Mej.Betenburg,de Pol genaamd, waren hersteld.De herstelkosten werden gezamenlijk gedragen door A.Aberson,J.W.Luckman en mej.Batenburg.
Op 10 juli 1863 werd het noodzakelijk geacht 'n politieverordening uit te vaardigen:"op het rondzwemmen van tamme eenden,ganzen of zwanen in de stadsgrachten,en het molenpand". Er waren:"klachten ingebracht door enige ingezetenen over de aanhoudende en soms geene geringe schade welke de eenden in hunne aan de stadsgrachten en aan het molenpand gelegene moestuinen en aan het kooren op de nabij gelegen akkers aanrigten". De politieverordening luidde:"Op de stadsgrachten of op het molenpand,benevens op alle slooten welke gemeenschap tusschen beide wateren daarstellen,tamme of makke eenden,ganzen of zwanen te laten zwemmen.Eigenaars worden gestraft met een geldboete van *f*.0.50.".
Op 4 october 1875 werden gronden overgedragen aan G.Lasonder "fabrikant" en J.W.Luckman,winkelier te Groenlo. Bij de overdracht staat vermeld dat er sprake was van:"water thans aangewerkte grond". De grond die Lasonder aankocht was onderdeel van 'n gedeeltelijk gedempt molenpand.G.Lasonder was een van de zonen van L.Lasonder,tot 1879 rechter van de Latijnse school.Hij stichtte aan de Borculoseweg een textielfabriek in de volksmond "het steumken" genaamd.Na 1945 is op die plaats de meubelfabriek Oldenhuis ondergebracht.
Bij de overdracht van de gronden maakten burgemeester en wethouders bekend dat:"door den landmeter van het kadaster eene opmeting is bewerkstelligd,waaruit is gebleken dat op onderscheidene vroegere tijdstippen van eenige aan de gemeente in eigendom behorende perceelen water,door de aanliggende eigenaren grond aan hunne eigendommen is aangewerkt".
Omdat door ondergetekende geen kadastraal onderzoek is verricht,ontbreekt de mogelijkheid alle percelen "aangewerkte grond" te localiseren,van deze sluipende slechting.
De landmeter somde de volgende percelen op:

a.van het kadastrale perceel,Sectie A.No.268 water groot 1.87.5 hectaren.Een stuk ter grootte van 5.45 aren,aan de perceelen Sectie A.no.266,267 en 1774 thans in eigendom van G.Lasonder,fabrikant alhier.(een gedeelte zal onderdeel hebben uitgemaakt van het molenpand)

c.Van het kadastrale perceel Sectie,No.896,water,groot 6.33.30 hectaren,een stuk ter grootte van 3.85 aren,aan de percelen Sectie A.no.277,278,279,280 tegenwoordig in eigendom bij J.W.Luckman,winkelier alhier.

c.Van het kadastrale perceel Sectie A.no.281,groot 9.40 aren en een stuk ter grootte van 40 centiaren,aan het perceel Sectie A.no.280,reeds bij sub b genoemd.

De eigenaren Luckman en Lasonder waren bereid aan de gemeente de grondaanwerkingen te vergoeden voor 10 cent per vierkante meter.Er werd besloten:"Aan Lasonder over te dragen 5.45 aren van Sectie A.268,kadastraal water,thans aangewerkte grond voor de som van *f*.54.40. Aan Luckman een gedeelte groot 3.85 aren, sectie No.896,kadastraal water,doch thans aangewerkte grond,en een gedeelte groot 0.40 aren,van het perceel sectie A.281,kadastraal water, evenzoo aangewerkte grond,tesamen 4.25 aren, voor een som van *f*.42.50.

Na 30 october 1876 volgde een voortgezette demping van het molenpand.Op die dag verzocht raadslid H.L.H. Lasonder:"voor mijn broer G.Lasonder,tot uitbreiding van zijne fabriek eenige ellen water van het pand", waarna op 17 januari 1877 op voorstel van de burgemeester werd besloten tot de verkoop van ± 1300 vierkante meter water. Het voormalige molenpand lag op de hoek Borculoseweg-Halve Maanweg,op de plaats waar nu de speeltuin ligt. Oorspronkelijk rustte de stad Groenlo tegen de Slinge, een zijn bedding was een onderdeel van de stadsgracht.Bij het verlaten van de gracht maakte de Slinge een bocht in noordelijke richting.Op de plattegrond van Jacob van Deventer is zichtbaar dat voor de waterradmolen op die plaats het water van de Slinge werd opgestuwd.Zoals bij iedere waterradmolen,veroorzaakt de kracht van het woelende water een kolk,na het passeren van de sluis achter het schoepenrad. Ook deze kolk is op de plattegrond aangegeven.Toen tijdens het twaalfjarig bestand de stad werd voorzien van gemoderniseerde verdedigingswerken,werd ook de bedding van de Slinge gewijzigd,en ruim om de stad gelegd.Bij die gelegenheid moet ook de watermolen zijn verplaatst,omdat de Slinge niet meer vanuit het zuiden,maar vanuit het oosten de molen bereikte.Het is niet denkbeeldig,dat na de wijzigingen het kolkencomplex als kleine meertjes tot diep in de negentiende eeuw zijn blijven liggen.Tot voor 1940 werd het pand gebruikt als vuilnisbeld en was er het woonwagenkamp gevestigd.

Op 7 maart 1876 werd een verzoek behandeld van H.Kappelhof inhoudende:"de aankoop van het werk langs de gracht van 200 vierkante ellen water". De plannen van Kappelhof werden waarschijnlijk als te rigourieus beschouwd,want het

stadsbestuur oordeelde:"aangezien daardoor de gracht te smal zal worden,en de modder zich alsdan meer in het midden zal ophoopen,hierop afwijzend te beschikken".
Op dezelfde dag werd een aanvraag behandeld van de gebroeders Harperink:"tot aankoop van een gedeelte van de Bassenswal".Burgemeester en wethouders:"waren van gevoelen den prijs op 20 cent per vierkante meter te bepaalen". De Harperinks waren hiervan op de hoogte gesteld,maar wilden niet meer geven dan 15.6 cent per vierkante el.De burgemeester verklaarde:"aangezien er ten allen tijde,een uitweg over het voorste gedeelte van de Bassenswal,door een brug moet gehouden worden, bij de gevraagde som te blijven pessisteeren". Er is hier waarschijnlijk sprake van de huidige brug aan het eind van de Malibaan.
Gelukkig voor de stad worden de gracht en de wallen goed onderhouden.Tijdens de crisisjaren,beginnend in 1934,werd in het kader van werkverschaffing,de gracht uitgediept en gereinigd.Een grote schare Grolse werklozen bewoog zich met kruiwagens in de gracht over glibberige en zwiepende planken.De gracht werd in gedeelten door dammen afgezet en daarna leeggepompt.Op de oever gaf een voorwerker het tredrythme van de sliert zwoegende arbeiders aan,die de modder vanuit de gracht in de aangelegde reservoirs kruiden. De stadskern lag nadien hernieuwd omsloten door een frisse watergordel. Grote aanslagen op de resterende landschappelijke en historische gaafheden van de stad bleven uit, totdat op 11 februari 1960 de ongunst der tijden toesloeg,en de gemeenteraad een rampzalig besluit nam.Bedoeld wordt de uitbreiding van de Monocon-fabriek over de gracht,door de bouw van een fabriekshal op de hoek Borculoseweg-Halve Maanweg. Het besluit luidde:"te verkopen aan de N.V.Monocon te Groenlo een perceel grond,gelegen aan de Borculoseweg,kadastraal sectie H,no.1385 groot 3875 m2 voor de somma van *f*.25375.--. Het industrieterrein lag toen nog braak,terwijl op de invalswegen van de stad grote reclameborden stonden,die industrievestigingen op deze plaats aanprezen.
Op 12 october 1939 kreeg het stadsbestuur,op advies van de Menno van Coehoorn Stichting,de halve Maan en de omringende gronden in handen,door aankoop van de families Heringa en Lasonder,inclusief het weiland dat eigendom was van H.C.T.Waanders. De totale kosten bedroegen *f*.7000.--.,waarvan het Rijk een subsidie toezegde van *f*.4000.--. Aan de uitbetaling van de subsidie verbond het Ministerie van Onderwijs,Kunsten en Wetenschappen op 8 februari 1940 voor-

waarden,die inhielden,dat de terreinen moesten worden ingericht en bewaard,overeenkomstig de door dit ministerie goedgekeurde plannen,en,dat er geen overdracht plaats mocht vinden zonder toestemming van dit ministerie. Ook werd bij niet naleving een boete-clausule ingebouwd, bedragende het subsidiebedrag groot *f.*4000.-- vermeerderd met 4% rente,vanaf de dag van uitbetaling van de subsidie. Het gemeentebestuur maakte na het besluit tot verkoop snel een rekensom,en stelde bij voorbaat vast,dat de boete ruim *f.*11000.-- zou kunnen bedragen.
Een vloed van reacties kwam los na het bekend worden van de voorgenomen verkoop van de beschermde grond.Het Grols Museum,de stichting Menno van Coehoorn, Monumentenzorg, Oudheidkundige Vereniging "De Graafschap", Oudheidkamer Twente,Stichting Edwina van Heek,allen deden schriftelijk een beroep op het Ministerie van Onderwijs,Kunsten en Wetenschappen,de onheilsplannen te keren.Het gemeentebestuur vond echter,de plaats voor de uitbreiding van de fabriek zeer gunstig en verzocht op 18 februari 1960 toestemming voor de verkoop bij het ministerie.De goedkeuring bleef echter uit,en op 22 april 1960 schreven burgemeester en wethouders aan het ministerie een nadere toelichting op het verzoekschrift van 18 februari,waaruit blijkt dat in die dageninstandhouding van stadsschoon en bevorderen van welzijn volslagen blinde vlekken waren. Allereerst werd in dit uitvoerig schrijven een historisch overzicht gegeven, waarin werd onthuld dat de schoenfabriek voor 1945 al twintig jaar gesloten was,en dat de steenfabriek en de brouwerij in die jaren een beeld van grote slapte gaven. De vrij grote plaatselijke middenstand,zo werd beweerd,was nagenoeg geheel afhankelijk van de welstand van de arbeiders,en ondervond een ernstige negatieve weerslag van de toenmalige situatie.De bevolking ontbrak de moed en de middelen voor enig plaatselijk initiatief en een zekere mate van fatalisme maakte zich meester van de jeugd. Als enige uitweg om de ijnende stad nieuw leven in te blazen werd fabrieksarbeid gezien.De "Monocon" werd geacht als een voorbeeld van dit soort werkvoorziening,want het aantal arbeiders was sinds de stichting in 1945 tot 1960 van 40 tot 270 gestegen.
Ook werd de fabriek als een "model fabriek" omschreven, mede door uitbreiding met een nieuwe verdieping en de stichting van een dochter-onderneming in Zuid Afrika!
Na de opmerking,dat splitsing van het bedrijf "economisch

totaal onverantwoord" zou zijn,werd het dreigement gevoegd,dat, wanneer de uitbreiding niet aan de bestaande fabriek zou aansluiten,mogelijk het bedrijf Groenlo zou verlaten.
De beschermde grond zou volgens B. en W. tot 1950 op het uitbreidingsplan voor woningbouw hebben gestaan,daarna als plantsoen,terwijl het in feite als speelterrein voor de jeugd in gebruik was genomen.(Monumentenzorg sprak van opzettelijke verwaarlozing)
Aan de te bouwen fabriekshal zou architectonisch bijzondere aandacht worden geschonken (blinde muur) waarbij door een passende groenafzetting aansluiting aan de omgeving zou worden gezocht (nu ijzeren hekwerk). B. en W. erkenden weliswaar de waarde van grachten en wallen,maar was van mening,wanneer de fabriek gedwongen zou worden naar elders te vertrekken,ook de middelen zouden vervallen grachten,wallen en halve Maan in stand te houden en te beschermen.
De toenmalige directeur van de "Monocon" kreeg als goed zakenman een lumineus idee. Hij schreef een brief naar het Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland. Hij bewandelde hiermee de kortste weg, want de bouwvergunning werd zonder verdere omwegen verkregen.

V.Smit

Groenlo, april 1979

GROENLO IN DE VERTE

Rondom de kwestie Beltrum

De stad Groenlo met zijn schependom heeft een beperkt grondgebied. Zeer dicht bij de stad liggen de gemeentegrenzen.De buurtgemeenten Eibergen en Lichtenvoorde zijn aanmerkelijk uitgestrekter en omsluiten het gehele schependom met zijn stad.
Beltrum, deeluitmakend van de gemeente Eibergen, genoot tot diep in de vorige eeuw een zekere mate van autonomie, met een zelfstandige administratie. In die tijd was de bestuurlijke situatie van Beltrum ten opzichte van Eibergen enigermate vergelijkbaar met die van Varsseveld,Terborg en Silvolde, plaatsen die deel uitmaken van de gemeente Wisch.
In de vorige eeuw omvatte de toen geheten kadastrale gemeente Beltrum de buurtschappen Lindvelde, Avest en Zwolle, waarvan de beide laatste gebieden voor een groot gedeelte de noordelijke en oostelijke grenzen van Groenlo bestrijken. Omdat deze buurtschappen in de nabijheid van de stad liggen, waren de contacten van een groot deel van de bevolking op Groenlo gericht, met als gevolg, dat de bewoners in de zeventiger jaren van de vorige eeuw er naar streefden ook de bestuurlijke inrichtingen met Groenlo te verenigen. Daar kwam nog bij, dat er algemeen in Beltrum ontevredenheid heerste, omdat tijdens de zestig jaar dat Beltrum met Eibergen verenigd was, er jaarlijks gemiddeld *f*.1000.-- vanuit Beltrum in de gemeentekas van Eibergen was gevloeid.Van de totaalsom groot *f*.60.000.-- was naar de mening van de Beltrumse overheid zeer weinig profijt getrokken.
Toch is het Beltrumse streven zich met Groenlo te verenigen uiteindelijk mislukt. De oorspronkelijke gemeentelijke grenzen van zowel Groenlo als Beltrum bleven ongewijzigd.
Tijdens de raadsvergadering van Groenlo op21 november 1877 werd bekend gemaakt,dat de kiezers van de gemeente Beltrum:"aan zijne Majesteit den Koning een adres hadden ingediend,houdende verzoek, dat de kadastrale gemeente Beltrum worde afgescheiden van Eibergen en toegevoegd aan Groenlo".
Het ministerie van binnenlandse zaken ontwierp een concept, waarschijnlijk vergezeld door een gunstig advies, en zond dit door naar gedeputeerde staten van Gelderland.
Dit college keurde de Beltrumse aanvraag goed, en stuurde het besluit door naar het Groenlose stadsbestuur.
Het is merkwaardig te noemen, dat er voor die tijd nooit in de stadsraad over een dergelijk Beltrums initiatief

werd gediscussieerd, dat ongetwijfeld al geruime tijd in de lucht hing. Toch is er naar alle waarschijnlijkheid geen sprake geweest van een complete verrassing,hoewel moet worden opgemerkt dat het bestuur van de stad in die periode volledig in beslag werd genomen door de ontwikkelingen inzake de spoorweg Zutfen-Winterswijk, dat voor Groenlo zeer ongunstig afliep (station Lievelde),de gasfabriek, het telegraafkantoor, de afwikkeling van de verdeling der markegronden en door uitgebreide onderwijsperikelen, kort daarop resulterend in de opheffing van de Latijnse school.Ook was men zeer intensief in beslag genomen door de nieuwbouw van het stadhuis, het stokpaardje van burgemeester van Bommel. In die tijd ontstond het stadhuis in de vormgeving zoals nu aanwezig.
Tijdens diezelfde raadsvergadering op 21 november 1877 nam burgemeester A.M.C.van Bommel afscheid van de gemeente Groenlo. Hij werd bij koninklijk besluit op 13 november 1877 benoemd tot burgemeester van Zaltbommel !! Hij kon op die dag nog meemaken dat het Beltrumse initiatief in de stadsraad weinig instemming ondervond. Meerdere raadsleden waren van oordeel: "geene aanleiding te vinden om de verzochte vereeniging als wenschelijk voor de gemeentebelangen van Groenlo te kunnen aannemen". Kort daarvoor was in Beltrum een zelfstandige parochie gesticht en enkele raadsleden wilden:"onder nader voorbehoud, zich genegen betonen, de kerkelijke gemeente, zoals die na de stigting der Rooms Catholijke kerk te Beltrum, aan de kerk te Groenlo is toegewezen, in vereenigd bezit met Groenlo tot zich nemen". Bedoeld werd het gedeelte van Beltrum dat bij de parochie van Groenlo hoorde en dus:"binnen zekeren kring rondom Groenlo is gelegen". Ook werd als mogelijkheid voorgesteld van de kadastrale gemeente Beltrum een zelfstandige gemeente te maken:"desnoods met vereenigde benoeming van den burgemeester alhier".
Na deze uitspraken bleef de kwestie sluimeren tot 31 augustus 1878. Intussen was bij koninklijk besluit op 7 december 1877 een nieuwe burgemeester benoemd: H.F.Hesselink van Suchtelen. Hij werd op 5 januari 1878 geïnstallerd.
Het beschrijven van een episode uit de stedelijke geschiedenis in vogelvlucht is nuttig voor een juist begrip van inzichten en conclusies van destijds.
De verenigingsdebatten Groenlo-Beltrum speelden zich af in een periode van grote omwentelingen.Door het aanwenden van stoomkracht was er een industriële revolutie losgebarsten.

Het is interessant te volgen aan de hand van de debatten in hoeverre het Groenlose stadsbestuur omstreeks 1880 de ontwikkelingsgeschiedenis aanvoelde. Het resultaat zal blijken te zijn een diepe kloof tussen enerzijds diegenen die de actualiteit volgden en anderzijds de meerderheid van het stadsbestuur dat verblind in de trekschuit achterbleef.Een soortgelijk groot onbegrip zal blijken te bestaan tussen de boerenbevolking en het dunne vliesje van stadsbestuurders. Dit ging gepaard met verregaande discriminerende uitingen ten opzichte van de boerenstand. Hoe onjuist deze houding was, is in onze dagen extra opvallend, omdat wij exact zijn ingelicht omtrent alle facetten van het boeren bestaannog zonder kunstmest en mechanisatie. In die periode van de vorige eeuw bracht Hendrik Willem Heuvel zijn jeugd door in het Gelderse Laren op de ouderlijke boerderij. Later onderwijzer geworden schreef hij het boek "Achterhoeks boerenleven het gehele jaar rond". Een meesterwerk, waaraan hij de titel"priester der volkskunde" overhield.
Behalve de verhouding stad en platteland kwamen na 31 aug. 1878 zaken aan de orde zoals onderwijs, industrie en handel.Ook de gevolgen van het toenmalig kiesstelsel (censuskiesrecht) speelde een rol, terwijl ook de onderlinge verhoudingen binnen het stadsbestuur mede van invloed waren op de besluitsvorming.
In het jaar 1878 had de gemeente Groenlo met zijn 933 hectaren 2400 inwoners, waarvan er 1800 in de stad, en 600 verspreid in het schependom woonden. Slechts 110 bewoners van de stad waren kiesgerechtigd, in het gehele schependom 26 bewoners. Dit handjevol kiezers bepaalde de gang van zaken binnen de gemeente, en maakt het duidelijk dat de democratie ver te zoeken was. Het censuskiesrecht betekende koppeling aan belastingplicht.Uitsluitend personen die belasting betaalden mochten kiezen met als heffingsgrenzen voor gemeenteraden niet beneden de *f*.10.-- niet boven de *f*.80.--. In het jaar 1887 werd het censuskiesrecht afgeschaft en vervangen door een toetsing van "kenteekenen van geschiktheid (het kunnen lezen en schrijven) en maatschappelijken welstand". Het duurde tot november 1917 toen het algemeen mannenkiesrecht tot stand kwam, het algemeen vrouwenkiesrecht kwam in 1922 in de grondwet.
De vaststelling van de te betalen belasting geschiedde door z.g. "zetters". Op 28 augustus 1872 waren de zetters van de directe belastingen in Groenlo: C.Milius,apotheker

P.F.Wittermans en de raadsleden H.Westerman en J.B.Florijn. Na 30 augustus 1876: P.F.Wittermans, J.Gijzeweenink, M.J. Nales en H.L.H.Lasonder.
Voor 1855 was de gemeenteraad van Groenlo een bolwerk van autochtonen, en vonder er slechts stoelverwisselingen plaats door steeds dezelfde personen, die tientallen jaren in het spel voorkomen. Het tweetal F.P.Stottelaar en J.B.Weenink hielden dit hoogbejaard vol tot na 1880. Beide roerden zich nog geducht toen het verenigingsvoorstel Beltrum-Groenlo in de raad werd behandeld.
Toch werd al op 5 maart 1855 deze situatie enigermate doorbroken en werd J.F.A.Weyn, notaris, en geen oorspronkelijke bewoner van de stad, met een geringe meerderheid in de stadsraad gekozen. De overige raadsleden waren woedend, en spraken van een complot dat zou zijn gesmeed in de herberg van Wiegerink,waar de verkiezing plaatsvond. Een deel van de kiezers zou in een nevenvertrek van het stemlokaal,dat in de gelagkamer was ondergebracht zijn binnengeloodst.Na te zijn volgegoten met bier, zo werd beweerd, zouden deze kiezers het advies hebben gekregen op Weyb te stemmen. Weyn was als raadslid weinig actief. Hij bezocht de vergaderingen onregelmatig, voor 't laatst op 2 januari 1873.
Behalve raadsleden waren ook burgemeester echte blijvers. Burgemeester Huiskes was een uitzondering sinds bijna 120 jaar. Hij moest wegens ziekte op 70 jarige leeftijd aftreden, na een ambtsperiode van bijna 20 jaar (11 augustus 1871). Afgaande op zijn handschrift verloor hij plotseling de controle over dit spierenstelsel. Wel bleef hij rustig zitten als raadslid, en trad uit nadat zijn zoon G.J.Huiskes, geboren 12 aug. 1835 "uit Grolse ouders", na het overlijden van raadslid J.J.G.Beekman op 27 november 1872 in de raad werd gekozen met 52 van de 99 geldig uitgebrachte stemmen.
Groenlo telde sinds de ambtsaanvaarding van burgemeester Huiskes (1851 tot heden 1979) tien burgemeesters,met als uitschieter de langdurige ambtsperiode van burgemeester Kraakman (1911-1945). De 120 jaren voor de komst van Huiskes slechts twee. De in 1699 geboren Arnold Hendrik Bom bleef in functie tot 1787, toen hij op 88 jarige leeftijd stierf.Hij werd in februari 1731:"tot burgemeester der stad Groenlo vercoren en in ede genomen". Zijn opvolger J.A.Hummelinck bekleedde het ambt 64 jaar, en maakte als "Maire" de gehele Franse tijd mee. Hij stierf in 1851,nadat de pen hem bijna letterlijk uit handen viel.Tegen zijn einde tekende hij nog alle stukken met 'n navrant handschrift.

De mutaties binnen de stadsraad van Groenlo na de intrede van Weyn verliepen als volgt:
5 sept.1855 werd J.B.Weenink gekozen (gelijk met Weyn).
9 sept.1855.J.B.Weenink wordt wethouder,als opvolger van H.E.Antinck.
17 augustus 1857 traden uit wethouder F.te Voorde (73 jaar) en B.Wallerbos; opvolgers de beide vroegere raadsleden F.P.Stottelaar en J.H.Huyskes.(te Voorde was landbouwer en woonde ongeveer ter plekke van de afslag Zwilbroekseweg-Zwolseweg. Hij kocht in april 1835 de watermolen op de Slinge, sinds eeuwen eigendom van de stad)
19 augustus 1859 benoeming van A.J.Gantvoort, en herbenoeming van J.J.A.Pondes. Op die dag stapte H.E.Antinck op 71 jarige leeftijd als raadslid defenitief uit.
3 sept.1861; herbenoeming J.B.Weenink als wethouder.
23 dec.1862.Verkiezing van J.J.G.Beekman. Hij was rentmeester van het gasthuis en provisoriegoederen.
14 juni 1872 verkiezing van H.Westerman,geboren 22 sept. 1822 te Lichtenvoorde, woonachtig in Groenlo.
27 november 1872 verkiezing G.J.Huiskes na overlijden van J.J.G.Beekman.
19 november 1873 verkiezing J.H.Oosterholt,geboren 23 nov. 1821 te Groenlo; 55 van de 102 geldig uitgebrachte stemmen.
20 juli 1875 verkiezing H.L.H.Lasonder geboren 25 dec.1839 te Groenlo; 81 van de 123 geldig uitgebrachte stemmen, opvolger van G.J.Huiskes.
20 februari 1878 verkiezing van Jacob Hankes Drielsma, geboren 5 november 1843 te Leeuwarden.
2 september 1879 herbenoeming wethouder J.B.Weenink.
10 oktober 1879 afscheid van J.Drielsma.Hij was controleur bij de rijksbelastingen,onder M.Bruning,rijksontvanger. Drielsma werd overgeplaatst naar Hoogezand.Hij speelde een zeer nadrukkelijke rol als tegenstander van de vereniging Groenlo-Beltrum.
4 mei 1880 verkiezing van F.W.J.Immink,kantonrechter, geboren 24 augustus 1822 te Ootmarsum,met 78 van de 85 geldig uitgebrachte stemmen.
17 december 1880 nam J.B.Florijn ontslag als raadslid.
Ten aanzien van de verkiezing van J.Drielsma is er in het archief van Groenlo een ooggetuigeverslag bewaard gebleven, het enige dat er van een installatie als raadslid te vinden is. Zijn verkiezing werd als een verrassing ervaren.De installatie staat als volgt omschreven:

Na de beëediging en de gebruikelijke formaliteiten wees de burgemeester Hesselink van Suchtelen op het blijk van waardering door de kiezers aan hem verleend,te meer vleijend, wanneer men in aanmerking neemt die korten tijd, dat de heer Drielsma hier ingezeten is. Een gewichtige tijd breekt voor de gemeente aan,en veel valt er te doen. Hij reikte hem vervolgens de broederhand onder uiting der wensch,dat de heer Drielsma lang moge werkzaam zijn tot heil der gemeente. Drielsma bedankte de burgemeester voor het gesprokene. Hij voelde zich gestreeld door het vertrouwen der kiezers aan hem geschonken. Wel is zijn verblijf alhier nog niet lang en is hij gedeeltelijk nog een vreemdeling,doch hoopt dit niet te blijven. Hij wendde zich tot de burgemeester ook sinds korten tijd hier ter stede, en sprak doelend op zijn voorganger, hij in wiens plaats hij is gekomen was vreemdeling, doch is dit niet gebleven. In het hart der ingezetenen heeft de heer van Bommel een naam verworven, die niet gemakkelijk zal worden uitgewischt".
Op de dag 5 januari 1878,toen burgemeester H.F.Hesselink van Suchtelen werd geinstalleerd,nam Hendrik Gabriël van der Kraan afscheid uit de Groenlose openbare dienst na veertig dienstjaren,waarvan 28 jaar als secretaris.Ook nam hij voor korte tijd,tot 1 augustus 1880, afscheid als provisor van het gasthuis,en wilde hij het commisariaat van het kleermakersgilde neerleggen,dat hij voortzette na een gedaan verzoek. Al op 1 maart 1872 werd G.J.Huiskes zoon van de burgemeester en ambtenaar ten stadhuize benoemd tot waarnemend secretaris: "buiten bezwaar van stadskas", bij afwezigheid van van der Kraan. Huiskes werd op 2 augustus 1873 opgevolgd door J.Nicholsen Wassenaar,employe op het gemeentesecretarie,die de functie op 18 maart 1875 aan J.Gijzeweenink overdroeg.
Aan hem hebben wij een bijna stenografische wijze van notuleren te danken van de debatten over de vereniging Groenlo-Beltrum. Ook citeerde hij de barokke retoriek van burgemeester Hesselink van Suchtelen die zijn uitspraken placht te larderen met franse woorden en uitdrukkingen. Ook ontleedde hij de slechte onderlinge relatie tussen de burgemeester en H.L.H.Lasonder, ondermeer veroorzaakt door tegengesteld liggende belangen bij de aanleg van de spoorwegen. Lasonder was een promotor van de locaal-spoorlijn Winterswijk-Hengelo(O), de burgemeester samen met wethouder Weenink van de trambaam Groenlo-Lievelde,door Lasonder als een concurerende factor ondervonden.

Ook tijdens de verenigingsdebatten stonden beiden scherp tegenover elkaar.Lasonder als tegenstander, de burgemeester als voorstander.
Zelfs werden futiliteiten in het openbaar uitgevochten. Zo deed op 11 februari 1880 Lasonder een voorstel om zorgvuldiger de hand te houden aan de politieverordening. Hij had enkele dagen daarvoor 's avonds in de "Whieme" een wagen zien staan zonder brandende lantaarn. Hij vroeg zich af of burgemeester en wethouders daar vergunning voor hadden gegeven. De burgemeester antwoordde dat er op de bewuste plaats inderdaad een wagen had gestaan maar:" het was dien avond echter den heldersten maneschijn,die men zich denken kan, en verlichting derhalve door een lantaarn overbodig". Hij voegde er nog aan toe, ook al was dit niet het geval geweest,hij toch de wagen niet zou hebben laten verwijderen,omdat Lasonder zich met het voorval had bemoeid en zonder bevoegdheid de politie had ingeschakeld. De burgemeester had als hoofd van de politie de wagen zelfs opzettelijk laten staan,zonder de eigenaar te dwingen of proces verbaal te laten opmaken. Het buiten het boekje gaan van Lasonder kon de burgemeester niet dulden. Lasonder beweerde,dat hij uitsluitend met de politie had gesproken over de wegbelemmering.De burgemeester had bij de politie geinformeerd, en beweerde het tegendeel, en verklaarde voorts dat een politieagent een beëedigd persoon was, en dat het voorval niet in de raad thuis hoorde. Hij had de interpellatie van Lasonder verwacht,want hij las het gebeurde voor,zoals dat in "De Gemeentestem" (voorloper Gelderse Bode) was verschenen. Lasonder vroeg of zijn opmerking wel of niet ontvankelijk was. De burgemeester antwoordde ontkennend.
Op 10 juli 1879 werd waarnemend secretaris J.Gijzeweenink benoemd tot burgemeester van Zelhem.Gemeentesecretaris werd Hendrik van den Eynden,tot dan gemeentesecretaris te Velp.(Noord Brabant,in de buurt van Grave) Zijn tegencandidaat was Bartholt van der Ven,eervol ontslagen burgemeester van Hillegom,woonachtig te Heinikenszand. De burgemeester gaf de voorkeur aan van den Eynden,na ingewonnen inlichtingen te Velp en te Veghel,waar hij enkele jaren op het secretarie werkzaam was geweest.Hij bleef bijna 40 jaar secretaris van de gemeente Groenlo tot 1918. Nu er een sumiere uiteenzetting is gegeven,bedoeld om kennis te nemen van de sfeer binnen het stadsbestuur en van personen betrokken bij de behandeling van de kwestie

Beltrum, wordt de draad opnieuw opgenomen.
Op 31 aug.1879 voltrok zich het vervolg op de voorlopige bespreking op 21 november 1877 met de formulering:" Ontwerp van de wijze en voorwaarden eener eventueele afscheiding van de kadastrale gemeente Beltrum en toevoeging aan Groenlo". Het driemanschap, Lasonder, Westerman en Drielsma hadden gemeenschappelijk het verenigingsontwerp onderzocht, en stelden allereerst vast, dat het ontwerp niet was vergezeld door een memorie van toelichting, waaruit de beweegredenen en de noodzakelijkheid zou moeten blijken. Drielsma die als woordvoerder van het driemanschap fungeerde stelde vast dat:"de aanleiding moest worden gezocht in een verzoek gericht aan de hooge regering door de inwoners van Beltrum". Hij stelde,dat de voorgestelde vereniging uitsluitend kon plaatsvinden, wanneer dit door beide partijen zou worden gewenst, met als twee voorwaarden; beide partijen moeten gelijksoortig zijn, en er mocht:"geene botsing of wanverhouding", in het leven worden geroepen. Het driemanschap had vastgesteld dat de ruim 600 bewoners van het schependom die:"de eigenlijke landbouwerstand uitmaken", sterk afstaken tegen de stadsbevolking,die:"de burgerstand,de handelaren en nijveren,de ambtenaren, dus het meer ontwikkelde deel der ingezetenen uitmaken". Bovendien, zo ging Drielsma voort, was het onmiskenbaar:"dat de landbouwersstand weinig behoeften kent, en daardoor minder dan de stedelingen belang stelt in alles wat handel en nijverheid kan bevorderen en vooruitgang op maatschappelijk gebied in de hand kan werken, als goed onderwijs, telegraaf, communicatiemiddelen, verfraaing van de gemeente en hare inrichtingen". Van de 136 kiezers voor de gemeenteraad, zo vervolgde Drielsma, wonen er slechts 26 in het schependom. Dit betekende volgens hem, dat de ingeztenen van de stad de belangen van de gemeente regelden, zonder de belangen van het schependom te verwaarlozen,want sedert jaren had ook een vertegenwoordiger van het schependom zitting in de raad.
Ten aanzien van Beltrum merkte hij op,dat de gemeente 4865 hectaren groot was en 1800 inwoners telde, die:"nagenoeg allen tot den landbouwersstand behooren. Hunne belangen zijn derhalve andere, dan die aan het merendeel van de ingezetenen van Groenlo". Het aantal kiezers in Beltrum bedroeg 119. Drielsma vond de gevolgen voor de hand liggen:"Bij een vereniging zal het aantal kiezers in de stad kleiner zijn dan ten plattelande, en de stad Groenlo, die sinds eeuwen onafhankelijk van anderen hunne belangen regelden,zou het in

de toekomst moeten toestaan,dat hare huishouding wordt geregeld en bestuurd door de landbouwende bevolking,die, daar zij buiten de stad wonen, er weinig in geinterresseerd zouden zijn.De belangen van de stad zouden dan ondergeschikt worden gemaakt aan het platteland,met als gevolg, dat niet Beltrum bij Groenlo zou worden gevoegd, maar Groenlo bij Beltrum".
Ook vestigde hij de aandacht op de nadelen voor Groenlo die te verwachten waren in verband met de rijks-personele belasting en grondbelasting. Groenlo bracht in de gemeentekas ruim *f.*4400.--, Beltrum met 1800 inwoners slechts *f.*2400.--. De 4200 ingeztenen brachten dus tesamen *f.*6800.- op, dus *f.*1.60 per inwoner. Drielsma rekende voor,dat dit een naddel voor Groenlo zou opleveren van *f.*500.-- p.jaar. De oorzaken van de hogere opbrengsten in Groenlo van de personele belasting,waren de hogere huurwaarde van de huizen in Groenlo, door betere bestrating en verlichting. Ook zou Groenlo bij de vereniging met Beltrum door de gemeenschappelijke kosten van het lager onderwijs worden benadeeld. Groenlo had op 2400 inwoners slechts een openbare lagere school,uitsluitend voor jongens,met een hoofdonderwijzer,een hulponderwijzer en een kwekeling.Deze gunstige omstandigheid was te danken aan de geringe uitgestrektheid van de gemeente met als gevolg dat "gehuchtscholen" overbodig waren,en omdat er sinds kort een bijzondere school bestond uitsluitend voor meisjes met drie geëxamineerde onderwijzeressen en een hulponderwijzeres voor de moderne talen.
Hierbij komt een stukje schoolstrijd om de hoek kijken.Het katholieke volksdeel, voorzover dat bijzonder onderwijs genoot,werd door de overheid uitgesloten van subsidies.Als reactie werden religieuse communiteiten gesticht, die speciaal belast werden met het geven van onderwijs. De kloosterorden konden door geloften van soberheid en vanwege de celibaatsplicht de kosten van onderwijs tot het uiterste beperken,en voor Groenlo had dit tot gevolg,dat slechts de kosten van één openbare lagere school door de stadskas moest worden opgebracht. Beltrum had echter twee openbare lagere scholen in Beltrum zelf,en zoals nu nog steeds in het buurtschap Zwolle, met aan beide scholen een hoofdonderwijzer en in Beltrum een hulponderwijzer extra. Met deze gedachtengang voor ogen vervolgde Drielsma:" De onevenredigheid springt in het oog", maar hij wilde hierop niet al te nadrukkelijk de aandacht vestigen,omdat wel-

licht spoedig van gemeentewege een school zou worden gesticht,waar meer uitgebreid lander onderwijs zou worden gegeven.
Burgemeester Hesselink van Suchtelen had de zienswijze van het driemanschap Drielsma, Lasonder en Oosterholt met belangstelling gevolgd. Hij verwachtte echter niet dat de meerderheid van de raad deze meningen deelde.Hij verklaarde zich voorstander van de vereniging, en was van mening dat: "een meer levendig verkeer tussen Groenlo en het welvarende Beltrum het gevolg zal zijn na samenvoeging tot één gemeente,waarvan de handel en nering in deze plaats uitgeoefend,den gunstigen invloed zal ondervinden,en waarbij bijgedragen zal worden tot vermeerdering der materiëele welvaart van Groenlo's ingezetenen". Hij bestreed de vrees: "dat de uiteenlopende belangen van eene stedelijke en plattelandsbevolking met elkaar in botsing zouden komen". Hij wees in dit verband op Winterswijk,dat zonder de hulp van de buurtschappen:"niet in staat zou zijn geweest het onderwijs te verbeteren (stichting hogere burger school), en een aansluiting op het spoorwegnet te verwezelijken".Hij achtte het onmogelijk dat:"de eigenlijke dorpsbuurt van Winterswijk", dit alles tot stand had kunnen brengen.
De burgemeester concludeerde dat een vereniging Groenlo-Beltrum zou bijdragen tot het verkrijgen van meer subsidies-voor:"den aanleg van openbare werken en inrichtingen van nuttige ondernemingen en bevordering van onderwijs".
Raadslid H.L.H.Lasonder was van mening,dat dit alles even-goed zonder Beltrum tot stand kon worden gebracht,en merkte op:"moet er geld wezen,Groenlo zal dit wel alleen kunnen bekomen.De gemeente heeft dit altoos zonder hulp van anderen gedaan gekregen".
Op 25 oktober 1878 werd er in de stadsraad een door het gemeentebestuur van Eibergen gezonden afschrift over de behandeling van de kwestie Beltrum ter sprake gebracht. Hierin deed Eibergen het voorstel een gemengde commissie uit beide gemeenten samen te stellen:"teneide met deze gelijke commissie uit den raad van Eibergen zowel als Groenlo de zaak te bespreeken". De burgemeester vond:"na mijne wijze van zien, niet het minste raison d'ètre op dit voorstel in te treden", omdat:" de zaak daardoor niet vervroegd,doch integendeel vertraagd zal worden". Hij wenste te vooraf te overleggen met gedeputeerde staten,omdat hij verwachtte dat:" het resultaat vruchtbaarder zal zijn".

Drielsma was voorstander van de directe aanpak en wilde door een contact met Eibergen vooraf, voldongen feiten produceren, die daarna bij gedeputeerde staten te berde gebracht zouden kunnen worden. Hij verwachtte dat de balans ten voordele van Groenlo zou overslaan. Wethouder J.B. Weenink en raadslid Lasonder waren van mening dat er bij gedeputeerde staten allereerst moest worden gewezen op de onmogelijkheid, dat Groenlo de Beltrumse schulden zou overnemen. Zij verklaarden dat aanvankelijk de schulden op *f.*1800.-- waren geraamd, en deze werden als te hoog aangemerkt. Zij wisten te melden, dat de schulden inmiddels tot *f.*4000.-- waren gestegen. Gevreesd moest worden, dat daardoor grote openbare werken, die in het verschiet lagen, zoals de kanalisatie van de Slinge in het gedrang zouden komen.
De burgemeester stelde voor een commissie samen te stellen die zowel met Eibergen als gedeputeerde staten zou overleggen: "als zijnde de leden dan meer op de hoogte der zaken en meer in staat met grond over alles te kunnen spreeken". Zelf wilde hij niet in de commissie zitting nemen.
Uiteindelijk werd de commissie samengesteld, die met gedeputeerde staten zou overleggen. De plaatsen werden ingenomen door Weenink en Drielsma. Op verzoek van Lasonder werd er toch een afzonderlijke commissie benoemd, die zou overleggen met Eibergen. Hierin namen Oosterholt en Drielsma zitting. Beide commissies bestonden uit fervente tegenstanders van het verenigingsvoorstel, en wilden dit ten koste van alles torpederen.
Op 30 october 1878 werd in de stadsraad een verzoekschrift van 49 hoofden van huisgezinnen uit het buurtschap Lindvelde behandeld met als inhoud: "dat de raad van Groenlo niet mag medewerken, om hen bij voortduring aan Eibergen over te leveren, maar moge besluiten hen evenzeer als Beltrum met Groenlo te vereenigen". De burgemeester verklaarde dat slechts vijf huisgezinnen niet hadden getekend, omdat men verzuimd had het verzoekschrift aan te bieden. Drielsma verklaarde dat er tijdens het overleg met Eibergen geen resultaten waren geboekt, mede omdat Eibergen Lindvelde niet ter discussie wilde stellen. Mede commissielid Oosterholt wees er op, dat Lindvelde: "eene buurt is die veel geld zal kosten, omdat er waterleidingen en een grindweg moeten worden aangelegd en derhalve schadelijk voor Groenlo".
De burgemeester stelde voor in Arnhem dan maar niet over toevoeging van Lindvelde te spreken, maar Drielsma vond het

verstandiger de gehele kadastrale gemeente zonder afscheiding in de onderhandelingen te betrekken,omdat kansen van afvoering van de verenigingsbesluiten dan gunstiger waren. Op 7 november 1878 werd rapport uitgebracht door de commissie die in Arnhem had onderhandeld. Zij had moeten vaststellen dat gedeputeerde staten de vereniging van de gehele kadastrale gemeente Beltrum als 'n fait accompli beschouwde, maar dat het door de raad voorgestelde:"opbrengsten naar het zielental" nooit in den Haag zou worden goedgekeurd,: "als zijnde in strijd met de gemeentewet en onbillijk, aangezien de gegoedheid der ingezetenen zeer verschillend kan zijn".De opbrengsten vanuit Beltrum zouden dusdanig geregeld moeten worden,dat deze zouden overeenstemmen met de draagkracht van de bewoners van Groenlo.
Raadslid Lasonder wenste zich niet neer te leggen bij de uitkomst van het rapport,en stelde voor een commissie te benoemen,die in den Haag rechtstreeks met de minister van Binnenlandse zaken zou onderhandelen,mede omdat hij de kwestie Beltrum niet als 'n fait accompli zag.Hij vond het noodzakelijk:"alle pogingen aan te wenden,om het gevaar dat ons boven het hoofd hangt af te wenden". Zijn voorstel werd aanvaard.In de commissie namen Westerman en Lasonder zitting. Een audiëntie met een minister schijnt in die jaren vrij simpel te kunnen worden verwezenlijkt,want op 17 jan.1879 verschenen zij met een rapport,waarin stond,dat de minister de zaak nogmaals zou onderzoeken en goed te overwegen.De minister bleek op de hoogte van de aanvraag van 85 Beltrumse kiezers,waarop wethouder Stottelaar verklaarde:"zich sterk te willen maken,'n adres van tegengestelde strekking,door een gelijk aantal kiezers samen te stellen en in te zenden". Dat ministriële onderzoek verliep uitermate traag,en ruim een jaar later op 11 februari 1880 kwam H.L.H.Lasonder, waarschijnlijk door ongeduld gedreven,op de kwestie terug.Hij wilde op eigen kosten samen met Westerman in den Haag nogmaals de mening van de raad toelichten.Hij verklaarde,dat de kwestie alle andere zaken ophield,en wilde de knoop spoedig doorhakken.Hij protesteerde eveneens tegen een uitlating van de burgemeester,die tijdens een vergadering op 30 december 1879 samen met "de gecommiteerden tot het bestuur der provincie en gemeenten" zou hebben verklaard:"als zou de raad van Groenlo in deze van mening veranderd zijn", en dit terwijl volgens hem:"de vereeniging bij voortduring acht te zijn in strijd met de belangen der gemeente Groenlo".

Intussen hadden meerdere bewoners van Groenlo niet stil gezeten en hadden hun inzichten over de Beltrumse kwestie kenbaar gemaakt door middel van een ingezonden stuk in de Arnhemse Courant. Deze krant was als een van de eerste Nederlandse dagbladen zeer gezaghebbend. De eerste ondertekenaar van het stuk was van Alphen. De strekking ervan bevatte de vaststelling, dat de meerderheid van het Groenlose stadsbestuur zeer behoudend was, met als gevolg een grote achterstand op velerlei gebied, in vergelijk met de buurtgemeenten. Ze vonden dat er in Groenlo veel kleinhandelaren waren met geringe expansie mogelijkheden. Een vereniging met Beltrum zou een zeer gunstige uitwerking hebben op de markten, met als gevolg dat daardoor: "de draagkragten van de gemeente aanzienlijk zouden verbeteren". Het stuk bevatte ook een passage over Winterswijk: "dat als boerengemeente de verwondering van de omstreken afperst wegens zijn materiëlen vooruitgang en beschaving". Ook vermeldde het stuk dat Lichtenvoorde de spoorwegverbinding had gekregen: "door geldelijke opofferingen, waar menig oud stadje een voorbeeld aan kan nemen". De situatie ten aanzien van het onderwijs werd als zeer onvoldoende gekwalificeerd en de stad Borculo werd als voorbeeld gesteld.
Wethouder J.B. Weenink was het ingezonden stuk "ter tijding gebragt" en bracht dit tijdens de raadsvergadering op 11 febr. 1880 ter sprake. Hij vond de opmerking dat Groenlo voor een groot deel bestond uit kleinhandelaren: " minder vleiend voor de stad gekozen, wijl daardoor elders den indruk zou kunnen worden gemaakt, alsof hier veel marskramers en kooplui in lompen gevestigd zijn". Hij zag in de vereniging met Beltrum geen voordelen voor de kleinhandelaren van Groenlo, omdat Beltrum: "zijn eigen winkels, bakkers en tappers had, zijn eigen kermis, zelfs zijn eigen smeden, timmerlieden en windmolen". In zijn bekrompenheid zag hij als enig voordeel, dat na de vereniging een twintigtal huwelijken en een even groot aantal kinderen zouden worden geregistreerd, en merkte in verband daarmee op: "wanneer er bij de afgiften iedere keer een gulden zou worden verteerd, dan zou dit voor de tappers een zuiver voordeel van *f*.20.-- in het jaar uitmaken". Ten aanzien van de markten vroeg Weenink zich af: "Hoe zijn de markten thans in Eibergen? Heeft Groenlo vroeger geen beroemde vettebeestenmarkt gehad zonder Beltrum?". Nogmaals stelde hij: "hoe schadelijk het voor Groenlo zou zijn, door het schoolwezen voor gemeenschappelijke rekening te stellen. omdat Beltrum een dubbeltal onderwijzers moet hebben als Groenlo".

Hij verwonderde er zich over,dat in het ingezonden stuk niet werd gesproken over het bestaan van het liefdesgesticht waar de meisjesschool aan was verbonden alwaar:"behalve de lessen in lezen,schrijven en rekenen ook onderwezen wordt in Fransch, Duitsch en vrouwelijke handwerken". Ook prees hij de vorming aldaar op het gebied van:"goddelijke en maatschappelijke deugden", waardoor:" in den volsten zin des woords huismoeders gevormd worden voor de toekomst". Hij vond het van grote betekenis dat de svhool de gemeente niets kostte,behalve de *f*.100.-- subsidie voor de bewaarschool.Ten aanzien van het vooruitstrevende Winterswijk vond Weenink inderdaad:"dat Winterswijk een rijksgemeente is,die op materieel gebied veel doen kan,maar wat is Winterswijk meer beschaafd dan de omliggende plaatsen.Of bedoeld men de beschaving van de hoogere burgerschool.Viervijfde deel van Groenlo wenst zulke beschaving niet". Ten aanzien van het spoorwegstation te Lievelde,vroeg hij zich af,of Groenlo niet even dicht bij het station lag als Lichtenvoorde.Hij vond:"dat Groenlo zonder kosten evenveel had gekregen als dat dorp tegen groote opofferingen". Weenink had zich geërgerd,dat in het stuk niet gewezen werd op de vooruitgang van Groenlo:"op de stoomfabriek van Lasonder,op de looyerij en schoenmakerij van Oosterholt,op de brouwerijen en het stichten van sierlijke huizen en gebouwen,bewerkstelligd door een tal van aannemers die solied kunnen worden genoemd". Dit alles was:"tijdens een bezoek van de commissaris des Konings een paar jaar geleden bijzonder in het oog gevallen en strekte tot genoegen".Weliswaar had de commissaris zich verbaasd,dat er nog geen gasfabriek was,maar volgens Weenink wist de gehele gemeente:"welke moeite de raad heeft gedaan,ter verkrijging van gasligt,maar dat men altijd gestuit is op de goedkoopheid der petroleum". Ook had bij een bezoek aan Groenlo de "ingenieur van den waterstaat" zijn tevredenheid uitgesproken:"over de mooie straten in Groenlo en over de bestaande ondernemingsgeest,die in verscheidene grootere steden niet gevonden wordt.Als zulke heeren dergelijke loffelijke verklaringen van Groenlo geven, vind ik het minstens billijk,dat eigen ingezetenen iets daarvan geschreven hadden,enkel voor diegenen die onze stad niet kennen".

Burgemeester Hesselink van Suchtelen had met stijgende verbazing de chauvinistische tirades van veteraan Weenink aanhoord en had niet verwacht dat in de raad het ingezonden stuk ter sprake zou worden gebracht,mede omdat de ondertekenaars zich niet in de raad konden verdedigen.Hij merkte op

dat Weenink zijn bezwaren tegen het stuk had behoren te plaatsen in de Arnhemse Courant.Maar omdat van Alphen in het debat ter sprake werd gebracht,wilde hij wel even kwijt dat het ook zijn mening was:"dat veel inwoners van Groenlo kleinhandelaren zijn,beter dan te geloven dat eene enkele stoomfabriek,looyerij en brouwerij van Groenlo een fabrieksplaats maken". Hij was van mening dat het ingezonden stuk van een goed gehalte was,en een daad van belangstelling voor de stad van hun inwoning.Hij kon niet inzien:"waarom de inzenders van de vooruitgang van Groenlo moesten gewagen.Het stuk wilde aantoonen dat plattelandsgemeenten, zoals Lichtenvoorde en Winterswijk,met een overwegende landelijke bevolking,dikwijls met niet minder kracht voor welvaart en beschaving ijveren dan de steden".
Weenink voelde zich door de uitlatingen van de burgemeester op de tenen getrapt. Hij had uit de woorden begrepen, dat de burgemeester van mening was,dat Lasonder met zijn stoommachine als "fabriekant moest worden bestempeld,terwijl de looyerij van Wiegerink als een "pettenmakerij" werd afgedaan.Weenink verstrikte zich nog verder in kleinsteeds gepraat door op te merken dat de manufacturiers van Groenlo geen voordeel van de vereniging zouden hebben, want zij gingen dagelijks door Beltrum:"om hunne goederen aldaar te presenteren". Hij wees er vervolgens op,dat er in Beltrum een winkel bestond,die meer geld gaf voor de boter dan de winkeliers in Groenlo,en dat veel "schependommerboeren" hun boter naar Beltrum brachten,en zelfs nog erger vandaar "hunne benodigde winkelwaren meebragten".Hij maakte het nog bonter door te verklaren,dat er maar drie personen werkelijk voordeel van de vereniging zouden hebben. Dit waren volgens hem de burgemeester,de secretaris en de ontvanger.Hij riep uit:"Waren er vijftig stadsgenoten,die er aldus bij profiteerden,mijn zienswijze zoude anders zijn, maar drie heeren kunnen niet beschouwd worden,als zijnde het algemeen belang". Hij merkte nog op,dat het gedeelte van Beltrum dat bij de parochie Groenlo hoorde het liefdesgesticht had helpen bouwen.Hij wilde dat gedeelte bij Groenlo voegen,mede omdat er toch geen molen,winkels,tappers en bakkers waren,met als gevolg dat de bewoners hun geld in Groenlo zouden besteden.
De burgemeester vond de beweringen van Weenink onzin en was beledigd door de insinuatie inzake de hogere bezoldigingen.

Hij hoopte dat al het gekrakeel overbodig zou blijken te zijn als de vereniging door de staat zou worden bevolen.
Lasonder en Westerman wensten stemming over hun voorgenomen tocht naar den Haag.Er bleek een stembriefje ingevuld te zijn met de kreet:"niet naar den Haag". Toch was de meerderheid voor een tweede gesprek met de minister van binnenlandse zaken.De burgemeester wenste een spoedige openbaarmaking van de resultaten ervan. Hij was tegenstander van geheimhouding,omdat de ingezetenen er het grootste belang in stelden,en vanwege de algemene regel,dat openbare zaken openbaar moeten worden behandeld. Weenink was tegen, en wilde het publiceren overlaten aan de commissie.
Hij vreesde dat de voorstanders van de vereniging door een overhaaste bekendmaking er van zouden profiteren,met als argument:"iemand die een stuk land wil kopen,zal dit niet aan zijn buurman als concurrent meedeelen en vooraf bekend maken welke prijs hij er voor wil geven". Op de gedenkwaardige dag 11 februari 1880 werd door de meerderheid besloten het rapport niet onmiddellijk te publiceren. Dit bleek perfect te werken. Hiermee verdween het resultaat van de besprekingen volledig in de doofpot. Op 31 juli 1880 werd het deksel opgelicht, en werd in de stadsraad openbaar gemaakt,dat ruim twee maanden daarvoor op 18 mei 1880 het ministerie van binnenlaandse zaken had besloten:"de grenzen van Groenlo en Eibergen te laten zoals ze zijn".

Groenlo, september 1979 V.Smit

CORNELIUS FABRITIUS

Pastoor te Grol 1606-1627

De Brieven van het jaar 1608

Het aantal brieven dat Fabritius in het jaar 1608 naar de Apostolisch Vicaris Sasbout Vosmeer stuurt is maar klein, slechts een vijftal,en ze liggen verdeeld over het hele jaar van januari tot november.Twee van de vrieven zijn verzonden naar Oldenzaal (april en oktober),en twee naar Keulen (maart en november),terwijl de bestemming van de eerste brief (18 jan.1608) onzeker is.Alle latere brieven zijn geadresseerd aan Keulen,met een nekle uitzondering,die van 1 mei 1612 is weer naar Oldenzaal gestuurd.Met een enkele onderbreking heeft Vosmeer al die jaren in Keulen zijn vaste zetel gehad,apud S.Ursulam,bij de St.Ursula-kerk.
De zorg voor de vicarieën,tot herstel en juiste bezetting. blijven de aandacht van de pastoor en die van anderen vragen;daarnaast de zorg voor de school,kerk en pastorie.Van de personen die in het jaar 1607 een rol hebben gespeeld. komen enkele ook weer in het jaar 1608 voor.De befaamde "Frater Fredericus Monachus Minorita" duikt weer in Grol op.Wessel van Arnhem,de ontvanger van de kerkelijke goederen is ook nog in funktie.Van de vicarissen worden Warnsinck,Paul Aresdorphf,Heer Johannes de vicaris van St.Silvester,benoemd.De situatie in Lichtenvoorde komt even ter sprake,en ook die van Lochem dat in het najaars-offensief van 1606 van Prins Maurits weer in Staatse handen is gekomen.
De verhouding van de pastoor tot de burgelijke autoriteit (de Magistraat) en de militaire bevelhebber,dominus Gubernator Mattheus Dulcken,die te oordelen naar de brieven van 1607,zakelijk,om niet te zeggen stroef was,ontwikkelt zich tot een heel vriendschappelijke;voor de eerste keer lezen we dat de dominus Gubernator de beste wensen laat overbrengen voor het welvaren van de Apostolisch Vicaris Sasbout Vosmeer.
Het eerste dat in de brief van 13 jan.1608 gezegd wordt. is dat door bemiddeling van Paulus Arensdorpius[X],Vosmeer's schrijven van Quatertemper Zaterdag (d.i.zaterdag in de derde week van de Advent) van de Advent overgekomen is,waaruit ook duidelijk wordt dat er op 12 dec.1607 brieven door de Apost.Vic.waren verzonden die intussen ook aangekomen zijn. Wat de brenger van deze brief betreft,Paul Arensdorphf;van hem werd in de brief van 13 sept.1607 vermeld dat hij zich

naar Oldenzaal zou begeven,om daar uit de hand van de Apost. Vic.de subdiaken-wijzding te ontvangen,maar op 25 sept.1607 schrijft Fabritius dat dit plan niet door is gegaan omdat de wijdeling aan de "pest" was gaan lijden.Klaarblijkelijk was hij in de winter van 1608 zo ver hersteld dat hij op reis kon gaan naar Oldenzaal en daar de wijding ontvangen.
Vervolgens komt de school ter sprake;zoals uit de brief van 2 maart 1607 bleek werd de school - 20 á 30 leerlingen - tot tevredenheid geleid door Joannes Wolsen.Er werden pogingen in het werk gesteld om een tweede leerkracht te benoemen,maar de gevraagde persoon,Magister Henricus,hij was ook schepen,toonde niet veel belangstelling.Intussen,zoals uit de brief van 18 jan.1608 valt af te leiden,was er een andere canditaat komen opdagen;een zekere soldaat,over wie Fabritius al eerder naar de Apost.Vic.geschreven had,en waarvoor deze gewaarschuwd had;hij schijnt korte tijd in funktie te zijn geweest,maar heeft het onderwijs van de jeugd alweer eraan gegeven.Zijn taak zal door Paul Arensdorphf,die daar geschikter voor is,worden overgenomen,hetgeen zoals uit latere brieven blijkt ook gebeurd is.
Het grootste deel van de brief van 18 jan.1608 wordt verder in beslag genomen door de zaak van de vicarieën.Als eerste komt die van de XI Duizend Martelaren.De vicaris ervan Walte van Goch,uit Nijmegen afkomstig,heeft tot nu toe niets gedaan tot herstel van het altaar,en heeft ook zijn geestelijke verplichtingen niet vervuld - hij hield zich niet aan zijn residentie - plicht - en heeft die ook niet door een ander laten vervullen.De opbrengst van de vicarie is meer dan 30 daalders,behalve nog de graan-tienden,n.l. 11 maalsel wintertarwe.Met instemming van de vicaris Walter van Goch zal Gerardus Vewes,dat alles incasseren.Dit alles was volgens de gangbare bepalingen van de vicarieën,waarbij de inkomsten uit de goederen aan de Kerk vervielen,als de vicaris zijn plicht niet deed.
Vewes heeft beloofd dat hij het altaar zal restaureren,of - concreter gezien - de inkomsten van een jaar voor het herstel ter beschikking stellen - quod magis placet - wat ik liever heb,aldus de pastoor.Eveneens heeft hij besloten zijn zoon op studie te doen bij de paters (jesuiten van Emmerich) - 'als er tenminste hoop bestaat op een beneficie" -.
Vervolgens komt de vicarie van het H.Kruis.Deze werd vergeven door de Magistraat van Grol.Volgens de brief van 27 maart 1607 hadden ze daar twee candidaten voor;een heel jeugdige van 6 á 7 jaar oud,zijn oom had de vicarie ook ge-

had;en Paulus Arensdorphf.De heren van de Magistraat voelden toen wel aan dat de eerste candidaat voor bevestiging bij de Apost.Vic.weinig kans zou hebben,omdat het tegen het kerkelijk recht was.Nu vraagt de Magistraat de toewijzing van de vicarie voorlopig uit te stellen,totdat de vader zijn zoon aan de Apost.Vic. heeft voorgesteld,en voor hem dispensatie verkregen heeft.Een poging daartoen zal gedaan worden als de koude wat afgenomen is en de dagen wat langer zijn geworden.Bedenk,tot goed begrip,dat de reis naar Oldenzaal gemaakt moest worden en dat het hartje winter 1608 is.

Er is intussen nog een andere gegadigde voor de vicarie van het H.Kruis komen opdagen:Adolphus Holtsteen,die door bemiddeling van zijn moeder naar de vicarie dingt.Hij is leerling van de vijfde klas van het gymnasium van de Jesuiten in Emmerich;zoon van een Grols burger,en een broer van hem is vier jaar geleden bij de Jesuiten ingetreden.Hij zal daar[illegible] aldus Fabritius,in de plaats van de eerder genoemden gesteld kunnen worden,omdat hij geschikter is;afwel tot het beneficie van de H.Antonius of dat van de Moeder Gods Maria toegelaten kunnen worden.

Nu volgen nog 4 korte medelingen over heel verschillende onderwerpen.De franciscaner monnik Frater Fredericus is dezer dagen ook weer in Grol verschenen,en weer vertrokken, maar zal over 14 dagen terugkomen.Pastoor Fabritius vraagt of hij hem verlof zal geven tot preken.Over de moeilijkheden die deze Fredericus Alberti heeft teweeggebracht,is uitvoerig gehandeld in de voorafgaande bijdrage over de brieven van 1607.

Acht dagen geleden is de pater van de Zusters in Lochem overleden.De gedeputeerden van Zutphen - zoals men ze noemt - stellen pogingen in het werk beslag te leggen op het klooster en zijn bezittingen,en bieden de zusters individueel een jaargeld aan.Tot goed begrip diene,dat Lochem in de nazomer van 1606 na een beleg van enkele dagen weer in Staatse handen is gevallen,zodat er aan de openbare ere-dienst van de katholieken weer een eind kwam,en de zusters met al hun onderhorigen onder vrijgeleide konden vertrekken.(Brief van David van Maunden van 1 dec.1606 aan Vosmeer.Deze priester was door Vosmeer in de zomer van 1606 na de verovering van Lochem door Spinola daar naar toe gezonden)

Bijna had een ramp als de brand van het klooster Engelhuysen de stad getroffen,want door de zorgeloosheid van Bourgondische soldaten is het huis van de vicarie van St.Silvester

dat dicht bij de kerk lag,door brand verwoest,"met het grootste gevaar voor zowel de kerk als andere huizen". Tenslotte vermeldt Fabritius dat de vicaris Andreas Warnsinck langzamerhand weer tot andere gedachten komt.In de voorafgaande brieven had Fabritius gemeld dat Warnsinck aanvankelijk met zijn concubine gebroken had,maar haar later weer was gaan opzoeken,niet tot stichting van de parochie. De brief van 24 maart 1608 schrijft Fabritius aan de Apost. Vic.in Keulen.Dit is de enigste brief van dit jaar die naar Keulen gestuurd is,de andere allen naar Oldenzaal.Na 1608 worden ze allemaal naar Keulen geadresseerd.Wellicht is Vosmeer in het voorjaar van 1608 naar Keulen gereisd om daar regelingen te treffen,voor een definitief verblijf in die stad,veiliger voor hem,want buiten het gebied van de Staten gelegen.De brieven die de Apost.Vic. aan Paul Arensdorphf heeft meegegeven zijn aangekomen.Vanuit Oldenzaal,of vanuit Keulen? Dat is niet duidelijk.Betekent het bezoek van Paul Arensdorphf aan de Apost.Vic.dat hij toen de priesterwijding heeft ontvangen? Waarschijnlijk wel,want in een verdere brief vermeldt Fabritius dat hij op de derde zondag na Pasen zijn plechtige eerste H.Mis zal doen in Grol.

De voor de ontvanger van kerkelijke goederen Borckloo bestemde brieven zijn intussen doorgegeven.Naast Wessel van Arnhem treedt ook deze Gerard Borckloo op als ontvanger van de kerkelijke goederen.Zij hadden de weinig benijdenswaardige taak de pacht te innen van kerkelijk onroerend goed,of dit terug te krijgen als het in de troebele tijden in andere handen was overgegaan.Van beide heren zijn er een aantal brieven bewaard gebleven in het archief Vosmeer,die op hun wijze licht werpen op de verwarring en ontreddering ontstaan door het telkens wisselen van machthebbers;koningsgezinden (Spanje),of Staatsen (de Republiek).Deze Borckloo is het eens geworden met de Pater over de bediening van het altaar; bedoeld is het altaar van de Driekoningen-vicarie,en de pater is de pater van Engelhuysen.In de brief van 10 mei 1607 wordt het geschil tussen beide heren door Fabritius aan de Apost.Vic.voorgelegd en gevraagd het bedrag van inkomsten vast te leggen.De pater was bereid de diensten aan het altaar waar te nemen voor 30 gulden per jaar,terwijl Borckloo er maar 20 wilde geven,of als hij (de pater) het liever had één regaal d.i. 5 stuvers voor iedere Mis,en dat was weer het dagloon van een handwerksman.

De persoon,die deze brief van 24 maart 1608 overbracht was een soldaat en "burger van onze stad",en hij heeft ook het busje meegenomen voor het chrisma en de zieken-olie,om de

pasgewijde olieën mee terug te nemen.
Wegens de onzekerheid van de tijd,en de betrekkingen met de verschillende mensen,is Fabritius er nog niet toe overgegaan het huis,d.w.z.de pastorie te laten herstellen en de tuin af te rasteren.Hij vraagt daarin de raad van de Apost. Vic.
Onlangs,zo gaat de brief verder,heeft de tweede aalmoezenier van de Bourgondiërs - Cappellanus minor burgundiorum - hem Fabritius,een briefje gegeven met het verzoek het aan de Apost.Vic.te willen doorsturen.Het is bewaard gebleven in het archief Vosmeer.(arch.A.B.C.Rijksarchief Utrecht, band 278 no.1846) Vosmeer heeft het in het begin van april (1608) ontvangen,zoals zijn notitie zegt.Het is te verleidelijk niet weer te geven wat er in staat,want op zijn wijze geeft het een indruk van wat er in een garnizoens-stadje als Grol zo al niet kon gebeuren.De ondertekenaar is Charles Chalon,de tweede aalmoezenier van de Bourgondische troepen.Hij beklaagt zich bij de Apost.Vic.die hij erkent als Vicaris Generaal,dus met bepaalde rechtsmacht over de vreemde troepen,over de behandeling die hij van de hoofdaalmoezenier van dezelfde troepen ondergaat:"wat deze in de laatste drie of vier maanden heeft gedaan,en vooral in deze vastentijd en de quatertemperdagen! Zijn voornaamste klacht is dat hij, de hoofdaalmoezenier rond verteld heeft,dat ik Chalon."op donderdag van quatertemper,vanaf 's morgens 11 uur tot 2 uur na middernacht wijn heb zitten drinken,en op diezelfde dag de Mis gelezen heb zonder eerst bij iemant te biechten. De volgende dag heeft hij "vol van dezelfde wijn" mij allergrootst onrecht aangedaan,en zonder enige reden mij geslagen. getuigen Jacobus Gijdebrand,Gulielmus Scorios en heel veel anderen". Chalon verzoekt dan ook de Apost.Vic.zijn hoofdaalmoezenier een flinke berisping te geven.Vermoedelijk hebben de heren een ruime zending wijn uit het vaderland ontvangen,en hebben ze geproefd of hij nog zo goed smaakt als vroeger thuis.
Ook van de Heer Gouverneur heeft Fabritius twee brieven ter doorsturing aan de Apost.Vic.gekregen,die volgens het oordeel van de Gouverneur ter kennis van Vosmeer gebracht moesten worden.Ze waren afkomstig van de "vicaris-generaal", vermoedelijk dus uit Munster afkomstig.Over de inhoud ervan tasten we in het duister.
De brief van 22 april 1608,gericht aan Sasbout Vosmeer in Oldenzaal,begint met de medeling dat hij,Fabritius, de gezonden brieven ontvangen heeft,samen met de mee-gezonden

bescheiden van M.Adelberti.Wie deze heer is,is uit de briefwisseling van Fabritius en Vosmeer niet duidelijk geworden.
Op Paasmaandag zijn de busjes met zieken-olie en chrisma ontvangen,met de blgevoegde mededeling over het overlijden van de echtegnote van "zijne Excellentie".Dit kan wel niemand anders zijn dan de gemalin van Phillippus de Croy,graaf van Solre,koninklijk gouverneur van Lingen.Lingen,Oldenzaal en Grol vormden samen een Spaanse enclave die tot 1626/27 zich wist te handhaven.
Drie achtereenvolgende dagen hebben we de klokken laten luiden drie uur lang.Intussen hebben de Heer Gouverneuer en sommige andere kapiteins zich in rouwkleding gestoken.
Het altaar en het koor hebben we met zwart doek en kaarsen van dezèlfde kleur versierd;dat alles op kosten van de Heer Gouverneur tot stand gebracht,hebben wij op woensdag na Pasen onder grote belangstelling van het volk een lijkdienst gehouden.
Vervolgens grijpt Fabritius terug op een van hem uitgegaan schrijven aan de Apost.Vic.van ruim 14 dagen geleden.Het gaat daarin om een verzoek van een "canonicus Zutphaniensis" - klaarblijkelijk een lid van het kapittel van de S.Walburg - om een kerkelijke beneficie in een of andere katholieke stad.
In Zutphen dat stevig in Staatse handen is is er natuurlijk geen plaats voor een kannunnik om actief werkzaam te zijn.
Fabritius twijfelt eraan of dit verzoek met de nodige zorg behandeld is,want hij heeft op zijn schrijven geen antwoord ontvangen.Intussen heeft hij aan de Heer Kanunnik geschreven dat hij zijn brief heeft doorgestuurd.Daarop heeft de ongenoemde kanunnik "via zijn verwant,de schepen Eldering,in Grol,geantwoord,"maar wat hij schrijft over de kaas,als geschenk gezonden ,die heb ik niet ontvangen".In zijn vorige brief had Fabritius nog geschreven dat hij vanwege de onrustige tijden niets aan de pastorie en de pastoorstuin had laten doen.Nu delt hij mee dat hij met behulp van de Heer Gouverneur de boeren ertoe heeft gebracht,hem bij ht herstel van de tuin de helpende hand te bieden,en zo heeft hij er een heg omheen laten aanleggen.
Heer Paulus Arensdorphf zal a.s.zondag d.i.de derde zondag na Pasen zijn eerste plechtige H.Mis opdragen.Verder is er niets te melden,maar wel noteert Fabritius "raptim Groenloesummo mane":in haast - nog heel vroeg in de morgen.De bode stond waarschijnlijk al te trappelen.
Het duurt nu een half jaar voor er weer een brief van Fabritius aan Vosmeer opduikt.Het is intussen 22 oct.1608 gewor-

den.Op die datum schrijft Fabritius naar de Apost.Vic. in Oldenzaal,dat hij via kapitein Herema de brieven van de Apost.Vic. heeft ontvangen.Intussen heeft hij van Heer Philippus (Rovenius),deken van Oldenzaal de aflaat-bulle ontvangen,die hij op 12 oct.,zoals de deken gevraagd had, gepubliceerd heeft."Op het feest van S.Calixtus (14 oct.) hebben we een plechtige processie gehouden".
De Heer Gouverneur heeft verzocht de (bijgaande) brieven over het beheer van de kerkelijke goederen aan de Apost. Vic. door te sturen.
Wessel van Arnem probeert dat beheer bij de boeren in de omgeving uit te oefenen,met weinig resultaat overigens omdat veel gebrek heerst als gevolg van de vele krijgshandelingen van de laatste jaren.De Heer Gouverneur heeft aan de Gedeputeerde Staten van Zutphen niet geantwoord,omdat Wessel van Arnem niet in de stad aanwezig was,en ook omdat hij twijfelde aan van Arnem's opdracht,die hij alleen mondeling en niet schriftelijk had kenbaar gemaakt.Hij is van mening dat de zaak in handen van de Apost.Vic.gelegd moet worden,maar is bereid,om na kennis genomen te hebben van de beslissing van de Apost.Vic.,in alles behulpzaam te zijn.
Het gaat hier blijkbaar over het treffen van een regeling over de kerkelijke goederen die in "vreemde" handen zijn gekomen,waarvoor Wessel van Arnem en G.Brockloo zich moeite gaven.Veel van die goederen zln in Staatse handen gevallen. zie boven,wat betreft Lochem,zodat ook Gedeputeerden van Zutphen bij de zaak betrokken zijn.
Verder,zo schrijft Fabrotius,is er niets gebeurd,behalve dan dat de Heer Gouverneur en hij zelf de Apost.Vic.alle goeds toewensen en zich allernederigst in zijn gebed aanbevelen.
Een kort briefje besluit het jaar 1608.Het is gezonden naar Keulen,op 19 nov.1608,van waar Fabritius door de Apost.Vic.op 1 en 2 nov. gezonden brieven ontvangen heeft, samen met de bijgevoegde brieven voor de Heer Gouverneur en Wessel van Arnem.Aangezien echter de Gouverneur niet aanwezig is,zal hij de brieven bewaren tot zijn terugkomst. Arnem heeft hij gewaarschuwd zijn ambtelijke activiteit op te schorten.Uit andere brieven van Fabritius en zijn collega David van Maunden blijkt dat deze heer Wessel van Arnem een bron van onrust was,een zeer stevige drinker,en dan herrie schopte in de herberg.
Onze kerk,schrijft de pastoor met enige voldoening,maakt goede vorderingen in vroomheid en goede zeden,en dagelijks

span ik mij in dat ze meer en meer vooruitgaat.Een donkere plek blijft Lichtenvoorde,waar Heer Bernardus veel boeren met zich meesleept in zijn onhandelbaarheid ten opzicht van de moederkerk in Grol.Over deze Heer Bernardus is uitvoerig sprake geweest in Fabritius" brieven in 1607.
Als laatste mededeling volgt dan dat Heer Paulus Arensdorphf de jeugd onderwijst en ze de catechismus leert."tijd om nog meer te schrijven is er niet;de bode staat te wachten".
Als we deze brieven van Fabritius over het jaar 1608 nog eens overlezen krijgen we wel de indruk dat over het geheel genomen de kerkelijke toestand in Grol langzaam maar zeker tot herstel komt.Fabritius zelf schijnt bij de burgelijke autoriteiten geaccepteerd te zijn,na aanvankelijke enige aarzeling en kleine onenigheden in verband van het vergeven van enige vicarieën.De verhouding tot Munster heeft zich klaarblijkelijk ontwikkeld tot een erkenning van Fabritius als pastoor de facto.De vicarieën blijven een probleem dat slechts op de lange duur opgelost kan worden;wat er aan vicarissen aanwezig is schiet in zijn plicht te kort en de belangstelling van geschikte vervangers is gering.
De relaties met de Gouverneur Mattheus Dulcken ontwikkelen zich gunstig.Wat de aanwezige troepen betreft:Engelsen en Bourgondiërs worden genoemd, in latere jaren nog Luikenaren,Italianen en Duitsers, en daarmee heeft pastoor Fabritius weinig directe bemoeienis; ze hebben hun eigen aalmoezeniers, zoals trouwens ook de Gouverneur zelf.
Het herstel van het gehavende kerkgebouw zal voortgang gehad hebben,ondanks de povere financiele middelen.Wellicht heeft de Apost.Vic.zijn bijdrage daartoe geleverd,zoals wel vaststaat voor het door brand verwoeste klooster Engelhuysen.
De algemeen politieke en militaire situatie zal er ook toe bijgedragen hebben dat het in de Graafschap wat rustiger werd; er heerste oorlogsmoeheid bij beide partijen,Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden.Het volgend jaar zal dan ook het Twaalfjarig Bestand inluiden.

<u>Bronnen:</u>

Brieven van Fabritius,jaar 1607,in archief Oud-Bisschoppelijke Clerezij,Rijksarchief Utrecht,band 277.
idem,jaar 1608,idem band 278Nos.1824,1860,1868,1958,1986.
Brief van Carolus Chalon,Archief A.B.C.band 278,no.1846
Brieven van Wessel van Arnem,Archief O.B.C.voor het jaar 1606 in band 276, voor het jaar 1607 in band 277.

Brieven van David van Maunden,Archief O.B.C.,voor het jaar 1606 in band 276,voor het jaar 1607 in band 277
Brieven van Borkcloo,archief O.B.C.,voor 1606 in band 276 voor 1607 in band 277,voor 1608 in band 278, voor 1609 in band 279.

x) verschillend gespeld: Arisdorphf,Arensdorphf, of verlatijnsd tot Arensdorpius. Zelf tekent hij: Paullus Arresdorffius.

P.C.Engel, o.carm.

CORNELIUS FABRITIUS
Pastoor van Grol 1606-1627
Het jaar 1609

Twee gebeurtenissen in het jaar 1609 hebben hun sporen nagelaten in de correspondentie van Cornelius Fabritius met de Apostolische Vicaris Sasbout Vosmeer. Het Twaalf Jarig Bestand (1609-1621) was een gebeurtenis van nationale betekenis voor de hele Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, terwijl het vertrek van Vosmeer uit Oldenzaal en zijn blijvende vestiging in Keulen voor Fabritius van betekenis moet zijn geweest. Fabritius en Vosmeer moeten elkaar goed gekend hebben, want eerste genoemde was in 1603 pas aangekomen theologie student in Keulen, waar Vosmeer toen ook zijn zetel had. Dit ter correctie van wat ik op blz.30 van deze klapper gesuggereerd heb. Mijn bron hiervoor is AAU.LXVII (1948) p.36. Uit de dateringen van de brieven blijkt overduidelijk dat de verbinding met Keulen heel wat onberekenbaarder was dan die met Oldenzaal. Het Bestand waarbij elk van beide partijen in het bezit bleef van wat hij op dat ogenblik bezat, moet voor Fabritius het vooruitzicht hebben geopend van een reeks van jaren te kunnen werken aan het herstel van het katholieke leven binnen Grol.
Vanaf nov.1608 zijn alle brieven van Fabritius op één na, die hij richtte aan de Apost.Vic., gestuurd naar Keulen "ad S.Ursulam". Het aantal brieven voor het jaar 1609, aanwezig in het Archief van de Oud-bisschoppelijke Clezerij, bedraagt slechts vier en zij hebben slechts betrekking op de maanden febr. tot juni. Daarnaast hebben we in hetzelfde Archief een aantal brieven aan Vosmeer gericht, vanuit de onmiddellijke omgeving van Fabritius en een antwoord-brief van Vosmeer gericht aan de burgemeesters van Grol. Ze hebben betrekking op de maanden mei, juni en juli van 1609 en geven belangwekkende aanvullingen op wat Fabritius in zijn brieven te berde brengt. Het zijn twee brieven van de Burgemeesters van Grol (12 en 21 mei 1609) een van de vicaris Warnsinkck (15 mei), een van pater Joannes van Diest van het klooster Engelhuysen (14 juni) en een van de Buurtschappen van Grol (14 juli) en een van Vosmeer aan de Burgemeesters van Grol (31 juli).

Daar dient nog bijgerekend worden een ongedateerde brief van Warnsinck aan Vosmeer,die als bijlage bij de brief van Fabritius van 13 juni wordt bewaard in het genoemde Archief O.B.C. Al deze brieven in band 279, O.B.C., rijksarchief Utrecht.

De Brief van 12 febr.1609. Deze is een antwoord van Fabritius op een schrijven van Vosmeer van 18 jan. 1609. Het winterseizoen en de lange afstand Keulen-Grol verklaren wel de ruim drie weken die er tussen de twee data verlopen zijn.In zijn brief klaagde de Apost.Vic. over het gering aantal brieven dat hij van Fabritius ontvangen heeft.Twee redenen geeft Fabritius als verklaring in zijn schrijven:"deels van wege het geringe aantal boden,dels omdat ik in gevallen van twijfels (wat hem te doen staat) mijn toevlucht neem tot de Eerwaarde Heer Philippus Rovenius,de officiael van deze gebieden".Voor Rovenius,zie noot aan het eind van dit stuk. Als actoaliteit haalt hij aan:"wat ik dezer dagen nog gedaan heb,toen ik een onderdaan van onze parochie,die hier in huwelijkszaken een geding voor de Magistraat heeft ingesteld,naar Oldenzaal heb verwezen, naar diens (Rovenius) tribunaal, als de daarvoor bevoegde rechter".Vermoedelijk gaat het hier over de zaak van "Raadsheer Arisdorf (alias van Loen),de vader van Paulus Arisdorff (de vicaris), die getrouwd is met de vrouw,die eertijds de echtgenote was van Severinus zaliger gedachtenis,welke huwelijk een ongelukkig verloop heeft gekregen daar er dagelijks ruzies zijn,en er zelfs klappen vallen". Aldus Fabritius in dezelfde brief.In latere brieven komt hetzelfde familie-drama nog weer ter sprake. Vervolgens gaat hij over op allerlei beschuldigingen die tegen hem zijn ingebracht."Dat er tegen mij beschuldigingen worden ingebracht,betreur ik ten zeerste,want wat mij aangaat (hoe het met anderen gesteld is weet ik niet) ben ik van mening dat ze geheel en al vals zijn, en als er iets uit menselijke zwakheid,of wat de schijn van kwaad heeft,is voorgevallen,hetgeen boze en kwaadaardige lieden als giftige beesten,altijd ten kwade keren en uitleggen,vraag ik u om vergiffenis". De waarschuwing die hij uit Keulen gekregen heeft,zal voor hem reden zijn om nog voorzichtiger te werk te gaan om zijn tegenstanders alle grond te ontnemen om

hem neer te halen.Gaat het hier nog om die onverkwikkelijke geschiedenis van het conflict met pater Fredericus Alberti van 1607, of zijn er andere moeilijkheden geweest ? over vragen die hij gesteld zou hebben gesteld in de biechtstoel ?
Herinneren we ons wat hij in zijn allereerste brief van 14 sept.1606 geschreven heeft dat vicaris Warnsinck afstand heeft genomen van zijn concubine en zij beiden afgesproken hebben om beurten op zon- en feestdagen de preekbeurten in vroeg- en hoogmis zouden vervullen.Ongeveer een half jaar later,op 2 maart 1607 schrijft Fabritius dat Warnsinck zijn concubine weer opzoekt. Zo goed als zeker zal daar mettertijd een uspensie met excommuniecatie van de kant van Apost.Vic. op gevolgd zijn,zodat de afspraak van de preekbeurten geen zin meer had en Fabritius alle preken moest houden. Dat schijnt niet bij alle dierbare gelovigen in goede aarde gevallen te zijn. In hun brief van 14 juli 1609,die een pleidooi is om Warnsinck weer in zijn ambt te herstellen,geven de Buurtschappen van Grol aan de Apost.Vic. ter overweging:"dat Heer Cornelius (Fabritius) doer weecklicheit syner talen halven,et idiomatis argo, alleen gualike (gemerckett die kerke wytt und ruim is,die gemiente ock,buiten nochtans verachtonge synes persoens offte denstes,des supplianten (= de Buurtschappen) ook guden benogen dragen) kan beriven".Zij stellen voor de regeling van de preekbeurten weer te herstellen,"waer doer ock een groett und merkelich inconvenient sal worden wechgenamen ten ansien dat voell luden ende eenvoldigen propter idioma ten erum et salutis dispendio,tot andere benaderde kercken,des Sondages sich begeven,unde also extra matris ecclesiae limites tanquam oves errantes divagyren,dan in geene benaderte steeden offte kercken exercitium catholicae religionis wort bevonden noch geusyrt".Een merkwaardig mengsel van 16de eeuws oost-nederlands en latijn,maar duidelijk is dat er bezwaar wordt gemaakt tegen de manier van preken van heer Cornelius:"weeckelyckheit syner talen halven et idiomatis ergo,gemerckett dat die kercke wytt und ruim is; vanwege zijn verfijnde taalgebruik daarbij in aanmerking genomen dat de kerk zo groot en ruim is en de gemeente ook.Ze haasten

zich erbij te voegen dat zij geen verachting koesteren t.o.v.zijn persoon of dienst,maar het "gualike was te beriven", toch wel moeilijk in de smaak viel.Het gevolg was of dreigde te worden dat veel eenvoudige schapen vanwege de taal naar naburige kerken zouden gaan en zo als dwalende schapen van de moederkerk zouden vervreemden.
In zijn antwoord aan de Buurtschappen gaat Vosmeer daar kort en bondig op in (Brief 31 juli 1609).
"Hoe wel Heer Cornelis die vuytspraeck niet hefft als den anderen (=Warnsinck) nochtans hebben sy (=de parochianen) my eertyts gesegt dat hy haer voldoet. Soe hy dan niet en doet sal hem daer in vermanen".
Het hele probleem lieten ze draaien rond het feit dat Fabritius een Hollander was (uit Spanbroek);en zijn taalgebruik was wel wat anders dat het oost-nederlands dat de Buurtschappen gewend waren. Het hele taal-probleem schijnt daarmee wel afgedaan zijn; in de verdere correspondentie wordt ze niet meer te berde gebracht.
De rest van de brief van 12 febr.1609 bestaat uit een lange reeks korte mededelingen "wat de onsen betreft".De Heer Pater (Joannes van Diest van het kloosster Engelhuysen) bereddert het altijd nog met zijn nonnen die hem heel wat last bezorgen.Met Heer Joannes (Leverynck),de Vicaris, is het zo slecht gesteld,dat hij niet meer in staat is de Mis te lezen.De concubine van Heer Andreas (Warnsinck) heeft onlangs een kind gekregen;aan de omgang met haar heeft Heer Andreas nu een eind gemaakt.Hiervan is er in het archief van Vosmeer een officiele verklaring,van 21 mei 1609,getekend door Heer Henericus Marquerinck,civitatis hujus vice secret...manu mea propria ex mandato scabinorum (d.i. eigenhandig op bevel van de Schepene opgesteld) Joannes Elderynck en Adolph van Suerhuis getuigen "abermalich vor die warheit dat her Andreas Warnsinck sin gelofte exerciert und vor wenigh dagen sin maeget verlaeten,diewelcke ten ansien unser Pastoris D. Cornelii Fabritii,und D.Joannis Leverynck vicarii up einen wagen met ethlich huisraet uth deser stadt gefaren".
Verder zo gaat Fabritius voort:"Heer Paulus Aresdorfph houdt zich bezig met de jeugd te onderwijzen.Arnoldus Weves is naar de Jesuiten vertrokken (Münster) om te studeren (brief van 14 juni 1610).

Een zekere orgelbouwer uit Münster,hebben we de opdracht gegeven het grote orgel te herstellen.Afgezien van alle onkosten wil hij als loon na de voltooiing van het werk 100 Brabantse guldens aannemen. Er is hier sprake van het "grote orgel" (majus organum);klaarblijkelijk was er ook een klein orgel (minus organum).

"Wat betreft de zaak van de Heer Bernardus in Lichtenvoorde(d.i.de priester aangesteld in de kapel van Lichtenvoorde,die afhankelijk was van de Grolse St. Calixtus,maar waarmee Heer Bernardus niets te maken wilde hebben,zich beroepend op de jurisdictie van Mûnster) "heb ik mij in verbinding gesteld met de eerw.heer deken Philippus Rovenius,die hoopt in deze zaak wat goeds tot stand te kunnen brengen".

"Wessel (van Arnhem,de ontvanger van de inkomsten uit kerkelijke goederen,die na de verovering van Grol door Spinola in 1606 weer wat orde op zaken diende te stellen) heeft zijn ontslag aanvaard,en afstand gedaan van zijn ambt,en is vertrokken zonder zijn gastheer te groeten,en nog veel minder zijn schuld te betalen". Uit andere bron is bekend dat Heer Wessel stevig dronk,dan ruzie zocht,in onprettige zaken verwikkeld raakte: eigenschappen die niet goed pasten bij zijn al delicate taak; reden waarom hij tenslotte door de Apost.Vic. ontslagen moest worden.

"Heer Christiaan,vicaris van S.Marie,heeft afstand gedaan van zijn vicarie omdat hij niet van zins is bij ons terug te komen (d.i. zijn residentie plicht te vervullen). De inkomsten (van zijn vicarie) hebben wij toegewezen tot nu toe ten nutte van het altaar (van de vicarie) en deze kerk". Dat was de gewone gang van zaken als een vicaris zijn residentieplicht verwaarloosde.

"Heer Walter van Goch (vicaris in de kerk van Grol) verblijft nog in Anholt,maar draagt er zorg voor dat zijn taak (in de kerk van Grol) door een ander wordt waargenomen.Voor de rest maken ze het allemaal goed. God zij ze allen genadig.

Getekend:uw allergehoorzaamste zoon Cornelius Fabritius.

Brief van 6 april 1609, aan Vosmeer te Keulen.
Fabritius schrijft dat hij ongeveer een maand geleden een brief gestuurd heeft met een verslag van de toestand van de kerk in Grol. Dit kan wel de zo juist behandelde brief van 12 febr. zijn, gezien de opsomming van allerlei feiten die daar vermeld wordt.
In de voorafgaande dagen is er een collecte gehouden voor het herstel van het grote orgel, "waarbij we meer dan 300 Brabantse guldens bij elkaar hebben geschraapt; waartoe God de harten van de gelovigen tot dit vrome werk heeft bewogen".
Met deze bode op Keulen stuurt hij ook de busjes mee voor het chrisma en de heilige olie (voor doop en ziekenzalving, op Witte Donderdag gewijd). Verder weet schrijver niets te melden, "behalve dan dat het gerucht gaat dat deze stad, eenmaal het Bestand gesloten, in de macht en zeggenschap van die van Zutphen zal komen, hetgeen we niet hopen. Daar we niets zekers over deze zaak weten, moge God almachtig zich gewaardigen dit van ons af te wenden".
Het vooruitzicht op het laatste nippertje toch nog Staats te worden, met alle gevolgen van dien, was voor Fabritius en de zijnen niet erg aanlokkelijk. Het vrome gebed van de pastoor is verhoord. Grol behield zijn status quo, en bleef onder het gezag van de Aarsthertogen, Albrecht en Isabella Clara Eugenia te Brussel. Het bleef "Spaans" ofschoon er gedurende het hele Twaalf Jarig Bestand misschien wel geen enkele Spanjaard te bekennen is geweest. De aanwezige troepen wisselden sterk van nationaliteit, zoals blijkt uit Fabritius' brieven, maar nooit wordt de aanwezigheid van echte Spanjaarden vermeld, misschien een enkele officier en de gouverneur van het gebied Lingen-Oldenzaal-Grol uitgezonderd.

Brief van 19 mei 1609 aan Vosmeer te Keulen.
Dit is een antwoord op de brief die Fabritius op 8 mei uit Keulen heeft ontvangen en die daar verzonden is op dinsdag na Pasen. Ongelukkigerwijze heb ik geen tijdstabellen ter beschikking om na te gaan hoelang de brief uit Keulen erover gedaan heeft Grol te bereiken. Het moet op zijn minst wel 14 dagen zijn geweest. De heilige olie bestemd voor Oldenzaal heeft hij onmiddellijk per vertrouwde bode doorgestuurd, Dan spreekt hij over een brief, ook weer uit keulen, die op 1 april verzonden is, en die hij op 14 mei pas ontvangen heeft.

Zo twee brieven uit Keulen vlak achter elkaar zal hem er wel toe hebben aangezet spoedig daarop te antwoorden.Dergelijke mededelingen laten zien hoe onregelmatig het postverkeer tussen Grol en Keulen en vice versa was. De zaak van Heer Andries heeft hij aan de Eerw.Heer Philippus Rovenius,de officiaal, doorgegeven zoals hem door de Apost.Vic was opgedragen.Heer Andreas zelf heeft hij op 12 mei naar Oldenzaal gestuurd om voor het tribunaal te verschijnen.Maar de Eerw.Heer Officiaal heeft de zaak niet tot een goed einde gebracht,maar hem (Andreas) na een felle uitschrobbering (die hij ten volle verdiend had) weer naar de Apost.Vic.verwezen.Intussen heeft hij (Rovenius) heer Andreas gesuspendeerd in het ontvangen en toedienen van de Sacramenten naar ons teruggestuurd totdat er door de Apost.Vic. in deze zaak anders wordt beslist. - Werd er gedacht aan een verplaatsing ? - Intussen is hem (Warnsinck) wel toegestaan vanwege het gebrek aan priesters en zangers om met ons in het koor de getijden mee te zingen.Wel heeft Heer Andreas zijn concubine van wie hij al enige tijd gescheiden leefde - terwijl zijzelf nog in de stad verbleef - al op 18 mei buiten de stad verwezen,op een wagen,op twee mijl afstand,met haar kind en huisraad.Ten bewijze van dit alles,heeft hij (Warnsinck) Heer Joannes (Leverynck,vicaris) de Heer Pater (Joannes van Diest) en de schepen Henricus Marquerinck naar de wagen laten komen opdat wij (de pastoor was er ook bij) een waarheidsgetrouw getuigenis zouden kunnen afleggen dat zijn concubine weg gestuurd is. Terloops zij hier opgemerkt dat deze handelwijze t.o.v. de betroffen dame bijna letterlijk overeenkomt met de maatregel door Sonnius voorgesteld aan de Raad van Friesland in 1553/4,waar wordt gesteld dat als de vrouw zich na voorafgaande waarschuwing niet uit de parochie verwijderd heeft, sij daar uit verwijderd moet worden tot buiten een zone van twee mijl,en wel voor 5 jaar of straffe van blijvende verbanning buiten Friesland; en aan de uitvoering daarvan moet onverbiddelijk de hand gehouden worden. En het motief is:"dat de dochters van de bewoners zich er niet links en rechts op toeleggen tot intieme verhoudingen te komen met de priesters,zoals ze in feite doen.(AAU,XXX(1903) p.321-416)

Na deze uiteenzetting van de zaak van vicaris Adreas Warnsinck komt Fabritius tot de kern van z'n brief: "Derhalve vraagt Heer Andreas,onze vicarissen en de stad (=de magistraat) dat de hoogeerwaarde hem voor deze keer barmhartig wil zijn,hem,die zo innig spijt heeft,tot gehoorzaamheid ten volste bereid,die naar het oordeel van de hoogeerwaarde boete zal doen". Het valt op dat Fabritius wel een aantal voorsprekers op noemt,maar niet persoonlijk voor hem in de bres springt. Zag hij Warnsinck misschien liever niet terug komen in de zielzorg van de parochie ? De brief van de Buurtschappen van Grol van 14 juli 1609 aan Vosmeer,werpt daar misschien enig licht op. "Die gemeine burscappen en huysende onder der kercken tot Grolle sortyrende", schrijven dat zij vernomen hebben,"dat Heer Andries Warnsinck tegens Michaelis ankumpstich (d.i.29 sept.a.s.) wordt geimportunyrrt om ons te verlaten en nhae idt landt offte forstendoem Cleve,sich tot een dorp Duyven genant te begeven,onangesien hij een ruime tytt van jaren in onser kerken tott Groll syhen denst sulker gestaltt und manyre verhoeden dat supp.ten syner niet geerne.... solden ontraden (=uit zijn anbt ontslaan,uit de raad zetten,letterlijk.Dit dank zij de heer van Galen,heerlandicus)
De buurtschappen van Grol - uutgesundert die van Lichtenvoirde,dat zich altijd op Münster oriënteerde - wensen dus te voorkomen dat Warnsinck onder druk gesteld wordt (importunyrtt) om hem zo naar Duiven te verplaatsen,zonder dat er rekening (onangesien) mee wordt gehouden dat hij vele jaren de dienst in de kerk van Grol vervuld heeft en wel zo dat ze hem niet graag uit zijn ambt ontslagen zouden zien.Ook uit deze tekst blijkt dat Warnsinck aanmerkelijk ouder was dan Fabritius.Hij is het ook die in 1597 na de verovering van de stad door Maurits voor de classis te Zutphen moet verschijnen waar hij onder zware druk wordt gesteld om over te gaan naar de zijde van de hervormden, hetgeen hij weigert.Dit alles maakt de zaak des te pijnlijker,en verklaart wel dat tot tweemaal toe in debrief heel uitdrukkelijk wordt gezegd dat men de persoon van Fabritius niet wil kleineren.Dit alles wat gezegd is strekt niet tot "verachtonge unde vilipen-

dentie nochtans van die persoen synes medthulpers offte collegen heeren Cornelii".
Maar ook in deze formuliering schuilt een addertje: zij noemen Fabritius "medthulper" en verderop in de brief zullen ze de Apost.Vic.erop wijzen dat het recht van voordracht van een te benoemen pastoor krachtens oud privilegie bij de stad en buurtschappen van Grol berust:"dat nae olde der stadt Grolle und des kerspels gewonheiden unde privilegien sy die presentatie eenes pastoers....averst die kerke,bij die stadt van Grol unde der suppianten (=buurtschappen) stae offte moete unde behore te erfolgen". En daarna zal "syn Hoichweerden unde dorrichluchtichcheit" toch wel niet willen tornen maar integendeel "die solve daerin manutinyeren und handhaven". En het geschil met Münster heeft daar ook niets mee te maken,stellen zij, maar op de verre achtergrond speelt het wel degelijk mee:"latende die questie tusschen syne Majesteit offte hare Hoicheiden (de koning van Spanje en de Aartshertogen) unde den stiffte Münster in weerden en onweerden". Dit alles dient niet om de Apost.Vic.de wet voor te schrijven,maar ter informatie:"Supplianten sulks alleene niet ad prescribendam norman (om een norm voor te schrijven) dan nudae narrationis loco (maar puur bij wijze van mededeling) stellende". Tenslotte vragen zij dan Warnsinck van de suspensie te ontheffen en in zijn vorige positie te herstellen en in het genot van de inkomsten van zijn vicarie.
In zijn antwoord van 31 juli 1609,dat gericht is aan de burgemeesters van Grol,wijst Vosmeer er fijntjes op dat de "supplicatie vuyt name van buerscappen der kercken Grol",hem"door den bode van Wesel" bezorgd is "sonder nochtans dat die van yemandt onderteykent is",zodat hij daarop niet had kunnen antwoorden "ten waer U.E.scryven daer beneffens of hadde vernomen", als er niet een schrijven van de magistraat bij was geweest.Waar de buurtschappen spreken over Fabritius als "van die persoen synes (=Warnsinck) medthulpers offte collegen (brief 14 juli) en "soe van U hoichweerden und dorrichlichticheit neffens hem (=Warnsinck) ock tot bedienunge der pastorien gestelt",daarzet Vosmeer de puntjes op de i en spreekt van Heer Cornelius als pastoor en van Warnsinck als "een cappelaen die syn selven niet leren of regeren kan". In

feite handhaaft hier de Apost.Vic. zijn benoemingsrecht en weigert dat van Münster te erkennen.
Wat "het principael punct van Heer Andries aangaet", het verzoek n.l. om hem van de suspensie te ontslaan en weer in het bezit te stellen van de vicarie-inkomsten,schrijft Vosmeer dat hij op grond van 's mans grote berouw en beloofde beterschap,op grond ook van het verzoek van de magistraat,hem genadig behandeld heeft,niet een volledige suspensie geëist heeft, en slechts voor korte duur (mei-15 aug),zoals de tekst luidt:"dat ick....gratioos met hem gehandelt hebbe, niet geheel verworpende,maar van eenyge diensten onthoudende en dat voor eenen tyt, soe klein als mogelyk en voor my qualyk te exkuyseren ten waer die noet en gelegenheyt aldaer mijn onschuldichden (=verontschuldigden)". Aan de"deken en officiael t'Oldenseel", heeft Vosmeer geschreven "dat soe hy, Heer Andries, zijn belofte nae quam en hem wel draehden (zich goed gedroeg) nae onse ordonantie hem soude moogen absolveren tegen ons lieve vroue Hemelvaert off halff oost".
"Aengaende het anderde punctt van predicatie", dat laat de Apost.Vic.over aan de Officiaal,maar hij merkt wel op dat naar zijn mening het geen pas geeft pastoor en kapelaan met elkaar te gaan vergelijken wat betreft het onderricht aan de gemeente:"duncke mijn niet gelegen dat die capellaen beneffens den pastoor soude geleken worde int onderechten van gemeente". En wat het taalgebruik van Heer Cornelius betreft,ze hebben hem vroeger gezegd "dat hy haer voldoet". (zie aanhaling boven)
Op de suggestie van de Buurtschappen over de preekbeurten,afwisseling in hoog-en vroegmis te houden, dat "u Hoechweerden en dorrichluchticheit daer gude ordre (kan) stellen,daar gaat de Apost.Vic.niet op in maar stelt dat mede "in handen van voernoemden Her Officiael",maar hij voegt er wel een practische vingerwijzing aan toe:het is namelijk "een oud gebruyk en behoert in alle predicatie te gescien (=geschieden) dat den predicant de punctte van het h(eylich) geloeff met die thien geboden midsgaders Vader ons Engelse groet (=Wees gegroet) de gemeente voer hout" en als hij het zelf niet doet door tijdgebrek (als hij te lang preekt) "soe hebbe ick wel gesien dat de

cappelaen naer sermoen (na de preek) op stoel quam (de preekstoel opging) ende sulx voor las,"mit ander dat te verkundyge koomt". (wat er afgekondigd moet worden). Hij voegt eraan toe dat hij erop staat dat hij op de hoogte wordt gehouden van een en ander "om te sien off daer yet inne is anders dan behoert".
Ook de Burgemeester,Schepen end Raedt der stadt Gronloe" richtten zich in een schrijven tot de Apost. Vic. met het verzoek Heer Warnsinck "deser siner transgressie gnedigst toe absolvieren", hem een waardige penitentie op te leggen,"updat hy int geheel van sin beneficio und gemeine denste moege verbliven", dat hij de inkomsten van zijn beneficie volledig mag genieten en gehandhaafd worden in de volledige dienst van de kerk.Als motief halen zij aan zijn goede gezindheid,blijkend uit de bereidheid "dat hu die persoen daetlick will verlaeten" (metterdaad) en behoorlijke boete doen.Zij wijzen erop dat hij "ein from ingeboren borgers kindt (is) van goede ehrliche olders als gewesen deser stadt burgemeester,geprocreeert",dat hij van jongs af aan zich "up aller erbaer- end frommicheit beflitigett, en daerna sinen kercken denst en administration,siner vocatiön nah (volgens zijn roeping) tom flitigst waergename (heeft) (allervlijtigst vervuld heeft)....zodat hij "in der kercken denst dachlichs niet kan gemissett worden". Warnsinck was dus geboren uit een Grols burgemeester-geslacht,van jongs af vroom en in zijn kerkelijke bediening onberispelijk.Bovendien is hij "als senior die kercken usantie kundigst",Als oudste het best op de hoogte van de kerkelijke gebruiken.
De moeilijke tijden die nu dank zij "des langen gewunschst gemeinen Bestanz" (het lang gewenste Bestand) nu achter de rug liggen,hebben "ein groete occasie en ursache gegeven tot den vorseggden excess". Welke de moeilijke omstandigheden zijn die aanleiding hebben gegeven tot de misstap van Warnsinck,horen we ook:"vier diverse belegeringe ende verscheidene pestilentie". Ja dat moeten wel zijn de mislukte belegering van 1595 door Maurits en het ontzet van Mondragon;de belegering en inname door Maurits (in 1597);het beleg en verovering van 1606

door Spinola; en in het najaar van hetzelfde jaar de verwoede poging van Maurits om Grol te heroveren die mislukte door het zware artillerie-vuur dat door de belegerden werd afgegeven.
Ook in dit schrijven (Burgemeesters van Grol) wordt erop gewezen dat "die gantze gemeinte alomme seer groet is".Met de hele parochie moet wel bedoeld zijn Grol mét álle omliggende buurtschappen (Zwolle,Beltrum, tot Lichtenvoorde en Vragender toe),want in een vroeger schrijven deelt Fabritius mee dat de parochie 150/200 zielen telt,het getal dat ook door de Apostolische Vicarissen in hen Verslagen aan Rome wordt genoemd.

Een derde brief over de zaak Warnsinck

Nu van de Pater van het klooster Engelhuysen Joannes van Diest is ook in het Archief van Sasbout Vosmeer bewaard gebleven.Hij geeft dezelfde motieven op als de voorgaande brieven om Warnsinck clement te behandelen, want over het gebeurde "is hye ein sehr hartelick leetswesen dragende" en "de up-erlachte Penitentie van euer Hochwurden geerne will vull doen,und betterunge seines levens bewijsen", "gelick hie sich then ansiene van mij,und mehr anderen de persoen voor langen verlathen und uth dessen stadt hen wech gesandt" heeft.

Tenslotte is daar de brief van Andreas Warnsinck zelf, gedateerd 15 mei 1609, gesteld in het Latijn. Het is een schuldbelijdenis opgebouwd uit talrijke bijbel-citaten,die laten doorschemeren dat hij in zijn vroeger concuninaat is teruggevallen,tegen de bepalingen van het concilie van Trente in,en tegen al wat hij beloofd heeft. Hij vraagt van de excommunicatie en suspensie ontheven te worden en weer in de gemeenschap van de kerk opgenomen te worden.Dan volgen enkele mededelingen die verder licht werpen op zijn situatie:hoewel bij hem nog Bourgondische soldaten ingekwartierd zijn,heeft hij zijn dienstbode weggestuurd;getuigen daarvan zijn geweest de pastoor,heer Joannes Leverynck en de stadssecretaris Henricus Marquerinck; dat hij haar niet alleen het huis uit heeft gezet maar ook de stad uit,twee uur gaans verwijderd waar zij bij twee familieleden kan wonen in Harreveld en Lichtenvoorde.Hij beveelt de hoogeerwaarde aan bij de Almachtige God en wenst hem toe zo oud te worden als Nestor.

In het Archief O.B.C. is er nog een ongedateerde brief van Warnsinck bewaard,als bijlage van de brief van Fabritius aan Vosmeer van 13 juni 1609.Ook deze is in het Latijn,en vertoond alle eigenschappen van de vorige brief van Warnsinck aan de Apost.Vic. Het is duidelijk een slotwoord van de betrokkene: een woord van dank,maar ook nog een verzoek om hem ook in materiele zijde mild tegemoet te komen. Hij bedankte vooreerst voor de dragelijke boete die hem is opgelegd voor de tijd van één jaar; streng vasten op de vrijdagen en het bidden van de 7 boet-psalmen met de litanie van Alle Heiligen met de daarbij horende gebeden. Dat alles heeft hij al gedaan op de daarvoor vastgestelde tijden en zal het ook blijven doen.Wat de kerkdiensten betreft: van de belangrijkste is hij gesuspendeerd (mis-lezen,biechthoren en ziekenbediening). Maar hij mag de getijden meezingen in de kerk;wat hij zeer op prijs stelt, omdat hij graag ziet dat alles in de kerk ordelijk en zoals het hoort gedaan wordt. Wat hij als een zeer zware straf ervaart is,dat hij de helft van de vruchten van zijn vicarie moet missen; vier maal heeft hij belegering meegemaakt,tweemaal zijn we de koninklijke majesteit van Spanje ontrouw geworden, en in die jaren heeft hij geen inkomsten genoten uit zijn beneficie.(Bedoeld zullen zijn de jaren 1595 en 1597 tot 1606 toen Maurits Grol tweemaal belegerde en tenslotte ook innam.) Bovendien rusten er zware lasten op zijn vicarie; jaarlijks moet hij meer dan 75 gulden betalen aan de armen; meer dan 600 gulden heeft hij uitgegeven voor de opbouw van huizen op de gronden van de vicarie,die door oorlogshandelingen verwoest zijn.Deze zomer moet hij nog een huis bouwen op grond van de vicarie dicht bij de stad gelegen. Wegens de belegeringen heeft hij meer uitgaven tot herstel moeten doen dan hij zijn leven lang aan inkomsten zou ontvangen,en zo is hij vanwege de oorlog bij velen in de schuld komen te staan. Daarom vraagt hij om hem deze straf kwijt te schelden en hem weer in welwillendheid als verloren zoon op te nemen. En hij beëindigt zijn brief,net als die van van 15 mei,met de wens dat God geve dat Apost.Vic, zo oud moge worden als Nestor: "faxit Deus ut ad annos Nestorios vivat".

De zaak Warnsinck heeft ons lang,misschien wel te lang, bezig gehouden;toch heb ik deze briefwisseling zo boeiend gevonden dat ik ze niet heb willen weglaten uit dit relaas.
Het is tijd om tot de brieven van Fabritius zelf terug te keren,en wel de brief van 19 mei 1609. Vermoedelijk wel in verband met het Bestand dat tot stand is gekomen (te Antwerpen 9 april 1609) schrijft hij dat er elke dag verlichting van het garnizoen verwacht wordt of tenminste wijziging.Overigens de gouverneur "Dilleken" (=Dulcken,men ziet hoe gemoedelijk men met de spelling omsprong) en Heer Horma (de Spaanse gouverneur van Lingen?) zijn nog steeds op hun post,maar momenteel niet aanwezig.
Het orgel waarover hij al schreef in zijn brief van 12 februari is klaar gekomen,en zal meer dan 500 Brabantse guldens kosten.Wel wat meer dan de oorspronkelijke begroting,naar het lijkt.

Brief van 13 juni 1608. In deze laatste brief van het jaar 1609 zegt Fabritius dat hij de twee brieven over de aangelegenheid van Heer Andreas ontvangen heeft,samen met die voor de Heer Deken Philippus van de Oldenzalers,en die hij onmiddellijk door gestuurd heeft.Wat verder Heer Andreas aangaat:de opgelegde boete heeft hij heel bereidwillig aanvaard en wil ze ook blijven uitvoeren "lubenti ac hilari animo",zonder er een zuur gezicht bij te zetten,maar het inhouden van de helft van zijn inkomsten is voor hem wel een klagelijke zaak;door de voortdurende oorlog (de belegeringen),de veelvuldige plundertochten der soldaten,heeft hij soms niets,soms een klein beetje van zijn inkomsten ontvangen; en hij heeft veel kosten moeten maken om de huizen van de pachters (op de vicariegronden) die door het leger afgebroken waren, weer te herstellen.Daarom heeft hij zich diep in de schuld moeten steken. Zijn verzoek is daarom dat hem in die straf enige verlichting wordt gegeven,"opdat hem en zijn onschuldige kinderen het nodige niet ontbreekt om een sober leven te kunnen leiden".Deze passage is bijna een duplicaat van wat Warnsinck zelf schrijft in zijn ongedateerde brief.

Fabritius eindigt met een laatste mededeling over de militaire situatie in de vesting Grol:voor het Pinksterfeest zijn we van de Bourgondische soldaten bevrijd,maar onmiddellijk zijn er Luikse Wallonen voor in de plaats gekomen en die zijn geen haar beter dan de Bourgondiërs.Op bevel van de Magistraat hebben Heer Joannes (Leverynck) en Heer Andreas er enige ingrkwartierd gekregen.Naar men zegt zullen de Duitsers ook van hier vertrekken en zullen er Italianen voor in de plaats komen.Overigens is er volgens Fabritius niets te melden:"we maken 't goed en bevelen ons allernederigst in de gebeden van U, Hoogeerwaarde, aan."

Voor de brieven van de Burgemeesters van Grol,12 mei 1609,de Buurtschappen 14 juli;Vosmeer aan de Burgemeesters 31 juli,heb ik dankbaar gebruik gemaakt van transscripties van de heer B.Verhey, Groenlo.

Noot:Phillippus Rovenius.
Op 1 jan.1574 werd in de O.L.Vr.kerk te Deventer gedoopt Philippus,zoon van Gerardus Jacobsen van Roënveene (d.i.Rooveen in Salland) en Walterken van Wijnhoven uit Ootmarsen. Peter en meter waren Mr.Philippus Boestius,pastoor van de O.L.Vr.kerk en Juffer Anne van IJsendoorn,de echtgenote van de doctor medicinae,den Heere en Meister Johan Rorink,seer ervaren geneesheer". Aldus het doopboek van de O.L.Vr.kerk (archief Deventer) en de voorrede van pastoor Boestius" Christelijcke Gebeden,in 1571 door hem in Deventer uitgegeven.
Zijn vader was Rector Scholae in Deventer van 1563-1580,toen Deventer Staats werd en hij verbannen werd.Hij ging naar Emmerich en werd daar Rector van de kapittelschool.(zie AAU,dl.1(1875) p. 166-168.
Na zijn opleiding in Leuven en priesterwijding in 1599 is de jonge Philippus al in 1602 belast met de leiding van het seminarie in Keulen dat daar door Vosmeer was gesticht,het Collegium Alticolense.
In 1607 wordt Rovenius deken van Oldenzaal en vicaris-generaal van Deventer,en officiaal d.i. president van de kerkelijke rechtbank.

Na de dood van Vosmeer wordt hij door de geestelijkheid gekozen tot diens opvolger,16 juni 1614,en op 11 okt. 1614 door Rome bevestigd. Op 8 nov.1620 wordt hij door de Nuntius in Brussel tot aartsbisschop van Philippi gewijd in de abdij Foreest bij Brussel.
Op 11 oct.1651 is hij in Utrecht overleden ten huize van Jkvr.Henrica van Duyvenvoirde waar hij jarenlang een onderduik-adres had gevonden.Clandestien had hij daar geleefd en clandestien is hij daar begraven.
Door zijn opvolger Jacobus de la Torre wordt hij getekend als een voorbeeld van grote vroomheid,nederigheid,soberheid en bescheidenheid,die zich met volle inzet van zijn persoon jarenlang voor de katholieke zaak gegeven heeft.Een bijna identiek oordeel is bewaard gebleven dat Hugo de Groot zich over hem gevormd had.
Zijn inkomsten bestonden uit een toelage van de Aartshertogen Albert en Isabella,die,zo klaagt Rovenius zelf,niet altijd regelmatig uitbetaald werd; daarnaast de vruchten van de proostdij van Oldenzaal,die echter na de innname van Oldenzaal door Ernst Casimir in 1626 al gauw gehalveerd werden.
Wat zijn verblijfplaats betreft:tot 1626 was dat Oldenzaal,waar hij het beleg van dat jaar meemaakte.Vandaar is hij naar Leuven en Brussel gegaan.Op aanraden van Spinola is hij daarna in 1626 naar Grol gegaan,waar hij verrast werd door het beleg van Frederik Hendrik.
Na de inname van de stad kreeg hij een vrijgeleide van de prins en begaf hij zich terug naar Oldenzaal. Lang zal hij daar niet gewoond hebben,want na mislukte onderhandelingen om de katholieken van Oldenzaal vrije uitoefening van hun godsdienst te garanderen,kreeg de Hervormde partij daar de macht in handen,en werd de oude Plechelmus aan de katholieke eredienst onttrokken.
Vanaf die tijd bevond zich Rovenius zich veelal in Utrecht,waar op 2 sept.1639 een gerechtelijke overval werd gepleegd "om hem ende syne brieven,pampieren ende charteres doen saiseren".(zie AAU,XIII(1885)p.222).
Hij werd niet ontdekt,maar op grond van "verscheyden acten gepleecht tot groet nadeel van Staet deser landen", voor eeuwig verbannen.

Inderdaad onderhield hij betrekkingen met de Aartshertogen in Brussel en was zo Spaans gezind dat hij daarvoor door Rome op de vingers werd getikt. Daarmee hing ook samen zijn hardnekkig streven om officieel tot aartsbisschop van Utrecht benoemd te worden, waar Rome groot bezwaar tegen had om de verhouding tussen de Republiek en Spanje nog niet meer te verscherpen. Evenmin waren de Aartshertogen daar erg mee ingenomen.

Regelmatig bracht Rovenius in zijn Relationes aan Rome verslag uit over de toestand in de Hollandse Zending, een bron van rijke gegevens waarbij ook Grol telkens ter sprake komt.

De verhouding tussen Rovenius en de regulieren (vooral de Jesuiten en Franciscanen) was vaak moeilijk. Hij heeft er een aparte reis naar Rome voor over gehad om tot een regeling te komen, die tenslotte tot stand kwam in de Concordantia van 1624. Het betrof hier een zaak van kerkelijk beleid en jurisdicite: de regulieren meenden zich op grond van hun privilegies zonder overleg met de Apost. Vic. overal te kunnen vestigen in de Republiek, met alle rivaliteiten tussen regeliren en seculieren die daarvan het gevolg waren.

P.H.C. Engel, o. carm.

GROENLO IN DE VERTE

UIT DE SCHOOL GEKLAPT

Het was een kille najaarsmorgen op 15 oktober 1857. Op het Groenlose marktplein,waarvan de veldkeienbestrating wat vochtig glansde,stond een uniform gekleed groepje vrouwen rondom de stadspomp midden op de markt.De spitsen van de klompen staken buiten de lange baaijen schorten,waarover blauwwit geblokte heuprokken. Het kleine wit katoenen kapje,onder de kin vastgestrikt bedekte de hoofden.Sommige vrouwen hadden zojuist hun kinderen naar school gebracht, en wachtten met de uit houten duigen bestaande emmers geduldig op hun beurt,intussen de laatste stadsnieuwtjes uitwisselend.Dit tafereel werd zoals gewoonlijk onderbroken door een vriendelijk groeten, als schoolmeester Arend Jan van der Stege Engelen de markt passeerde en vervolgens de Schoolsteeg indook.In dit verbindingsstraatje tussen Markt en Barakkenplaats stormde een luidruchtig groepje leerlingen hun schoolmeester tegemoet. Zij omstuwden en begeleidden hem tot in de school halverwege de Schoolsteeg gelegen (achter het huidige postkantoor). Mogelijk reageerde meester Arend Jan op die prille morgen van 15 oktober 1857 wat minder spontaan als gewoonlijk,want hij werd door zorgen gekweld.
Keren wij ons tot de werkelijke feiten. Door pastoor Boschker waren in voorgaande jaren twee bijzondere scholen gesticht, een voor jongens en een voor meisjes. Het gevolg was een verregaande leegloop van de openbare lagere school,met daaraan verbonden een bijna noodlottige inkrimping van het inkomen van de schoolmeester.Toch rees er voor hem een lichtpunt aan de horizon.Na jarenlange uitgebreide debatten in het parlement over de structuren van het openbaar onderwijs kwamen er in 1857 voor het eerst in de geschiedenis verbeteringen tot stand in verband met de sociale positie van de onderwijzer.Er werd een minimum salaris voorgeschreven en de pensionering werd ingevoerd.Voor de vaststelling van het pensioen werden als basis de gemiddelde inkomsten berekend over de laatste vijf jaren. Dit werkte voor v.d.Stege Engelen uiterst nadelig want vooral sinds de stichting van de bijzondere school voor jongens in een lokaal van het liefdesgesticht in 1856

met als schoolhoofd J.G.van Oeffel waren zijn inkomsten drastisch verminderd.Hij riep de hulp in van de schoolopziener van zijn district.Dit betekende voor hem weinig moeite want schoolopziener was stadsgenoot L.Lasonder Egbtz,tevens rector van de latijnse school te Groenlo. Lasonder was schoolopziener van het vierde schooldistrict in de provincie Gelderland.Hij was in 1835 aangesteld als opvolger van P.R.J.W.baron van Heeckeren,heer van Marhulzen,burgemeester en notaris van Eibergen van 1785 tot 1835.Onderwijzer v.d.Stege Engelen was in 1834 benoemd tot onderwijzer en als voorzanger in de hervormde kerk.Hij werd al een dagje ouder en samen met de schoolopziener diende hij op 7 mei 1858 bij het stadsbestuur van Groenlo een schriftelijke verklaring in: "meededeling doende van de schoolgelden bij den hoofdonderwijzer der openbare lagere school alhier,gedurende de laatste vijf jaren genoten,benevens eene specificatie van de jaarlijksche emolumenten (bijverdiensten) door den onderwijzer zelve verstrekt". Van der Stege Engelen ontving jaarlijks van het rijk *f*.125.--.Aan schoolgelden had hij van de ouders van de leerlingen ontvangen:"over 1853 en 1854 beide jaren *f*.500.--.Over 1855 *f*.450.--, over 1856 *f*.125.-- over 1857 *f*.266.--.
Het gemiddelde over deze jaren bedroeg dus *f*.368.20. Jaarlijks had hij aan emolumneten *f*.42.87 genoten.Het inkomen diende te worden verminderd met *f*.50.-- per jaar, vanwege het genot van vrije woning,en voor genoten brandstoffen *f*.40.--.Bovendien werd het salaris van hulponderwijzer A.van den Bolt,jaarlijks *f*.120.-- afgetrokken. Voor de pensioengrondslag bleef slechts *f*.416.07 over. Gedeputeerde Staten van Gelderland kregen voornoemde gegevens onder ogen en verzochten een nadere specificatie van de jaarlijkse emolumenten.Men sloeg aan het rekenen en de resultaten luidden als volgt:"van Batenburg uitgang in geld uit een huis *f*.1.50.idem H.O. Antinck *f*.0.90,Woers *f*.0.60,Marvelman *f*.1.40,Dievelaar *f*.0.25,Visser *f*.0.06,Klein Gebbink *f*.0.10,Gantvoort *f*.2.27,Gosen *f*.0.80,Sigo *f*.5.27.Van Huyskes kleergeld *f*.0.60,uit de protestantsche kerk *f*.1.60,van de stad wegens offerpenning *f*.2.25,van het rijk voor vroegere korenuitgangen *f*.14.60.In koren en rog:"van Stelling 28 kop,van Huyskes 6 kop,Watermolen Huiskes 112 kop, van Beekman 56 kop.Tezamen 202 kop rog,welke wordt berekend op *f*.13.46.Van het gasthuis brooden met boter

berekend op *f.*4.--". De jaarlijkse bijverdiensten bedroegen aldus *f.*42.87.
Om de pensioengrondslag wat op te vijzelen ging van der Stege Engelen in zijn eigen verleden graven.Bij zijn aanstelling in 1834 waren er behalve afspraken over jaarwedde en beloning tevens een bedrag aan leges groot *f.*56.83 opgenomen dat nooit werd uitbetaald.Hij verzocht:"de resolutiën over dat jaar na te slaan,en het tegoed alsnog uit te keren". De stadsraad antwoordde dat:"geene aanteekeningen voorhanden zijn,waaruit men kan ontwaren,waaruit die tegoeden bestaan". Er werd aan toegevoegd,dat hij:"reeds in het jaar 1835,zijnde het eerste jaar na zijne aanstelling,zich had behooren te wenden tot het stadsbestuur,ten einde de bron op te sporen,waaruit dat tekort bestond,hetgeen toen niet zoo moeijlijk had gevallen,doch voor het tegenwoordige bij gemis aan alle renseignementen ondoenlijk is".
Het stadsbestuur wilde hem tegemoet komen,en bood als gratificatie *f.*50.-- aan:"tot erlanging van toelage, voor de vermindering van het aantal leerlingen,ten gevolge der oprigting van bijzondere scholen voor jongens en meisjes".
De politieke ontwikkeling in die jaren ten aanzien van het lager onderwijs in Nederland bewandelde een tegengestelde richting zoals deze in Groenlo plaatsvond. Tijdens breedvoerige en heftig bewogen discussies in het parlement werd een schoolstrijd uitgevochten. Opvallend is dat de katholieke kamerleden voorstanders bleven van de neutrale lagere school.Gevreesd werd, dat het onderwijs een protestantse richting in zou slaan.In het jaar 1856 viel het ministerie van Hall over het ontwerp van de lagere onderwijswet ingediend door de minister van onderwijs van Reenen.Het kabinet wilde vasthouden aan het neutraal openbaar lager onderwijs,ontstaan bij wetgeving van 1806.Het opvolgende ministerie van der Brugghen wilde op 13 augustus 1857,als compromis de gemengde openbare overheidsschool handhaven,waar behalve het:"aanleeren van gepaste kundigheden,tevens zou worden opgeleid tot Christelijke en Maatschappelijke deugden",echter de Anti-Revolutionaieren onder leiding van Groen van Pinksteren ging dit niet ver genoeg en zij verlangden positief Christelijk onderwijs met gelijke rechten als het openbaar onderwijs.

Dit lukte vooralsnog niet,nogmaals gezegd met medewerking van de katholieke kamerleden.
Een jarenlange strijd om deze rechten was het gevolg,en zette zich voort totdat in 1889 bij wet werd bepaald dat de bijzondere scholen gelijke rijksbijdragen zouden ontvangen als de openbare scholen.(Ministerie Mackay)
Voor Arend Jan van der Stege Engelen kwamen de verbeterde vooruitzichten voor onderwijzers,minimum salaris en pensioenrechten,te laat.Hij overleed in februari 1859. Zijn dood was een afsluiten van een voorbije periode.Voor Groenlo het begin van nieuwe ontwikkelingen.
Over de afgesloten periode zijn wij uitmuntend ingelicht door de unieke rapporten van de hoofdinspecteur van het onderwijs in Nederland H.Wijnbeek,geboren november 1772. Het is onbegrijpelijk dat deze rapporten in het Rijksarchief te Den Haag onaangeroerd bleven liggen,en eerst in de zestiger jaren van onze tijd werden opgedolven.Wijnbeek reisde als inspecteur door het gehele land,per diligence, trekschuit,boerenwagen en zelfs te voet.Hij maakte van duizenden scholen nauwgezette verslagen en liet een enorme papierzee achter.Hij kreeg zijn benoeming op 1 januari 1833 als zestigjarige,voltooide zijn eerste tocht door alle provincies in 1839,en ving in 1840 een tweede rondreis door het gehele land aan.Tot zijn spijt kreeg hij in 1850 ontslag van minister Thorbecke:"zonder eenige proeve van mijne wijze van werken te nemen". Hij was toen 78 jaar en schreef later in zijn levensschets:"ofschoon nog in het bezit van gezondheid en levenskracht". Daarna verzorgde hij nog negen jaar de redactie van het tijdschrift "Nieuwe bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding". Hij overleed op 11 december 1866, 94 jaar oud.
Behalve de lagere scholen bezocht hij ook alle latijnse en joodse scholen,behandelde de verslagen van de schoolopzieners,beoordeelde hun ijver en kwaliteiten. Wijnbeek had een buitengewoon gevoel voor de mensen die hij ontmoette,de meesters,ondermeesters,kwekelingen en de leerlingen.Behalve de leermethoden in de diverse scholen en de leermiddelen die hij aantrof,omschreef hij het invallend licht in de schoollokalen,de lessenaars,zelfs de vloeren.
Uit deze buitengewoon boeiende rapporten maakte Dr.R. Reinsma in 1966 een uittreksel onder de titel "Scholen en schoolmeesters onder Willem I en II".

Recent verscheen een proefschrift van Dr.P.Th.F.M. Boekholt in de Gelderse Historische reeks (1978) met als titel "Het lager onderwijs in Gelderland 1795-1858" In dit buitengewoon boeiende proefschrift putte ook hij ruimschoots uit de rapporten van Wijnbeek.In het jaarboek (1978) van de Oudheidkundige Vereniging "De Graafschap" verscheen van zijn hand nog een aanvulling, speciaal betrekking hebbend op dit deel van de provincie. Na de dood van A.J.v.d.Stege Engelen werd de openbare school voortgezet door hulponderwijzer A.van den Bolt. Op 6 augustus 1860 werden binnen de stadsraad aan de hand van bepalingen van de onderwijswet 1857 nieuwe besluiten vastgesteld.Ondanks de grote terugloop van de openbare school ten gunste van de bijzondere scholen was het stadsbestuur niet ontmoedigd want er werd vastgesteld:"Er zal in de gemeente Groenlo eene school voor het openbaar onderwijs zijn,gevestigd in de kom der stad Groenlo". Hierna werden de leervakken opgenoemd,zoals deze werden vermeld in de onderwijswet.Bovendien werden de volgens de wet vastgelegde bezoldigingen van het onderwijzend personeel bekrachtigd met de volgende woorden: "Gelet op artikel 19,20 en 69 der wet op het lager onderwijs,in aanmerking nemende,dat op de openbare school dezer gemeente wordt bezocht door een gemiddeld getal van 64 kinderen,een hoofdonderwijzer aan het hoofd van deselve te plaatsen op eene jaarwedde van *f*.600.--,benevens *f*.50..- voor huur huis en tuin.Dat hij aldien door een vermeerderd aantal kinderen een hulponderwijzer op gezegde school benoodigd doet zijn,deze eene jaarwedde van *f*.250.-- zal worden toegekend,terwijl aan de hoofdonderwijzer ten behoeve van eene kweekeling aan die school benoodigd,zal worden toegelegd eene som van *f*.25.--.
Een gemiddeld aantal leerlingen 64 in getal,waren dus het openbaar onderwijs trouw gebleven.Een dergelijk gemiddelde werd aangehouden,omdat er bij de wisselingen van de seizoenen grote schommelingen in het schoolbezoek optraden.Vooral tijdens de zomermaanden en in de oogstperiode bleven veel kinderen thuis om te helpen op het land. Door het ontbreken van leerplicht gingen niet alle kinderen naar school,veelal kinderen van ouders die niets konden betalen.

Ten aanzien van het schoolgeld werden eveneens op 7 augustus 1860 normen gesteld met als tekst:"Gelet op artikel 33 en 34 der wet op het lager onderwijs,besluit: Met den 1 Januari 1861 zal binnen de gemeente Groenlo worden geheven eene bijdrage voor ieder schoolgaand kind dat gebruikt maakt van het onderwijs op de in deze gemeente bestaande openbare school van lager onderwijs en zulks volgens de hierbij vastgestelde grondslagen:

a. Voor dagschool alleen per maand *f*.0.60.Voor avondschool alleen per maand *f*.0.80. Voor dag- en avondschool per maand *f*.1.25, meer dan een kind uit een gezin gelijktijdig ter school gaande,zal voor ieder kind meer voor dagschool *f*.0.50 per maand,voor avondschool *f*.0.70 per maand,dag- en avondschool te samen per maand *f*.1.15 worden voldaan.In getreeden maand worden bij de berekening der schoolgelden voor gehele (maanden) genomen. Bedeelden en zij die ofschoon niet bedeeld,onvermogend zijn schoolgeld te betalen,zijn aan de heffing niet onderworpen. Gelet op artikel 34 der wet op het lager onderwijs, besluit:

b. Vast te stellen de volgende verordening op de vordering van het schoolgeld.Het schoolgeld is verschuldigd van het tijdstip dat het kind of de kinderen op de school bekend zal zijn, of zullen zijn toegelaten.Ten ware zoodanig kind of kinderen tot genot van kostenloos mogt of mogten zijn opgenomen,bedeelden of zij die, onschoon niet bedeeld,onvermogend zouden zijn schoolgelden te betalen,zijn verpligt,tot het verkrijgen van kostenloze toelating van hunne kinderen of pupillen zig schriftelijk of mondeling te wenden tot burgemeester en wethouders,met verzoek tot toelating hunner kinderen of pupillen,die daarop beschikkende,een met verzoek tot toelating of weigering aan de belanghebbende te doen afgeven,om voor deze,wanneer tot kostenloosen toelating besloten is aan den Hoofd of hulponderwijzer des schools te worden overlegd. Met de invordering van het schoolgeld is belast de ontvanger der gemeente,die de inning daarvan onder zijne verantwoordelijkheid kan opdragen aan een gemeenteambtenaar, door wien de gelden bij de gemeenteontvanger worden overgestort.De hoofdonderwijzer moet elke maand in duplo inleveren een staat,omvattende de namen,voornamen,woonplaats der gemeente des ouders ofvoogden,

waarbij op de lijst eene splitsing moet worden gemaakt in dagschool,dag- en avondschool,of avondschool".
De bepalingen bij schoolwet van 22 Augustus 1857 werden hiermee door het stadsbestuur exact uitgevoerd.Het onderwijzersambt kreeg zijn stabiliteit door het vaste salaris,en de afhankelijkheid van de schoolgelden verdween.
De post van hoofdonderwijzer was nog steeds vacant. Na een geplaatste advertentie in "De bijdragen",deelde burgemeester Huiskes op 29 October 1860 mee:"dat zich een zestal solicitanten hebben opgedaan,welke wenschen te dingen naar de alhier vaccanten post van hoofdonderwijzer der school voor openbaar lager onderwijs".
Burgemeester en wethouders hadden op de zaterdag daarvoor overleg gepleegd met de schoolopziener,en zij besloten Dinsdag 20 November 1860 een vergelijkend examen af te nemen.De burgemeester nodigde de raadsleden uit het examen bij te wonen.
Na dit examen vielen twee candidaten onmiddellijk af.
Op 22 November 1860 kwam "de voordragt van vier personen,waaruit overeenkomstig artikel 22 der wet van 22 augustus 1857 eenen hoofdonderwijzer door de gemeenteraad mag worden benoemd", aan de orde.De vier sollicitanten waren: P.J.Mol,hulponderwijzer te Putten,B.W.A. Waanders,hulponderwijzer te Denekamp, A.van den Bolt, waarnemend onderwijzer alhier,en G.H.B.Hofman,hulponderwijzer te Montfoort,:"welke voordragt is opgemaakt door den burgemeester en wethouders in overleg met den districtschoolopziener,na het vergelijkend examen door gemelden schoolopziener den 20 November 1860 afgenomen".
Er moest een keuze worden gemaakt en het klinkt ongelooflijk,want de beoordelingen van de schoolopziener ontbraken. Toch werden:"door eenige leden de meer of minder betoonde bekwaamheden besprooken".De weinig competente raadsleden zaten overigens met de handen in het haar en betreurden:"dat geene stukken voorhanden zijn,waaruit des schoolopzieners gevoelen betrekkelijk de candidaten van punt tot punt omtrent het behandelde blijkt".Toch ging de stemming door en staat als volgt omschreven:" wordt aan elk der leden een blanco briefje ter hand gesteld, deze worden even daarna in eene bus bijeen gezameld,dooreengeschud,door den stemopnemer Stottelaar nagezien en door beide opgeteekend.Bij die stemming verkreeg Waanders vier,en van den Bolt drie stemmen,en aangezien van het

getal zeven,vier de vol-trekte meerderheid daarstelt, zo is dan Bernardus Wilhelmus Antonius Waanders,hulp-onderwijzer te Denekamp, goed bevonden de aanstelling uit te reiken".
De benoeming op 22 November 1860 van Waanders heeft voor de toekomstige geschiedenis van het Groenlose onderwijs zeer verstrekkende gevolgen gehad.Hij was de eerste katholiek,die in de toekomst het openbaar onderwijs zou gaan beheersen.
De afwijzing van A.van den Bolt,hulponderwijzer van A.J. van der Stege Engelen met slechts één stem,staat in een curieus daglicht.Hij was nogal lastig voor het stadsbestuur.Hij klaagde regelmatig o.a. over de slechte bestratingen hier en daar.Ook had hij regelmatig ruzie met rijksveldwachter G.Prijs. Zo werden op dezelfde dag dat de stemming plaatsvond waar hij als mede-candidaat het grootste belang had,twee klachten behandeld,die hij samen met R.C.de Wijs indiende.Deze betroffen:"de toestand der Whemersteeg,vanuit de Lievelderstraat naar de Gasthuisweg.Deze verkeeren veeal in een vuilen en slechten toestand,ter zake van aanwezige mesthoopen,die wat passagie en zindelijkheid betreft veel te wensen overlaat".Ze verzochten:"verlenging van de bestaande bestrating tot het bewoonde gedeelte,en plaatsing van een stadslantaarn".
Het stadsbestuur vond beide verzoeken overbodig en wees ze af.Het is een open vraag of voornoemde gebeurtenissen de oorzaak waren,dat tijdens de stemming de weegschaal in zijn nadeel oversloeg.
Na benoeming van B.W.A.Waanders stelden buurgemeester Huiskes en secretaris van der Kraan de benoemingsacte op die als volgt luidde:"Aan B.W.A.Waanders is goedgevonden de volgende aanstelling uit te reiken,ontstaan ten gevolge van het overlijden van den voormalingen onderwijzer A.J.v.d.Stege Engelen,onder genot van een jaarlijksch tractement van *f*.600.--,benevens *f*.50.-- voor vrije woning en tuin.Zullende hij verpligt zijn overeenkomstig de bestaande of later in te voeren wetten,zich aan den schooldienst met ijver en trouw toe te wijden,zonder eenig beroep of bedrijf uit te oefenen,waardoor hij in de waarneming van den schooldienst zou kunnen worden gehinderd of tot andere belangen geroepen.Wordende bepaaldelijk van hem gevorderd,dat hij met uitzondering va eene 14 daagse vacantie op elken dag der week behalve des zaterdags on-

gebroken van des morgens 9 tot 11.5 uren,en des namiddags van 2 tot 4 uren zich in de school met het onderwijs der jeugd bezig houde,gelijk mede des avonds van 5 tot 7 of van 6 tot 8 uren.Aan gemelden B.W.A.Waanders alzoo de zorg voor de verstandelijke vorming der schooljeugd,en deselve opleiding tot alle maatschappelijke deugden opgedragen wordende,wordt hem daarvan de tegenwoordige akte verleend om te mogen strekken naar behooren".

De eerste jaren na de benoeming van Waanders verliepen zonder noemenswaardige gebeurtenissen.Op 16 mei 1866 verzocht hij verlenging van zijn vacantie,zoals elders, van twee tot vier weken.Dit werd door het stadsbestuur toegestaan,onder voorwaarde:"zullende de dagen waarop die vacantiën worden verleend,in overleg met de burgemeester en wethouders worden geregeld".

Naar het schijnt floreerde de openbare school redelijk, behalve de avondschool.Waanders gaf op 18 october 1871 te kennen,dat het beter was de school op te heffen" wegens gemis aan leerlingen". Maar het stadsbestuur gunde hem de werktijdsverkorting niet.Er werd besloten dat de school moest worden voortgezet.Toch lag Waanders bij het stadsbestuur sterk in de gratie,want burgemeester en wethouders stelden op 10 September 1874 voor zijn salaris te verhogen.De wijze waarop klinkt in onze oren uiterst merkwaardig.Men was van mening:"dat Waanders daar alleszins recht op heeft,dat hij elders meer kan verdienen,en dat de raad niet moet misbruik maken van de waarschijnlijkheid dat hij deze stad nimmer wenscht te verlaten".Hij kreeg op voorstel van wethouder Weenink de gehele opbrengst van de avondschool.

De salarisverbetering zal zeer bescheiden zijn geweest, want juist dat deel van de openbare school wilde Waanders enkele jaren daarvoor opheffen.

Hulponderwijzer [illegible] den Bolt bleef ook onder Waanders in functie.Hij vertrok in october 1874 naar elders.

Zonder procedure werd de taak tijdelijk waargenomen door J.H.Revehorst afkomstig uit Beltrum.Na diens vertrek,door benoeming te Arnhem in maart 1875 kwam er een nieuwe procedure tot stand.

Intussen vond een belangrijk voorval plaats,hetgeen een forse injectie betekende voor het openbaar lager onderwijs.Waanders was in de ogen van pastoor Hoogveld kennelijk een dusdanige stabiele katholiek,dat hij ging

streven naar een samensmelting van de bijzonder en openbare school,uitsluitend voor jongens.Een gemengde school (jongens en meisjes) kon niet volgens hem,met als gevolg dat de school voor meisjes,geleid door de zusters van Roosendaal bleef gehandhaafd.Dit zuiver materialistisch oogmeerk van de pastoor ontlastte het kerkbestuur van de kosten van de bijzondere school voor jongens.Na een periode van besprekingen kwam op 30 December 1874 de fusie tot stand.De onderwijzer van de bijzondere school J.G.van Oeffel werd ontslagen en vertrok naar Arnhem.
De uitbreiding van het aantalleerlingen veroorzaakte een dermate ruimtegebrek in de school aan de Schoolsteeg,dat besloten werd het lokaal waar de bijzondere school was ondergebracht (Liefdesgesticht) voor een jaar te huren. Dit betekende naast het ontslag van de onderwijzer opnieuw een voordeel voor het parochieel kerkbestuur.
Ook was een tweede hulponderwijzer nodig,terwijl J.B.G. Waanders al een half jaar meewerkte als kwekeling aan de school van zijn vader.Hij ontving daarvoor een beloning van *f*.12.50.
Op 29 april 1875 deelde burgemeester van Bommel mee,dat er naar aanleiding van een beschkking van de minister van binnenlandse zaken aan L.Lasonder:"ontheffing was verleend van de verpligting om aan zijn Gymnasium onderwijs te geven in de Frasche taal". Met het oog daarop wilde de burgemeester in relatie met de aanstaande benoeming van een hulponderwijzer enkele vragen stellen.Op de vraag of er in Groenlo behoefte bestaat aan meer uitgebreid lager onderwijs werd bevestigend geantwoord.Op de tweede vraag of dit onderwijs aan de openbare of bijzondere school moest worden gegeven,kreeg de openbare school de voorkeur.Na beide bevestigende antwoorden stelde de diplomatiek optredende burgemeester vast,dat er dan een hulponderwijzer moest komen met uitgebreide bevoegdheden (Frans,Duits en Engels).Toen kwamen de tongen goed los. Wethouder J.B.Weenink vond onderwijs in de Engelse taal overbodig.Het zou *f*.100.-- per jaar extra kosten.Bovendien had A.v.d.Bolt dit onderwijs gedurende 15 jaar gegeven aan slechts drie of vier leerlingen.Wethouder F.P. Stottelaar was het met Weenink eens en voegde er aan toe dat:"een onderwijzer in de drie levende talen minder lust en geschiktheid zal hebben,zich met het onderwijs van de kleine jeugd te belasten".De burgemeester hield voet bij stuk.Hij zou het ten zeerste betreuren,dat het onderwijs

in de Engelse taal voor *f*.100.-- of meer zou verdwijnen: "daar het tegenwoordig eene taal is,die voor de opvoeding wordt vereischt".Bovendien wees hij er op,dat de meest belasting betalende burgers er aanleiding in zouden kunnen vinden,hun kinderen elders naar school te sturen.Goed onderwijs,zo stelde hij:"zou zelfs strekken tot het verkrijgen van meer ingezetenen". Weenink vond: "het Engelsch niet zooveel waard als het kost",en vond onderwijs in het Duits en Frans voldoende.Bovendien zou hij er zich mee kunnen verenigen:"met het oog op de aanstaande verandering van het meer uitgebreid lager onderwijs,dat het Duitsch achterwege blijft".De burgemeester werd boos en vroeg stemming over zijn voorstel, sollicitanten te vragen,die voor *f*.900.-- per jaar de drie levende talen onderwijzen.Alle raadsleden stemden tegen.Een tweede voorstel een hulponderwijzer te vragen voor *f*.800.-- alleen met bevoegdheden voor Frans en Duits werd aangenomen.

Er kwamen vinnige reacties op het raadsbesluit,zowel van de zijde van het schoolhoofd als van L.Lasonder. Het moet worden gezegd,dat de bejaarde rector,in die periode zeer gemotiveerd optrad.Hij streefde krachtig het voortgezet onderwijs voor de toekomst een zo hoog mogelijke kwaliteit te geven.Naar aanleiding van het voornoemde raadsbesluit richtte hij een brief aan gedeputeerde staten,met het verzoek het besluit nietig te verklaren.Zonder resultaat overigens.Wel ontving het stadsbestuur een advies van gedeputeerden het Engels in het pakket op te nemen.Nogmaals weigerde de stadsraad unaniem.De toekomstige ontbinding van de latijnse school zag Lasonder al jaren daarvoor in de lucht hangen,en hij waarschuwde al op 31 october 1868.In dat jaar en nog dikwijls daarna verzocht hij in Groenlo te streven naar de Stichting van een hogere burger school.Hij wist in 1868 te melden:"dat Winterswijk zoodanige school verlangt,en ik geef in overweeging of ook dezerzijdsch het onderwijs zoodanige verandering behoeft". L.Lasonder gaf dus in feite te kennen,dat de latijnse school een verouderd instituut was,en plaats moest maken voor een school met een modern leerplan.

Het beschrijven van het voortgezet onderwijs in Groenlo voor 1880 wordt bemoeilijkt door het ontbreken van archivalia.De scholen waren dikwijls privé instellingen zonder zeggingsschap door gemeentelijke of provinciale besturen.

Wel werd in Groenlo in de tweede helft van de achttiende eeuw door de gemeente de Franse school gesubsidieerd.Jean Guinot ontving jaarlijks *f*.50.-- (vermelding J.G.Schut op blad. 8 van deze uitgave).Na 1790 had Guinot geen enkele leerling.Toch ontving hij steeds *f*.50.-- per jaar tot na 1795.
Op 2 aug.1815 werd de latijnse school gesticht en werd ondergebracht in het huis naast het gemeentehuis, tegenover de torenigang van de Callixtuskerk,op de plaats van de huidige nieuwbouw.De school moest er "ten eeuwigen dage" gevestigd blijven.In 1827 werd L. Lasonder rector.Naast dit rectoraal werd hij in 1835 zoals wij zagen eveneens benoemd tot schoolopziener. Wijnbeek was enthousiast.Hij achtte het van groot belang dat schoolopzieners voortkwamen uit het onderwijs. Na 1806 werd het schoolopzienersambt veelal bekleed door predikanten.Zij werden geleidelijk vervangen,omdat zij dikwijls in strijd handelden met het neutrale karakter van de openbare scholen.Ook de aanwezigheid van feodale landheren op deze posten werd ongewest geacht, omdat het gevaar bestond,dat de kwaliteit van het onderwijs voor de eenvoudige bevolking werd opgeofferd voor de handhaving van eigen belangen.De zwakke plek was echter de benoeming voor het leven.P.R.J.W.baron van Heeckeren was een dergelijk voorbeeld.Wijnbeek schrijft in 1835:"de schoolopziener heeft zoo veel goeds gedaan als de tijd hem toeliet.Doch velerlei openbare betrekkingen verhinderden hem genoegzaam tijd daaraan te geven.Hij is sedert overleden,en staat opgevolgd te worden door den Heer Lasonder te Groenlo,die kundig, ijverig en jong is,en die nog veel verkeerds zal te verbeteren vinden". Op de voordracht van de benoeming kwamen behalve Lasonder voor:W.C.H.Staring van de Wildenborg (zoon van de dichter) en twee predikanten,Ds. ter Braak te Eibergen en Ds.van der Schaaf te Zutfen. Lasonder kreeg als onderwijsman de benoeming.Na 1857 waren er geen predikanten meer in het Gelderse schoolopzienerscorps.
Of de aanvankelijk optimistische verwachtingen van Wijnbeek in 1835,ten aanzien van Lasonder volledig zijn bewaarheid lijkt twijfelachtig.Zoals steeds rangschikte Wijnbeek de kwaliteiten afdalend.Van de elf Gelderse districten waardeerde hij het district van Lasonder in 1841/42 op de achtste plaats.

Op de zitting van de stadsraad van 13 Januari 1865 werd een rapport besproken van de hoofdinspecteur van de gevangenissen,dat op 27 september 1864 plaatsvond.De vier gevangeniscellen waren in het huis gevestigd waar ook de latijnse school was ondergebracht,grenzend aan het stadhuis.Bovendien werd het pand bewoond door Hendrik Hahné,die als sleutelbewaarder van het stadhuis fungeerde.De hoofdinspecteur had vastgesteld,dat de gevangeniscellen:"als ongeschikt worden beschouwd,daar slechts één als enigszins veilig kan worden beschouwd,dat die gevangenissen voor geene verwarming vatbaar zijn,de vloeren in enkele vertrekken verrot zijn,en dat de buren bij de ramen der vertrekken kunnen komen". Om betere voorzieningen tot stand te kunnen brengen zou er op die plaats een nieuwe cipierswoning moeten worden gebouwd.Deze kosten zouden *f*.1408.19 bedragen.Er werd aan toegevoegd:"daar om gezegde verbeteringen daar te stellen,men benoodigd heeft het deel aan H.Hahné verhuurd,en door dezen bewoond,wiens huurtijd nog nagenoeg vijf jaren loopende is, en dat in dat gebouw sedert de oprigting op 2 Augustus 1815 tevens de latijnse school zich bevindt,weshalve ofschoon met den huurder der woning wel eene schikking is te treffen,niet durft aanraden dat pand ter beschikking eener cipierswoning te stellen". Besloten werd het college van toezicht over het huis van bewaring en aan het ministerie van Justitie om raad te vragen hoe te moeten handelen,waarbij een voorstel werd gevoegd:"om in deze gemeente geheel nieuwe gevangenissen benevens eene cipierswoning daar te stellen,aan welk gebouw dan tevens te verbinden de localen voor het kantongerecht benoodigd". Een maand later op 13 Februari 1865 werd bekend gemaakt: "ofschoon met de huurder Hahné dier woning tot ontruiming derselve,wel eene billijke overeenkomst zoude zijn te treffen,echter niet durft aan te raden de latijnse school uit dat huis te verwijderen,vanwege de verpligting bij de stigting ondernomen,dat die school aldaar gevestigd moet blijven ten eeuwigen dage".
Er gingen jaren overheen zonder dat er iets gebeurde.Op 27 September 1872 werd uiteindelijk een voorstel ingediend: "tot aanbouw van nieuwe gevangenissen,benevens eene daartoe behoorende cipierswoning,dat een en ander zal worden daargesteld onder het raadhuis,en het daarneven gelegen gebouw,thans dienende tot school en woning.De kosten voor het gemeentelijk deel geraamd op *f*.80.-- á *f*.90.--,terwijl

die voor de localiteit der school zullen bedragen f.450.--. De raad wilde:"de daartoe behoorende gebouwen gratis aan het rijk afstaan,mits dezerzijdsch het regt in stand blijve in gezegd gebouw de latijnse school ten allen tijde te behouden". Alle plannen mislukten echter.Op 19 februari 1873 werd nog ferm uitgesproken om :"voor f.500.-- af te staan den grond met het daarop staande getimmerde,gelegen naast het gemeentehuis, en zulks vandaar op te bouwen eene cipierswoning ten dienste der kantonale gevangenis alhier".Op 23 April werd het jarenlange getob afgesloten met de simpele mededeling,dat het plan voor de bouw van een cipierswoning was opgegeven.De obstakels waren onder meer financieringstekorten veroorzaakt door de spoorwegkwestie,pogingen om de stichting van de gasfabriek van de grond te krijgen,en de bouw van het telegraafkantoor, waarvan de aanbesteding op 14 juni 1873 plaatsvond (nog bestaand,thans juwelier Simons).
Er verandere dus niets en de latijnse school kabbelde voort zoals voorheen naar een zeker einde.
Op 5 November 1873 werden twee curatoren vervangen.Dit geschiedde zoals vanouds als een automatisch gebaar. Ging de pastoor dood,dan ontving zijn opvolger deze functie.Een nieuwe dominé werd dat eveneens.Ook de lange reeks stadsdokters of vroedmeesters werd deze functie toebedacht.De twee nieuwe curatoren waren:stadsdokter J.L.During als opvolger van dokter Bandijk Bastiaanse,en domine K.Heringa.De overige leden waren:pastoor Hoogveld,de zoon van oud raadslid Weyn,J.Weyn en gemeentesecretaris J.G.v.d.Kraan.
Op 11 mei 1877 werd bekend gemaakt dat L.Lasonder binnenkort zijn 50-jarig rectoraat zou vieren. Burgemeester van Bommel stelde voor:"aan genoemde heer een blijk van belangstelling te geven". Intussen verliet zijn zoon H.L.H.Lasonder,raadslid sinds 20 Juli 1875 de vergadering.Besloten werd hierin te voorzien:"mits de som van f.100.-- niet te boven gaande".Later bedankte hij schriftelijk voor het aangeboden candeau.Het werd "eene pendule".De kosten werden betaald uit de post onvoorziene uitgaven.
De nieuwe burgemeester,sinds 5 januari 1878 H.F.Hesselink van Suchtelen,dook intensief in de problematiek van het voortgezet onderwijs.Bij wet van 28 april 1876

moesten de latijnse scholen verdwijnen.Tijdens de bespreking binnen de stadsraad van de wet op het hoger onderwijs op 11 maart 1878 deelde hij mede:"dat ten aanzien van de opheffing der latijnse school alhier in zijnen tegenwoordigen staat deze geen voldongen feit behoeft te worden,alvorens nauwkeurig de vraag is overwogen,of er een volgens de eischen der nieuwe wet ingericht progymnasium te Groenlo reden van bestaan zal hebben".
Hij deelde mee,dat alleen met regeringssubsidie een progymnasium kan worden ingericht.Er werd besloten met de curatoren over de zaak van gedachten te wisselen.Na het overleg werd er een commissie ingesteld om te onderzoeken of de gemeente over voldoende financiële draagkrachten beschikte,en er werd besloten een kostenplan op te stellen.In deze commissie namen zitting:de burgemeester, J.B.Weenink en H.Westerman.Op 31 augustus 1878 kreeg L. Lasonder van de "commissiaris des konings" bericht,dat de minister van binnenlandse zaken afwijzend had beschikt op het behouden van subsidie voor de latijnse school: "zoodat deze met 1 october a.s. zal ophouden te bestaan". De jaarwedde van Lasonder groot *f*.450.-- werd prompt ingetrokken.Lasonder was bereid desondanks door te gaan met het geven van lessen.Het streven om de latijnse school om te zetten in 'n gymnasium liepen op niets uit.Winterswijk kreeg in die jaren deze onderwijsvoorziening.Op 10 october 1879 deed de ontmoedigde burgemeester het voorstel:"gezien de wet van 28 April 1876 tot regeling van het voortgezet onderwijs wordt bepaald,dat tengevolge van gebrek aan leerlingen de latijnse school ahier zich in zoodanigen toestand van verlatenheid bevindt,dat er geen reden bestaat,haar na gezegd tijdstip te doen voortbestaan.Het bestuur acht de kosten tot instandhouding door intrekking van de subsidie boven hare krachten .Op 15 october zal de school worden opgeheven.De curatoren zullen eervol worden ontslagen".
In een volgend hoofdstuk zal de integratie van het voortgezet onderwijs binnen de openbare school worden voortgezet.

Groenlo, maart 1980 V.Smit.

CORNELIUS FABRITIUS
Pastoor in Grol 1606-1627
Het jaar 1610

De eerste in het archief O.B.C. bewaard gebleven brief over het jaar 1610 (band 280) van Fabritius aan Sabout Vosmeer te Keulen dateert van 14 juni. Dat is precies een jaar na de laatste brief van 1609.Vandaar zijn excuus aan het begin van de brief:"dat ik zo weinig brieven heb gestuurd,gelieve U Hoogwaarde, voor zover mogelijk, goed uit te leggen; het was me werkelijn onbekend waar U verbleef,wat ik per brief aan de Heer Deken van de Oldenzalers enkele keren aan de weet heb trachten te komen, en waarnaar ik bij allen die vanuit Keulen hier naar toe kwamen navraag heb gedaan.Heer Joannes Craenhals heeft het mij meegedeeld op het feest van Kruisvinding (d.i. 3 mei) toen hij op doorreis op weg naar Oldenzaal hier ter stde was". Inderdaad zal het wel eens moeilijk zijn geweest Vosmeer te bereiken,want ondanks verbanning en verbeurdverklaring van al wat hij bezat,is hij menigmaal op dienstreis geweest in de Zeven Provinciën. "Intussen heb ik in moeilijkheden mijn toevlucht genomen tot de Eerw.Heer Officiaal (Rovenius), bij wie ik onlangs nog op bezoek ben geweest. Maar als er van mijn kant hierin enig verzuim is gweeest,zal ik dat voortaan door grotere ijver goed maken".

<u>De kerk-sieraden van Lochem.</u>

Nadat Fabritius vermeld heeft dat hij de op 4 juni door Vosmeer geschreven brief op 9 juni ontvangen heeft,gaat hij over op een aangelegenheid die in de correspondentie van 1610 herhaaldelijk ter sprake komt: Wat is er met de kerk-sieraden van Lochem gebeurd ?
Op 24 juli 1606 had Spinola vanuit zijn kamp bij Borkulo aan Vosmeer gemeld dat hij Lochem veroverd had, en hem verzocht priesters daar naar toe te sturen (brief O.B.C. band 276).De apost.vic.had daarop,half september,twee priesters gestuurd,Fabritius voor Grol en David van Maunden voor Lochem.Samen met de "satraap" d.i.drost Thysselinck was Heer David via Grol naar Lochem getrokken.Veel plezier heeft hij aan zijn verblijf daar niet beleefd.In 't najaar van 1606 ziet prins Maurits de kans schoon om de verloren gegane steden proberen te heroveren.De troepen van Spinola waren na de verovering van

Rheinberg aan het muiten geslagen wegens het uitblijven van soldij,een euvel dat telkens weer opduikt aan de Spaanse zijde en waar zelfs zeer bekwame legeraanvoerders als Mondragon en Spinola machteloos tegenover stonden. Op 29 okt.1606 heroverde Maurits Lochem na een beleg van slechts drie dagen,waarbij maar weinig tegenstand werd geboden.Het staat vast dat het kerke-goed toen niet verloren is gegaan.Uit een brief van Wessel van Arnhem, de receptor d.i. ontvanger,van de kerkelijke goederen in de Graafschap,die zich tijdens het beleg in Lochem bevond, aan Vosmeer gericht,blijkt wel dat de gedeputeerden te velde alle documenten betreffende kerkelijk bezit trachtten in handen te krijgen.Maar door bemiddeling van drost Thysselinck had Heer Wessel al zijn papieren kunnen behouden.Anders ging het met Heer David:"Mydts idt selve pretens (n.l.het verdrag van overgave;datt aen haer luyden avergeleverdt solle worden alle briefve und segelle) declinirden sey van mij tot den heren David end erfordenden rigoreusenlick die selve schrifturen end briefven.... Dese papieren und briefven is heer David gedronghen geweest aen hare luyden aver te gefven maer die klenodyen end karricke kleyder siennen bewardt end van hoer nyett beghert geweest". (Brief 16 nov.1606 aan Vosmeer,in archief O.B.C. band 276)
Wat is er intussen met de "klenodyen en karricke kleyder" gebeurd ? Uit een brief van 1 dec.1606 (O.B.C.band 276) van David van Maunden aan Vosmeer,valt op te maken dat er op bevel van drost Thysselinck,buiten weten van Heer David een bode ~~is~~ gestuurd naar de (vroegere) pastoor van Lochem die in Warendorp in de buurt van Munster een goed heenkomen had gezocht,"ratione ornamentorum" van wege de kerksieraden.Dit gebeurde nog voor het beleg van 29 oct. 1606.Uiteindelijk zijn ze in Keulen terecht gekomen bij de Apost.Vic.,want van daaruit zijn ze weer naar Grol gekomen,om op een veilige plaats bewaard te worden en niet te ver van Lochem.Maar zover zijn we nog niet met het verhaal. Fabritius schrijft nu 14 juni 1610 "onlangs zijn katholieke burgemeesters (consules) van Lochem bij mij geweesr,met de klacht dat de sieraden van hun kerk door kapitein Thysselinck na de verovering van hun stad (dit in tegenspraak met ander bericht dat spreekt van vóór de verovering) weggevoerd zijn:en dat ze tot nog toe niet weten waar ze bewaard worden;en dat zij dringend verzochten dat, als we er iets van hoorden,het hun gelieve mee te delen,opdat ze niet door zorgeloosheid van de drost verspreid zouden raken.

Zij schatten ze van hoge waarde,ja twee maal zo veel als U gedaan hebt; en zij wensen dat ze hun worden terug gegeven;maar ik twijfel er niet aan dat ze ze ter uwer beschikking zullen laten,vooral als ze weten dat ze in uw handen bewaard worden. Bij de eerste de beste gelegenheid zal ik hun dat duidelijk maken.Ik zal nog verdere inlichtingen erover inwinnen,en U op de hoogte stellen".
Die Lochemse kerk-sieraden,zo heeft Fabritius intussen bedacht,zouden goede diensten kunnen doen in de kerk van Grol,die hij bij zijn komst in sept.1606 in uiterst desolate toestand had aangetroffen.Daarom heb ik,zo gaat Fabritius verder "over die sieraden met de burgemeesters (van Grol) en onze gemeente-ontvanger (?aedilis) gesproken, die op de eerste plaats moeilijkheden maken over de geldelijke uitgave,daar onze kerk hier slechts over geringe inkomsten beschikt,ja zelfs aan de ontvanger meer dan 50 gulden schuldig is vanwege werkzaamheden van vorige zomer,want van binnen is de kerk helemaal gewit en beschilderd,en wordt het gewelf gerepareerd;onder die sieraden zijn er enkele die wij niet zo nodig hebben,zoals de monstrans,want wij hebben er een geheel en al van verguld koper en vrij goed;vijf dagelijkse kasuifels nog heel fatsoenlijk;een een rood antependium (altaarvoorhangsel) voor de apostel-feesten van "Ermesij",zoals ze dat noemen.Maar we hebben vooral een wierookvat nodig,wat we tot nog toe niet hebben en er ook niet voor gezorgd er een aan te schaffen,daar drost Thysselinck al enkele keren geld aan onze kerk beloofd heeft,maar tot nog toe zijn belofte niet gestand heeft gedaan.We hebben maar één kelk, en twee tunieken (voor de diaken) en niet van grote waarde".
De aangelegenheid blijft Fabritius bezig houden.In zijn volgende brief van 15 juli 1610 schrijft hij aan Vosmeer:
Over de kerk-sieraden heb ik met de katholieke burgemeesters van Lochem gesproken,die slechts vier in aantal zijn want een is er overgelopen naar de ketters,een ander is onlangs overleden.Zij maken moeilijkheden over het verkopen van kerkelijke goederen en het vervreemden ervan van hun kerk,uit vrees dat,als de tijden veranderen,zijn van de nakomelingen smaad te verduren zullen krijgen,en zij hebben liever dat ze op hun kosten bij elkaar worden gebracht en op een veilige plaats bewaard,maar als u dat minder juist toeschijnt,laten ze alles aan uw beschikking over".
In de brief van 24 sept.1610 staat een korte mededeling dat de Lochemers alles aan de beschikking van de apost.

vic.overlaten,zoals hij Fabritius dat onlangs (15 juli) geschreven had.De apost.vic.heeft ook voldaan aan de wensen van die van Lochem en de kerksieraden naar Grol laten overbrengen "om ze op een veilige plaats te bewaren".
Ja,zo vaste als Grolle !
In een brief van 21 april,zonder jaartal,maar het moet wel 1611 zijn en niet zoals de archivaris eerst 1608 invulde en la er 1610,schrijft Fabritius:"De Lochemse kerk-sieraden zijn op Palmzondag in een kist verpakt bezorgd.De kist was op de wagen open gegaan; een kasuifel en albe die er uit gevallen waren,waren met modder bevlekt;ik heb ze laten schoonmaken,maar niets schijnt er verloren gegaan te zijn.De vracht die ik te betalen had bedroeg twee daalders en twee stuivers die ik van de Lochemers nog niet heb terug gekregen. De Lochemers waren blij dat hun kerk-sieraden hier naar toe gebracht zijn,die,nadat alles nauwkeurig nagekeken was er een inventaris van hebben opgemaakt,waarvan ze er één meegenomen hebben en de andere hier gelaten.Dit ingesloten attest laten ze u toekomen".
Zelfs dit attest is bewaard gebleven,gedateerd 14 jan.1611. Het is in het latijn gesteld,en luidt:"Dezer dagen zijn twee katholieke Lochemers ten tijde van de katholieken,burgemeesters,bij de Drost geweest met het verzoek de sieraden en documenten van de kerk van Lochem op hun kosten uit Keulen bij ons naar Grol te laten over brengen,en in onze kerk te laten bewaren (nadat er een inventaris is opgemaakt) opdat ze niet op de lange duur en ver hier vandaan verloren zullen gaan,en vooral dat ze niet in de handen van ketters zullen vallen;zij hebben ze met de grootste ijver opgespoord in het vermoeden dat ze bij de vroegere pastoor waren", (die in Warendorp een veilig heenkomen had gezocht). Het attest is getekend door Cornelius Fabritius,pastoor te Grol, Henrick Theo Winckell (?) burgemeyster der Stadt Lochem en Gerard Weisterderx (?),Burgemeister der Stadt Lochem.
Wat het verdere lot van de Lochemse "klenodyen" betreft, vermoedelijk is er mee gebeurd wat ook die van Grol overkomen is.In 1627,na het beleg en de inname door Frederik Hendrik heeft de toenmalige apost.vic.Rovenius,die tijdens het beleg in Grol was,de Grolse kerk-sieraden naar Wesel laten overbrengen.Daar is alles verloren gegaan,toen Wesel in 1629 bij verrassing door de Staatsen onder Otto van Gent van Dieden genomen werd.

Het verstoorde Driekoningen feest

In de lange brief van 14 juni 1610 die Fabritius per vriendelijke gelegenheid naar Keulen stuurt grijpt hij terug op een heibeltje dat op het Driekoningenfeest enige opschudding tweeg gebracht had,en dat vermoedelijk al de apost.vic.ter ore was gekomen.Fabritius geeft nu zijn versie van het gebeurde:"Wat betreft onze samenkomsten en ontspanningen moet ik bekennen dat er enig tumult is geweest ten mijnen huize op de dag van Driekoningen;maar helemaal buiten mijn schuld of van andere geestelijken;de zaak zit namelijk zo:Op het Driekoningenfeest wilde Godefridus Borckloe de vader van Lubertus,die de vicaris is van de Heilige Driekoningen onze geestelijken een feestje aanbieden,en omdat het vertrek dat hij bewoont heel klein is heeft hij mij gevraagd of ik het goed vond dat het bij mij thuis gevierd werd.En dat heb ik goed gevonden.Toen het allemaal aan de gang was zijn er twee jonge mannen,leken,en niet uitgenodigd,maar duidelijk beschonken,binnen gekomen om ongeveer 8 uur 's avonds en zijn begonnen herrie te schoppen,de gastheer (Godefridus) af te tuigen en lawaai te maken,zodat de buren kwamen toesnellen.Die brutaliteit is door de Drost die toen ter plaatse was,streng gestraft.Nadat dit allemaal zijn beloop had gehad,heeft het ons juist geleken en zijn we 't er allen overeens geworden,alle feestmaaltijden,trouwpartijen,doopfeesten en andere ontspanningen van de burgers te vermijden (wat ook onlangs aan de Pater (van Engelhuysen) in Münster op het generaal kapittel verboden is). Als er dus vroeger iets minder stichtelijks gebeurd us,vraag ik U 't door de vingers te zien,want na uw laatste brief hebben ze nog meer beterschap beloofd in de hoop dat u zich over ons goed gedrag zult kunnen verheugen,meer dan u te ergeren over ons kwade gedrag".

Nu volgen er een reeks mededelingen over personen in de onmiddellijke omgeving van pastoor Fabritius.

"In de afgelopen vastentijd is in Münster overleden Heer Theodorus Grevencoph (die hier recht meende te hebben op de vicarie van St.Silvester),pastoor in Eibergen, een dorp in de buurt van deze stad,maar onder de jurisdictie van Münster.Na diens dood is Heer Paulus Areesdorph naar Münster geroepen door de Hoogeerw.Heer Wijbisschop,die familie van hem is,om het pastoraat daar aan te nemen.En hij heeft na daar examen te hebben afgelegd,de toewijzing van de parochie door de Vorst-bisschop aangenomen".

Gelijktijdig met deze brief van Fabritius wendt "Paullus Arresdorffius,vicaris in Groenlo" (14 juni 1610,O.B.C. band 280) zich tot de Apost.Vic.in Keulen met een scrijven in het latijn,waarin hij een uiteenzetting geeft waarom hij het pastoraat in Eibergen aangenomen heeft zonder eerst contact op te nemen met Keulen; er was namelijk haast bij (periculum in mora) en direct contact met de Apost.Vic. onmogelijk wegens de grote afstand. De parochie is hem toegewezen door de Vorstbisschop Ernest van Münster,maar er is nog een andere candidaat die de parochie rechtstreeks van de H.Stoel (Rome) heeft toegewezen gekregen.Daarom verkeert hij in twijfel.Hij heeft intussen Eibergen wel aangenomen,want de Vorst-bisschop handelde ook krachtens volmacht van de H.Stoel. - Heer Paulus zal ook wel bedacht hebben dat Münster dichter bij was dan Rome,en dat zijn "heeroom" de w-bisschop ook wel wat in de pap te brokkelen zou hebben. Bovendien had hij de ruggesteun van de gouverneur van Gro,,Matthijs Dulcken.Vervolgens motiveert hij zijn besluit:"De preken daar tot nog toe gehouden zijn van ketterse aard;niet zonder grote schade aan onze kerk (Grol) wordt alles wat hier (Grol) opgebouwd wordt,daar (Eibergen) weer teniet gedaan;en op geen enkele wijze zijn die ketters door de Münstersen in bedwang te houden,zowel van wege de afgelegenheid van de plaats als vanweg de felheid van de Staatsen die hen verdedigen;naar ik hoop zal ik dat met God's genade en de hulp van onze Gouverneur (die hij toegezegd heeft) gemakkelijk voor elkaar kunnen krijgen".Op grond hiervan is Arresdorffius ervan overtuigd dat de Apost.Vic. hiermee zal instemmen.Bovendien,zo vervolgt hij:"is mijn beneficie (in Grol) zo gering dat ik er niet fatsoenlijk van kan bestaan;toch zal ik aan de verplichtingen van het beneficie kunnen voldoen,want ik ben niet verplicht daar (Eibergen) te gaan wonen,want 't dorp ligt zo dichtbij dat ik zonder moeite voor bijna alle gevallen beschikbaar kan zijn".

Het herstel van Engelhuysen.

Hoe moeizaam het herstel van het door oorlogshandelingen en brand geteisterde Engelhuysen op gang kwam laat de volgende mededeling in Fabritius' brief zien.Het is nu drie jaar na de fatale brand."De Heer Pater (van Engelhuysen) maakt het goed en gaat op de oude voet om met zijn maagden. Het voorste deel van de kerk (=de kloosterkapel) heeft hij ter beschikking gekregen en heeft daar een altaar laten

oprichten". Deze zakelijke mededeling kunnen we zien als een inleiding op drie brieven van iets latere datum uit Grol naar de Apost.Vic.gestuurd waarin de toestand breedvoerig beschreven wordt en dringend gevraagd wordt om geldelijke steun.Deze brieven dateren van 25 oct.1610, 26 oct en 21 dec.1610 en zijn resp.geschreven door Fabritius, medeonderteknd door Heer Andreas Warnsinck,Joannes Leverynck en Paulus Arresdorf;de tweede en derde brief zijn van Joannes van Diest,de pater van Engelhuysen.(O.B.C. band 280) In deze brieven wordt een beeld gegeven van de ellendige toestand waarin kerk en huis van Engelhuysen verkeren,en verzoekt de pater de inkomsten van de vicarie van de Tienduizend Martelaren aan hem toe te kennen,want de bezitter van de vicarie,Heer Walter van Goch heeft niet de minste neiging om naar Grol terug te komen,wat hij verplicht is te doen (residentie),en de Pater kan de vereisten van de vicarie naar behoren vervullen."Daar hij het koor van zijn kerk reeds ter beschikking heeft gekregen,zal het herstel ervan niet geringe kosten met zich meebrengen,want het dak is lek,het gewelf gedeeltelijk ingestort,en de glazen ramen allemaal gebroken".(brief 25 oct.) Daags daarna schrijft pater van Diest,ook namens de zusters,en verzoekt hem de inkomsten van de vicarie toe te kennen "om de kerk door het kanonvuur geteisterd en ten minste ook het kleine huis (domus minor) te kunnen herstellen,want de gewelven en de daken zijn verwoest; de toren een bouwval,en als er niet op tijd hulp geboden wordt,zal alles in elkaar storten; en wat betreft de goederen (van het klooster) 't meeste ervan is ten gevolge van de vorderingen om de soldij van de koninklijke soldaten te betalen,deels verkocht en deels verpand,en met schuld belast;vandaar dat ik helemaal geen mogelijkheid zie hoe dit alles regestaureerd en hersteld kan worden".
De noodkreet van de pater heeft geholpen;op 21 dec. schrijft hij een hooggestemd dankbriefje,dat de Apost.Vic. heeft goed gevonden dat hij de vicarie zo lang waarneemt in afwezigheid van de bezitter. "Al is het dan misschien maar tijdelijk,als ze mij maar de inkomsnten toewijzen,waarmee ik de vervallen en verwoeste kerk enigszins kan herstellen;want als er niet op tijd ingegrepen wordt zal ze één bouwval worden; want het water lekt aan alle kanten door het dak;de gewelven dreigen in te vallen,de ramen zijn helemaal kapot,zodat ik daar in de grootste koude en de grootste moeilijkheden,ja zelfs met niet gering gevaar de H.Mis lees".

Nu terug naar brief van 14 juni 1610,enkele korte mededelingen besluiten de brief:
"Heer Andreas (Warnsinck) gedraagt zich na het wegzenden van zijn concubine behoorlijk".
"Heer Joannes (Leverynck) heeft inwoning van van Borkloe, de ontvanger (van kerkelijke goederen in de graafschap Zutphen)
"Hier is aangekomen M.Joannes Leco,vicaris van het altaar van de Zeven Smarten van de H.Maagd,in Brabant (Leuven?),subdiaken gewijd,maar die binnenkort weer aan de studie gaat om verder te promoveren in de theologie".
"Heer Walter van Goch houdt zich op in Anholt".
"Arnold Weves studeert in Münster bij de Paters en maakt behoorlijke vorderingen;hij is onlangs hier geweest toen zijn vader ziek was".
"Alle geestelijken zijn vrij van de lastige inkwartiering van soldaten.Alle Walen,met uitzondering van één vendel zijn naar Lingen vertrokken.Onze Heer Gouverneur brengt een vendel van 500 Duitse soldaten bijeen waarmee hij deze stad wil beschermen".
"Met deze onze burger Herman Smit,de broer van de vicaris van het H.Sacrament,stuur in deze busjes mee,voor de Heilige Olieën en het Chrisma".
"En hiermee zou ik U,Hoogeerw. aan God willen aanbevelen, en beveel ik mij en al het mijne bij U aan".
En dan volgt er nog een P.S.:" Verzoekt uitstel van vonnis van de Heer Officiaal (Rovenius) in de zaak van Joannes Luipe tegen Goetman,wegens verdere inlichtingen".
(De vicarie-kwestie ? Goetman tegen Vosmeer,zie blz.70
van deze klapper)

<u>Brief van 15 juli 160.</u>
Fabritius aan Vosmeer te Keulen. Hij begint met te vermelden dat hij de brief van 19 juni van de Apost.Vic.heeft ontvangen,samen met de heilige Olieën,die hij met Oldenzaal gedeeld heeft,en ook de ingesloten brief voor de Heer Deken heeft doorgestuurd.
Het eerste punt in de brief gaat over de eventuele aankoop van Lochems kerk-sieraden voor de kerk van Grol,waarover in het voorafgaande reeds gesproken is.
Vervolgens komen vicarie-zaken aan de orde,en we kunnen vaststellen hoe moeizaam hier enige orde op zaken gesteld kan worden. "Tot nog toe heeft Heer Walter van Goch ons blij gemaakt met een dooie mus,aangaande zijn "residentie" in onze kerk,want kort geleden hebben we van de Heer Baron van Anholt,toen deze hier bij onze Gouverneur op bezoek was,

vernomen,dat de uitoefening van de katholieke godsdienst in Anholt blijvend gevestigd was;en dat de Heer Goch tot feitelijke residentie gedwongen kan worden op straffe van ontheffing van zijn vicarie,daar hij krachtens de bepalingen dagelijks Mis moet lezen,en dat wij tevergeefs zijn residentie zitten af te wachten;en daarom zal onze kerk van de haar toekomende bedienaren en diensten beroofd zijn, daar wij wegens gebrek aan vicarissen nauwelijks de koordienst kunnen volbrengen". In het voorafgaande hebben we gezien dat de inkomsten van de vicarie van de Tienduizend Martelaren,waarvan Heer Walter van Goch de bezitter was, tijdelijk,voor zo lang als van Goch zijn residentieplicht niet vervulde,aan de pater van het klooster werden toegewezen om de hoognodige restauratiewerken te kunnen uitvoeren.Maar intussen is er nog een liefhebber voor een kerkelijk beneficie komen opdagen.Fabritius schrijft:" Er is bij ons nog een eerzame,heel katholieke vrouw,die voor haar zoon Oldulphus Holtsteen al heel vaak om Gods wil om een kerkelijk beneficie heeft gevraagd,waarover ik al eens geschreven heb,en onlangs is zij met mij bij de Eerw. Heer Deken geweest in Oldenzaal die hem een kerkelijk beneficie niet onwaardig heeft geoordeeld; hij is immers 17 jaar oud,vroom en van goed karakter;in Emmerik is hij al een jaar leerling van de "poesis" (5de klas gymnasium). Als het U past,zal hij zich graag aan U komen voorstellen". Mevr.Holtsteen doet zich hier kennen als een moeder bezorgd voor het welzijn van zoonlief,maar ook taai vasthoudend. Hier schrijft Fabritius dat ze heel vaak komt vragen,later zal hij schrijven dat ze dagelijks het onderwerp ter sprake brengt.

Dan was er in de parochie nog een huisvestingprobleem,hetgeen niet te verwonderen is in een stadje dat door elkaar snel opvolgende belegeringen zwaar geteisterd werd en dat bovendien stikvol buitenlandse soldaten zat."Heer Joannes Smit,vicaris van het H.Sacrament,is dezer dagen bij ons geweest,en hij heeft zekere moeilijkheden over een vicariehuis met een zekere timmerman,die met toestemming van de Magistraat dat huis gerestaureerd heeft en tot nog toe zelf bewoont.Deze zaak heeft Joannes Smit mondeling aanhangig gemaakt bij de Heer Officiaal,die hem weer naar U heeft verwezen;de hele zaak zult U breedvoerig van Smit zelf vernemen".

Dan is er nog de zwarigheid van burgemeester Arresdorph en zijn vrouw."De samenleving tussen burgemeester Joannes Arresdorph en Hille Smit (eertijds weduwe van Severinus) is een uiterst moeilijke zaak,waarbij de kinderen van beide zijden het vuurtje nog wat aanwakkeren,zozeer dat de vrouw naar de Eerw.Heer Deken is gegaan en scheiding van tafel en bed heeft gevraagd,maar omdat haar man daar niet op inging, is er in deze zaak niets tot stand gekomen,behalve dan dat hij (de Heken) tot eendracht heeft aangespoord,en dat als ze de vrede onder elkaar niet bewaarden,ze zwaarder straf hadden te verwachten." Goede woorden hebben,althans voorlopig, niet veel geholpen,zoals het vervolg van de historie zal laten zien.
Dat na een vierjarig verblijf van Fabritius in Grol de toestand voor hem toch wel leefbaar moet zijn geworden,kan men opmaken uit de bondige mededeling:"Vorige week is mijn zuster uit Holland hier aangekomen om bij mij in te wonen".
Hij beëindigt zijn brief met de groeten over te brengen van "de Heer Gouverneur,onze Maatheus Dulliken,alle andere geestelijken,de burgemeesters,en ook die van Lochem die zich allen in het gebed aanbevelen". Hij heeft deze brief gescheven op het feest van de Verspreiding van de Apostelen (15 juli) dat zij met een plechtige Mis aan het altaar van de Apostelen gevierd hebben.

Brief van 19 aug.1610,Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.
Nauwkeurig als altijd begint hij weer met te vermelden dat hij de brieven van 26 juli en 13 aug.heeft ontvangen,met de ingesloten brief voor de Heer Deken die hij met alle zorg heeft doorgestuurd.De eerste brief (26 juli) heeft hij met grote droefheid ddorgelezen,ja met tranen in zijn ogen, want daaruit vernam hij de dood van de Eerw.Heer en Vader Adelbert.Deze Heer Adelbert is Adelbert Eggius,die president was van het priester-college Alticollense in Keulen toen Fabritius daar studeerde,een functie die hij vervulde vanaf 25 sept.1604 tot aan zijn dood op 18 juli 1610.Daarvoor had hij,als pastoor in Amsterdam,ook enige studenten in zijn huis die daar opleiding kregen voor het priesterschap. (zie AAU,dl.LXVII (1948) p.30;Rogier,Geschiedenis ....in de 16de en 17de eeuw p.42).

In de voorafgaande brief van 14 juni is vermeld dat vicaris Paulus Areesdorf het pastoraat in Eibergen wenste aan te nemen.Vermoedelijk in verband daarmee horen we nu:Heer Paulus overstelpt met vele bezigheden,heeft de schooldienst eraan gegeven.In zijn plaats biedt zich aan,op proef, een zekere jongeman uit Jülich eertijds leerling van de rhetorica (6de klas gymn,) bij de Paters Jesuieten.
Wat betreft vicaris Walter van Goch,naar wiens komst men in Grol nog zat uit te kijken:"Tot nog toe heb ik niets van hem vernomen".
In zijn vorige brief had Fabritius de moeilijke situatie in het huwelijk van burgemeester Arresdorf ter sprake gebracht, en geconstateerd dat er geen oplossing was gevonden.Nu schrijft hij:"Over de zaak van het "onenige" huwelijk wat zal ik er van zeggen? Nu eens (heel dikwijls) heb ik elk van beiden onder vier ogen, en dan weer onder getuigen aangespoord dat ze onderling de vrede en eendracht moesten bewaren,maar ze zijn altijd weer tot het braaksel van hun onenigheid terug gekeerd;de man heb ik in uw naam behoorlijk streng gewaarschuwd,ja streng berispt; en hij heeft in alle opzichten aan mijn waarschuwingen gehoor gegeven en is bereid zijn vrouw weer in genade aan te nemen;de vroegere twisten te vergeten en vergiffenis te vragen voor zijn fouten. Maa r zijn vrouw heeft na haar terugkeer uit Keulen haar intrek genomen bij haar zoon,en ze kan er niet toe gebracht worden naar haar eigen huis terug te keren, en ze zweert bij hoog en laag dat ze nooit meer met hem wil samenleven;en met alle kracht streeft ze ernaar scheiding van tafel en bed te verkrijgen,terwijl haar man het tegenovergestelde nastreeft. Intussen werk ik voor vrede en bescheidenheid,gedachtig de woorden van de Eerw.Heer en Vader Adelbert (Eggius)".
<u>Brief van 24 sept.1610.</u>Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.
Na lange vertraging,schrijft Fabritius,heeft hij eindelijk de brief van 24 aug., waarvan de Apost.Vic.al meende dat hij verloren was geraakt,op 24 sept.ontvangen,met het bijgevoegde schrijven voor de Eerw.Heer Deken: op dezelfde dag (24 sept.) is ook de brief aangekomen van 17 sept., waarbij ingesloten de brief voor de pastoor van Lingen, die hij gemakkelijk gelegenheid zal hebben door te sturen. Ook heeft hij ontvangen de lijkrede die gehouden is bij de uitvaart van "mijn eerw.Heer en Vader Adelbert (Eggius)".
Verder gaat hij over op het plaatselijke nieuws:

"dezer dagen is bij ons geweest de eerw.Pater van het Fratershuis in Münster om de plechtige kloosterbeloften af te nemen van twee maagden van dit klooster (=Engelhuysen) waarvan de jongste éénogig is en Henrica Heet en zich ertoe bereid verklaarde en ook de professie heeft afgelegd; maar de andere die Gertrudis heet,die al 20 jaar met de zusters samenwoont,heeft geweigerd dat te doen,en daarom is haar door de Pater uit Münster het samenwonen met de zusters ontzegd.Ze verblijft nog in het klooster maar in lekekleding.Voor het overige gaat het met de zaken en diensten in het klooster maar zó zó !
De Pater uit Münster,die hier genoemd wordt,is een van de twee visitatoren die door de bisschop van Münster aangesteld waren,nl.de prioren van het klooster Frenswegen (bij Nordhorn) en van het klooster Bulderborn in Münster.
Materieel gezien stond Engelhuysen er niet zo best voor,zoals wel gebleken is uit de gegevens ontleend aan de brieven van pater Joannes van Diest,de heer pater van het klooster, en wat de communiteit betreft zag de zaak er ook niet erg florisant uit.David van Maunden,Fabritius' collega in Lochem,die na de verovering van Lochem door prins Maurits (oct.1606) er geen heil meer in zag nog langer daar te blijven,heeft schielijk een schuilplaats gezocht in Grol,met het vaste voornemen om zodra het veilig kon,zich in veiligheid te stellen in Brabant,en wel in Antwerpen. Tijdens zijn korte verblijf in Grol heeft hij zich onledig gehouden met enige bemoeienis met Engelhuysen (nov.1606-jan.1607). Hij heeft daar verslag van uitgebracht aan Vosmeer (brieven van 1 dec.1606,29 dec.1606,18.jan.1607,OBC banden 276/277).
Hij heeft nogal een uitgesporken mening over de personen - aldaar;de pater is wel een goed man,maar een bangerik; hij vreest waar er helemaal niet te vrezen is,zegt hij de spalmist na.De overste (de mater),daar gaat niet veel van uit qua overste;van de weinige zusters is er een eenogige en een andere loopt mank! In 1606 is er al sprake van de professie van die twee zusters;van Maunden heeft er al een voorbereidinspreek over gehouden.De zusters schijnen ook persoonlijke inkomsten te hebben waarover ze kunnen beschikken,daarom heeft hij ze ook gesproken over de kloosterlijke armoede.Het klooster verschaft slechts het habijt,voor alle andere kleding en schoeisel moeten ze zelf zien te zorgen.
Er wordt bezwaar gemaakt om die professie binnen afzienbare tijd af te leggen,want er is geen stof voor nieuwe habijten,en ze willen de professie afleggen voor de Pater van

Münster,de visitator,want anders krijgen ze er later misschien moeilijkheden over.Hier speelt wel de jurisdictiekwestie Münster-Hollandse Zending mee!.
Heer David is er ook ten zeerste over ontsticht dat de Gouverneur Dulcken,die pas in functie is,gewone soldaten in het klooster gelegerd heeft,terwijl het gewoonte was, dat officieren daar ingekwarteird werden. Graaf Hendrik van den Bergh had ook in de "Paterye",huis van de pater, zijn kwartier gevonden.Iedereen heeft dan ook de pest aan Dulcken:als je met hem gaat praten over de toestand,krijg je wel mooie woorden te horen,maar er gebeurt verder niets! En dan de verzorging van het krijgsvolk:ze lijden honger en zijn daarom des te groter last voor de burgers, want ze stelen alles wat los en vast zit.Onlangs hebben ze bij de zusters van Engelhuysen 5 varkens gestolen,met een geschatte waarde van 40 daalders.
Dit dan naar aanleiding van de terloopse activiteit van Heer David van Maunden in het Grolse klooster van de Reguliere Kanunnikessens van St.Augustius,Engelhuysen.
In het relaas over de Lochemse kerksieraden is naar voren gekomen dat een zilveren wierooksvat voor de kerk wel erg gewenst was.Zo iets was in Grol niet te koop en kon daar ook niet vervaardigd worden. Daar was Keulen de aangewezen plaats voor. Fabritius schrijft dan ook:"Geld voor het wierooksvat zou ik wel gestuurd hebben als de weduwe over wie ik onlangs geschreven heb,niet voor het afdoen van zaken naar Emmerik was gegaan". Zij had vermoedelijk een geldelijke bijdrage beloofd. "Bovendien zijn onlangs aan onze kerk 25 Brabantse guldens bij testament vermaakt,die heb ik hier in Grol bij me,om daarmee een bronzen monstrans te kopen,waarmee het H.Sacrament naar de zieken gebracht kan worden;want tot nog toe hebben we een bursa van rode zijde gebruikt.En die monstrans is hier ook niet te krijgen; en als het in Keulen wel kan zou ik het geld daar graag naar toe sturen.
Tenslotte bevestigd hij nog eens dat die van Lochem alles graag aan de beschikking van de Apost.Vic.overlaten.
Hij heeft deze brief in haast geschreven omdat de bode niet langer wachten wil, en wel onmiddellijk nadat hij de andere ontvangen heeft, nl. 24 sept. 1610.
<u>Brief van 25 oct.1610,</u> Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.
De "brandende kwestie" in deze brief zijn Zr.Gertrudis die toen puntje bij paaltje kwam weigerde haar plechtige

professie te doen,en de blijkbare onwil van Heer Walter van Goch om zijn residentie-plicht in Grol te vervullen. Zijn gewoonte getrouw vermeldt Fabritius eerst dat hij de brief van 2 oct.van de Apost.Vic. ontvangen heeft,"en de zaken die de Heer Pater (van Engelhuysen) betreffen,heb ik hem voorgelezen;hij heeft om een copie gevraagd om die door te sturen naar de Heer Pater van Münster (de visitator) maar omdat u uw beslissing hebt ongeschort heb ik die niet gegeven,omdat ik twijfelde of het U welgevallig zou zijn of niet,totdat ik zaker weet wat U in deze zaak wilt.Die zuster Gertrudis die haar professie geweigerd heeft,is van de samenwoning met de andere zusters gescheiden; ze woont nu bij een zekere burger,haar zwager; of zij echter stilzwijgend (dus niet plechtig) haar professie heeft gedaan is niet zo zeker,maar het staat wel vast dat zij na het voltooien van het noviciaat,taken van geprofeste zusters heeft vervuld. Na haar vertrek zijn er maar twee zusters in het klooster overgebleven,waar de Heer Pater uit Münster (de visitator) twee andere,rijp van zeden en leeftijd van dezelfde Zuster Congregatie van de Stad Dülmen aan heeft toegevoegd, om daar voor goed te blijven".
Over Heer Walter van Goch schrijft hij,dat hij van hem geen schrijven ontvangen heeft,misschien de Apost.Vic, wel, "en daarom wat ik over hem moet schrijven,weet ik beslist niet, behalve dan dat ik van anderen gehoord heb,dat hij nooit tot residentie in onze stad zal komen".
Nu het er zo mee gesteld is,houdt hij vervolgens een pleidooi om de inkomsten van de vicarie aan de pater van Engelhuysen toe te wijzen; maar daar is in het bovenstaande al over gesproken. Zijn brief eindigt dan met zijn handtekening,en die van Heer Andreas Warnsinck,Joannes Leverynck en Paulus Arresdorffius,als teken dat zij zich bij het pleidooi aansluiten.

<u>Brief van 20 dec.1610.</u>Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.

Het is een haastig uit Grol geschreven briefje, zoals Fabritius zegt,op de vigilie van de apostel S.Thomas.Fabritius ziet altijd nog uit naar de komst van Heer Walter van Goch om dan breedvoerig met hem te spreken over zijn "residentie". Evenmin heeft hij iets gehoord uit Emmerich aangaande de monstrans en het wierookvat. Wel is het "corporale" van heer Paulus Arresdorf aangekomen. Wat precies met "corporale" bedoeld wordt is me niet duidelijk. Ik vermoed dat het hier betekent het zwart of paars kleed dat

over de lijkkist wordt gelegd bij uitvaartdeisnten.
Daarop schijnt ook te wijzen een verminkte en moeilijl leesbare tekst in een van de brieven van David van Maunden. (23 oct.1606). In elk geval heeft hij "de bode opdracht gegeven ze hier (Grol) naar toe te brengen,wanneer hij verneemt dat ze naar Emmerik gebracht zijn".
De brief van 3 dec. heeft hij op 19 dec. ontvangen,met de ingesloten brief voor de Heer Deken,waar hij bij de eerste gelegenheid zorg voor zal dragen.
Maar de belangrijkste zaak in deze brief is de gestoorde verhouding bij het echtpaar Arresdorf-Smit.
"Wat de ruzie-makende echtelieden betreft: de Heer Gouverneur,onze burgemeesters,de Heer Pater en ik zelf hebben ons uiterste best gedaan in deze zaak,en wij hebben hen zowel onder vier ogen als publiekelijk aangespoord tot vrede en eendracht; maar het versteende hart van de vrouw laat zich niet vermurwen,hoewel haar man haar onder getuigen enkele keren op zijn knieën om vergiffenis heeft gevraagd voor zijn tekortkomingen en totale beterschap heeft beloofd. Wat betreft de huiselijke samenwoning en het genot van de tijdelijke goederen (naar aanleiding waarvan tenminste van de kant van de vrouw de moeilijkheden ontstaan schijnen te zijn) zal onze Magistraat U op de hoogte stellen".
Zo eindigt het jaar 1610 voor Heer Cornelius Fabritius in mineur; gelukkig zal de eerste brief van 1611 een blijdere toon laten horen.

P.H.C.Engel, o.carm.

GROENLO IN DE VERTE

Uit de school geklapt 2

Het interessante van geschiedschrijving is de waarneming,wanneer gestaag voortkabbelende gebeurtenissen geleidelijk uitgroeien tot een stroomversnelling. Dit is sinds het midden van de vorige eeuw in hoge mate het geval met de geschiedenis van het onderwijs. Een reeks van onderwijswetten veroorzaakten ook in Groenlo veranderingen en verbeteringen,die tot op heden hun invloed doen gelden.
Alvorens deze gegevens op een rij te zetten,moet worden opgemerkt dat de schoolgebouwen uit die periode zeer lang binnen de grachtengordel in stand zijn gebleven.De oorspronkelijke stadsschool in de Schoolstraat werd in 1953 afgebroken,toen de telefooncentrale werd gebouwd,achter de huidige openbare fietsstalling.Het oude schoolgebouw stond iets ter rechterzijde ervan,was tot woonhuis verbouwd,en als zodanig tot de sloping bewoond.
Een volgend schoolgebouw stond op de hoek Lievelderstraat-Nieuwstad (thans Veerkamp).Het rijtje woningen in de Nieuwstad staat eveneens op het voormalige schoolcomplex. De school met omringende grond was aanvankelijk eigendom van het R.K.Kerkbestuur,en geraakte later in handen van de gemeente.Daarna werd het gebouw voor allerlei doeleinden gebruikt.Het werd opslagruimte,gymnastieklokaal,en bij het uitbreken van de tweede wereldoorlog tijdelijk distributiekantoor.
Het schoolgebouw was aan de Nieuwstadszijde (frontzijde) voorzien van een hoge stoep van plm. een meter hoogte. Het uitgebreide complex werd in de zomer van 1954 afgebroken,en vervanger door de genoemde bebouwing. De school wordt in de archieven de eerste openbare lagere school genoemd,ter onderscheiding van de tweede openbare lagere school,die later werd gebouwd aan de Mattelierstraat,hoek Gasthuisstraat. De lage bebouwing aan de achterzijde tegen het voormalige politiebureau is een restant van deze school,en was ondermeer in later jaren ingericht als tekenschool.
De in 1921 gebouwde Aloysiusschool in de Wheme,en afgebroken in 1978,en de nog onzekere toekomst van de verlaten Canisius- en Josephschool aan de Lievelder-

straat zijn vergeleken met de drie voorgangers een kort leven beschoren geweest.
De Josephschool,aanvankelijk meisjesschool,en de Aloysiusschool,waar sinds de stichting het voortgezet onderwijs (U.L.O.) was ondergebracht,werden als bijzondere scholen gebouwd.Hieraan kan nog worden toegevoegd de in 1921 gebouwde protestantse school aan de Gasthuisstraat.De school aan de Nieuwestraat werd als openbare school gebouwd.
Op 16 maart 1926 werd in Groenlo het openbaar onderwijs opgeheven,en de school werd omgedoopt tot Canisiusschool.
Het zou precies een halve eeuw duren tot het openbaar onderwijs in Groenlo opnieuw zijn intrede deed.
Zoals wij zagen werden geruime tijd voor de opheffing van de latijnse school in 1879 pogingen ondernomen het voortgezet onderwijs binnen de openbare school gestalte te geven.De volledige beslissingsbevoegdheid lag echter bij het stadsbestuur,en dit werkte voor de ontwikkeling zeer ongunstig.Het moeizame verloop is aangetoond door het verloren gaan van het onderwijs in de Engelse taal.
Kort na de opheffing van de latijnse school,en de mislukte pogingen een pro-gymnasium van de grond te krijgen,deed L.Lasonder nog de suggestie een nornaah school te stichten te Groenlo (opleiding onderwijzers).Hij wist te melden dat aan diverse gemeente toezeggingen waren gedaan,en dat het rijk de stichtingen zou bekostigen.
Hij vond Groenlo een geschikte stad,en hij verzocht het gemeentebestuur een verzoek te richten aan het ministerie van binnenlandse zaken.Ook hiervan kwam niets terecht omdat de meerderheid van de raad bevreesd was voor de bijkomende kosten.Er werd gewezen op het feit dat er per 1 september 1875 was besloten het voortgezet onderwijs binnen de lagere school te beginnen met Frans en Duits,en men vond dit ruim voldoende.
Ten behoeve van dit voortgezet onderwijs werd een onderwijzer aangezocht.Er meldden zich vijf sollicitanten: J.Lankkamp te Aveslo (gem.Diepenveen),G.van Woerkom te Heusden,H.E.Rademaker te Pannerden,W.Th.Schulders te Valkenborg en B.Breers Jr.te Sliedrecht. Benoemd werd Rademaer met zes van de zeven stemmen.Er werd bepaald dat voor een vreemde taal *f*.2.50 schoolgeld per kwartaal zou worden geheven en *f*.4.-- per kwartaal voor beide talen,onverschillig of er door een of meerdere kinderen uit hetzelfde huisgezin van het onderwijs gebruik zou worden gemaakt.H.E.Rademaker bleef niet lang

in Groenlo. Hij diende op 28 januari 1878 zijn ontslag in wegens benoeming tot hoofdonderwijzer te Groningen. Na een hernieuwde benoemingsprocedure werd per 20 februari 1878 W.H.R.Heggen benoemd afkomstig uit Bussum.Medecandidaten waren W.G.Michon te Enter en H.ten Haaf te Winterswijk. Zowel schoolhoofd Waanders als de schoolopziener keurden de benoeming goed.Het stadsbestuur deed moeite een hulponderwijzer te krijgen voor *f*.800.-- per jaar.Dit lukte echter niet. Heggen werd benoemd overwegende:"dat de nieuw benoemde hulponderwijzer,tevens houder van acten voor de Fransche en Hoogduitse talen,Wiskunde,Teekenen en der Gymnastiek aan de school voor lager en meer uitgebreid onderwijs alhier tegen een tractement van *f*.800.--,met het oog op het groot aantal leerlingen en de uren die door hem onderwijs zal moeten worden gegeven te gering is te achten.Overwegende de moeilijkheid om een alleszins geschikt persoon voor de gevraagde vakken te verkrijgen daar zich op de daarvoor geplaatste advertentie niemand heeft aangeboden,met ingang van 20 Februari a.s. het tractement van de hulponderwijzer te verhogen met *f*.100.-- en alzoo te brengen op *f*.900.--."
Heggen bleef zeer lang in Groenlo werkzaam tot zijn pensionering in 1912.In hetzelfde jaar werd als kwekeling J.Th.Wolters toegelaten.Hij kreeg het jaar daarop *f*.25.-- gratificatie:"voor bewezen diensten aan de school voor gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs. De komst van Wolters aan de school had tot gevolg,dat schoolhoofd Waanders voor zijn zoon opslag vroeg. Hij deelde mee,dat zijn zoon werkzaam zou blijven:"indien de raad kan besluiten zijn bezoldiging van *f*.25.-- tot *f*.100.-- te verhoogen" en dat bij weigering hij zijn zoon op de kweekschool zou plaatsen.
Raadslid H.Westerman ging de salarisverhoging te ver en voerde aan:"dat zich een zeer geschikt jongmensch had opgedaan,in den persoon van Jesaie Mogendorff,die voor *f*.25.-- per jaar in dienst wil treeden". Hierop ging burgemeester Hesselink van Suchtelen persoonlijk met het schoolhoofd overleggen,waarop hij mededeelde dat Waanders het wenselijk vond dat beide kwekelingen op de school werkzaam bleven,met als voordeel,wanneer de zoon van Waanders in het najaar van 1879 zou slagen voor het examen er altijd iemand was die:"eningszints op de hoogte en alzoo beter kan vervangen".

Waanders stelde voor zowel het salaris van Wolters als dat van zijn zoon tot *f*.100.-- per jaar te verhogen. Mocht er in worden toegestemd,dan zou Waanders de zoon van Mogendorff gratis opleiden dus zonder gemeentekosten. Uiteindelijk keurde de stadsraad de voorstellen goed. Kwekeling B.F.C.Waanders bleef echter nog slechts kort werkzaam aan de school van zijn vader.Hij nam op 30 augustus 1879 ontslag.Opvolger werd G.J.Stottelaar,de kleinzoon van de fungerende wethouder F.P.Stottelaar.
Grote bemoeienis getroostte zich in die periode domine K.Heringa met het onderwijs.Op 17 jan.1879 verzocht hij om uitbreiding van het onderwijzend personeel.Ook ijverde hij voor de bouw van een nieuwe tweede openbare lagere school. Hij kreeg echter te horen,dat voordat er plannen in die richting konden worden ondernomen,de oplossing van de toen slepende kwestie over het verenigingsbesluit Groenlo-Beltrum moest worden afgewacht.Op 31 augustus 1880,onmiddellijk na de definitieve beslissing kwam de burgemeester met een reeks van voorstellen.
Domine Heringa had daarvóór soortgelijke suggesties gedaan. De burgemeester stelde voor: a) om het meer uitgebreid lager onderwijs aan te vullen met de beginselen der Engelse taal,der algemene geschiedenis,der wiskunde,het handteekenen en de gymnastiek; b) het aldus uitgebreid onderricht te geven niet meer op andere,doch op dezelfde uren als het gewoon lager onderwijs". De burgemeester vond de uitbreiding "dringend wenschelijk". Hij verklaarde:" Er wordt bijna geen maatschappelijke betrekking gevonden waarvoor de kennis dier vakken zo niet als een vereischte, dan toch als eene aanbeveling is te beschouwen". Hij had ondervonden dat:" een aantal ouders dat onderwijs in het belang der toekomst hunner kinderen begeeren". Hij oordeelde:"door het brengen van onderwijs in goeden staat, niet alleen haar vooruitgang op interlectueel gebied maar ook stoffelijk wordt bevorderd,wijl degenen die het voornemen hebben,zich hier metterwoon te vestigen,daarvan niet zoals thans zullen worden teruggehouden wegens het onvoldoende onderwijs". Hij kwam terug op het raadsbesluit van 14 mei 1875,toen het Engels werd geschrapt,waarbij hij opmerkte dat gedeputeerden het onderwijspakket van toen nauwelijks voldoende vonden en:" als het ware schoorvoetend hunne goedkeuring aan dat besluit hebben gehecht en het naar hun gevoelen beter ware geweest het zoogenaamd uitgebreid onderwijs meer volledig te geven".

Hij waarschuwde,dat in het nabij verschiet gedeputeerde Staten de verbeteringen zullen eisen.Ook becritiseerde hij de kwaliteit van het onderwijs door er op te wijzen,dat dit onderwijs enkel in de avonduren werd gegeven en niet op de gewone schooltijd.Hij vond dat de hulponderwijzer,die onderwijs gaf in Frans en Duits daardoor werd overbelast,omdat hij eveneens in de gewone vakken van het lager onderwijs les gaf:"zoodanig dat lust en ijver onder den druk zijner schooluren noodwendig moeten lijden". Hij deed het voorstel voor de verbeteringen:" de inrichting van het openbaar schoollocaal belangrijk te veranderen,en dat dit onderwijs zal moeten geschieden in een daarvoor afzonderlijk ingericht locaal van dit schoolgebouw". Opnieuw werden de kosten ter sprake gebracht en raadslid Oosterholt merkte op:"als de tegenwoordige hulponderwijzer ophoudt de gewone vakken te onderwijzen,er in zijn plaats zeker een ander moet worden aangesteld,hetgeen tot vermeerdering van kosten moet leiden". De burgemeester beaamde dit en merkte op, dat de aanstelling van een extra hulponderwijzer onvermijdelijk was. Raadslid H.L.H.Lasonder was het met de zienswijze van de burgemeester eens,en verklaarde dat: geene onbehoorlijke zuinigheid mag plaatsvinden".Raadslid Immink vond het uitgebreid lager onderwijs gebrekkig.Hij verklaarde dat de onderwijzer vanwege tijdgebrek niet in staat was:"met genoegzame degelijkheid zich van zijne taak te kwijten". Wethouder Weenink wilde nog een jaar wachten met het oog op de kosten en omdat er een nieuw lokaal moest worden gebouwd.Hij maakte de opmerking dat een extra hulponderwijzer zeker *f*.600.-- per jaar zou kosten.De burgemeester wees er op,dat volgens de nieuwe wet op het onderwijs de staat aan de gemeente 30% van de onderwijskosten zou vergoeden.Hij betoogde, dat de uitbreidingen dus zonder noemenswaardige kosten plaats kon vinden.De burgemeester vestigde hiermee de aandacht op de nieuwe wet op het openbaar onderwijs van 11 maart 1878 (ministerie Kappeyne van de Coppelo), waarin verhoging van de staatssubsidie werd toegezegd. De nieuwe wet schiep evenals in 1857 nog geen mogelijkheid tot subsidie van het bijzonder onderwijs.Ook werden verbeteringen van het toezicht voorgeschreven.De nieuwe wet had voor Groenlo verstrekkende gevolgen in gunstige zin,vooral door de stichting van een schoolcommissie met forse inbreng bij de stadsraad.Voorlopig echter over-

won opnieuw het conservatisme.Wethouder Weenink vond dat kon worden gewacht tot 1 januari 1886.Tot die datum zo verklaarde hij:"eindigt de termijn tot het in werking brengen van de meest bezwarende voorschriften" van de nieuwe wet.De burgemeester repliceerde:"dat die nieuwe wet op uitnemende wijze een gewichtig volksbelang behartigt". Lasonder verklaarde:"tot welk doel kunnen wij beter kosten aanwenden dan ten behoeve van het onderwijs.Het onderwijs aan de jongens gegeven is bij lange na niet wat het wezen kon". De meerderheid van de raad verwierp opnieuw de voorstellen van de burgemeester.Voor de plannen stemden Lasonder,Immink en Stottelaar.
Bij de voortzetting van het debat op 30 augustus 1880 kwam eveneens aan de orde,een door de nieuwe wet verplicht gestelde aanstelling van een onderwijzeres bij het lager onderwijs met de bevoegdheid:"der nuttige handwerken voor meisjes",met ingang van 1 november 1880,waarvoor de jaarlijkse kosten op *f*.550.-- werden geraamd.De burgemeester vond de wetsbepaling:"als een geschenk in Groenlo's schoot geworpen",omdat het lager onderwijs tot dusver aan 200 kinderen werd gegeven door slechts een hoofdonderwijzer met bijstand van één hulponderwijzer en twee kwekelingen."Die wanverhouding maakt goed onderwijs onmogelijk" verklaarde hij.Weenink was tegen.Bovendien vond hij dat mannen en vrouwen niet aan dezelfde school werkzaam konden zijn.Hij stelde voor het onderwijs "der handwerken" op te dragen aan:"eene religieuse uit het liefdesgesticht". Imminck bestreed de zienswijze van Weenink en wees op het feit:"dat met best gevolg voor het onderwijs in verscheiden andere gemeente,mannen en vrouwen als onderwijzers aan ééne school worden aangetroffen". Weer werd het voorstel van de burgemeester verworpen waarbij hij zich afvroeg:"wat nu met dat verplicht handwerkonderwijs".Weenink kwam met het voorstel het onderwijs op te dragen aan de non A.C.Fleerakkers,huisonderwijzeres in het liefdesgesticht,en dat haar daarvoor een lokaal zou worden aangewezen in het liefdesgesticht.Hij had na informatie vernomen dat zij het onderwijs voor *f*.160.-- per jaar wilde geven. De burgemeester bestreed dit voorstel met kracht en verklaarde zich tegen aanstelling van een religieuse tot onderwijzeres aan een openbare school.Hij vond het ongepast dat:"personen dit tot eene kloostervereeniging behooren en het gewaad harer geestelijke orde dragen aan de openbare school te verbinden".Hij stelde

met nadruk,dat er geen sprake was van onverdraagzaamheid bij zijn standpuntinname.Hij wilde uitsluitend:"ieder schijn van gevaar voor het neutraal karakter van de school weren". Hij zou zich eveneens tegen een plan verzetten om bijv. een godsdienstleraar aan de neutrale school te verbinden.Hij waarschuwde,dat zulke zaken in strijd waren met de wet op het openbaar onderwijs,en stelde; mochten er besluiten vallen in die richting, hij verplicht was deze "ter vernietiging" voor te dragen. Weenink betoogde,dat een religieuse de voorschriften niet zou overtreden,zeker niet tijdens de handwerklessen: "dat uit den aard der zaak zijnde het meest neutraal van alle leervakken". Hij wees er op,dat meisjes van verschillende godsdiensten naar de school van het liefdesgesticht gingen,en dat hij nooit klachten had gehoord: "over krenking van godsdienstige begrippen".Naar aanleiding hiervan merkte Lasonder op:"dat noodzakelijkerwijs veel meisjes naar het liefdesgesticht moeten,bij gebrek aan plaats op de andere gelegenheid".Hij zou zich eveneens verzetten:"tegen het onderwijzen van kinderen der openbare school door iemand die in godsdienstig ambtsgewaad doceert".
Schoolhoofd Waanders stelde zich strikt neutraal op. Samen met de schoolopziener diende hij de voordracht in tot benoeming van een onderwijzeres in de nuttige handwerken.Daarop waren geplaatst:Elisabeth Maria Margaretha Röhring,Geertruida Aleida Christina Knikkink en Aleida Catharina Huytink.Benoemd werd Röhring,naaister te Groenlo voor een jaarsalaris van *f.*100.--,ingaande 1 januari 1881. De meisjes die de openbare school bezochten kregen dus handwerkonderwijs.Het onderwijzend personeel in algemene zin werd niet uitgebreid.
Op 25 oktober 1880 verstrekte Waanders opgave van:"zijne genoten wisselende inkomsten der avondschool,welke volgens de nieuwe wet aan de vaste jaarwedde moet worden toegevoegd".De opbrengsten over de jaren 1875 tot en met 1879 bedroegen *f.*588.45.Gemiddeld per jaar *f.*117.69. De stadsraad besloot als gemiddelde opbrengst "regelmaatshalve *f.*118.--"Hierdoor werd het jaarsalaris van Waanders tot *f.*818.-- per jaar verhoogd.
Door ontevredenheid gedreven stelde Waanders zich in verbinding met de schoolopziener.Deze deelde het stadsbestuur mede dat de jaarwedde van *f.*818.-- te gering was,terwijl hij het bedrag op zichzelf al een "merkwaar-

dig cijfer" vond."Men had er dunk mij wel *f*.825.-- van kunnen maken." De schoolopziener wenste het salaris verhoogd te zien tot *f*.900.-- mede:"omdat het geen houding heeft dat de hulponderwijzer (Heggen) die *f*.900.-- geniet,bijna *f*.100.-- meer zou ontvangen dan het hoofd van de school". Hij vond het salaris van de hulponderwijzer buitengewoon hoog,maar hij accepteerde het"om wetende dat hij op de avondschool lessen geeft in vreemde talen". Bovendien was hij van mening dat Waanders onbillijk behandeld werd, omdat hij voor de gehele school verantwoordelijk was, en prees hem omdat er tijdens zijn langdurig verblijf in Groenlo nooit klachten waren geweest.Hij vond het onjuist,dat een ondergeschikte meer salaris kreeg.Dat de salarissen gelijk werden getrokken,vond hij op zich zelf ook niet goed.Hij ondervond dit alles als een onvermijdelijk gevolg van de onderwijsinrichting in Groenlo.Hij gaf de stadsraad in overweging de salarisregeling van 25 oktober aan te passen.Waanders zelf vroeg eveneens salarisverhoging. Hij verzocht:"mijne jaarwedde eenigszints naar de tegenwoordige tijdsomstandigheden te regelen en met de jaarwedde mijner collega's van Lichtenvoorde *f*.1000.-- en Eibergen *f*.900.-- gelijk te maken".Het stadsbestuur bezweek onder de druk.Het salaris van Waanders werd verhoogd tot *f*.900.-- met ingang van 1 november 1880.
Op 13 april 1881 kwam het stadsbestuur met een verordening:"regelend het lager onderwijs in de Gemeente Groenlo".Hierin werd bepaald dat de kinderen op de eerste Maandag van april of oktober in het eerste leerjaar konden worden toegelaten.Ter bescherming tegen besmettelijke ziekten zouden kinderen worden geweigerd "lijdend aan kwaadaardig hoofdzeer".Het eerste leerjaar begon na de leeftijd van vijf jaar en vijf maanden.Voor de avondschoolkinderen die jonger waren dan negen jaar.Voor het herhalingsonderwijs leerlingen beneden de twaalf jaar. Het hoofd van de school moest er zorg voor dragen,dat jongens en meisjes afzonderlijk werden geplaatst.Bij willekeurig verzuim konden kinderen worden geweigerd,ook die kinderen waarvan de ouders weigerachtig waren het schoolgeld te betalen en kinderen:"die de orde verstoren,onzindelijk of onrein ter school komen,of zich door onachtzaamheid,luiheid en onzedelijkheid misdragen",liepen de kans van de school te worden verwijderd:" na daarvoor door den onderwijzer te zijn vermaand of gestraft".

In samenspraak met de onderwijzer werden voortaan de vorderingen door burgemeester en wethouders onderzocht, waarbij:"aan kinderen die door vorderingen en gedrag zich zulks waardig maken,van gemeentewegen belooningen worden toegekend.De schoolbehoeften en leermiddelen moeten zoveel doenlijk gemerkt worden met het zegel der gemeente".Ter vermijding van schoolverzuim werden eveneens maatregelen genomen.De verordering was bedoeld tegen het verrichten van:"tuin,veld of huisarbeid door kinderen beneden de twaalf jaar,tijdens de uren waarin openbaar onderwijs wordt gegeven".
Het stadsbestuur had vastgesteld dat 281 kinderen tussen de zes en twaalf jaar de openbare lagere school bezochten.Zes kinderen binnen de gemeentegrenzen boven de zes jaar gingen niet naar school.Dit resultaat werd bevredigend gevonden.Ongunstig lag het met het:"getrouw schoolbezoek". Het stadsbestuur betreurde dat veel kinderen vooral in de zomer van school werden thuisgehouden en:"gebezigd voor den veld of anderen arbeid".
Een belangrijk gevolg van de onderwijswet van 1878 was de toestemming,dat alle gemeenten een afzonderlijke schoolcommissie mochten instellen.Bij wet van 1857 was bepaald, dat het toezicht op het onderwijs in gemeenten beneden de 3000 inwoners uitsluitend bij burgemeester en wethouders lag.Het instellen van een schoolcommissie in Groenlo is voor het onderwijs van grote betekenis geweest.Op 12 oktober 1881 volgde de samenstelling van de commissie van toezicht op het lager onderwijs.De leden waren: D.J.Besselink (arts),J.H.R.van Koolwijk (notaris),F. Meijjes,H.Th.Wiegerink en J.H.Weenink (na diens vertrek naar elders opgevolgd door H.v.d.Eynden,(gemeente-secretaris).Onmiddellijk ging de commissie met grote voortvarendheid aan het werk,en diende een reeks van vergaande voorstellen in.Allereerst moest er een tweede hulponderwijzer komen.De salariëring van het onderwijzend personeel moest geleidelijk worden opgetrokken tot *f*.1000.-- per jaar. De splitsing van de school Schoolsteeg-Liefdesgesticht moest worden opgeheven door vervanging van een nieuw te bouwen school met vier lokalen,waarbij een afzonderlijk lokaal voor het voortgezet onderwijs,gekoppeld aan de lagere school.De commissie stelde zich in verbinding met het R.K.Kerkbestuur en het liefdesgesticht en deed het voorstel,na het gereedkomen van de nieuwe school,het lokaal in het liefdesgesticht in te richten

voor de uitbreiding van de bewaarschool.
Voor het maken van bestek en tekening werd bouwkundig opzichter Koldenhoff aanbevolen.Raadslid H.L.H.Lasonder juichtte de voorstellen toe met de woorden:"Nu eerst begint aan de horizon licht te dagen in de duisternis der toekomst van Groenlo's jeugd".De voorgestelde benoeming van een tweede hulponderwijzer en de salarisverhogingen werden op het nippertje goedgekeurd.Wethouder Weenink stribbelde opnieuw tegen.Beide voorstellen werden met vier tegen drie stemmen aangenomen.
De mutaties binnen de schoolcommissie sinds 12 oktober 1881: 28 april 1883 na vertrek van notaris van Koolwijk werd J.A.Harperink opvolger.Hij kwam echter nooit opdagen,opvolger werd R.F.L.van Alphen,griffier van het kantongerecht.
19 november 1883.Na overlijden F.Meyjes werd Laurens Willem Lasonder opvolger.Hij was de broer van raadslid Hendrik Lambertus Hermanus Lasonder.
22 oktober 1888,vertrek van R.F.L.van Alphen,opvolger werd G.J.J.Greidanus.
25 augustus 1893,vertrek van D.J.Besselink (arts) en Greidanus,opvolgers:C.H.F.A.Corbelijn Battaerd en J.P. Vemer (notaris).
Op 1 januari 1897 bestond de commissie uit:H.van den Eijnden (gemeentesecretaris) Mr.B.Tellegen (griffier van het kantongerecht)J.P.Vemer,Jonkheer W.K.von Weiler, L.W.Lasonder.
15 december 1899 bestond de commissie uit:C.H.F.A.Corbelijn Battaerd,J.H.F.Dierkes,L.W.Lasonder,G.B.Oosterholt, H.Th.Wicherinck,H.Kuypers.
Op 18 januari 1901 werd een commissie gesticht tot wering van schoolverzuim.De leden waren: J.P.Vemer,N.Leuvenkamp, W.H.R.Heggen,L.W.Lasonder,H.Th.Wiegerinck.
Op 22 december 1903 werden de schoolcommissie en de commissie tot wering van schoolverzuim gefuseerd.De leden waren dezelfde als benoemd op 18 januari 1901.
Intussen sleepte zich al jarenlang een knetterende ruzie voort tussen Groenlo en Lichtenvoorde.Het ging om kinderen van gezinnen uit de gemeente Lichtenvoorde die onder de Groenlose parochie hoorden,en in Groenlo de openbare school bezochten. Sinds Waanders was ontlast van de inning van schoolgelden en de gemeente dit overnam (en dat hebben ze geweten) groeide het verschil van mening over de hoogte van de bedragen aan schoolgelden die Lichtenvoorde aan Groenlo moest overmaken.

Op 28 januari 1878 was er met Lichtenvoorde een regeling getroffen.Lichtenvoorde echter bleef in gebreke en op 31 augustus 1881 deed de burgemeester het voorstel de overeenkomst opte zeggen,de kinderen niet langer toe te laten en de schoolgelden gerechtelijk in te vorderen. Over 1879 was nog *f*.150.04 schuldig,over 1880 *f*.149.65. Wethouder Weenink vond de voorgestelde maatregelen overbodig,omdat door het geringe aantal kinderen er geen extra onderwijzer nodig was en omdat de kinderen:"zich toch herwaarts moeten begeven tot het ontvangen van godsdienstonderwijs". Hij was bovendien bevreesd,dat er in Lievelde een school zou worden gesticht,als de kinderen in Groenlo zouden worden geweigerd.Lichtenvoorde bleef talmen met de betaling en bood later *f*.231.29 en een halve cent,over de jaren 1879 en 1880.Uiteindelijk werd met tegenzin het bedrag geslikt:"om de vriendschappelijke verstandhouding met Lichtenvoorde te bestendigen". Alvorens de ontwikkeling van het onderwijs voort te zetten volgen de mutaties die zich binnen de stadsraar voltrokken.

Op 21 maart 1881 overleed raadslid H.Westerman.Bij zijn herdenking sprak burgemeester Hesselnk van Suchtelen: "Eerbied voor den man wiens innemende vriendelijkheid en gulle rondborstigheid ieder tot zich trok".

Opvolger J.H.Batenburg,geboren 11 november 1842 te Groenlo.Gekozen op 5 april 1881 met 78 van de 93 uitgebrachte stemmen.

Op 13 april 1881 tijdelijke uittreding wethouder J.B.Weenink. 27 juli 1881 herbenoeming J.B.Weenink met 60 van 94 uitgebrachte stemmen,geboren 20 oktober 1824 te Groenlo,tevens wethouder en ambtenaar van de burgelijke stand.

16 aug.1881.Herbenoeming F.P.Stottelaar (wethouder) geboren 4 november 1800 en J.H.Oosterholt geboren 23 november 1821.Als nieuw lid werd gekozen Mattheus Johannes Nales,geboren 5 januari 1820,allen te Groenlo

Op 23 sept.1882 vierde J.B.Weenink zijn zilveren jubileum als wethouder (9 sept.1857)

16 januari 1884 ontslag aanvraag J.B.Weenink als wethouder (bleef raadslid) Opvolger J.H.Oosterholt met zes stemmen een blanco.

Op 29 januari 1884 definitieve uittreding J.B.Weenink. Hij bleef tot zijn dood 6 febr.1894) provisor van het gasthuis.Opvolger werd Antonius Theodorus Buitink,landbouwer,geboren 22 september 1829 te Groenlo.

30 aug.1884 herbenoeming F.P.Stottelaar als wethouder.
Deze logementhouder van "De Moriaan" stierf in het harnas op 5 januari 1885,84 jaar oud.Opvolger werd J.H.Weenink geboren 22 augustus 1839 te Lichtenvoorde.Hij was tevens brandmeester.
Op 28 januari 1889 onstslagaanvraag van J.H.Batenburg, wegens vertrek naar Oldenzaal,opvolger Johannes Hendrikus Hassink,kruidenier,verkiezing 12 maart 1889.
Op 6 april 1889 wordt J.H.Weenink wethouder.
Op 22 januari 1891 sterft raadslid J.H.Oosterholt,opvolger G.J.H.ter Bogt,landbouwer.Tot wethouder wordt A.Th.Buitink benoemd.
18 juli 1891 ontslagaanvraag van A.Th.Buitink als wethouder, opvolger M.J.Nales.
17 aug.1891 herbenoeming van G.J.H.Nales en Th.J.Bomers als nieuw lid naar aanleiding van vertrek F.W.J.Immink.
Op 31 maart 1893 neemt burgemeester H.F.Hesselink van Suchtelen afscheid als burgemeester wegens benoeming te Wageningen.Hij werd aldaar de grote promotor tot de oprichting van de Landbouwhogeschool.
Opvolger G.N.de With,benoemd tot burgemeester van Groenlo bij koninklijk besluit van 10 mei 1893,voordien burgemeester van Sloten.
3 sept.1895 werd Gerardus Johannes Hermanus Harperink (bierbrouwer) benoemd tot raadslid.
De samenstelling van de raad op 8 maart 1897 luidt:
G.J.H.Harperink,J.H.Weenink,G.J.H.Nales,G.J.H.ter Bogt, J.H.Hassink,H.L.H.Lasonder,Th.J.Bomers,M.J.Nales.
Op 12 juli 1897 verkiezing van de raadsleden Augustinus Wilhelmus Wiegerinck en Bernardus Arnoldus Pondes. A.W. Wiegerinck was de zwager van overleden raadslid J.H.Oosterholt.
24 juli 1899 herbenoeming Th.J.Bomers.J.H.Weenink werd niet herkozen.Opvolger tot wethouder A.W.Wiegerinck.
Op 20 april 1901 overleed burgemeester de With.Opvolger bij koninklijk besluit van 22 mei 1901,M.P.D.baron van Sytzama.Installatie op 5 juni 1901 bij aanwezigheid van de burgemeester en secretaris van Brummen,waar Sytzam ambtenaar was.
Op 2 september 1902 werd wethouder A.W.Wiegerinck herbenoemd.
Op 4 sept.1903 trad B.A.Pondes uit.
Op 23 juni 1904 werd na overlijden van G.J.H.Nales (wethouder)Johannes Hendrikus Franciscus Dierkes als lid van de stadsraad gekozen.

Op 13 juni 1881 informeerde H.L.H.Lasonder als eerste hoe het stond met de plannen voor de bouw van de nieuwe school met onderwijzerswoning.Als antwoord kreeg hij te horen dat de plaats van vestiging nog niet was vastgesteld.Kort daarop op 25 juni 1881 deelden burgmeester en wethouders mee,dat er twee percelen beschikbaar waren n.l. de percelen sectie C.132,134 en 1239,eigendom van schilder Christiaan Abbink,en de percelen van smid Hilbers,Sectie C.100 en 658.Op 2 juli 1881 werd besloten de percelen van Abbink gelegen op de hoek Mattelierstraat-Gasthuisstraat aan te kopen voor *f*.3300.--, mede omdat Abbink bereid was het schoolgebouw in de Schoolstraat(Sectie C.1212 groot drie aren en 40 centiaren) aan te kopen voor *f*.600.--.Tegen de aankoop stemden Weenink en Oosterholt.F.Meijjes te Groenlo was de geldschieter tegen 4% rente.
Kort daarna op 27 juli 1881 werden "eenige schoolbanken,lessenaar,kachel,touw en lantaarns" verkocht "zich bevindende in het voormalig stadsschoollokaal".De opbrengst was *f*.23.32.
Dat de ontruiming van de school in de Schoolstraat grondig gebeurde wordt door het volgende voorval aangetoond. Een stadarbeider leegde de putten van de school.Hierop reageerde schoolhoofd Waanders in opperste verbazing: "mijn voorganger is 30 jaar en ik bijna 22 jaar in het ongestoord genot geweest van de schoolprivaten". Hij wees er op:"dat overal ter plattelande waar men genoodzaakt is een tuin te bebouwen de privaten door de onderwijzers gebruikt worden". Hij verzocht de raad te willen belasten:"dat zulks in de toekomst niet meer plaats hebbe". Hij kreeg als antwoord:"dat zonder eenigen twijfel de privaatmest der school aan de gemeente behoort, en dat het ledigen der privaten sedert hoeveel jaren ook door anderen gedaan,dit recht der gemeente niet doet verloren gaan.Het behoort tot de aan burgemeester en wethouders opgedragen taak te zorgen,dat deze faecaliën ten behoeve en nutte der gemeente worden aangewend".
Met ingang van 1 januari 1882 werd met vier tegen drie stemmen als tweede hulponderwijzer aangesteld de voormalige kwekeling en zoon van het schoolhoofd J.B.G.Waanders,met als jaarsalaris *f*.600.--.Na zijn vertrek uit Groenlo was hij in Hoogland terecht gekomen.Tegenstemmers waren Oosterholt,Weenink en Nales.

Tijdens de besprekingen van de nieuwbouwplannen voor de tweede openbare school met woning werd medegedeeld,dat door het R.K.Kerkbestuur de voorgestelde plannen het bestaande schoollokaal te bestemmen tot uitbreiding van de bewaarschool waarschijnlijk werden overgenomen. Indien deze zijdelingse informatie juist zou blijken te zijn,dan moest de bestaande school met een lokaal worden uitgebreid,of er zou een tweede lokaal moeten worden toegevoegd aan de op handen zijnde nieuwbouw in de Mattelierstraat.Voorgesteld werd,de bestaande school met een lokaal uit te breiden,en hierover in overleg te treden met het kerkbestuur,als eigenaar van het schoolgebouw.
Op 5 januari 1882 kwamen het bestek en tekening voor de nieuwe school ter sprake.Koldenhof had een school ontworpen met vier lokalen.De meerderheid van de stadsraad ging dit te ver.De plannen werden gewijzigd,en er werd besloten slechts een lokaal met woning te bouwen.Op 4 april 1882 volgde de aanbesteding met als laagste inschrijver J.H.Siebelder te Lichtenvoorde á *f*.12.222.--,waarop op 12 mei de begroting van de school als volgt werd vastgesteld:aanneemsom *f*.12.222.--; dagelijks opzicht *f*.150.--;bijwerk *f*.328.--;meubelen en leermiddelen *f*.1000.--. Totaal *f*.13.700.-- af 30% rijksvergoeding *f*.4110.--, Rest *f*.9590.--.
Op 23 december 1882 volgde:"de benoeming van Willem Hubert Reinier Heggen tot hoofd van de tweede openbare lagere school met voortgezet onderwijs,ingang 1 jan.1883, hulponderwijzer der eerste school,bezitter der hoofdacte met aanteekeningen van Fransch,Duitsch,Engelsch,Wiskunde, Teekenen en der Gymnastiek".
Opvolgers van Heggen aan de eerste school werden Bernardus van den Bergh,onderwijzer te Weesp en Theodorus Hendrikus Vernooy:"thans loteling in militaire dienst,vroeger onderwijzer te Waspik".Na ruim een half jaar op 19 juli 1883 vertrok onderwijzer van den Bergh.Opvolger werd J.Th.Wolters,de vroegere kwekeling van Waanders,die in 's Heerenberg terecht was gekomen.Medecandidaat was H.J. Knol te Luinjebest.Wolters werd met een stem meerderheid benoemd met ingang van 15 oktober 1883.Met zijn komst waren dus beide kwekelingen van Waanders als volleerd onderwijzer op hun oorspronkelijke stek teruggekeerd.
Ten aanzien van de uitbreiding van de eerste school werd aan het R.K.Kerkbestuur voorgesteld de gehuurde lokalen tot vier lokalen te verbouwen,waarna nader zou worden

beslist over huurprijs en onderhoud.Het kerkbestuur stemde toe en vroeg *f.*400.-- huur per jaar.Het stadsbestuur vond de huurprijs te hoog,waarop werd voorgesteld te onderzoeken of het bouwen van een nieuwe school met vier klassen goedkoper zou zijn inzake rente en aflossing. H.L.H.Lasonder werd gevraagd te onderzoeken of het kerkbestuur aan de eisen zou blijven vasthouden.Later bracht hij een rapport uit met een concept-begroting voor een nieuwe school met vier klassen,waarvan de bouwkosten *f.*7501.88 zouden bedragen.Het huren van de bestaande school werd toch voordeliger geacht,waarop de condities van het kerkbestuur werden aanvaard.

Op 23 december 1882 werden nieuwe verordeningen vastgesteld "regelende het openbaar lager onderwijs,onderscheiden in eerste en tweede school".De tweede school werd voorbestemd voor het betere gehalte leerlingen.De kinderen moesten door hun resultaten aantonen dat ze goed genoeg waren.De eerste school werd bewaarschool,met daaraan gekoppeld de lagere school bestemd voor kinderen met minder goede resultaten.De kinderen konden blijven tot hun twaalfde jaar.In het laatste jaar werd herhalingsonderwijs gegeven.

Er rezen onmiddellijk problemen omtrent de toelating tot de tweede school.H.L.H.Lasonder had het gevoel dat door de bepalingen de toelating van min of onvermogende kinderen zou kunnen worden bemoeilijkt.Hoe juist dit voorgevoel was bleek toen bekend werd dat onder meer kinderen van slager van Gelder en van L.Schweiger waren geweigerd. Hij laakte deze handelwijze en vond het een belediging "voor de minder gezeten klasse,voor wier kinderen goed onderwijs zeker niet minder een behoefte is".Hij vond "dat door de gebezigde schifting de school voor onvermogenden feitelijk ontoegankelijk is". Hij vroeg wethouder Stottelaar op de man af naar de motieven.Deze wist niets anders te zeggen,dat hij met medeweten van wethouder Weenink de kinderen had afgewezen omdat werd gevreesd "dat men anders een boeltje in de nieuwe school zou krijgen" en " bovendien alweer voorzien zou moeten worden in meer onderwijzers,met als gevolg opdrijving van kosten". Lasonder vond de motivatie onverantwoordelijk en verwerpelijk,en bestempelde de handelwijze als een schandvlek op de nieuwe school.Hij eiste toelating zonder onderscheid.De ingreep van Lasonder had tot gevolg dat alle afgewezen kinderen werden toegelaten. Het was niet voor het eerst dat Lason-

der opkwam voor de zwakken in de maatschappij.Hij was op dit punt een absolute eenling.Steeds sprong hij in de bres wanneer bijv.veldwachters,vroedvrouwen of gemeentearbeiders door ouderdom of ziekte botweg werden ontslagen.Hij vroeg dan een toelage als dank voor de bewezen diensten,en verzocht deze mensen niet totaal afhankelijk te maken van de bedeling en van de "spijskokerij" van het gasthuis.Tijdens de tientallen jaren dat hij deel uitmaakte van de stadsraad boekte hij nooit enig resultaat.De inwilliging van zijn bezwaren tegen de toelatingsprocedure van kinderen voor de nieuwe school zal hij als een grote overwinning hebben ervaren.

Door de veranderede omstandigheden werd opnieuw getracht met Lichtenvoorde tot een overeenkomst te komen voor "kinderen waarvan de ouders gevestigd zijn op het deel der gemeente Lichtenvoorde,gelegen binnen de grenzen der Rooms Catholyke gemeente te Groenlo". Opnieuw verliepen de onderhandelingen moeizaam.Uiteindelijk werd overeengekomen dat de gemeente Lichtenvoorde jaarlijks *f*.150.-- zou betalen,en dat de kinderen "op gemelde scholen te Groenlo worden toegelaten op gelijken voet met inachtname van dezelfde bepalingen welke voor kinderen uit Groenlo zijn vastgesteld". De overeenkomst werd namens Lichtenvoorde ondertekend door J.A.van Basten Batenburg en B.F.Hulshof, voor Groenlo Burgemeester Hesselink van Suchtelen en secretaris van den Eynden.

Op 25 november 1885 werd het aanstaande zilveren jubileum van het hoofd der eerste school Waanders binnen de stadsraad aan de orde gesteld.Men besloot hem een geschenk aan te bieden van *f*.75.--:"als erkentelijkheid voor de uitnemende wijze waarop de titularis zich gedurende al die jaren van zijne taak heeft gekweten". Op 2 januari 1886 werd Waanders door de raadsleden Batenburg en Lasonder de raadszaal binnengeleid."Hij neemt plaats aan de tafel waaraan de raadsleden zijn gezeten,waarop een bronsen pendule staat met twee kannen van hetzelfde metaal,het geschenk door den raad voor den jubilaris bestemd". Burgemeester Hesselink van Suchtelen sprak Waanders toe als volgt:"De raad heeft niet willen achterblijven bij de velen die hem heden een bewijs van waardering wensen te geven".Hij vergeleek de toestand van het openbaar onderwijs in 1861 met dat van heden en wees op de belangrijke vooruitgang in die 25 jaar. "Met ijver en toewijding heeft U zich gekweten van de taak de harten zijner leerlingen vatbaar te maken voor goede

indrukken,hun verstand te ontwikkelen en hen tot deugdzame menschen te vormen.In zijn jongste vergadering werd met algemeene stemmen besloten den jubilaris met het geschenk te vereeren dat op de tafel staat,en bestemd is om blijvend te herinneren aan 's raads tevredenheid over de wijze waarop U tot heden uw verplichtingen als onderwijzer heeft vervuld". Waanders bedankte de raad voor het geschenk en voor de belangstelling "waarvoor ik gevoelig ben".
Behalve voor het handwerkonderwijs op de eerste school gegeven door mej.Röhring,bestond het onderwijzend personeel uitslutiend uit mannen.Dit werd op 17 april 1886 doorbroken door de benoeming van Theodora Christina Maria Waanders,onderwijzeres te Oldenzaal,dochter van het schoolhoofd.Hiermee deed de legendarische Doortje Waanders haar intrede.Er waren 10 medecandidaten.Bij die gelegenheid werd het vierde lokaal van de eerste school in gebruik genomen en voorzien van 24 banken. Zij kreeg tevens de opdracht:"de nuttige en fraaie handwerken" te onderwijzen aan de tweede school.Doortje Waanders was uitermate bazig,en ze veroorzaakte door haar extreme houding menigmaal grote consternatie.In de beginperiode placht zij in de school te verschijnen uitgedost in vreemdsoortige kleding met veeal een grote hoed op het hoofd.Ze schreeuwde en tierde en kwam echt in de problemen toen er bij het stadsbestuur klachten binnenkwamen omdat ze kinderen mishandelde. Haar vader had de grootste moeite de ouders ervan te weerhouden officiële klachten in te dienen.Nadien bedaarde ze min of meer.Op 1 juni 1894 diende zij een verzoekschrift in om salarisverhoging.Het stadsbestuur vond het verzoek "in min gepaste vorm gegoten",en deelde haar mee,dat de raad niet ongenegen was het salaris nader te regelen "mits zij het onderhavige verzoek intrekke,en een nieuw adres van gelijke strekking in meer beleefden vorm indiene". Dat deed ze en haar jaarsalaris werd verhoogd van *f*.500.-- tot *f*.575.--.
De tweede openbare school (Heggen) aan de Mattelierstraat ontwikkelde zich door de selectie geleidelijk in een richting van waaruit de leerlingen via het lager en daarna voortgezet onderwijs naar kostscholen,het Winterswijks Lyceum of seminaria werden verwezen,hoewel dit geen regel was. De school bleef beperkt van omvang (slechts een lokaal) terwijl Heggen jarenlang de alleen-

heerser was.Behalve aan zijn school gaf hij in later jaren ook Frans en Duits aan de bijzondere school voor meisjes in het liefdesgesticht.De beslissingsbevoegdheid van de overgang van de eerste naar de tweede school lag in handen van Heggen.Hij besliste over het tijdstip en stelde de toelatingseisen vast.Ten aanzien van het toelatingsexamen deden zich herhaaldelijk problemen voor wanneer kinderen waren gezakt.Meningmaal verzochten ouders om een herexamen.Het stadsbestuur en de plaatselijke schoolcommissie behandelde de verzoeken.Op 4 mei 1887 werd een verzoek om herexamen voor de kinderen ingediend van G.J.A.Beekman,A.Sieverink en F.E.de Jong.Het hoofd van de tweede school en de plaatselijke schoolcommissie waren van mening "dat de kinderen die bij het examen zijn afgewezen nog niet de nodige ontwikkeling hebben om met vrucht het onderwijs op die school te kunnen volgen". Raadslid Weenink merkte op "dat de ongunstige afloop te wijten is aan de omstandigheid dat examen doen hun geheel vreemd is,en zij zich daarom niet op hun gemak hebben gevoeld". Hij zou het beter vinden dat voortaan de examens werden afgenomen door het hoofd van de eerste school (Waanders).De kinderen mochten na stemming,vier tegen drie, geen herexamen doen.
Door de selectieve maatregelen op de tweede school groeide de school van Waanders uit tot een echte volksschool, waardikwijls sprake was van ruimtegebrek.Op 12 maart 1887 werden opnieuw maatregelen overwogen om de voortdurende groei op te vangen,waarbij ook de suggestie werd gedaan meer kinderen op de tweede school toe te laten.Het stadsbestuur en de schoolcommissie stelden zich op 30 april in verbinding met het R.K.Kerkbestuur en dit leidde tot de overeenkomst dat de sxhool in westelijke richting met een lokaal zou worden uitgebreid,bestemd voor vijftig leerlingen,en verplaatsing van de aangrenzende onderwijzerswoning.De werkzaamheden moesten binnen een half jaar voltooid zijn.De bouwkosten vielen wat hoger uit dan de geraamde *f*.5000.--.Het werd uiteindelijk *f*.5069.50.Het kerkbestuur voerde de verbouwing uit,onder toezicht van raadslid Oosterholt.Na de voltooïng werd de huurprijs *f*.400.-- verhoogd met 4½% rente van de uitbreidingskosten. De nieuwe onderwijzerswoning werd gebouwd tegenover de school op de plaats waar heden Harry Huyskes woont,hoek Lievelderstraat-Nieuwstad.

Door deze uitbreiding was er plaats voor een vierde onderwijskracht.Benoemd werd Marinus Johannes Laout,zoon van het schoolhoofd te Beltrum,echter voor korte tijd. Hij volgde op 6 oktober 1887 zijn vader op als hoofd in Beltrum.Door het ontstaan van deze vacature verzocht H.L.H.Lasonder:"beleefd in overweging te voldoen aan een wensch,die door de niet Catholijke minderheid wordt gekoesterd,om waar het gehele onderwijzend personeel tot dusver uit Catholijken bestaat,nu althans één te benoemen van een andere gezindte".De burgemeester ondersteunde deze opvatting en verzocht:"dat men bij deze benoeming toone,dat er aan onze neutrale school plaats is voor alle onderwijzers,zonder dat gevraagd wordt,of zij al dan niet behooren tot het godsdienstig geloof,dat de meerderheid der ingezetenen hier belijdt".Raadslid Oosterholt vreesde,dat met het oog op de bestaande verhoudingen in de gemeente de wensen van Lasonder en de burgemeester aanleiding zou kunnen geven tot oprichting van een bijzondere school.
De touwtjes werden strak in handen gehouden en benoemd werd Bernardus te Lintelo Ezoon,afkomstig uit Haaksbergen.Opnieuw kwam de geloofskwestie aan de orde nadat onderwijzer Th.H.Vernooy ontslag nam wegens benoeming tot schoolhoofd te Zenderen,gemeente Borne(16 mei 1891). Er had zich slechts een candidaat gemeld.A.D.Marrema te Ruinewold (Drente).Er waren goede informaties binnengekomen over de kwaliteiten van deze onderwijzer,en desondanks werd de benoeming afgestemd.Immink en Lasonder stemden voor.Lasonder werd boos en daagde de wethouder uit bekend te maken,welke argumenten de benoeming in de stonden.De beantwoording bleef echter uit,waarop Lasonder verklaarde:"dan blijft mij niets anders over van Uwe houding het mijne te denken". Uit welke hoek vacatures bij voorkeur werden vervuld wordt duidelijk,toen op 23 november 1891 Hubertus Joseph Houben,afkomstig uit Spaubeek (Limburg)oud 23 jaar zonder discussie werd benoemd. Dit wordt nog versterkt nadat onderwijzer B.te Lintelo op 1 augustus 1892 ontslag nam wegens benoeming te Brammelo (gem.Haaksbergen).Opvolger werd Peter Joseph Hubert Verlaak onderwijzer te Hushoven (gem.Weert),opnieuw Limburg dus.
Na 2 jaar (19 september 1894) vertrok Verlaak naar Haaksbergen.Het was niet mogelijk een opvolger aan te trekken

voor *f*.550.-- per jaar.Na te hebben voorgesteld het salarisaanbod te verhogen tot *f*.600.-- lukte het op 3 november 1894 wel.Opvolger van Verlaak werd Nicolaas Leuvekamp,onderwijzer te Rossum,gemeente Weerselo.Op 8 april 1895 verzochten de onderwijzers van de eerste school,B.W. A.Waanders,Jos Houben en J.Th.Wolters,onderwijzers aan de eerste school,een vergoeding voor de extra lesuren tijdens de vacature Verlaak.Het stadsbestuur wees de aanvraag van de hand,omdat de vacature in korte tijd was afgedaan tijdens de vacantie.
Per brief van 3 juli 1898 diende B.W.A.Waanders ontslag in als hoofd van de eerste openbare school met ingang van 15 september.Hij werd op 22 november 1860 benoemd en was dus ruim 37 jaar hoofd van de eerste openbare lagere school.Bij zijn komst was de situatie weinig verschillend zoals deze in de 17e en 18e eeuw bestond.Hij maakte alle evoluties mee,die het gevolg waren van de onderwijswetgeving na 1848,het jaar van de nieuwe grondwet onder Thorbecke.Bij zijn afscheid waren nog twee belangrijke punten in de wetgeving niet vervuld:de algehele gelijkschakeling bijzonder onderwijs,openbaar onderwijs,en de invoering van de leerplichtwet.Deze belangrijke wet kwam tot stand in 1900,afkomstig van minister Goeman Borgesius.
Voor de opvolging van Waanders meldden zich vier candidaten:W.F.van Eyndhoven te Althorst gemeente Appeltern, Th.B.Makaay te Gent,G.A.Oude Essink te Deurningen gemeente Weerselo en H.G.Sieverding te Vragender.Gerardus Antonius Oude Esselink werd benoemd.Hij aanvaardde de betrekking op 1 november 1898.Op 16 juli 1899 kreeg onderwijzer H.J.Houben wegens een delict ontslag.Opvolger werd G.B.van Haag te Wijnbergen gemeente Doetinchem.Met ingang van 1 okt.1899 volgde de benoeming van Antonius Everardus Wouters,tijdelijk onderwijzer te Wehl.
Kort na de komst van Oude Essink op 26 februari 1899 maakte de schoolopziener vele aanmerkingen op de door de parochie aan de burgelijke gemeente verhuurde school.Er moest een speelplaats komen voor de kinderen en de lokalen en privaten behoefden verbeteringen.De kosten werden op *f*.3000.-- geraamd.Zoals wij zagen was in 1887 voor *f*.5000.-- aan de school verbouwd.Om aan de kritiek van de schoolopziener tegemoet te komen werd besloten een aangrenzende tuin van de parochie beschikbaar te stellen als speelplaats en de huurprijs met *f*.100.-- per jaar te verminderen als de verbouwingskosten door de gemeente zou worden gedragen.Burgemeester de With voelde niets

voor deze plannen en stelde voor de school te kopen,omdat zowel op de aankoop als op de verbouwing 25% rijkssubsidie kon worden verkregen.De huiver van het parochiebestuur nogmaals *f*.3000.-- beschikbaar te moeten stellen leidde er toe,dat het parochiebestuur *f*.12000.- voor de school vroeg.Pastoor van Haagen zou de zaak met de bisschop bespreken.Op 5 februari 1900 kocht de gemeente de school voor *f*.9300.-- (Sectie C.1449,1450 groot 0.05.15 hect.) Op 4 maart 1900 werd door het episcopaat toestemming tot verkoop verleend.Onmiddellijk daarop besloot het stadsbestuur de school te verbouwen voor een bedrag van *f*.7500.--.Een van de belangrijkste argumenten van het kerkbestuur de school te verkopen was de vrees dat de schoolopziener en de burgemeester de huur op wilden zeggen,om daarna een nieuwe school te bouwen.Het kerkbestuur en de beide wethouders trachtten de plannen te keren,omdat zo werd gevreesd de verlaten school voor geen andere doeleinden geschikt gemaakt kon worden.

Na de ingang van de leerplichtwet vond er binnen de stadsraad een incident plaats,waaruit blijkt dat met name raadslid en bierbrouwer Harperink de consequenties van de wet niet kende of niet begreep.De aanleiding was een verzoek van Oude Essink als gevolg van de peerplicht een zesde lokaal in te richten met een zesde leerkracht.Volgens zijn verzoek waren er 233 kinderen schoolgaand en in verband met de leerplichtwet moesten zeker ruim 250 kinderen worden toegelaten.Haprerink vond dit overbodig en stelde voor de kinderen uit Lichtenvoorde te weren. Ook deed hij het voorstel de leerlicht niet op het zesde maar op het zevende levensjaar aan te vangen. Ondanks scherpe waarschuwingen van de burgemeester en van Lasonder bracht Harperink zijn voorstellen in stemming en tot verbijstering van de tegenstemmers staakten de stemmen. Hierop deelde Oude Essink op 26 juni 1901 mee,dat bij gebrek aan plaats in de school hij zich verplicht had gezien leerlingen te weigeren,terwijl de kinderen ingevolge de leerplichtwet wel moesten worden toegelaten.Harperink bleef tegenstribbelen.Oude Essink won het pleit en met ingang van 16 augustus 1901 werd als zesde leerkracht benoemd Wilhelmus Hermanus Oltheten,volontair aan de R.K.school te Deventer.

De strubbelingen waren echter nog niet voorbij.Op 10 oktober 1901 werd binnen de stadsraad een verordening be-

sproken: "tot regeling van de jaarwedde van het onderwijzend personeel aan de openbare lagere scholen,en voor de belooning voor het geven van herhalingsonderwijs.Punt 1. Het hoofd der eerste school geniet eene jaarwedde van *f.*800.--.Deze jaarwedde wordt na 4, 8, 12 en 16 jarigen dienst als zoodanig telkens met *f.*50--. 2) Aan den onderwijzer die den leeftijd van 23 jaar heeft volbracht wordt eene jaarwedde van *f.*700.-- toegekend. 3) Elke onderwijzer of onderwijzeres in het bezit der hoofdacte geniet *f.*600.--. 4) Elke onderwijzer of onderwijzeres *f.*500.-- 's jaars. 5) De belooning voor het geven van herhalingsonderwijs bedraagt*f.*0.60 per lesuur. 6) Het hoofd van de tweede openbare school,waar uitgebreid lager onderwijs wordt gegeven geniet *f.*850.-- per jaar.Hij krijgt vrije woning met tuin. De tegenwoordige titularis (Heggen) die eene hoogere jaarwedde geniet,dan waarop hij volgens dit artikel aansprak kan maken,blijkft in het genot zijner tegenwoordige jaarwedde. 7) Na vierjarig dienstverband krijgt iedere onderwijzer telkenmale een salarisverhooging van *f.*50.-- 's jaars." Lasonder vond met name de positie van Oude Essink te ongunstig.

Onmiddellijk protesteerde Leuvenkamp namens alle onderwijskrachten tegen de regeling.De meerderheid van de raad vond dat ze zich ten onrechte beklaagden:"want bij voorkomende gavellen hadden zich steeds een zeer voldoend aantal sollicitanten voor vacante onderwijsplaatsen aangemeld".Oude Essink werd hierop zo kwaad,dat hij zich rechtsstreeks richtte tot gedeputeerde staten met het verzoek zijn salaris op *f.*900.-- vast te stellen,met de vier jaarlijkse verhogingen. Hij kreeg zijn zin.

Tot slot "de verordening tot regeling van het herhalingsonderwijs volgens artikel 34 van de leerplichtwet", samengesteld op 16 april 1902. Het doel van dit onderwijs was: "aan hen die het gewoon lager onderwijs hebben gevolgd,de gelegenheid te bieden,zich te ontwikkelen in die vakken, welke voor het maatschappelijk leven van groote waarde zijn". Bij de omschrijving van de vakken staat onder lezen:"het lezen van allerlei onderwerpen en vaderlandsche geschiedenis".Onder Nederlandse taal:""de voortzetting der taal en stijloefeningen der lagere school,het geven van dictee's,het maken van opstellen,het stellen van brieven, briefkaarten,circulaires en verzoekschriften".

Onder rekenen: "de becijfering en vraagstukken met gehele en gebroken getallen, de munten, enkele handelsusantiën, effecten, huur, pacht, het metriekstelsel en andere, bijv. Rijnlandsche maten". Het onderwijs van de meisjes: "houdt vooral rekening met het oplossen uit het hoofd van vraagstukken, aan het dagelijksch leven ontleend, en voor de nuttige handwerken; de aanvulling en voortzetting van dit onderwijs in de lagere school gegeven, vooral het knippen, naaien en verstellen". Opvallend is dat de meisjes ten opzichte van de jongens veel te kort kwamen. In totaal werden 96 uren per jaar les gegeven, van aamndag tot en met donderdag. De lessen werden gegeven door het hoofd van de eerste lagere school Oude Essink.

V. Smit

CORNELIUS FABRITIUS

Pastoor te Grol, 1606-1627

(Brieven van het jaar 1611)

(Alle brieven van dit jaar bevinden zich in het archief O.B.C. band 281)

Brief van 17 januari 1611 :

Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.

De kopzorgen die Fabritius in zijn laatste brief van 1610 maakt -- het schandaal van het burgemeesters echtpaar Arresdorff-Smit en het uitblijven van het zilveren wierookvat -- blijken bij het begin van het nieuwe jaar met één slag verdwenen te zijn.
In zijn brief van 17 januari 1611 schrijft hij :

"Daags voor St. Thomas heb ik U geschreven over de zaak van de echtelieden-in-tweedracht; dat n.l. de vrouw er niet toe gebracht kon worden zich met haar man te verzoenen. Maar berouwvol heeft zij daags voor Kerstmis (Wanneer de Vredevorst tot ons komt) de vredesband met haar man, reeds lang tot groot schandaal verbroken, hernieuwd, tot aller hoogste genoegen, en ze woont weer rustig en vredig in het huis waar ze vroeger in woonde, onder instemming van de kinderen van weerszijde".

Alles wat er in Keulen besteld was is ook aangekomen : wierookvat, monstrans en het "corporale" voor Heer Paulus Arresdorff, die intussen het pastoraat in Eibergen verzorgd.

"Wierookvat, monstrans en het "corporale" van de heer Paulus zijn ons op Kerstdag zelf getrouwelijk door de bode op Emmerik bezorgd, wat betreft de kostprijs daarvan : voor het wierookvat heb ik die in zijn geheel ontvangen, maar voor de monstrans 25 gulden brabants (zoals ze testamentair aan ons vermaakt hebben). Onlangs heb ik 17½ gulden gestuurd samen met zilveren bekertjes; nu stuur ik door bemiddeling van onze getrouwe drost Thysselinck drie dubbele "philips-daalders" die bij ons 15 gulden en 15 stuivers waard zijn; in totaal 33 gulden en 5 stuivers. Als de prijs echter hoger is, zal ik uitkijken waar ik de rest bij elkaar kan bedelen. Wij zijn U geweldig dankbaar en zeggen U dank dat U zich voor ons zo veel moeite gegeven hebt".

Brief van 8 februari 1611 :
Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.

Uit de samenhang van de brief blijkt dat Fabritius van de Apost. Vic. een vermanend schrijven heeft ontvangen dat hem op 8 januari 1611 bereikte. Waar die vermaning precies betrekking op heeft is niet direct duidelijk. Wel komt Fabritius er in de tweede helft van zijn brief op terug. Vermoedelijk ging het erover dat hij Keulen niet voldoende op de hoogte hield van het reilen en zeilen in de parochie Grol, want hij schrijft:

"Uw vermaning zal bij mij zijn vrucht niet missen, want mijn gebreken en tekorten in alwat mij is toevertrouwd, zoals de vermaning luidt, zal ik met Gods hulp verbeteren, en met mannenmoed streven in goede banen te leiden. En in mijn binnenkort te schrijven brief (die ik a.s. vrijdag door bemiddeling van burgemeester Elderinck gemakkelijk naar Emmerik zal kunnen sturen) zal ik U op de hoogte stellen van de toestand van de hele kerk hier".

Hij kan er nu niet verder op ingaan, want
"de bode maakt zich al klaar om zodra de brief af is, te vertrekken".

Vandaag op 8 februari is ook een tweede brief uit Keulen aangekomen die daar op 31 januari verzonden was.
Nadat Fabritius blijk heeft gegeven van zijn goede wil, komt hij te spreken over de kwestie van Goch die nog steeds niet tot een bevredigende oplossing is gekomen :

"Op dezelfde dag dat ik Uw brief ontving (8 januari) heb ik aan Heer Walter van Goch geschreven; maar tot nog toe geen enkel antwoord ontvangen, (tenzij hij het misschien naar Keulen heeft gestuurd). Ik heb gehoord dat hij als verontschuldiging aanvoert, de geringe inkomsten van dat beneficie (de Tienduizend Martelaren) die hij voor 55 (gulden) verpacht heeft aan Godefridus Vewes "(die daarvoor dus de diensten moest verrichten die aan het beneficie verbonden waren; Godefridus Vewes was dus klaarblijkelijk priester gewijd).
"Hij zou echter 70 of 80 gulden ontvangen als hij zelf hier resideerde, want ik geloof dat Vewes er een derde of meer (van het totaal van de inkomsten) aan verdient".

Dat ondanks de vaak geringe inkomsten de belangstelling voor een kerkelijk beneficie niet tanende is, toont zich in de veelvuldige pogingen om voor Odulphus Holtsteen zo'n beneficie te bemachtigen.

"De Heer Gouverneur, en de burgemeesters hebben de student aanbevolen, nl. Odulphus Holtsteen, over wie ik U al enkele keren geschreven heb, die "toehoorder" is van de "rhetorica" (6de klas gymnasium) en "pedagoog" van de kinderen van burgemeester Elderinck en van de stadssecretaris Henricus Marquerinck; en voor wie zijn moeder dagelijks aandringt, en die zij God de Heer aanbiedt tot dienst van de Kerk".

Tot slot meldt hij in een laatste zinnetje :

"Met genoegen heeft de Pater (van Engelhuysen) vernomen wat U hem geschreven had".

Dat genoegen zal wel berust hebben op de beschikking van de Apost. Vic. om althans voorlopig de inkomsten van de vicarie van Heer van Goch aan hem ter beschikking te stellen voor de restauratie van Engelhuysen.

Brief van 4 maart 1611 :

Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.

De brief van 22 februari uit Keulen heeft hij op 3 maart in Grol ontvangen.

"In mijn laatste, die ik op 8 februari (zie boven) beloofd had te zullen schrijven via burgemeester Elderinck, ... maar de overstroming van de Rijn in de laatste tijd heeft de weg tussen ons en die van Emmerik zeer moeilijk (gemaakt), ja met levensgevaar verbonden, waarin Elderinck onlangs met zijn paard bijna zou zijn omgekomen als de boeren hem in zijn benarde positie geen hulp hadden geboden".

Deze zin rammelt, maar geeft precies weer wat er in het Latijn staat; na de eerste inzet is de schrijver de draad kwijt geraakt, maar het is wel duidelijk wat hij bedoelt.
In de kwestie van Heer Walter van Goch is geen enkele vordering gemaakt :

"Ik verbaas mij erover dat Heer van Goch geen antwoord geeft daar ik al 3 of 4 keer hem geschreven heb. Maar hij zal spoedig genoeg hier zijn om de inkomsten van het afgelopen

jaar te innen. En dan zal ik hem breedvoerig inlichten wat U in deze zaak wilt, en wat hij dan beslist zal ik U bij de eerste gelegenheid schrijven".

Het is nu begin maart en de Vastentijd is klaarblijkelijk begonnen, vandaar Fabritius :

"De veertigdaagse vasten hebben wij afgekondigd, zoals U het vorige jaar verordend had : nl. dat ze, onder verbod van vlees en eieren, gebruik kunnen maken van melk-producten, uitgezonderd de eerste vier dagen, de Quatertemper dagen en de Goede Week. De vicaris generaal van de troepen heeft voor de soldaten het gebruik van eieren toegestaan, en dat gedurende de hele vasten, behalve de vier dagen voor Pasen; en vlees mogen ze eten als ze in formatie uitrukken".

Nu Fabritius het toch over soldaten heeft, kan hij het niet nalaten even de militaire situatie in Grol mee te delen.

"Drie vendels infanterie (één vendel is ongeveer 100 man), een vendel cavallerie, deels Italianen, deels Walen vormen het garnizoen van Grol. Een zekere priester, eertijds "canonicus Graviensis" is aalmoezenier bij de Italianen, en Heer Paulus (Arresdorff) bij de Walen, en aan hem wordt elke maand door de Koninklijke Majesteit (Spanje) 10 Philips-gulden uitbetaald".

Om te beantwoorden aan de duidelijk uitgesproken wens van de Apost. Vic. om meer inlichtingen (zie boven) volgt nu een opgave van het aantal parochianen van Grol :

"Onze burgers ongeveer 150 in getal belijden de katholieke godsdienst, met enkele uitzonderingen die zich hier na het sluiten van het Bestand gevestigd hebben; maar het grootste deel van de boerenbevolking wordt door die apostaat Heer Bernardus in Lichtenvoorde verleid, die, volhardend in zijn boosheid zowel inwoners van dat stadje als de omwonende boeren met zijn ketterij en bijgelovige praktijken besmet en verleidt".

Samenvattend kan Fabritius constateren dat het voor het overige wel gaat, behalve dan dat de burgers, nu de Gouverneur voor zaken in Brussel is, door de soldaten enigszins lastig gevallen worden. Daar er verder niets te melden is, beveelt hij zich en al het zijne nederig aan in de gebeden van "Uwe Hoogeerwaarde Paterniteit".

Brief van 21 april 1611 :

Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.

Deze brief, zonder jaartal, is ongetwijfeld van het jaar 1611 en wordt daarom ook hier tussen gevoegd. In de eerste helft ervan wordt gesproken over de Lochemer kerk-sieraden die op Palmzondag in Grol gearriveerd zijn, en daar in bewaring gegeven. (zie boven brieven van 1610).
De rest van de brief gaat over Heer Walter van Goch, en nog enkele andere punten.
Heer Walter is in Grol geweest, wat Fabritius wel verwacht had in verband met het innen van de opbrengst van zijn vicarie, en heeft daar krachtig en hoog van de toren geblazen.

"Voor het Paasfeest is Heer Goch hier geweest, en met hem heb ik gesproken over zijn "residentie", en hij heeft nogal uitdagend geantwoord dat hij niet in Grol zal komen wonen, tenzij de inkomsten van het beneficie verhoogd worden tot 200 daalders, en dat niet in natura, omdat dat naar gelang de vruchtbaarheid van de jaren telkens varieert, maar in vast geld; en dat hij intussen hemel en aarde zal bewegen dat zijn beneficie hem niet ontnomen zal worden".

En over benefies gesproken, de jonge man Odulphus Holtsteen ziet er ook verlangend naar uit, en of de Hoogeerwaarde dat niet wil vergeten.

"Ik twijfel er niet aan of U heeft die jonge man Odulphus Holtsteen nog vers in het geheugen, voor wie de Heer Gouverneur, de Magistraat en zijn vrome moeder dagelijks een benefice vragen".

De Heilige Olieën, het Chrisma heeft hij op 20 april ontvangen, samen met de brief voor de Heer Deken, waar hij door bemiddeling van de Heer Gouverneur onmiddellijk zorg voor heeft gedragen.
De brief eindigt dan, zoals gebruikelijk in deze latere brieven met de hartelijke groeten van de Heer Gouverneur en onze andere medebroeders.

Brief van 23 mei 1611 :

Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.

Er schijnt nogal wat persoonlijk verkeer te zijn geweest tussen

Grol en Keulen. In de voorafgaande brieven hoorden we van Herman Smit die naar Keulen ging; ook mevrouw Arresdorff - Smit is er geweest; Drost Thysselinck heeft minstens geprobeerd er in het vroege voorjaar te komen, en is bij die poging bijna met zijn paard verdronken. Heer Craenhals kwam vanuit Keulen in Grol op weg naar Oldenzaal. En dan was er ook nog een bodedienst via Emmerik.
In deze brief vernemen we dat Johannes Smit, vicaris van het H. Sacrament, en broer van Herman Smit, en wellicht ook van Hille Arresdorff - Smit, naar Keulen is geweest en brieven meegebracht heeft van de Apost. Vic., gedateerd 10 mei 1611. Fabritius antwoordt daar nu op :

"De sleuteltjes van de monstrans worden samen met de andere dingen hier bewaard; en ik stel vast dat er volgens de inventaris niets verloren is gegaan".

Dit duidt wel op de kerk-sieraden van Lochem waarover boven gesproken is.
Wat de slepende zaak van Goch betreft, Fabritius zegt dat hij er getrouwelijk zijn best voor zal doen.
Dan is er in Grol iets gebeurd, waarover hij ook al aan de Heer Officiaal Rovenius heeft geschreven, dat moeilijkheden kan bezorgen : het kerkhof is ontwijd; en spoedige oplossing is gewenst.

"Ik heb aan de Eerw. Heer Officiaal Rovenius geschreven dat op 3 mei door een onzalige vechtpartij en geweldadig bloedvergieten het kerkhof ontwijd is, en om het weer te wijden is Gregorius-water nodig. Hij (Rovenius) heeft geantwoord dat hij U op de hoogte zou stellen. Intussen mag er volgens kerkelijk recht niemand op het kerkhof begraven worden voordat het opnieuw ingewijd is; en dat bezorgt ons de grootste moeilijkheden daar er geen ander kerkhof is, en allen in de kerk begraven zal moeilijk zijn. Intussen hoop ik zo spoedig mogelijk een antwoord te ontvangen wat er moet gebeuren".

Aan het slot brengt hij opnieuw de groeten over van de Heer Gouverneur, en eindigt met de gebruikelijke aanbeveling.
Pinkstermaandag 1611.

Brief van 3 juni 1611 :

Fabritius aan Sasbout Vosmeer te Keulen.

In dit korte briefje, ook het laatste van 1611 dat bewaard is gebleven in het O.B.C.-archief, schrijft Fabritius, door bemiddeling van vicaris Joannes Smit, die weer op weg is naar Keulen, over het ontwijde kerkhof en zegt dat hij nog geen antwoord heeft ontvangen. Dit hangt misschien samen met de plannen van de Apost. Vic. om binnenkort zelf maar Grol te komen. Namens de Heer Gouverneur geeft Fabritius enkele aanwijzingen voor die reis.

"Elke dag verwachten wij de komst bij ons van U, Hoogeerwaarde Heer. Het lijkt onze Heer Gouverneur raadzaam dat de Hoogeerwaarde zijn reis maakt via Wesel, en daar bij de Karthuizers logeert. Vandaar zal de Heer Gouverneur hem naar ons laten brengen met de bagage, wagens en karren. Nu ik een gunstige gelegenheid heb (de reis van Joannes Smit), heeft hij mij verzocht dat aan U, Hoogeerwaarde te schrijven, die hij allerhartelijkst groet, en in wiens gebed hij zich aanbeveelt, zoals we allemaal doen".

Of het bezoek van Sasbout Vosmeer door is gegaan, en hoelang en waar hij verder nog geweest is, horen wij niet in de brieven van Fabritius. Alleen is de volgende brief van bijna een jaar later, nl. 1 mei 1612 gericht aan Vosmeer te Oldenzaal; de overige brieven van 1612 zijn allen weer naar Keulen gestuurd. Het in-de-buurt-zijn van de Apost. Vic. in 1611/12 verklaart wellicht het ontbreken van enig schrijven van Fabritius aan Vosmeer in 11 maanden. Persoonlijk contact was in ieder geval heel wat gemakkelijker.

P.H.C. Engel,
o. carm.

Correcties :

Blz. 87 (klapper) , 21ste regel van boven : weggevallen : delen ; wordt dus : samen mochten delen.

Blz. 91 (klapper) , 3de regel van onder : verlies , moet zijn : hulp.

ARBEIDSOMSTANDIGHEDEN ANNO 1909

We leven thans in een periode ~~waarin er helaas sprake~~ is van een economische recessie.
Faillissementen, fabriekssluitingen, inkrimping, werkloosheid etc. zijn begrippen met een nare ondertoon, maar helaas werkelijkheid. Door de in de afgelopen jaren steeds groter wordende invloed van onder meer de vakbonden zijn werktijden, werkomstandigheden en beloningen in de diverse bedrijven aanzienlijk beter geworden, vooral in het belang van de werknemer. Op zich een zeer goede zaak, want laten we eerlijk zijn. Wie wil, zo hij nog in de gelukkige omstandigheden verkeert in het arbeidsproces opgenomen te zijn, de vrije zaterdag, de snipperdagen, de 40-urige werkweek en de drie weken welverdiende vakantie missen ?

Maar hoe anders waren de arbeidsomstandigheden anno 1909. Onderstaand treft u een arbeidscontract en reglement aan tussen de firma Oosterholt-Wiegerink (stoom-schoenenfabriek en leerlooierijen) en een Groenlose arbeider. In die tijd waren begrippen als inspraak, ondernemingsraad, meedelen in de winst etc. nog niet in de dikke Van Dale opgenomen.

Nu de tekst van contract en reglement.

Artikel 1

De arbeider verbindt zich werkzaam te zijn als schoenmaker en derhalve alle werkzaamheden te verrichten welke hem in verband daarmede en bovendien alle verdere voorkomende werkzaamheden, die hem door werkgever ten behoeve zijner onderneming zullen worden opgedragen.

Artikel 2

De dienstbetrekking wordt aangegaan voor onbepaalden tijd.

Artikel 3

De dagelijksche werktijd bedraagt elf uur of 10½.
De arbeidsdag loopt tusschen 6 uur 's morgens en 7½ uur 's avonds; de juiste tijd waarop de arbeidsdag begint en eindigt, wordt door den werkgever vastgesteld. In den arbeidsdag voornoemd zijn schafttijden begrepen van te zamen 2½ uur (Zaterdags maar 2 uur). Aanvang en einde der schafttijden worden door den

werkgever vastgesteld. Indien zulks noodig is kan de werktijd langer duren en is de arbeider verplicht ook overwerk naar behooren te verrichten. Op Zon- en R.K. Feestdagen zal niet worden gewerkt.

Artikel 4

a. Het loon bedraagt ƒ 0,90 per week.

b. Het loon bedraagt voor stuk- of taakwerk, hetwelk reeds vóór onderteekening dezes in de onderneming van werkgever werd verricht, en zooals in het loonboek is aangegeven en welks inhoud partijen bekend is, en voor zooverre dit niet in het loonboek is vermeld als in de onderneming van werkgever op heden gebruikelijk is, terwijl het loon voor stuk- of taakwerk, dat vóór onderteekening dezes in de onderneming van werkgever nog niet werd verricht, zal worden berekend naar en in verhouding tot het gemiddelde loon betaald voor reeds verricht soortgelijk stuk- of taakwerk.

Artikel 5

De uitbetaling van het loon over de afgeloopen week zal in Nederlandsche munt telkens des Zaterdags plaats hebben op het uur door den werkgever te bepalen. Valt Zaterdag op een dag dat wegens feestdag niet gewerkt wordt, dan zal de uitbetaling plaats hebben den eersten dag daaraanvoorafgaande waarop gewerkt wordt.

Artikel 6

Geen loon zal zijn verschuldigd over den tijd gedurende welken de arbeider zijn arbeid niet heeft verricht. Geen loon zal dus verschuldigd zijn in de gevallen bedoeld bij art. 1638 c en d van het Burgerlijk Wetboek.

Artikel 7

De arbeider zal zijne werkzaamheden naar zijn beste vermogen verrichten volgens de aanwijzingen hem door of namens den werkgever verstrekt en overeenkomstig het fabrieksreglement waarvan de arbeider door onderteekening dezer verklaart kosteloos een volledig exemplaar te hebben ontvangen en met den inhoud waarvan hij zich vereenigt. De arbeider zal zich houden aan de voorschriften van goede orde, veiligheid, gezondheid en zedelijkheid in de onderneming des werkgevers, welke hem door of namens den

werkgever zullen worden gegeven en voorts aan die, welke zijn vervat in het voormelde reglement. De arbeider zal zijnen arbeid persoonlijk verrichten.

Artikel 8

De werkgever of arbeider, die de dienstbetrekking wil doen eindigen doet daarvan minstens een week te voren mededeeling aan de tegenpartij.
De werkgever of arbeider, dien den opzeggingstermijn niet in acht neemt of aan de wederpartij eene dringende reden geeft tot tusschentijdsche beeindiging in den zin als in art. 10 op het reglement bepaald, is aan de wederpartij eene schadeloosstelling schuldig ten bedrage van het loon over den opzeggingstermijn.
De arbeider heeft het recht de overeenkomst op te zeggen zonder zich aan den opzeggingstermijn te houden :

a. Wanneer hij niet in staat is zijn werk te verrichten.
b. Wanneer de werkgever of zijne vertegenwoordigers handtastelijk zijn of grove beleedigingen uiten tegen den arbeider.
c. Wanneer de werkgever het verschuldigde loon niet op de overeengekomen wijze uitbetaalt of zich op onrechtmatige wijze ten nadeele van den arbeider bevoordeelt.
d. Wanneer bij voortzetting van het werk gevaar voor het leven of de gezondheid van den arbeider ontstaat, wat bij het aangaan der overeenkomst niet te voorzien was.

Artikel 9

Als zekerheid voor het voldoen der schadeloosstelling welke de arbeider aan den werkgever verschuldigd is indien hij de dienstbetrekking onrechtmatig verbreekt of den werkgever eene dringende reden geeft tot tusschentijds ontslag, is de werkgever bevoegd bij elke loonbetaling 1/10 deel van het verschenen loon in te houden tot een gezamenlijk bedrag van des arbeiders loon over zes dagen.

Artikel 10

De werkgever of arbeider is bevoegd de dienstbetrekking op staanden voet te doen eindigen mits hij tegelijkertijd aan de wederpartij een schadeloosstelling, gelijk aan het loon over den opzeggingstermijn betaalt.
De werkgever is bevoegd de dienstbetrekking op staanden voet te doen eindigen, indien de wederpartij hem een dringende reden daartoe geeft zullende deze onder meer geacht worden aanwezig

te zijn:

1. wanneer de arbeider bij de afsluiting der overeenkomst den werkgever heeft misleid door het vertoonen van valsche of vervalschte getuigschriften of dezen opzettelijk valsche inlichtingen heeft gegeven omtrent de wijze, waarop zijne vorige dienstbetrekking is geeindigd;

2. wanneer hij in ernstige mate de bekwaamheid of geschiktheid blijkt te missen tot den arbeid waarvoor hij zich heeft verbonden;

3. wanneer hij zich overgeeft aan dronkenschap of ander liederlijk gedrag;

4. wanneer hij zich schuldig maakt aan diefstal, verduistering, bedrog of andere misdrijven, waardoor hij het vertrouwen, des werkgevers onwaardig wordt;

5. wanneer hij den werkgever, diens familieleden of huisgenooten of zijne medearbeiders mishandelt, grovelijk beleedigt of op ernstige wijze bedreigt;

6. wanneer hij den werkgever, diens familieleden of huisgenooten of zijne medearbeiders verleidt of tracht te verleiden tot handelingen strijdig met de wetten of goede zeden;

7. wanneer hij opzettelijk of ondanks waarschuwing roekeloos des werkgevers eigendom beschadigt of aan ernstig gevaar blootstelt;

8. wanneer hij opzettelijk of ondanks waarschuwing roekeloos zichzelf of anderen aan ernsig gevaar blootstelt;

9. wanneer hij bijzonderheden aangaande des werkgevers huishouding of bedrijf, die hij behoorde geheim te houden, bekend maakt;

10. wanneer hij weigert te voldoen aan redelijke bevelen of opdrachten hem door of namens den werkgever verstrekt;

11. wanneer hij op andere wijzen de plichten veronachtzaamt welke deze overeenkomst hem oplegt;

12. wanneer hij door opzet of roekeloosheid buiten staat geraakt den bedongen arbeid te verrichten, welke dringende reden onverwijld aan de wederpartij moet worden medegedeeld.

13. Wanneer hij deelneemt aan eene werkstaking.

Artikel 11

Mededeelingen aan de arbeiders welke worden bekend gemaakt door aanplakking op de daarvoor bestemde plaats aan den ingang der fabriek worden geacht schriftelijk te zijn geschied aan elk der arbeiders afzonderlijk.

Artikel 12

Door medeonderteekening van dit contract verklaart de werkman zich daarmeede te vereenigen, alsook met bovengenoemd reglement, van een en ander waarvan hem een exemplaar kosteloos is ter hand gesteld.

Artikel 13

Wanneer door den werkgever wijziging of aanvulling van dit contract wordt noodig geacht, zullen deze minstens 10 dagen vóór dat dezelve in werking treden ter kennis worden gebracht van de werklieden, die minstens 3 dagen vóór het inwerking treden een verklaring zullen teekenen dat ze zich daarmee vereenigen. Indien een werkman deze verklaring zou weigeren te teekenen, zal dit als opzegging der dienstbetrekking beschouwd worden tegen den dag waarop de wijzigingen zullen in werking treden.

Groenlo, den 18 Jan. 1909

De Werkgever, De werknemer,

REGLEMENT

Aanvang van den werktijd 's morgens 6 uur ; 's winters 6½.
Schaftijd van 8½ tot 9.
,, ,, 12 ,, 1½.
,, ,, 4½ ,, 5.
Einde van den werktijd 's avonds 7½ uur.
Op Zaterdag is de middag-schaftijd van 12 tot 1 en van 4 tot 4½ uur.
Einde van den werktijd alsdan 6½ uur.
Te laat komen wordt beboet met 3 cent, welke boete Zaterdags van het loon wordt afgehouden.
Hun, die in daggeld werken, wordt bovendien het verzuim afgetrokken.
Voor hem, die tweemaal in één week te laat komt, wordt de boete verdubbeld.
De boete wordt met iedere 10 minuten later komen verhoogd met 3 cent.
Hij, die schoenwerk of andere zaken door onverschilligheid of verkeerde behandeling beschadigt of bevuilt wordt beboet tot een bedrag, waarmede het werk er door in waarde is verminderd.
Hij, die om de een of andere reden niet kan komen moet daarvoor verlof hebben. Ook moet hij verlof vragen, wanneer hij tijdens de werkuren zijn werk wil verlaten.
Tijdens de werkzaamheden mag niet gerookt worden. Ook zingen en fluiten is verboden.
Sterke drank wordt in de werkplaatsen streng verboden, alsook zedelooze taal. Die zich daaraan schuldig maakt wordt ontslagen.
Iedere arbeider is verplicht vóór hij zijn werk begint zijn nummer op het daarvoor bestemde bord te hangen.
Alle boeten, behalve die voor toegebrachte schade, vervallen aan het ziekenfonds.
Hij, die machines bedient, is verplicht zijn machine goed te behandelen en Zaterdags na het einde van den werktijd goed te reinigen en te poetsen, ten genoege van den werkgever.

- - - - - - - - - -

Bovenstaande - in contract en reglement - zal de ouderen onder U wellicht nog als muziek in de oren klinken en de jongeren onder U zullen zich hierover wellicht ten zeerste verbazen.
De techniek heeft zich in de afgelopen jaren enorm ontwikkeld doch bij lezing van het bovenstaande blijkt dat de gewijzigde arbeidsomstandigheden, alsmede de loon- en prijsontwikkelingen ongeveer gelijke tred hebben gehouden.

Groenlo, februari 1981

J.G. Schut

CORNELIUS FABRITIUS

Pastoor te Grol

1606 - 1627

Het jaar 1612

De brieven van Fabritius aan Vosmeer van het jaar 1612 vertonen over het geheel hetzelfde beeld als die van de voorafgaande jaren. Het zijn er een zestal, bewaard in het archief O.B.C. band 282, waarvan de eerste nog gestuurd is naar Oldenzaal, de anderen weer naar Keulen. Een enkele aanduiding in de brief van 28 augustus 1612 wijst erop dat Vosmeer weer via Grol naar Keulen is teruggekeerd. Het aantal katholieken is in de rustige tijd van het Bestand enigszins toegenomen; De verhouding met de Magistraat, en met name de Guberbator Dulcken is goed, en wat betreft de laatste zelfs hartelijk. Al is er dan tijdens het Bestand geen hete oorlog gaande, toch schijnt de defensie van de vesting Grol niet verwaasloosd te zijn, al bracht dat van tijd tot tijd enige moeilijkheden met zich mee.

Brief van 1 mei 1612 :

Fabritius aan Vosmeer te Oldenzaal.

Na de gewone aanhef van "Allerdoorluchtigste en Hoogsteerwaarde Heer en Vader" laat Fabritius weten dat hij het chrisma en de ziekenolie acht dagen geleden heeft ontvangen van de Eerw. Heer Deken (d.i. Rovenius).
In de andere brieven was het steeds geweest dat hij de gewijde oliën uit Keulen ontving en doorstuurde naar Rovenius in Oldenzaal. Als we het adres aan de achterzijde van de brief niet hadden, was deze mededeling al voldoende om te besluiten dat Vosmeer met Pasen 1612 nog in Oldenzaal was.
Vervolgens brengt de brief een klacht over van de Pater van Engelhuysen, die ook de hulp inroept van de Apost. Vic. om uit zijn moeilijkheden verlost te worden :

"De Heer Pater klaagt over het ongemak en bezwaar van de Heer Commissarius, die na veel woorden, beloften, en brieven over en weer zich weinig druk schijnt te maken om te gaan verhuizen; en wij zien ook geen enkele voorbereiding om het klooster van zijn last te bevrijden; maar zowel persoonlijk als via tussenkomst van zijn vrienden blijft hij aandringen bij de Pater op huur van de bakkerij en een deel van de kerk (= klooaterkapel) ; en hij zegt dat zijn overheid dit per bode mondeling, maar niet schriftelijk van de Pater gevraagd heeft, die dit verzoek en de huur geheel en al verwerpt. De Heer Gouverneur schijnt zich met deze zaak

maar weinig te bemoeien, maar laat ze het onder elkaar afhandelen".

Het gaat hier klaarblijkelijk over de "Commissarius", een burgerlijk ambtenaar die namens de aartshertogen in Brussel de taak had de bevoorrrading van het garnizoen te verzorgen. Deze heer schijnt zijn intrek genomen te hebben in Engelhuysen en wil daar beslag leggen op de bakkerij en een deel van de kloosterkapel om daar, na verbouwing, zijn intrek te nemen. Gouverneur Dulcken wil zich niet met de zaak bemoeien en de Pater voelt zich machteloos want de Commissarius beroept zich op zijn hogere Overheid.

"daarom vraagt de Heer Pater of de Hoogeerwaarde hem te hulp wil komen, dat nl. de Heer Commissarius, nadat hij een billijke vergoeding heeft betaald, zoals hij beloofd heeft, zich elders vestigt".

De brief eindigt weer met de gebruikelijke aanbevelingen, en de aparte groet van de Heer Gouverneur, op het feest van de apostelen Philippus en Jacobus.
In een P.S. voegt Fabritius eraan toe :

"Er schijnt ook weinig hoop te zijn dat het buskruit verwijderd wordt, daar de Gouverneur dit afschuift op de Commissaris van Bewapening".

In één van zijn eerste brieven wijst Fabritius al op die onprettige situatie die nu al jaren lang duurt en zonder ongelukken.

"Het aantal communicanten van dit jaar heeft het aantal van de vorige jaren overtroffen tot 200".
"De bode staat te wachten".

Brief van 20 juli 1612 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen.

De brief opent met een raadselachtige mededeling. Het lijkt wel een codebericht.

"Bij de terugkeer van de koetsier heb ik geschreven dat het paard van kapitein Heer de Catthim weer beter geworden is".

De Heer de Catthim zal wel één van de troepencommandanten geweest zijn, evenals de Heer Doria, waarvan op het eind van deze brief verteld wordt dat hij met zijn collega naar Brabant vertrokken is. Heeft deze Heer de Catthim misschien paard en wagen ter beschikking gesteld van Vosmeer die in deze tijd ongeveer via Grol naar Keulen teruggekeerd moet zijn ?
Hij heeft ook geschreven, zo zegt hij, over het huis van de vicarie van het H. Sacrament. Dit schrijven is niet bewaard gebleven in het archief van Vosmeer, maar is misschien ook nooit door

Vosmeer ontvangen.
Op dit huis had de gouverneur het oog laten vallen; het was wel erg onderkomen, en gehavend door oorlogsgeweld, maar Matthijs Dulcken was bereid het op te knappen op eigen kosten en het dan te bewonen. Het huis was gelegen "in die Goltstraat tot achter aen die walle tusschen Beerent Oveliunck ter noortsijde en de Jan Dircksoen ter suytsijde".
Op 12 maart 1613 gaf de apst. vic. zijn toestemming het huis aan Dulcken te verhuren voor 14 gulden per jaar.
(Zie : AAU , XXII , (1895) / pag. 32/3).

De opzet van de Heer Commissarius, over wie ook in de vorige brief gesproken werd, is nog niet bevredigend opgelost, want "Heer Commissarius is nog niet uit het klooster vertrokken, maar hij zal zo spoedig mogelijk vertrekken; want hij is begonnen zijn eigen huis te bouwen in de bakkerij, en als dat klaar is zal hij overhuizen".

De Heer Pater is ook altijd nog doende met het herstel van Engelhuysen.

"De Heer Pater zal er voor zorgen dat de gebarsten klok door een hele vervangen wordt; en hij vraagt of deze door een priester gewijd mag worden volgens de vorm van het Romeins rituaal".

Het is nu juli en de oogst staat voor de deur, wat moet er nu gebeuren met de opbrengst in natura van twee vicarieën die samengevoegd zijn ?

"Daar de oogst aanstaande is, en wij niets weten over de verenigde vicarieën nl. die van S. Maira en van het H. Kruis, door wie de vruchten in ontvangst genomen moeten worden. Daarom vragen wij U, dat U gelieve aan te geven tot welk doel U wilt dat ze aangewend worden of door wie aangenomen".

Dan is er nog wat nieuws over de militaire gezagsdragers in de stad.

"De Heer Gouverneur is acht dagen geleden ziek geworden, en zeer nederig vraagt hij de vurigste gebeden van U Hoogeerwaarde, opdat God almachtig hem in zijn vroegere gezondheid herstelt".
"De kapiteins Catthim en Doria zijn tijdelijk naar Brabant afgereisd".
"Voor de rest gaat het, God lof, vrij goed; in de zaak van de restitutie van de kerkelijke goederen gaan we voort op de rechte weg, en ik hoop dat God de Heer onze pogingen zal zegenen".

De restitutie van door de magistraat vervreemde kerkelijke goe-

deren had heel wat voeten in de aarde. De brieven van Wessel van Arnhem en Gerard Borckloe, de ontvangers van de kerkelijke goederen in de Graafschap zijn daarvan een sprekend getuigenis. De bezittingen van de vicarieën werden, waar de Staatsen de macht in handen kregen, soms aan openbare instellingen toegewezen, maar kwamen ook vaak door aankoop in handen van particulieren. En dan vaak voor "een eie en een appel", zoals Wessel van Arnhem ergens zegt.
En de lieden die het dichtst bij het vuur zaten, de burgemeesters, profiteerden van de kans hun bezit voor een krats uit te breiden. In deze gevallen was het een hachelijke taak de goederen voor de oorspronkelijke bezitters terug te krijgen.

Brief van 28 augustus 1612 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen :

Op 14 augustus heeft de apost. vic. aan pastoor Fabritius een brief geschreven die naar behoren in Grol is aangekomen. Fabritius meldt dat op 28 augustus, en laat er enkele Grolse actualiteiten op volgen :

"De Heer Gouverneur is weer beter, God lof, en is alleen hier aanwezig, terwijl de andere kapiteins afwezig zijn (de Catthim en Doria)".(Heer Joannes Smit, vicaris van het H. Sacrament die volgens vorige brieven frequent in Keulen was, blijkt te zijn ingetreden bij de paters Jesuiten).
Er staat niet bij vermeld waar hij ingetreden is, maar het moet wel Keulen geweest zijn. Nu is zijn vicarie vacant, en wie zal ze toegewezen krijgen ? Na de dood van de stichters van deze vicarie - gesticht 27 september 1514 - kwam het recht van toewijzing toe aan de Magistraat van Grol, die daartoe een geschikte persoon kunnen uitkiezen, die priester is, of binnen een jaar priester gewijd kan worden. Deze persoon kunnen zij dan na machtiging van de bisschop van Münster, aan de pastoor presenteren om hem als vicarus plechtig te installeren. De mededeling van Fabritius luidt als volgt :

"Uit een brief van de paters Jesuiten, daartoe gestuurd, hebben wij vernomen dat Heer Joannes Smit bij hen twee maanden geleden het noviciaatsjaar is begonnen. En dat daarom de vicarie van het H. Sacrament zijn bezitter mist. Daarom stellen onze burgemeesters bij wie zoals bekend het recht van benoeming rust, Theodorus Marquerinck, de zoon van stadssecretaris Henricus Marquerinck,een jongeling van de hoogste verwachtingen en karakter, en reeds clericus, aan U met de grootste onderdanigheid voor ter benoeming, zoals uit hun hierbij ingesloten verzoek breedvoerig blijkt".

Nu de burgemeesters toch ter sprake zijn sluit het volgende nieuwtje goed daarbij aan :

"Eén van onze burgemeesters, met name Coenrardus Hackenbroeck, wiens echtgenote na uw vertrek van hier gestorven is, is zeer onlangs met een maagd uit het oude begijnenhuis, zoals ze dat noemen, of klooster, de middelste van de drie, in het huwelijk getreden".

Dat was één van de drie bewoonsters van het zgn. Willekens klooster of Olde klooster die zonder kloostergeloften een gemeenschappelijk religieus leven leidden. Het moet ongeveer gelegen hebben waar nu het verpleeghuis staat. Het voerde zo'n armtierig bestaan dat het in 1620 door de opvolger van Vosmeer, Rovenius, met het klooster Engelhuysen werd samengevoegd. (Zie : AAU, XXII (1895), pag. 37)

Deze mededeling brengt Fabritius vanzelf op de volgende, die op Engelhuysen betrekking heeft :

"De Heer Commissarius klaagt erover dat hij niet zo snel tegels of dakpannen kan krijgen om zijn huis af te dekken ; wanneer hij ze echter heeft, zal hij overhuizen ; want de bakoven heeft hij afgebroken, en ergens anders laat hij die weer opbouwen".

De brief eindigt weer met de gebruikelijke groet van de Magistraat en geestelijkheid.

Brief van 19 september 1612 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen :

Het is een heel kort briefje met maar enkele mededelingen. Toch is het opvallend in de lange reeks brieven van Fabritius aan Vosmeer. Hij schrijft dat hij de brief uit Keulen van 16 sept. al op 19 sept. heeft ontvangen en antwoordt daarop met kerende post. Zowel het één als het ander is ongewoon bij Fabritius : er zijn brieven die er weken over deden om Grol te bereiken, en de antwoorden van Fabritius laten wel eens enige tijd op zich wachten. Hij schrijft :

"De (kerk)sieraden zijn op Maria-geboorte (8 sept.) uit Emmerik bezorgd, samen met de inventaris waarvoor wij U allerhartelijkst danken".

Welke die sieraden zijn is me niet duidelijk.

"De Heer Commissarius zal deze week verhuizen, want alles is ongeveer klaar".
"Het altaar van de Tienduizend Martelaren mist nog een kelk,

voor de rest is alles behoorlijk voorzien".
"De Heer Gouverneur is op het ogenblik niet aanwezig ; de anderen maken het - God lof - goed en zij groeten U allen zeer".

Brief van 26 october 1612 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen :

Fabritius kan schrijven dat hij prompt op zijn wensen bediend is : de kelk voor het altaar van de Tienduizend Martelaren, die er volgens de vorige brief ontbrak, heeft hij ontvangen, samen met de brief van 7 october. Verder brengt hij een proces van ruiling ter sprake dat voor de Magistraat van Grol gevoerd is, en waarvoor de Officiaal Rovenius een voorlopige machtiging heeft afgegeven. Dan komen nog even ter sprake de Heer Commissarius en de Heer Gouverneur : de eerste is verhuisd en de tweede op reis naar Roermond. Verder heeft Arnold Vewes de wijdingsbrieven nodig, van de tonsuur en de lagere wijdingen, e verzoekt dringend die te mogen ontvangen:

"Hier zijn voor de Magistraat enkele processen gevoerd over een stuk land, eertijds van de vicarie van St. Catharina, geruild voor een huis gelegen bij het kerkhof. Deze zaak hebben wij gestuurd naar de Eerw. Heer Deken en officiaal te Oldenzaal, die na alles grondig onderzocht te hebben, de genoemde ruiling van stuk grond en huis bekrachtigd heeft, totdat iets in het tegendeel door U, Hoogsteerw. en Doorluchtige Heer verordend zal zijn. Daarom vragen onze Magistraat en de bezitter van het stuk land U nederigst dat U het eveneens gelieve te bekrachtigen, en daarom hebben ze gemeend de brief van de Eerw, Heer Licentiaat Philippus Rovenius aan U Hoogsteerw. te moeten sturen en die zij zeer gaarne van U zouden terug ontvangen".
"De Heer Commissarius heeft wel het klooster 'ontlast' (hij is er uit vertrokken) maar zonder het afgesproken geld te betalen".
"Arnoldus Vewes vraagt dringend van U een getuigschrift van de tonsuur en de vier lagere wijdingen, die hij in Oldenzaal heeft ontvangen op 1 maart 1608, zoals blijkt uit het document van Heer Paulus (Arisdorf) die ter zelfder tijd het subdiaconaat heeft ontvangen".
"De Heer Gouverneur is naar Roermond vertrokken en zal over een maand terugkeren".

Wat hij in Roermond ging doen wordt niet vermeld. Het zal wel met bestuurlijke - of gerechtsaangelegenheden te maken hebben gehad, want Roermond was de zetel van het Hof van Neder-Gelre.

Brief van 21 november 1612 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen :

Deze brief gaat helemaal over de zaak van de goederenruil, waarover ook al in de brief van 26 october gesproken werd. Het doel ervan is deze zaak voorgoed uit de wereld te helpen "opdat er bij het nageslacht niet weer dezelfde moeilijkheden ontstaan".
De moeilijkheden houden verband met het terugvorderen van kerkelijke goederen die in de tijd van de Staatsen vervreemd zijn. Er dient degelijk vast te staan wat kerkelijk goed was en wat niet. Fabritius begint weer mede te delen wanneer de laatste brief uit Keulen ontvangen is, en gaat in op het verzoek van de Apost. Vic., daarin vervat :

"De brief van daags voor St. Maarten (10 nov.) heb ik ontvangen, waarin U vraagt om de acten en motiveringen van de partijen in het geding, die hieraan hun ontstaan te danken hebben, dat nl. in naam van de vicaris van S. Catharina, Gerardus Vewes, krachtens opdracht van U, Hoogsteerw. Heer, hier onlangs gepubliceerd, over het terugvorderen van kerkelijke goederen, het stuk land waar het over gaat, teruggevorderd heeft van de huidige bezitter, zonder rekening te houden met het huis dat ten noorden aan het kerkhof grenst, dat Heer Henricus, z.g. vicaris van het altaar van S. Catharina, bewoond heeft, waarin hij is overleden, en dat nooit van de kerk is geweest. Daarom zoekt de huidige bezitter zijn verkoper (d.i. de persoon die het hem verkocht heeft), en deze weer een andere (verkoper) tot aan de zoon van Anthonius tho Nijenhuys, de eerste ruiler die in Deventer woont, wiens brieven en motiveringen, die naar zijn familielid zijn gestuurd en die wij naar U hebben laten doorsturen, samen met een exemplaar van de gezegelde brief van de eerste ruil, waarin het huis en de ligging en begrenzing van het stuk land omschreven worden. Het hele proces echter en de pleidooien hier voor de rechtbank gehouden komen slechts hier op neer : ' dat den een den ander sijn goet gepandet heeft', hetgeen zowel Vewes in naam van zijn zoon, als de huidige bezitter en de andere verkopers van harte beamen, daar 'gelijk met gelijk' geruild is en ieder met zijn deel tevreden is, gesteld dat U met Uw gezag de genoemde ruiling goedkeurt, opdat dergelijke moeilijkheden weer niet opduiken voor het nageslacht".
"De Heer Gouverneur en onze Magistraat laten U zeer groeten".

En hiermee zijn we aan het eind van het jaar 1612 gekomen.

P.C. Engel, o. carm.

=0=0=0=0=0=0=

HET GROLSE GEMEENTEHUIS DOOR DE JAREN HEEN

Het marktplein van Groenlo met het gemeentehuis en de historische Calixtuskerk waren door de eeuwen heen centrale plaatsen van de stad.
Hier concentreerden zich het kerkelijk, burgerlijk en gildeleven en de handel. Het stadhuis was ook toen het bestuurscentrum van de stad en was een trots gebouw.
Dit is goed waarneembaar op een fraaie gevelsteen, sinds kort een sieraad in de nieuwe raadzaal. Deze gevelsteen toont ons een tamelijk willekeurige weergave van het stadsbeeld en toevallig blijkt de afbeelding van de gevel van het stadhuis vrij objektief te zijn.

Ongeveer een eeuw later in 1743 tekende de beroemde tekenaar van stads- en dorpsgezichten Jan de Beyer, markt, kerk en stadhuis in detail.
Hieruit blijkt dat het stadhuis oorspronkelijk een verdieping hoger was dan het huidige, zich hoog boven de omringende bebouwing verheffend.
De prachtige renaissance gevel met zijn natuurstenen raamkozijnen voorzien van korfbogen dateren het stadhuis ± 1625.
Een tweede tekening van de Beyer laat ons de gevel aan de straatzijde zien, voorzien met een enkelvoudige stenen trap naar de eerste verdieping.
De trapleuning en de omheining van het bordes waren versierd met geprofileerde natuurstenen stijlen, voorzien van figuraal beeldhouwwerk.

Een tweede panorama van markt, stadhuis en kerk is een olieverfschilderij.
Dit anonieme schilderij dateert van voor 1836. In dat jaar verbrandde de afgebeelde torenspits en werd nadien vervangen door een nieuwe en met ongeveer gelijke vormen als het huidige. Het afgebeelde huis ter rechter zijde (thans AMRO-bank) heeft al een classisistische vormgeving en maakt het zeker dat het schilderij dateert na de Franse tijd.
Bovendien is hiermee bewezen dat de renaissance gevel toen nog ongeschonden aanwezig was.

Behalve de torenbrand werd de stad Groenlo in 1836 nog door een tweede ramp getroffen. Een wervelstorm richtte grote verwoestingen aan. De verarmde stad was niet in staat de brand- en stormschade te herstellen. Dit noodzaakte het stadsbestuur op 21 november 1837 een brief te richten aan de staatsraad gouverneur van de provincie Gelderland. Hierin werd verzocht bij het ministerie van financiën en "door 's Konings goedertierenheid" te bevorderen dat "aan deze zoo zwaar geteisterde stad op den 12 februari 1836 brand, en den 29 november aanvolgende orkaan, het ontbrekende geld moge worden geschonken. Groot zoude Groenlo's dankbaarheid voor deze weldaad zijn, temeer daar zonder die geene redding te voorzien is".

Of genoemde storm ook schade aan het gemeentehuis heeft veroorzaakt is onbekend. Korte tijd daarna echter werd het stadhuis verbouwd. Het gebouw verloor zijn fraaie gevel aan de marktzijde en het geheel werd met een verdieping verlaagd. De degradatie werd door de plaatsing van Engelse schuiframen en een simpele kapconstructie compleet. Wel verrees op de kruising van de kap een eenvoudig torentje.

Na de intrede van burgemeester van Bommel werden schoorvoetend pogingen ondernomen om tot nieuwbouw door te zetten, hoewel het raadsbesluit slechts met één stem meerderheid werd genomen. Aldus ontstond het gemeentehuis in de huidige vormgeving. De financiering geschiedde door de verkoop van gemeentelijke heidegronden en woeste gronden en door de afstand van historische weiderechten onder andere van het Lindveldse slat.
De opbrengsten bedroegen ƒ 4.000,-. Er werd nadrukkelijk gesproken over algehele nieuwbouw zodat het onwaarschijnlijk is dat er nog restanten van het historisch muurwerk aanwezig zijn. Bij de recente restauratie is het pleisterwerk van de buitenmuren onaangeroerd gebleven zodat er geen mogelijkheden waren te onderzoeken of in het metselwerk nog sporten (bijvoorbeeld dichtgemetselde vensters) aanwezig zijn. De sluitpost voor het toenmalige nieuwe stadhuis was ƒ 140,-, bestemd voor de terracotta leeuwenkoppen aan de gevel

die tijdens de recente restauratie werden vernieuwd.

Op 30 december 1874 werden ten behoeve van het raadhuis : "166 stuks peppelen bomen, gedeeltelijk staande langs stadswal, gedeeltelijk langs den grindweg op Borculo" verkocht voor ƒ 811,-.
Tijdens de bouw werden onder meer de raadsvergaderingen gehouden in het huis van E. Huyskes in de Beltrumsestraat (thans meubelzaak Gunnewijk).
Hij diende na het gereedkomen van de bouw als onkostenvergoeding een omstreden nota in, groot ƒ 50,-.

De vijf brandspuiten stonden tot de nieuwbouw in de onderste verdieping van het stadhuis. Op 12 maart 1873 werd besloten op de hoek Goudsmitstraat-Beltrumsestraat een nieuw brandspuithuisje te bouwen. Dit geschiedde na aankoop van een deel van huis en erf van broodbakker C. Milius voor ƒ 360,-. Ook werd overleg gepleegd met J.W. Luckman voor verbetering van de toegang naar de Goudsmitstraat.
De totale kosten bedroegen uiteindelijk ƒ 710,-.

Op de plaats van de huidige nieuwbouw tegenover de Calixtuskerk stond in de negentiende eeuw een huis dat eigendom van de gemeente was. Het huis diende voor alles en nog wat en de enige bewoner was Hermannus Kip vanaf 8 juni 1858 tot 30 augustus 1864. Hij fungeerde als sleutelbewaarder van het stadhuis, hield het stadhuis schoon en belastte zich met "het aanmaken der kagchels". Hij zorgde ervoor dat hiertoe steeds voldoende "kluun" (harde turf) aanwezig was. Hij legde keurig de "piepen en tabak" gereed en kreeg complimentjes voor zijn nauwkeurigheid, onder andere van secretaris Hendrik Gabriël van der Kraan omdat hij steeds de inktpotten keurig op tijd vulde (zonder uitdroging). Na zijn dood in 1864 werden de taken overgenomen door Hendrik Hahné. Hij verhuisde en ging evenals Kip naast

het stadhuis wonen. Hij huurde een deel van het huis voor zes jaar en moest jaarlijks ƒ 16,17 huur betalen. In hetzelfde huis was sinds de stichting op 2 augustus 1815 de Latijnse school gevestigd. Rector L. Lasonder gaf er ruim 50 jaar onderwijs. Hij kreeg bij zijn gouden jubileum op 11 mei 1877 een gratificatie in de vorm van "eene pendule" die ƒ 100,- kostte. Op 18 oktober 1879 werd de school opgeheven en verdween uit het huis met de toevoeging "dat tengevolge van gebrek aan leerlingen sedert jaren die school alhier zich in zoodanigen toestand van verlatenheid bevindt, dat geen reden bestaan haar tot gezegd tijdstip te doen voortbestaan".
Overigens alle Latijnse scholen moesten verdwijnen vanwege nieuwe structuren voor het voortgezet onderwijs bij wet van 28 april 1876.

Toch speelde de vestiging van de school in het huis naast het gemeentehuis een belangrijke rol toen na een onderzoek op 27 september 1864 door de hoofdinspecteur der gevangenissen een rapport verscheen waarin stond dat de achter in het huis aanwezige gevangeniscellen ondeugdelijk worden omdat "Die gevangenissen voor geene verwarming vatbaar zijn".
Bovendien waren de vloeren verrot en de cellen waren onveilig omdat de buren bij de ramen konden komen. Er werden plannen gemaakt het oude huis volledig af te breken en op die plaats een nieuwe cipierswoning te bouwen met lokalen voor het kantongerecht.
De bouwkosten zouden ƒ 1.408,19 bedragen.
Het kantongerecht hield de zittingen kostenloos in het stadhuis of in het huis ernaast. Toen het nieuwe stadhuis gereed was vroeg het stadsbestuur een huurprijs van ƒ 100,- per jaar voor de zittingen.
Toen de plannen voor de bouw van de cipierswoning ter sprake kwamen stuitte men op contractuele rechten waarin stond dat de Latijnse school "ten eeuwige dage" op die plaats gevestigd moest blijven.
Met huurder Hahné zou eenvoudiger tot een overeenkomst

zijn te komen.
Uiteindelijk werden de plannen opgeheven wegens financieringstekorten mede veroorzaakt omdat er in die tijd een telegraafkantoor met woning werd gebouwd (thans juwelier Simons).

Na de overbrenging van de brandspuiten naar het nieuwe huisje werd de benedenverdieping van het stadhuis verbouwd tot woning voor gemeenteveldwachter Derk Wolters. Hij was de opvolger van J.A. Balink, die op 16 augustus 1878 overleed. De huurprijs bedroeg *f* 20,- per jaar.
In de latere jaren was de benedenverdieping een wat donkere opslagplaats die ondermeer door de ambtenaren werd gebruikt als fietsenstalling.
Met de nieuwbouw van het gemeentehuis werd ook deze ruimte een aardig vertrek, ingericht voor raadsleden en tevens geschikt voor archiefonderzoek en studie.

Vlak vóór de oorlog stond de toenmalige stadhuiscommissie op het standpunt dat men moest komen tot de vervanging van de uitbouw van het gemeentehuis door nieuwe uitbouw tot de hoogte van het bestaande gemeentehuis. Het was ook in die tijd dat de oude kerkers onder het gemeentehuis herontdekt werden door middel van het oplichten van een vloerluik.
Een foto-reportage van de kerkers kunt u aantreffen in de gang die zich in het gemeentehuis boven de kerkers bevindt.

De jaren daarop volgende kwam het nog niet tot uitbreiding van het gemeentehuis. Dit werd na de oorlog enigszins gerealiseerd door het bouwen van een noodlokaal.

De stadhuiscommissie stelde zich in 1965 op het standpunt dat de situering van het gemeentehuis aan de Markt moest blijven. Gezocht werd naar een mogelijkheid tot uitbreiding aldaar.

Ook de commissie Ruimtelijke Ordening stelde in 1967 :

- de concentratie van de gemeentelijke diensten - .

In 1972 is het nijpende gebrek aan ruimte van het stadskantoor wederom aan de orde gesteld.
De raad- en trouwzaal werd in 1972 gevestigd in het pand Mattelierstraat 19 (thans Hameland).
De afdeling Sociale Zaken verhuisde naar het pand Beltrumsestraat 5 alwaar de Technische Dienst op de bovenverdieping reeds gehuisvest was (1967). Deze dienst had zijn onderkomen in de voormalige gasfabriek aan de Lichtenvoordseweg verlaten.

Begin 1974 werden de definitieve initiatieven genomen tot een totale ver-nieuwbouw. Na het bestuderen van de verschillende mogelijkheden werd in een spoedeisende vergadering van de raad op 24 april besloten tot :

- aankoop pand Kevelderstraat 3
- kredietverstrekking voor voorbereidingskosten.

In september 1976 werden de plannen en bestekken door de architekt ingediend en na aanbesteding kon met de bouw worden begonnen.

Medio 1977 werd met de werkzaamheden een aanvang gemaakt.

Begin 1979 nam de gemeentesecretaris als eerste ambtenaar intrek in het nieuwe gebouw.
Op 7 augustus 1979 kon de eerste raadsvergadering na een onderbreking van 9 jaar weer aan de oude vertrouwde Markt worden gehouden.

De burgemeester kon als laatste zijn "gerestaureerde schip" weer betreden.

1980 Na een"strijd" van ruim 40 jaar mag de gemeente Groenlo zich gelukkig prijzen met een representatief gebouw waarin alle diensten eindelijk onder één dak zijn ondergebracht.

Tekst : V. Smit, namens Oudheidkundige Vereniging Groenlo (oude geschiedenis)
Afd. Interne Zaken (na-oorlogse feiten)

CORNELIUS FABRITIUS

Pastoor in Grol van 1606 - 1627

HET JAAR 1613

Het jaar 1613 levert een oogst op van acht brieven tamelijk regelmatig verspreid over het jaar. Zij zijn bewaard in het archief O.B.C., in band 283. Veel zaken en personen die in de voorafgaande jaren ter sprake zijn gekomen, komen opnieuw voor, maar ook duiken nieuwe op. Twee personen die buiten Grol van betkenis zijn geweest voor de Hollandse Zending verdienen bijzondere aandacht : pater Gerard Carbonnel, S.J. en Heer Theodorus Sillivolt. Voor Grol zelf zal van betkenis worden de naam Suyrhuys, de latere vicaris die na de verovering van Grol in 1627, samen met Warnsinck, de verzorging van het handjevol katholieken op zich zal nemen, wanneer de openbare uitoefening van de katholieke eredienst verboden zal zijn.

Brief van 10 januari 1613 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen .

Het is maar een heel kort briefje met twee mededelingen die Fabritius het kennisnemen door de Apost. Vic. de moeite waard acht. Om de historische lijn van de correspondentie vast te houden, begint hij weer met te vermelden dat hij de brief van 15 december 1612 uit Keulen ontvangen heeft. Dan volgt :

"Het ingestorte huis van de vicarie is niet hersteld, maar de vicaris gebruikt de grond als tuin. De grond levert in zaad op 4½ maat of schepel, Deventer maat".

Het gaat hier - gezien de samenhang met wat volgt - over het huis van de vicarie van het H. Sacrament in de "Goltstraete", tegenwoordig Goudsmitstraat. (Zie brief 20 juli 1612).

Bezitter van de vicarie was geweest Joannes Smit die bij de Jesuiten ingetreden is. Als nieuwe bezitter was voorgedragen Henricus Marquerinck (zie brief 28 augustus 1612).

"De Heer Gouverneur heb ik over zijn zakelijke belangen aangesproken, maar door andere zaken verhinderd, is er tot nu toe niets tot stand gekomen; hij heeft wel beloofd dat hij zo spoedig mogelijk een document zal opstellen betreffende de waarde van het huis en de grond".

Dit wijst op de bedoeling van Dulcken dit huis en deze grond ter beschikking te krijgen, hetgeen hem het volgende jaar zal gelukken.
Wat Fabritius wel enige bekommernis zal veroorzaakt hebben was het aangekondigde bezoek van de vorst-bisschop van Münster. Nu kan hij melden dat dat bezoek uitgesteld is tot de a.s. vastentijd.

"De dag van komst van de Allerdoorluchtigste Heer Keur-Bisschop is uitgesteld tot de a.s. vastentijd".

Vermoedelijk heeft dit voorgenomen bezoek wel iets te maken gehad met een eventuele regeling van de jurisdictie kwestie. Of het bezoek inderdaad heeft plaatsgevonden is wel twijfelachtig, want de latere brieven melden er niets van, en uit de volgende brief van 28 maart blijkt wel dat er oppositie bestond van de kant van de Aartskoster van de kathedraal van Münster, en aartsdiaken van Vreden, Heer Johan van Velen. (Zie ook brief van 14 september 1606, klapper pag. 31).

Fabritius eindigt zijn brief weer met de groeten over te brengen van de hele Magistraat en de andere medebroeders.

Brief van 28 maart 1613 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen.

Deze brief refereert uitdrukkelijk aan de vorige, omdat Fabritius eraan twijfelt of die wel in Keulen aangekomen is, daar hij er nog geen antwoord op heeft ontvangen. Zo ontbreekt dan ook de gewone mededeling over de ontvangst van een brief.

"Voor het begin van de Vatsen (i.c. 10 januari) heb ik geschreven over de aangelegenheden van de Heer Gouverneur, en omstreeks Zondag Laetare over die van de Pater (van Engelhuysen), die naar ik hoop U getrouwelijk bezorgd zijn, toch aarzel ik omdat ik geen enkel antwoord ontvangen heb".

In de vorige brief is geen bezoek van de Vorst-Bisschop van Münster aangekondigd, en in deze brief blijkt dat de jurisdictie-kwestie toch weer actueel is geworden. Fabritius schrijft :

"De Heer Gouverneur heeft onlangs in Münster met de Allerdoorluchtigste Keurvorst-Bisschop onderhandeld over de jurisdictie van onze kerk, die naar hij hoopt binnekort ons in vrede zal worden teruggegeven; waartegen Heer Velen, aarts-thesaurier van de kathedraal van Münster, en eertijds aartsdiaken van Grol zich ten zeerste verzet; de Heer Gouverneur heeft echter niets op schrift-gesteld gekregen, zoals U verzocht had".

Dat klinkt allemaal heel hoopvol, zoals de Gouverneur het zag; misschien minder hoopvol vanuit Keulen, waar het aandringen op een schriftelijke verklaring op schijnt te wijzen. Het zou nog twee eeuwen duren voordat dit jurisdictie-geschil uit de wereld werd geholpen (1823). Van tijd tot tijd zou het fel opvlammen met alle zeer onprettige verschijnselen ervan.

Het is intussen tegen Pasen geworden, en de heilige Oliën moeten vernieuwd worden; daarom :

"Door bemiddeling van deze burger van Keulen, Coenrard van Meinden, van hier geboortig, stuur ik de

busjes voor de Heilige Olie en het Chrisma".

Dan volgen nog enige korte berichtjes :

"Kapitein Heer de Catthim die gedurende de winter afwezig is geweest, is weer terug, en groet U onderdanigst, zoals ook de Heer Gouverneur".

De heer de Catthim zal de winter wel in Brussel hebben doorgebracht waar in het winterse jaargetijde wel wat meer vertier zal zijn geweest dan in het vestingstadje Grol.

"Eveneens is hier aangekomen Drost Dystelinc, die een onderzoek komt instellen naar vrouwen verdacht van toverij".

In februari 1614 horen we het resultaat van dit onderzoek.

De burgemeester Suyrhuys heeft een zoon die hij voor de geestelijke stand wil bestemmen. Als eerste stap daartoe gold de kruinschering. Er was klaarblijkelijk nog geen instemming daarmee ontvangen van de Apost. Vic.

"Burgemeester Suyrhuys had besloten naar Keulen te vertrekken met zijn zoon om hem daar de kruinschering te laten ontvangen ; hetgeen ik hem afgeraden heb tot hij zekerheid had dat de wil van de Hoogsteerwaarde Heer daartoe genegen was, en dat hij die voor hij vertrok, maar moest afwachten."

Dat was een verstandige raad van Fabritius, want de Apost. Vic. weigerde de jonge Suyrhuys de kruinschering toe te dienen en hem daardoor verkiesbaar te maken voor een kerkelijk beneficie. De reden waarom geweigerd werd wordt niet vermeld, maar is niet moeilijk te raden : De Apost. Vic. zal zich niet voor een voldongen feit hebben willen laten stellen. Uiteindelijk zal deze jonge man Suyrhuys toch zijn doel bereiken, en in 1627 treffen wij hem aan als vicaris van Grol die samen met Warnsinck

de zielzorg over de parochie Grol waarneemt.

Brief van 29 april 1613 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen.

Pasen is nu alweer voorbij, en daarom kan Fabritius zijn brief weer beginnen met de mededeling dat hij de Heilige Olie en Chrisma, die op de dag aan Venus gewijd (=Vrijdag) verstuurd zijn, ontvangen heeft, en de voor Oldenzaal bestemde, heeft doorgestuurd.
De reactie van burgemeester "Surhusius" op de weigering van de Apost. Vic. om zijn zoon de tonsuur toe te dienen is niet mals.

"Hoogst kwalijk neemt het Surhusius dat zijn zoon niet toegelaten wordt tot de tonsuur van de geestelijken en tot een kerkelijk beneficie".

En in dit laatste zal wel de voornaamste grond schuil gaan van de verontwaardiging des heren Suyrhuys ! Daarentegen "verheugt zich Marquerinck", wiens zoon Henricus naar voren was geschoven door de Magistraat als candidaat voor de vicarie van het H. Sacrament, die open stond doordat Joannes Smit, de bezitter ervan, bij de Jesuiten ingetreden was.
Dan volgt er weer zo'n mededeling die alleen uit de samenhang van Fabritius' brieven duidelijker wordt :

"De Heer Pater is nog niet vertrokken, maar bij de eerste gelegenheid zal hij vertrekken".

Dit kan natuurlijk van alles betekenen, maar uit een latere brief (9 augustus 1613) blijkt dat de Pater in Brussel is geweest in verband met het herstel van Engelhuysen. Enig succes schijnt hij wel gehad te hebben.
Ofschoon Fabritius geen directe bemoeienis had met de troepen van het garnizoen, blijkt toch telkens weer zijn belangstelling voor de militaire situatie.

"Er wordt hier gezegd dat er een grote verandering van de militairen zal plaatsvinden ; en dat er velen uit de dienst ontslagen zullen worden, vooral zij die vroeger opstandig waren geweest. De ketters in de naburige steden versterken hun verdedigingswerken en vergroten hun garnizoenen. Moge de Heer van de vrede alles leiden tot vrede voor de Kerk".

De brief eindigt zoals gebruikelijk met de groeten van de Heer Gouverneur, de burgemeesters, en wij allemaal.

Brief van 9 augustus 1613 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen.

Deze brief vertoont een duidelijke twee-indeling, niet alleen in de behandelde stof, maar ook in de schriftelijke vormgeving. Het eerste deel is ondertekend door Fabritius en Dulcken, het tweede alleen door Fabritius. In het eerste deel maakt Fabritius zich tot de spreekbuis van Dulcken en kapitein Cayro van het Oldenzaalse garnizoen. In Oldenzaal heeft een Italiaanse vaandrig, verwant van kapitein Cayro, doodslag gepleegd en daarna asiel gezocht in het nonnenklooster. De hele zaak wordt aan de apost. Vic. voorgelegd en gevraagd de immuniteit van het klooster te handhaven, zodat de vluchteling daar niet zo maar weggesleept kan worden.

Dezer dagen heeft een zekere Italiaanse vaandrig, bloedverwant van kapitein Cayro, die in Oldenzaal per ongeluk, en naar men zegt, zonder zijn schuld, manslag gepleegd, en heeft zich in het klooster in veiligheid gesteld ; maar de benadeelde partij tracht hem daaruit weg te halen, onder voorwendsel dat de kerk (kloosterkapel) niet geconsacreerd is of minstens ontwijd is ; terwijl ze intussen het klooster onder strengste militaire bewaking houdt, niet alleen van buitenaf, maar ook binnen, tot het grootste ongerief van de nonnen. En zoals onze Heer Gouverneur mij heeft meegedeeld, dat de Eerw. Heer Officiaal Philippus Rovenius gemakkelijk daarmee zou instemmen. Daarom verzoekt de Heer Gouverneur, en ook Heer Kapitein Lucas Kayro, dringend, dat op gezag van U, Hoogsteerwaarde Heer, de kerkelijke immuniteit ongeschonden bewaard zou kunnen blijven, en dat zij er niet toe over (kunnen) gaan de vaandrig met geweld daaruit te halen, en dat ze zich onthouden van bewaking binnen het klooster".

Volgt groet en handtekening van Dulcken en Fabritius.

In het tweede deel van deze brief speelt Heer Andreas Warnsinck de hoofdrol. Op 15 augustus 1609 was hij, zoals vroeger gezien, van zijn suspensie ontheven, nadat hij zijn concubine naar haar familie had teruggestuurd. Hij functioneerde weer als vicaris in de kerk, nam deel aan de koordienst, en gedroeg zich heel behoorlijk. Nu blijkt dat hij een pastoraat ambieert, en hem is dat van Neede in het vooruitzicht gesteld.

"Heer Andreas, onze medebroeder en vicaris van onze kerk heeft meer dan een maand in Münster in Westfalen vertoefd vanwege één of andere rechtszaak, en tegelijkertijd heeft hij buiten mijn weten en beraad om, een pastoraat verkregen in de heerlijkheid Borculo in het dorp genaamd Neden, waarover al hevig geredetwist wordt of het namelijk onder de rechtsmacht van Graaf Judocus van Stirim, een Calvinist, valt of onder jurisdictie van die van Zutphen. En onze Heer Andreas is in Münster geëxamineerd voor het pastoraat en als geschikt bevonden is hij toegelaten na het feest van St. Michael (29 september), om de zielzorg daar waar te nemen ; en hij meent dat hij tegelijk zijn vicarie bij ons, wat betreft het Mis-lezen kan waarnemen en dat hij voor de koordienst voor wat betreft de zang een ander ter vervanging kan aanstellen. In de Metten doet met ons mee de Heer Pater of Heer Paulus (Aresdorf) en elke dag verwachten wij Magister Joannes Leco en het priesterschap van Heer Lubertus Borchloe".

Van Leco werd in de brief van 14 juni 1610 vermeld dat hij vicaris was en subdiaken, en tijdelijk in Grol verbleef om daarna zijn studie te voltooien. Van Lubertus Borchloe staat vermeld dat hij de subdiaconaatswijding ontvangen heeft (12 september 1613).

Van de reis van Heer Pater Joannes van Diest, van Engelhuysen naar Brussel zegt de brief :

"De Heer Pater is vijf weken in Brussel gebleven vanwege een subsidie voor de herbouw van het klooster, maar zoals ik uit een brief van acht dagen geleden kan opmaken schijnt hij tot nog toe maar weinig verkregen te hebben. Moge God zijn volharden sterken".

Dan volgt er weer zo'n raadselachtige mededeling, omdat het

gaat over een zaak die in de brieven van Fabritius niet ter sprake is gebracht, maar die aan de Apost. Vic. wel bekend moet zijn geweest.

"Heer Paulus (Aresdorf) geeft overvloedig rekenschap, naar hij meent, van het uitstel van betaling van zijn huis en tuin".

Tenslotte een herinnering aan een sterfgeval van iemand uit de kring van Vosmeer en Fabritius :

"Moge God de ziel van M. Gerardus Alenburg genadig zijn".

Ik ben er niet in geslaagd deze magister Gerardus te identificeren.

Het eind van de brief brnegt weer groeten over, dit maal niet van onze Gouverneur, maar wel van onze medebroeders, de heren burgemeesters en de maagden van de Heer Pater.

Brief van 12 september 1613 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen (?)

Nadat hij vermeld heeft dat de twee brieven van de Apost. Vic. op 31 augustus en 7 september zijn ontvangen, gaat hij onmiddellijk over op het hoofdthema van deze brief : de aanwezigheid van twee paters Jesuïten in Grol.

"Wat de religieusen betreft : op 17 augustus zijn er twee paters van de Societeit van Jesus hier aangekomen. De ene heette P. Gerardus Carbonnel, uit het college van de Paters in Maastricht, en de andere heette Pater Joannes ..... , zijn familienaam ben ik vergeten, uit het Antwerpse college, die een brief meebrachten van hun provinciaal, samen met een brief van de Pater Superior van het college van Roermond gericht aan de Heer Gouverneur : dat ze nl. bepaalde aflaten, vier jaar geleden aan de Societeit verleend, aan de soldaten in ons garnizoen moesten bekend maken, waarvan ik de brief gericht aan de Heer Gouverneur heb doorgestuurd aan de Eerw. Heer Deken Philippus Rovenius. Op grond waarvan zij op aandringen van de Heer Gouverneur, tweemaal in de volkstaal een preek voor het volk hebben gehouden. Daarvandaan dat de Heer Gouverneur en een paar andere burgers die aflaten hebben verdiend. Met geen andere volmacht of recht op visitatie hebben ze zich onder de burgers laten gelden, maar ze hebben talrijke preken in het Frans gehouden voor de

soldaten, die voor het grootste deel te biechten zijn geweest en de H. Communie hebben ontvangen".

Dat Fabritius zo'n nauwkeurig verslag doet van het optreden van de beide paters Jesuïten in Grol is geen toeval. Al in de zeventiger jaren van de voorafgaande eeuw zijn de Jesuïten in het bisdom Deventer werkzaam (onder de laatste bisschop Aegidius de Monte). Zutphen en Doesburg zijn tot aan de opheffing van de Societeit in 1733 Jesuïten-staties geweest. In vele van de belangrijkste steden in de Republiek waren dergelijke staties gesticht van waaruit de zielzorg onder de katholieken werd uitgeoefend. Het kon niet uitblijven of er ontstonden conflicten tussen de Jesuïten en de seculiere geestelijkheid, voor zover aanwezig en in functie. In 1610 sloot Sasbout Vosmeer met de Provinciaal van de Jesuïten een overeenkomst waarbij de activiteit van de paters geregeld werd (aantal en plaats van vestiging), maar waar niet altijd streng de hand aan werd gehouden. Vandaar enige "voorzichtigheid" die doorklinkt in zijn brief : het doorsturen van een brief aan Rovenius ; het beklemtoont dat de paters niet ter visitatie kwamen, hetgeen wel rondgefluisterd werd.
Nadat Carbonnel en zijn collega hun opdracht in Grol vervuld hadden, zijn ze doorgereisd naar Oldenzaal en Lingen, en hebben daar ook weer de aflaat gepredikt. In zijn brief van 19 september 1613 meldt Fabritius dat de beide paters op weg naar Rheinberg weer in Grol zijn geweest.
Tegelijk met deze brief van 19 september stuurt Fabritius een brief mee van Carbonnel bestemd voor de Apost. Vic. te Keulen. Ook deze brief van Carbonnel is te vinden in band 283 in het archief O.B.C. Aan deze brief is blijkbaar al een korte mededeling aan de Apost. Vic. vooraf gegaan, waarin Carbonnel het doel van hun zending uiteen had gezet. In deze lange brief van 19 september komt hij daarop terug en schrijft dat zij op bevel van hun Oversten naar het gebied aan de Rijn zijn gegaan om de volle aflaat bij gelegenheid van de missies die door de paters gepreekt worden af te kondigen, om door preken en aansporingen, door uitleg van de catechismus, door biechthoren de mensen aan te sporen om die aflaat te verdienen, en ze te bezielen tot vurigheid en vernieuwing van geest. Hij laat het aan anderen over te schrijven wat er op dit terrein gepresteerd is. Nu deze taak vervuld is, dient de Apost. Vic. niet onwetend te blijven van hun terugkeer naar

het vaderland waar zij binnenkort verslag zullen uitbrengen aan hun Provinciaal van de Vlaamse provincie, maar niet over een visitatie zoals sommigen ten onrechte meenden. - Zij hebben zich dus niet clandestien ergens over de Rijn willen vestigen, en evenmin zich met andere kerkelijke zaken bemoeid (visitatie)- Waarom zij zich niet rechtstreeks eerts bij de Apost. Vic. hebben vervoegd, heeft hij duidelijk gemaakt in zijn vorig schrijven. Bovendien was hij van mening dat Rovenius, zoals hij vriendelijk gevraagd had (Carbonnel), Vosmeer geheel en al op de hoogte zou hebben gesteld. Want hij, Rovenius, is de enige geweest die hen zowel in zijn huis heeft opgenomen, als zeer vriendschappelijk met hen is omgegaan, voor wie zij hun aangelegenheid open hebben gelegd zoals ze ook voor de Apost. Vic. gedaan zouden hebben als het hun vrij had gestaan dat in zijn tegenwoordigheid te doen.
Hij besluit dan zijn brief met de wens dat hij en de hele Societeit met hem de Apost. Vic. dienstbaar moge zijn en beveelt zich in diens gebed aan.
Dat de vriendschappelijke verstandhouding tussen Rovenius en Carbonnel stand gehouden heeft, blijkt wel uit twee brieven die Rovenius schreef aan Carbonnel en de katholieke gemeente van Leeuwarden. De eerste dateert van 10 juli 1614. Carbonnel is als missionaris, met instemming van Rovenius, nu vicaris-generaal na de dood van Vosmeer, bestemd voor Leeuwarden. Rovenius spreekt de hoop uit dat hij, Carbonnel, daar vruchtbaar werkzaam zal kunnen zijn ; en ook zijn verbazing dat "een zekere katholieke priester, d.i. Lambertus Engelberti, pastoor van Leeuwarden, zo vol zelfvertrouwen is, dat hij meent dat een medehelper in deze vruchtbare oogst niet nodig is. Of eerzucht of geldzucht hem daartoe aanzet, weet ik niet ; ik zou liever iets beters en heilzamers vermoeden. - Het zij zo, laat er zo nu en dan wat naijver bijkomen, wat dan nog ? Als Christus maar gepredikt wordt".
(Zie : AAU, XIV (1886), pag. 122)

Dat daarmee in Leeuwarden alles nog geen pais en vree was, wordt duidelijk uit de hele lange brief van 11 juli 1615 van Rovenius aan de katholieken van Leeuwarden. Rovenius is intussen Apost. Vic. geworden :
"Van onsen Allerheylychsten Vader Paulus den V gestelt vicarius apostolicus van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende andere geëunieerde Nederlandse Provinciën".

Om een eind te maken aan de verdeeldheid in de parochie, na de

priésters en velen uit de parochie persoonlijk gehoord te hebben - Rovenius is er voor naar Leeuwarden gereisd - verordent hij dat de afspraak van 8 maart 1610 tussen Vosmeer en de Jesuïten volledig van kracht blijft. Vervolgens :

"Consenteren wij nochtans, uyt sonderlinghe gracie ende oersaecken ons daertoe moverende, dat pater Gerardus Carbonnel oft eenighen priester van de Societiyt Jesu wettelick gesonden ende geadmittert, sal mogen administreren die drie Sacramenten : het Doopsel, het Houwelijck ende 't Heylich Olyssel binnen de stad Leeuwarden ende daerom trent, daer hy sal versocht worden ; soolanghe ons sulcx sal goetduncken ende gelieven". (Zie : AAU , XIV (1886), pag. 124-8).

Gerard Carbonnel werd in januari 1580 in Kortrijk geboren. Na 7 jaren gymnasium-opleiding in Kortrijk en twee jaar wijsbegeerte in Douay, trad hij in 1602 in bij de Jesuïten in Doornik. Nadat hij enige jaren leraar was geweest aan de colleges in Kortrijk en Luxemburg, studeerde hij theologie in Leuven. Op 11 november 1612 werd hij priester gewijd. Het eerste jaar na zijn wijding was hij tijdelijk leger-aalmoezenier. Van 1614-1617 werkte hij als missionaris in Friesland ; daarna van 1617 tot 1620 in Hoorn (N.H.). In juni 1623 vertrok hij als superior van een nieuw te stichten missie naar Denemarken. Van 1624-1627 is hij weer in Friesland, waar hij op Witte Donderdag 1627 ternauwernood ontsnapte aan gevangenneming door een gewaagde sprong van 18 voet hoogte. Daarna heeft hij het gebied van de Republiek verlaten en is hij werkzaam geweest in Duinkerken en Yperen, waar hij op 29 juli overleed als slachtoffer van zijn naastenliefde in de verpleging van pestlijders.
(Zie : AAU , III (1876) , pag. 321 vv.).

Al in 1614 had Carbonnel terloops een bezoek gebracht aan Ameland, maar had er geen mogelijkheid gevonden er blijvend werkzaam te zijn. In 1627 tijdens zijn tweede verblijf in Friesland, kreeg hij van de Heer van Ameland, Pieter III Camminga, volop gelegenheid er als priester werkzaam te zijn. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog had Ameland een zekere neutraliteit weten te handhaven, die door de strijdende partijen erkend werd. In 1598 had Philips II de neutraliteit erkend, en in 1600 eveneens de Aartshertogen. In 1627 beloofde Carbonnel aan Pieter III Camminga in Brussel zijn invloed te zullen aanwenden om een nieuwe neutraliteits-acte te verkrijgen, die ook in februari 1629 af-

kwam.
(Zie : AAU , LXVII (1948) , pag. 217)

Het is een lange uitwijding geworden, waarin de geschiedenis van Grol maar een beperkte rol speelde, maar de belangwekkende persoon van pater Carbonnel lijkt mij de beste rechtvaardiging voor dit relaas.

Keren wij terug naar Fabritius en zijn brief van 12 september 1613. Fabritius deelt mee dat de Heer Pater (van Engelhuysen) uit Brussel teruggekeerd is, en de bijgevoegde brief (niet bewaarde) zet het resultaat van zijn reis uiteen. Hij schijnt dus, in tegenstelling met wat in de brief van 9 augustus 1613 verteld werd, enig succes te hebben gehad in het verwerven van een subsidie voor het herstel van Engelhuysen.
Heer Joannes Leverinck, die in voorafgaande brieven herhaaldelijk is genoemd, vooral in verband met de zaak van vicaris Warnsinck, "is ziek van ouderdom en beweegt zich tussen stoel en bed".

"Heer Paulus (Aresdorf) is tevreden met het antwoord" dat hij uit Keulen van de Apost. Vic. ontvangen heeft, "en zal bij de eerste gelegenheid de beloofde gelden betalen".
(Zie de vorige brief van 9 augustus).

"Heer Andreas (Warnsinck) zal na het feest van St. Michael (29 september) voor een half jaar, zoals de Apost. Vic. hem daartoe verlof heeft gegeven, op proef het pastoraat waarnemen te Neede".

Uit een dergelijke mededeling blijkt wel dat de verhouding tussen Münster en de Hollandse Zending, i.c. de Apost. Vic. tenminste in deze tijd niet zo gespannen geweest kan zijn.

"Heer Lubertus Borchloe is 23 jaar oud, en vervult met ijver zijn dienst als subdiaken".

In de vorige brief is van hem gezegd dat hij assisteerde in de koordienst, en dat er naar zijn priesterwijding uitgezien werd.
Fabritius besluit zijn brief dan weer met de groeten van allen over te brengen, en met name van de Heer Gouverneur, die zijn wens uitspreekt dat de Hoogeerwaarde voor de besmettelijke ziekte gespaard moge blijven. Klaarblijkelijk heerste er in de zomer van 1613 weer één of andere besmettelijke ziekte zoals bij tijd en wijle in de voorafgaande jaren.

Brief van 19 september 1613 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen (?)

Bij de vorige brief is terloops sprake geweest van deze brief van 19 september, in veband met de komst van de 2 Jesuïten in Grol. Nu bericht Fabritius :

"Op weg naar Rheinberg zijn ze door Grol gekomen, en hebben verteld over de vreugde waarmee door de Oldenzalers en Lingenaren waren ontvangen, en met welk succes zij daar gewerkt hebben. Ze hebben ook een formulier van de aflaat achtergelaten, met de machtiging een missie te geven, en een brief voor de Apost. Vic. die ik tegelijk mee doorstuur (brief van Carbonnel van 18 september 1613) ".

Heer Andreas zou dus het pastoraat van Neede krijgen, maar zo schrijft Fabritius nu,
"uit Münster is door de vicaris in geestelijke zaken aan Andreas geschreven dat iemand anders het pastoraat in Neede heeft gekregen rechtstreeks van de Paus. Heer Andreas vreest nu dat hij alle kosten en moeite voor niets heeft aangewend".

Inderdaad bestond er een regeling waarbij openstaande beneficies beurtelings door de plaatselijke rechthebbende en door de Paus vergeven konden worden. Dat was in Münster wellicht over het hoofd gezien. De brief eindigt weer met de groet van de Heer Gouverneur, die zich in het gebed aanbeveelt.

Brief van 2 november 1613 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen

Fabritius begint met vast te stellen dat hij na de aangelegenheid van de paters Jesuïten, geen brief uit Keulen van de Apost. Vic. heeft ontvangen. Maar nu is er een andere zaak die hem noopt onverwijld contact te zoeken met zijn kerkelijke overheid.

"Gisteren avond op Allerheiligen dag omstreeks negen uur is de eerwaarde Heer Joannes Leverinck, vicaris van St. Silvester overleden ; per testamentaire beschikking heeft hij 70 florijnen voor de kerk nagelaten".

De man is nauwelijks overleden, of er ontstaat een gedrang om het bezit van zijn vicarie.

"Voor diens vicarie biedt zich allernederigst aan Theodorus Sillivolt, zoon van een Grols burger, uit een wettig huwelijk geboeren, ongeveer 15 jaar oud, reeds meer dan drie jaar student in Emmerik (bij de paters Jesuïten), bezonnen van aard, en wiens geestesgaven U gemakkelijk zult opmerken".

Nu er toch iets staat te gebeuren met de Grolse vicarieën "vraagt ook de Heer Pater om een ruiling van vicarieën en onze aedilis (secretaris/rentmeester van de stad) item voor zijn zoon Arnolg Vewes".

Maar zo gemakkelijk zal alles niet gaan, want "onze medebroeders (d.w.z. de andere vicarissen) en ook de burgers zouden verre de voorkeur geven aan de reeds genoemde Theodorus (Sillivolt), van wie ze de beste verwachting koesteren, en dat U, Hoogwaardige, dat niet zult weigeren."

Dit uit Grol op Allerzielendag des jaars 1613.

Brief van 10 november 1613 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen.

Op 10 november heeft Fabritius al antwoord op zijn brief van 2 november, zoals hij schrijft :

"De brief in de zaak van Theodorus Sillivolt heb ik ontvangen".

Bij de liefhebbers voor de vacante vicarie heeft zich nu ook nog de Heer Gouverneur Matthijs Dulcken gevoegd :

"Nadat ik daarover geschreven had (2 november) en de brief al had weggestuurd, is de Heer Gouverneur er ook nog bijgekomen met het verzoek om een beneficie voor Heer Gerardus de Greef, eertijds kanunnik in Grave, maar nu aalmoezenier van het vendel Italianen, die als er een beneficie vrij kwam, er al eens om gevraagd heeft. Daar hij afwezig is (en zich (en zich) in de stad Geldern (ophoudt), heeft de Heer Gouverneur hem geschreven om zich bij U te vervoegen, maar door andere zaken verhinderd, heeft hij zijn vertrek tot nu toe uitgesteld. Ook heb ik hem op aandringen van de Heer Gouverneur een aanbevelingsbrief meegegeven".

Nu duikt er plotseling nog een gegadigde op, nl. Heer Marcellinus. Wie dat is, heb ik nog niet kunnen achterhalen, maar Fabritius schrijft van hem :

"Bij onze vicarissen valt hij goed in de smaak, ja zelfs, zouden sommigen hem de voorkeur geven boven een ander".

De Heer Marcellinus moet wel aan Sasbout Vosmeer bekend zijn geweest.
Intussen wordt de kandidatuur van Theodorus Silvolt stevig gesteund door de Grolse burgers. Hun solidariteit met hun nog jeugdige medeburger gaat zo ver dat "ze met verzoeken en smeekbeden erop aandringen, ja bezweren dat ze Theodorus Sillivolt als vicaris voor hun kerk mogen krijgen, met de belofte dat ze zich nog inschikkelijker en gehoorzamer zullen gedragen als ze dit van U zouden verkrijgen".

Fabritius kan in de wirwar van die belangen niet beter doen dan de hele zaak aan de zorgzaamheid van de Apost. Vic. overlaten en God bidden dat Hij zich verwaardige getrouwe arbeiders in zijn wijngaard te sturen.
Dan volgt nog een korte mededeling over Heer Andreas :

"Nu Heer Andreas ziet dat de hoop op een pastoraat vervlogen is, ziet hij er maar vanaf naar een pastoraat te streven, om in het vervolg maar bij ons te blijven".

Een voor Fabritius en Vosmeer bekende persoonlijkheid is overleden : "Cornelius Arnoldi, God zij zijn ziel barmhartig".

Hij sluit zijn brief met de gewone groet "van ons allen en de Heer Gouverneur", daags voor het feest van Sint Maarten.

Of aan de hevige verlangens van de Grolse burgers voldaan is, blijkt niet uit de resterende correspondentie van Fabritius met de Apost. Vic.. Wel heeft de jongeman Sillivolt aan de in hem gestelde verwachtingen voldaan. In het zeer uitgebreide verslag dat Jacobus de la Torre, de derde Apost. Vic. in 1656 opstelt, wordt van hem verteld dat hij de leiding heeft van het college St. Pulcheria in Leuven, gesticht tot opleiding van priesters voor de Hollandse zending. Silvolt werd president van het college in 1639. Hij was doctor in de theologie en werd in 1651 hoogleraar aan de Leuvense universiteit. Hij was kanunnik van Brugge en Oldenzaal. De inkomsten van het kanunnikaat werden hem onthouden door de protestante overheid. Bovendien is hij door de Staten van Overijssel verbannen verklaard. Hij overleed in Leuven in 1657. Zijn testament wordt bewaard in het archief van de Oudheidkamer te Oldenzaal. (Inv. no. 539).

Daarbij vermaakt hij aan zijn neef "Meester Hendrik (Silvolt, Grollensis) Neeff", zijn kelk die hij van Rovenius geërfd had en ook zijn bibliotheek die in 1681 in Lichtenvoorde in beslag werd genomen.

(Zie : Thielen, Enclave, pag. 122 ;

"De Relatio van de la Torre" , in : AAU, X en XI (1882 en 1883))

En hiermee zijn we aan het eind gekomen van de brieven van het jaar 1613.

w.g.

P.C. Engel,

O. Carm.

= = = = = = = = =

CORNELIUS FABRITIUS

Pastoor te Grol
1606 - 1627

Het jaar 1614

De enkele brieven van het jaar 1614 die ons van de briefwisseling tussen Fabritius en Sasbout Vosmeer bewaard zijn gebleven zijn te vinden in band 283 van het Archief Oud-Bisschoppelijke Clerezij, Rijksarchief Utrecht.

Brief van 11 februari 1614 :

Fabritius aan Vosmeer te Keulen.

Het was daags vóór Aswoensdag, zoals Fabritius op het eind van de brief noteert, dat deze brief aan Vosmeer gericht werd. Het zou ook de laatste zijn die de Apost. Vic. van Fabritius ontving, want op 4 mei 1614 overleed Vosmeer te Keulen.
Zijn gewoonte getrouw begint Fabritius met te melden dat hij de brief van 31 januari uit Keulen op 8 februari ontvangen heeft en "op de zelfde dag is ook de tante van Heer Marcellinus uit Holland gearriveerd, om te gaan logeren bij de Pater in het klooster. En met groot verlangen wordt uitgezien naar de komst van haar bloedverwant die we dagelijks gretig verwachten".
De bloedverwant moet wel Heer Marcellinus zijn, die zoals we zagen (brief 10 november 1613) zo veel sympathie had gewekt dat men hem de vacante vicarie graag wilde toewijzen boven alle andere candidaten. De tante en haar neef blijven zweven in de duisternis van het mij onbekende. Ze was blijkbaar een Hollandse en zag er niet tegenop om midden in de winter de reis naar Grol te maken. Een hele onderneming !
De identiteit van beide personen moeten we wel zoeken in de kring van Vosmeer en zijn naaste medewerkers, de eerste generatie van het Keulse priestercollege Alticollense.

Het gedrang om een vicarie in bezit te krijgen gaat onverminderd voort. Nu laat zich ook gelden de moeder van vicaris Paulus Aresdorf en zijn broer Frans.

"Moeder Smit in eigen persoon heeft om toegang tot U, Hoogeerwaarde, gevraagd om over de zaken van haar zoon te spre-

ken ; zij zou graag hebben dat de vicarie van Heer Paulus werd overgedragen aan Frans Aresdorf (zijn broer). Onze Magistraat zou liever de zoon van Suyrhuys zien begiftigd met die vicarie".

Moeder Smit van wie hier sprake is, was zoals we gezien hebben de tweede echtgenote van Joannes Aresdorph (de spelling wisselt sterk), "consul", burgemmester van Grol. Haar huwelijk was aanvankelijk geen succes, maar uiteindelijk is het toch tot een verzoening gekomen. Zij is intussen wel zo met de situatie verzoend geraakt dat zij zich de inspanning van een reis naar Keulen wil getroosten om voor de belangen van haar stiefzoon op te treden. Veel zal dat wel niet uitgehaald hebben, want in een noot van Vosmaer onderaan deze brief staat :

"Ter gunste van Suyrhuys, als ze de jongen naar school sturen".

De vicarie waar het over ging was die van St. Jan de Doper, die in het bezit was van Paulus Aresdorf.

Nu volgt een mededeling die iets laat zien van de rechtsplegging van die tijd, waar wij wel heel onwennig tegenover staan. In de brief van 28 maart 1613 had Fabritius gemeld dat drost Dystelinc in Grol was aangekomen met het doel twee waarzegsters te arresteren. Hij is daarin geslaagd.

"Ik geloof", zo schrijft Fabritius nu,
"dat er over de waarzegster verschillende geruchten de ronde doen. Hier is namelijk op bevel van het Hof van Roermond een moeder met haar dochter gearresteerd. De moeder is na de pijnbank in haar boeien gestorven, de dochter echter, is 's nachts uit de hechtenis ontsnapt. Voor het overige hebben we niets zekers, en de justitie heeft opgehouden verder onderzoek in te stellen".

De datering van deze brief, 11 februari, was daags vóór het begin van de vastentijd, vandaar dat Fabritius schrijft :

"Wij staan aan het begin van de 40-daagse vasten, en zullen die met Gods zegen ten einde brengen, zoals U ons dat vijf jaar geleden schriftelijk hebt nagelaten".

De vicaris Joannes Leco, naar wie zo hoopvol werd uitgezien,

is nog steeds niet in Grol gearriveerd.

"M. Joannes Leco heeft het tot nog toe uitgesteld bij ons te komen, en hij stelt het nog steeds uit, en vraagt uitstel tot het Paasfeest".

Hoe schamel het aantal zusters was in het klooster Engelhuysen is wel duidelijk geworden uit de brieven aan Vosmeer. Nu kan Fabritius melden dat
"de Heer Pater twee novicen heeft aangenomen, dochters van burgers uit Grol".

Hij besluit weer zijn brief met de groet over te brengen van allen die in Grol kerkelijk of burgerlijk wat te betekenen hebben.

Brief van 3 mei 1614 :

Fabritius aan Vosmeer.

Fabritius begint met vast te stellen dat hij de busjes voor de heilige olie en het chrisma die hij enkele weken geleden had opgestuurd nog niet ontvangen heeft, en evenmin een antwoord op enkele zaken.
-- Het is duidelijk dat hij niet op de hoogte was van de ziekte van de Ap st. Vic. --

De verdere inhoud van de brief sluit goed aan bij de vorige :

"Heer Macellinus is met zijn tante onlangs naar Holland gegaan om vrienden te bezoeken, en hij zal omstreeks Pinksteren weer terug zijn".

"Suyrhuaius zelf legt het erop aan naar Keulen te gaan om zijn zoon op studie te doen".

De beslissing van de Apost. Vic. moet hem dus bekend zijn geweest (zie vorige brief) en de voorwaarde daar gesteld.

In 1627 zal Suyrhuys samen met vicaris Warnsinck de zielzorg van de parochie Grol op zich nemen als Frederik Hendrik de vesting veroverd heeft en de openbare katholieke eredienst verboden wordt.

"Heer Suyrhuys zal ook informeren of Joannes Smit"
die in augustus 1612 bij de Jesuiten is ingetreden
"zijn novidaat voltooid heeft".

De zaak Lichtenvoorde (zie brief van 13 september 1607) is weer actueel geworden in het jurisdictie geschil met Münster.

"Aan Heer Bernardus, de kapel-priester in Lichtenvoort is reeds voor acht dagen door de Aartsdiaken van Vreden, thesaurier en aartskoster van de Münstersen, de uitoefening van zijn ambt verboden, maar we weten niet wie hij in zijn plaats zal aanstellen".

Heer Bernardus hield stoer vast aan de jurisdictie van Münster, hetgeen Grol als de moederkerk van Lichtenvoorde niet zo maar aanvaardde. In een bijgevoegde brief, ook van 3 mei 1614, schrijft Fabritius :

"Heer Andreas (Warnsinck) is bij mij gekomen met de mededeling dat hem onlangs door de Drost van Borculo dat beneficie in Lichtenvoorde is aangeboden ; wat hij samen met dat bij ons zou kunnen bedienen, want na de vroegmis in onze kerk, zou hij daarheen kunnen gaan, daar het van hier 1½ vandaan is. En dat lijkt mij helemaal niet ongeschikt om daar onze jurisdictie terug te krijgen, daar er op 't ogenblik nauwelijks uitzicht op een ander geschikt middel is, behalve dan dat hij daar ten minste tijdelijk de dienst waarneemt".

Dat de Drost van Borculo zich met deze zaak bemoeide, is niet zo verwonderlijk : Lichtenvoorde hoorde onder de heerlijkheid Bronckhorst-Borculo, waar op zijn beurt de vorstbisschop van Münster landsheerlijke rechten deed gelden. Van de andere kant was er een duidelijke afhankelijkheid van Grol. Bij de stichting van de kapel in Lichtenvoorde (20 juni 1496) was uitdrukkelijk bepaald dat "eme" (dit is "hem", pastoor Paschsius Wylkyns) "und synen nakomelingen van uns und unsen erven an der kercken te Grolle gerechtigheit .... nyne behindernisse sal gescheen" ,
d.w.z. dat hem en zijn opvolgers door ons (d.i. Frederk van Bronckhorst, Heer van Borculo) en onze erfgenamen aan de rechten van de kerk te Grol in niets tekort zal worden gedaan. (Zie : AAU, XXII (1895), p. 1/2)

Brief van 7 mei 1614 :

Fabritius aan Vosmeer + .

Dit is de laatste brief die Fabritius aan Vosmeer gericht heeft. Ze heeft hem niet meer in leven bereikt; op 4 mei

stierf Vosmeer een heilige dood.
De inhoud van dit briefje beperkt zich uitsluitend tot de vergeving van vicarieën.
Arnold Vewes, de vicaris van S. Catharina, is overleden en nu vraagt Heer Paulus Aresdorf deze vicarie toe te wijzen aan zijn broer Franciscus Arensdorf. Omdat deze een veelbelovende jongeman is, ondersteunt Fabritius dit verzoek.
Deze overleden Arnold Vewes was een zoon van Gerard Vewes, onze aedilis (stadssecretaris/rentmeester) zoals Fabritius hem noemt. Hij had in 1608 de tonsuur en lagere wijdingen ontvangen in Oldenzaal. In het voorafgaande jaar had zijn vader voor hem een vicarie gevraagd, hetgeen blijkbaar met succes bekroond is geweest. Fabritius noemt hem dan ook vicaris S. Catharinae. Het verzoek van "Paullus Arresdorffius" is bewaard gebleven in het archief van O.B.C. (band 283) en daar wordt Arnold Vewes vicaris van de Tienduizend Martelaren genoemd.
Had hij ze nu allebei, of vergist zich één van de briefschrijvers ?

Vervolgens is daar nog de vicarie van Joannes Leco, van wie in de brief van 14 juni 1610 gezegd wordt dat hij subdiaken is, en vicaris van het altaar van de zeven Smarten van Maria, in Brabant, en naar wiens komst verlangend wordt uitgezien in Grol.
In de kerk van Grol waren er twee vicarieën ter ere van Maria.
Was Leco nu vicaris van één van deze twee of had hij ergens in Brabant een vicarie ? In ieder geval wordt nu door Fabritius het vermoeden uitgesproken dat zijn komst naar zijn plaats van residentie, Grol, twijfelachtig begint te worden.

"Joannes Leco schijnt ons over de komst naar zijn residentie een rad voor de ogen te draaien, en daarom zal ze hem ontnomen moeten worden. In dat geval dringt Theodorus Sillivolt (Silvoltius) erop aan dat die aan hem toegewezen wordt; U zult zich hem nog wel herinneren".

En hiermee eindigen de brieven van Cornelis Fabritius aan de Apst. Vic. Sasbout Vosmeer.
Ongetwijfeld zal Fabritius met Philippus Rovenius, de opvolger van Vosmeer als Apost. Vic. een dergelijke briefwisseling hebben onderhouden.

Maar in het archief O.B.C. ontbreekt deze geheel. Dit zal wel te wijden zijn aan de gerechtelijke overval op het schuiladres van Rovenius in Utrecht ten huize van jkvr. van Duivenvoirde, waarbij al zijn papieren in beslag werden genomen. Dit gebeurde op 2 september 1639.
Misschien bevindt zich deze correspondentie in één of ander gerechtelijk archief, of is ze helemaal verloren gegaan.

Pastoor Fabritius is tot 1627 in Grol in functie gebleven. Na de val van Grol is hij met de troepen van de Gouverneur Dulcken meegegaan, die "geleydi wierdt op 't casteel in 't lant van Kleef", d.i. halverwege tussen Bocholt en Kleef. Aldus Aitzema, Saeken van Staat en Orrlogh, 1669, bk. 7, p. 684.

Fabritius heeft "in die companie van Dulleken" de functie van aalmoezenier vervuld. Misgewaden, kelk en pateen heeft hij uit Grol meegenomen in bruikleen, zoals het volgende briefje getuigt :

"Bekenne ick ondergeschreven her Pastoor, dat ick onfangen hebbe uut handen van Beerent Oveljunck kerckmeister een silveren kelck met een pateen, een roode casoffel met stool ende manipel, een albe, amickt ende cingel, twee duelen, een corporaelbuers met corporael ende velum.
Dit altemael hebbe ick met mij uut Grol genomen tot deinst tot die companie van Dulleken, ende belove sulxck heir wederomme te bestellen ofte bewaren tot deinst van die parochiale kerck tot Grol.

Actum Grol, Ao 1627, 1 september (get)
Dnus Cornelius Fabritius, pastor Grollensis

Zie : AAU , XXII (18/5), p. 41.

De jaren 1606 - 1614

De eerste acht jaren van Fabritius' pastoraat in Grol zijn jaren van herstel geweest. De oude Calixtus-kerk, door verwaarlozing en oorlogsschade, zwaar gehavend, is weer een bruikbare kerk geworden. De pastorie wordt weer bewoond door de pastoor.

Het klooster Engelhuysen door oorlogsgeweld en brand zwaar beschadigd, wordt langzaamaan hersteld.
De verhouding met de Magistraat is redelijk goed, wat niet wegneemt dat deze van tijd tot tijd koppig vasthoudt aan haar oude recht van voordracht bij de benoeming van vicarissen.
Het aantal vicarissen dat uit de kring van Magistraat voortkomt is opvallend groot.
De betrekkingen met de militaire Gouverneur Matthijs Dulcken is aanvankelijk nogal stroef geweest, maar is in de loop van de tijd heel hartelijk geworden.
De pastoor had als zodanig weinig met het garnizoen te maken. De troepen hadden hun eigen aalmoezeniers. De bezetting van de veste wisselt sterk : in de loop van enkele jaren zijn er Bourgondiërs, Engelsen, Luikenaren, Duitsers en Italianen.
De parochie binnen de wallen was maar klein, ongeveer 200 communicanten ; buiten de wallen omvatte ze uitgestrekte buurtschappen, tot Lichtenvoorde en Vragender incluis. Het is moeilijk zich een voorstelling te maken van het Grol in die tijd. In 1597, wanneer Prins Maurits Grol verovert, was er, afgezien van de kerk en het klooster, geen enkel stenen huis. De bebouwing moet wel uit vakwerk-huizen hebben bestaan, met stroo gedekt, heel schilderachtig, maar uiterst brandgevaarlijk. Vermoedelijk zal een degelijker bebouwing ontstaan zijn na 1648 (vrede van Münster/Osnabrück), toen er rustiger tijden aanbraken. De militaire betekenis van Grol is stellig het grootst geweest in de Tachtigjarige Oorlog, maar ook dan moet deze niet overschat worden : Grol hoorde niet tot de zgn. frontier-steden die kost wat 't kost in Staatse handen moesten blijven.
Dat Grol zo lange jaren onder Spaans gezag heeft geleefd is zeker wel één van de factoren die ertoe hebben bijgedragen dat Grol nog een Roomse enclave is.

P.C. Engel,

o. carm.

06-04-1979

= = = = = = =

NOOT :

De naam Aresdorf is zeer vaak voorgekomen in de brieven van

Fabritius. Tot mijn verrassing vond ik dezelfde naam in veel later tijd : Theodoor Crechting, geb. te Doornenburg 5 juni 1747, had voor zijn priesterstudie de baten genoten van de Arendorphische stichting te Grol. Hetzelfde wordt vermeld van Damiaan Laurensz. Damen, geb. te Hulshuysen, die zijn theologie deed aan het seminarie te 's Herenberg, en in 1813 priester werd gewijd.
Bestaat de stichting nog ?

Zie : AAU , XXXI (1906), p. 38 en 39.

NOOT :

In de oude St. Calixtus kerk in Grol bevindt zich een fragment van een zerk met daarop :

(D) OMINUS X

(A) NDREAS

(W) ARNSINCK

(A) NNO 1635

Vóór de restauratie van de kerk lag dit fragment schuinrechts van de laatste pilaar voor het koor ter rechter zijde van het schip van de kerk.

Aldus een artikel van Jos. A.W. Banning, in archief Van de Graafschap, jrg. III, afl. 1, p. 11 vv.
Op de bijgaande tekening van Plieger draagt de steen het nummer 49.
Deze steen zal het graf gedekt hebben van de veel besproken vicaris Warnsinck uit de brieven van Fabritius.

=+=+=+=+=+=+=+=+=+=+=+=+=